ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK DİL KURUMU YAYINLARI 575

GRAMER TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ

Prof. Dr. Zeynep Korkmaz

Ankara — 1992

Hazırlayan : **Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ**
İnceleyen : **Kol Çalışması**
İlk Baskı : **5000**

İÇİNDEKİLER

Önsöz VII
Bibliyografya XIII
Kısaltmalar XIX
Sözlük 1-180
Dizinler 181-212
Almanca Dizin 182
Fransızca Dizin 193
İngilizce Dizin 201
Osmanlıca Dizin 209

ÖN SÖZ

Bilindiği gibi, her bilim dalı, kendi özel kavramlarına karşılık olan terimlerinin, ancak o bilim dalı mensuplarınca kabul gören ortaklaşa bir genellik kazanması ile yüksek bir anlatım düzeyine ulaşabilir. Bu nedenle, bir bilim dalının terimleri o bilim dalının temeli sayılır.

Öteki bilim dallarında olduğu gibi, Türk dili alanında da Türkçe terimler konusu ne yazık ki, çeşitli kültürel sebepler ile asırlarca yüzüstü bırakılmıştır. Yıllarca da daha rayına oturtulamamış, çözüm bekleyen bir konu olarak süregelmiştir. Bu durum, öncelikle Osmanlı İmparatorluğu'nda, Türk dilinin-onda bilim dili olma özelliği görülememesi gibi sakat bir anlayışa bağlı kalınarak ihmali veya geri plâna itilmesi ile ilgilidir.

X. yüzyıldan başlayarak İslâm medeniyeti alanına girmiş olan Türk dünyasında, Araplara ve diğer yabancılara Türkçeyi öğretmek üzere yazılmış gramer veya gramer-sözlük karışımı eserlerin çoğu Arap, bazıları da Fars dilindedir. Bu eserlerde Türkçenin kuralları Arap dilinin kalıplarına göre düzenlenmiştir. *Divanu Lûgat-it-Türk* (M.1073), *Kitâbü'l-idrâk li-Lisani'l-etrâk* (M.1312), *Mukaddimetü'l-edeb* (13. yüzyıl), *Ettuhfetü'z-Zekiyye* (14. yüzyıl) gibi Türk kültürünün kaynak eserleri, bunun tipik örnekleridir. Bu tutuma paralel olarak elbette söz konusu eserlerde geçen dil olayları ve kurallar da Arapça terimlerle karşılanmıştır.

Anadolu'da Oğuzca'ya dayalı bir yazı dilinin kurulup gelişmesinden sonraki devirlerde yazılan Osmanlı Türkçesi gramerleri de hemen hemen bu anlayışa uygun sınıflamalara ve terimlere bağlanmıştır. Osmanlı bölgesinin ilk grameri olarak bilinen ve B e r g a m a l ı K a d r i tarafından yazılan *Müyessiretü'l-ulûm* (M.1530)[1]'daki *fi'l-i mâzi-i mechûl* (edilgen geçmiş zaman), *el-hâlü'l-ma'lûmu'l-muttaridatu* (geniş zaman kipi), *mütekellim vahdehû* (1.şah.teklik), *müfred-i muhatab* (2.şah.teklik), *mütekellim ma'al'gayr* (1.şah.çokluk), *meçhulü emr-i hâzır* (edilgen emir kipi), *ma'lûm-ı nehy-i hâzır* (olumsuz emir kipi) gibi terimler, Türk dilinin gramerinin, Arapçanın kaynaklık ettiği nasıl bir terim sistemine bağlandığının tanıklarıdır.

T a n z i m a t devrinde, Batıya yönelme, dilde sadeleşme ve Türkçecilik hareketleri dolayısıyla gramer yazarlığı ve gramer terimleri biraz daha farklı ölçülerle ele alınmıştır. Sayıca da eskisiyle kıyaslanamıyacak oranda çoktur. M e h m e d F u a d ve A h m e d C e v d e t paşaların *Medhal-i Kavaid* (1851), *Kavaid-i Osmaniye* (1865) *Kavaid-i Türkiye* (1875), *Tertîb-i Cedîd Kavaid-i Osmaniye*

[1] Yayını, Besim Atalay, TDK., Ankara 1946, 247 + 182 s.

(1875) adlı eserleri ilk örneklerdir. Sırada daha sonra yer alan Süleyman Paşa'nın *İlm-i Sarf-ı Türkî* (1874)'si, Ali Nazima'nın *Lisan-ı Osmanî* (1880)'si, Selim Sabit'in *Sarf-ı ve Nahv-i Osmanî* (1881)'si, Mehmed Rıfat'ın, *Külliyat-ı Kavaid-i Osmaniye* (1885)'si, Abdullah Ramiz Paşa'nın *Emsile-i Türkî* (1886)'si ile Şemseddin Sami'nin *Nev-usûl Sarf-ı Türkî* (1892)'si, Necib Âsım'ın *Osmanlı Sarfı* (1894), Mehmed Rıfat'in iki ciltlik *Hâce-i Lisân-ı Osmanî* (1894-1895)'si, Şeyh Efendi'nin *Mufassal yeni Sarf-ı Osmanî* (1901)'si, Hüseyin Cahid Yalçın'ın *Türkçe Sarf ve Nahv* (1908)'i ve nihayet Ahmet Cevat Emre'nin, *Lisan-ı Osmanî* (1912)'si, Tanzimat ve Meşrutiyet devirlerini *Millî Edebiyat* ve *Cumhuriyet* devirlerine bağlayan başlıca gramerlerdir. Ne var ki, *Tanzimat* ve *Servet-i Fünûn* devirlerindeki dili sadeleştirme çabaları, genellikle yazı dilini Osmanlıca çerçevesinde sadeleştirme, Arapça-Farsça ve Türkçenin karması durumundaki Osmanlıcayı «en sade Osmanlıca» temelinde daha anlaşılır bir dil durumuna getirme hedefine yönelmiş olduğundan, yazılan gramerlerdeki terimler de «Osmanlıcalık» niteliğinden kurtulamamıştır. Eserlerinde kullandığı özentisiz, açık, sade halk dili ile ün yapmış olan Ahmed Midhat Efendi'nin Osmanlıcanın içinde bulunduğu durumu açıklayan aşağıdaki cümleleri aynı zamanda o devrin terimleri için de geçerlidir. Ahmed Midhat: «Elyevm kullandığımız lisan, Arabî ve Farisî ve Türkî ve Osmanlıların gemicilikte ve san'atta kesbettikleri terakkî münasebetiyle Yunan ve İtalyan ve Terakkiyat-ı âhiremizin gösterdiği lüzum üzerine bir de Fransız lisanlarından mürekkepdir»[2] diyerek kimi zaman Arapların kimi zaman Acemlerin ve hele şimdi de Frenklerin kapılarını çalarak kelime ve kurallar bakımından bir dil dilencisi olduğumuzu esefle kaydetmiştir[3]. Gerçekten de Tanzimat ve Servet-i Fünûn devirlerinde Arapça köklere bağlılıkla Batı dillerindeki karşılıkları olduğu gibi aktarma yoluna da cevaz veren ikili bir eğilim başgöstermiştir. Nitekim Ali Suavi ve Şemseddin Sami, Batı kaynaklı kelime ve terimlere, Arapça ve Farsçanın imkânlarına başvurarak karşılık arama yerine, onları olduğu gibi kabul etme görüşündedirler[4]. Görülüyor ki, bu dönemlerde Arapça ve Farsça kökenli terimler sorununa bir de Batı kaynaklı terimler tartışması girmiştir. Ancak, gramer terimleri konusunda yine Arapça köklerden yapılanlar hâkim durumdadır. Yukarıda adlarını sıraladığımız Osmanlı Türkçesi gramerlerinin hemen hepsinde de bu ortak özellik göze çarpmaktadır.

1911-1923 yılları arasını kaplayan *Millî Edebiyat* dönemi'nde, *Yeni Lisan* akımını temsil edenlerin öncülüğü ile dil konusu, tarihî ve sosyal gerçeklere uygun sistemli bir dava halinde ele alınmıştır. Devrin fikriyatını yapan ve dil konusundaki görüşlerini *Türkçülüğün Esasları* adlı eserinde açıklayan Ziya Gökalp[5], bu eserinin «Lisanî Türkçülüğün Umdeleri» başlığı altındaki

---

[2] *Dağarcık*, yıl 1288 (1871), s. 1.

[3] *Terceman-ı Hakikat*, yıl 1299 (1882), s. 112.

[4] *Ulûm*, Paris 12 Rebiülevvel 1287 (1870); *ikdam* ve *Malûmat* 25 Temmuz 1313 (1897).

[5] Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı yay., İstanbul 1972, s. 113-139.

bölümünün 5. maddesinde[6] terimler konusunu da ele almıştır. Ziya Gökalp'e göre, yeni terimler yapılırken önce bunların halk dilinde karşılıklarının bulunup bulunmadığı incelenmeli, varsa, oradan alınmalıdır. Eğer yoksa, Türkçenin kuralları işletilerek yeni terimler yapılmalı, bu da mümkün olmadığı takdirde, terkipsiz olmak şartıyla Arapça ve Farsça kelimeler kullanılmalıdır. Gerekli durumlarda ve teknik alanlarda, Batı kaynaklı terimlerden yararlanılmalıdır.

Ziya Gökalp'in ortaya koyduğu bu esaslar, terim çalışmaları için Cumhuriyet devrine uzanan elverişli bir ortam hazırlamıştır. Ancak, bu dönemde gramer terimleri bakımından da Tanzimat ve Meşrutiyet devirlerindeki genel anlayışın dışına çıkıldığı söylenemez. Bu nedenle Cumhuriyet devrine gelinceye kadar öteki alanların terimleri gibi gramer terimlerimiz de genellikle Arapça, Farsça kelime ve kurallarla yapılmış *Osmanlı Türkçesi* terimleri niteliğindedir.

Cumhuriyet devrindeki terim çalışmaları, Türkçeyi yüksek düzeyde bir bilim ve kültür dili haline getirme hedefinin gereği olarak ayrı bir konu halinde ele alınmıştır. Çalışmalar, dil inkılâbının temel felsefesine uygun bir yol izlediğinden, nitelik bakımından daha önceki dönemlerle karşılaştırılamıyacak bir özellik taşır. Dolayısıyla, Türkçe ve Türkçeleşmiş köklerden Türkçe eklerle terim yapma yöntemine dayanır. Aynı durum gramer terimleri için de söz konusudur.

Gramer terimleri, Cumhuriyet devrinde üzerinde en çok durulan ve işlenen konulardandır. Ne var ki, 1932'den sonra Türk Dil Kurumu'nun öncülüğündeki ilk çalışmalar birer teklif ve deneme niteliğindedir[7]. Sayıları pek sınırlı olmakla birlikte, sözlük halindeki daha düzenli yayınlar, sonraki yıllara rastlar. Türk Dil Kurumu, 1942 yılında, *Felsefe ve Gramer Terimleri Sözlüğü*[8], içinde 200 kadar gramer terimi yayınlamıştır. 1949 yılında, J. Marouzeau'nun *Lexique de la Terminologie Linquistique*[9] adlı eserini temel almak ve gramer terimlerini dil bilim terimleriyle birleştirmek suretiyle *Dilbilim Terimleri Sözlüğü*'nü[10] çıkarmıştır. Daha sonra bunları Veciheı Hatiboğlu'nun hazırladığı *Terimler Sözlüğü*[11] izlemiştir. Arkasından da Berke Vardar'ın, *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü* yayınlanmıştır[12]. Bu alandaki son yayın Ahmet Topaloğlu'nun *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*'dür[13].

Türk Dil Kurumu'nun öncülüğündeki çalışma ve yayınlara rağmen, gramer terimleri uzun süre rayına oturtulamamıştır. Bunun başlıca nedeni, terim ça-

---

[6] Göst. e. s. 130 ve öt.

[7] «Gramer Istılahları», *Türk Dili*, C. 1, S. 7 (1934), s. 8-12, «Gramer (Kurambilim) Terimleri»; *Türk Dili Belleten*, II. Seri, S.1-2 (1940), s. 63-72; «Gramer Terimleri», *Türk Dili Belleten* II. Seri, S. 11-12 (1941), s. 129-156.

[8] İstanbul, Cumhuriyet Basımevi, 205 s.

[9] Paris 1933.

[10] Ankara Güney Matbaacılık ve Gazetecilik TAO, 252 s.

[11] İlk baskısı TDK. Ankara 1969, 128.s., 2.baskısı TDK.Ankara 1972, 145 s.

[12] TDK. Ankara, Sevinç Basımevi 1980, 232 s.

[13] Ötüken Neşriyat A.Ş.1989, 228 s.

lışmalarının bu işlerde tam hazırlıklı bir ekip tarafından sistemli olarak yürütülememiş ve yapılan terimlerden çoğunun terim yapma yöntemindeki görüş ayrılıkları dolayısıyla genel bir kabul bulamamış olmasıdır.

Bu durum karşısında, Türk dili çalışmalarının Türkçe temelinde sağlıklı bir terim sistemine kavuşturulabilmesi için zaman zaman üniversitelerimizdeki dilci öğretim üyeleri tarafından da önemli çabalar harcanmıştır. Dil konuları işlenirken, yabancı dillerdeki terimlere Türkçe karşılıklar koyma yolunda her bilim adamı kendine düşen görevi yerine getirmeye çalışmıştır. Bu yolla, gramer dalı bazı güzel terimler kazanmıştır. Ancak, bu çalışmalar sistemli bir yönlendirmeye bağlanamadığı için bütünü ile yine de yetersiz kalmış ve dilimizi Türkçeleştirme çalışmalarındaki dalgalanmalar bu alanda da etkisini göstermiştir. Böylece, zaman içinde belirli bir kavram için birbirinden farklı karşılıklar ortaya çıkmıştır. Ayrıca, Batı dillerinden çeviri yoluyla alınan veya Türkçe köklerden türetilen bir kısım terimlerde; verilen karşılıklar, belirtilmek istenen kavramları karşılayamadığı ve zorlamalara dayanan türetme yanlışları bulunduğu için genel bir kabul bulamamıştır. Bu durumun sonucu olarak çok defa ilk ve orta öğretimde kullanılan terimler ile yüksek öğretimde kullanılan terimler birbirinden farklı olmuş; fakülteden fakülteye, hattâ aynı fakültede öğretim üyesinden öğretim üyesine, okullarda kitaptan kitaba, öğretmenden öğretmene değişen terimler ortaya çıkmıştır. Bu konuda zaman zaman düzenleyici bazı girişimler olmuşsa da terimlerimiz yine de çözüm bekleyen bir konu olarak askıda kalmıştır.

İşte, gramer terimleri konusundaki bu durumu gözönünde bulunduran Türk Dil Kurumu, Türk dili çalışmalarının sağlıklı ve birleştirici bir terim sistemine kavuşturulabilmesi için, bilimsel temellere oturtulmuş yeni bir gramer terimleri sözlüğünün hazırlanmasını karar altına almıştır.

Elinizdeki *Gramer Terimleri Sözlüğü*, birkaç yıllık sürekli bir çalışmanın ürünüdür. Çalışma yöntemi olarak önce, Türk dili alanında yazılmış bütün gramerler ve diğer Türkçe kitaplarla 200'ün üzerindeki makale taramadan geçirilerek eldeki terim malzemesinin bir dökümü yapılmıştır. Daha sonra, bu malzemeyi süzgeçten geçirme ve değerlendirme safhasına girilmiştir. Bu safhada, eldeki terimlerin birden fazla karşılık taşıyanları ile hiç karşılığı bulunmayanlar, karşılığı bulunup da yapı veya içeriğindeki sakatlık dolayısıyla, benimsenmemiş olanlar, tanımlamaları yetersiz kalan veya yanlış olanlar ayıklanarak alfabetik listelere bağlanmıştır.

Bu ayıklama safhasında, gramer terimlerimizin bütün dilciler tarafından ortaklaşa kabul görerek yerleşmiş olanları üzerinde herhangi bir tartışma söz konusu olmamıştır. Ancak, yukarıda belirttiğimiz nitelikte olup da üzerinde ayrıca durulması gerekenler ile teklif niteliğinde olanları, kendi görüşlerimizle birlikte Kurum Bilim Kurulu'nu öteki dilcilerinin de görüşlerine sunmayı uygun bulduk. Böylece, üzerinde tekrar durulması gereken terimlerle teklif halindeki yeni karşılıklar, Gramer Bilim ve Uygulama Kolu'nca oluşturulan bir

komisyonda tartışmaya açılarak bunlar için en elverişli olanlarda karar kılınmıştır.

Terim malzemesinin bu şekildeki tespitinden sonra, her terimin gerekli tanımlama ve açıklaması yapılmış, daha önceki tanımlamalarda yer alan eksiklikler tamamlanmış, yanlışlar düzeltilmiştir. Yapılan açıklamalarda tamamen Türkçedeki olaylara bağlı kalınmış, Türkçe terimler ile bunların Batı dillerindeki karşılıkları arasında bir uyum bulunup bulunmadığı, Türkçedeki durum ve olaylar ile bu dillerdeki durum ve olayların karşılaştırılması yoluyla tespit edilmiştir. Ayrıca, karşılıksız terimlere Türkçe karşılıklar aranmış; elverişsiz terimlere elverişli karşılıklar bulma yolu denenmiştir. Biribirine paralel veya zıt anlamlı terimlerde bu özelliği yansıtacak denkliğe özen gösterilmiştir. Bunun dışında, terim niteliğinde olmayanlar ayıklanmış ve şimdiye kadar yayınlanmış terim sözlüklerinde bulunmayan birçok terim eklenmiştir.

Dil bilimi terimleri ayrıca ele alındığından, eserde yalnızca bunların gramer konuları ile ortaklaşanlarına yer verilmiştir.

Örneklendirmelerde büyük bir çoklukla edebî eserlerin taranması yoluyla seçilen cümleler sıralanmıştır. Bir terimin kapsamı içine giren olayın ve çeşitli gramer şekillerinin yeterince karşılanabilmesi için gerektiğinde örneklerin sayısı artırılmıştır.

Eldeki sözlükte 968 madde yer almıştır. Ayraç içinde, bunların Almanca, Fransızca, İngilizce ve varsa Osmanlıca karşılıkları da verilmiştir.

Terim sözlükleri hazırlamanın güçlükleri ortadadır. Bu konuda gösterdiğimiz bütün gayrete rağmen, elbette eksiksiz bir gramer terimleri sözlüğü ortaya konduğu iddiasında değiliz. Kullanımda başgösteren bazı eksikler, zamanla yeni eklemeleri gerekli kılabilecektir. Ancak, şu hususu önemle vurgulamak isteriz ki, eğer elinizdeki sözlük, hedefine ulaşır ve bütün dilcilerimizin ortaklaşa kabul edebilecekleri bir terim birliğini sağlayabilirse, Türk Dil Kurumu adına mutluluk duyacağız.

Sözlerimize son verirken, bu eserin ön hazırlığı sırasında bana yardımcı olan sevgili eski öğrencilerim Doç. Dr. Sema Barutçu, Dr. Dilek Elçin, Yard. Doç. Dr. Önal Kaya ile tartışma konusu terimlerin gözden geçirilmesi için kurulan komisyonda değerli görüşlerini bildirmek suretiyle yardımlarını esirgemeyen aziz meslektaşlarım Prof. Dr. Kemal Eraslan, Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun, Prof. Dr. Hamza Zülfikar, Prof. Dr. İsmail Parlatır, Prof. Dr. Mertol Tulum, Prof. Dr. Osman Nedim Tuna, Doç. Dr. Osman Sertkaya'ya ve Prof. Dr. rahmetli Mehmet Akalın'ın hatırasına candan teşekkürlerimi sunarım.

Zeynep KORKMAZ

BİBLİYOGRAFYA

ABASIYANIK, SAİT FAİK, *Semaver, Sarnıç*, Bütün eserleri 1, Bilgi yayınları: 101/1. Hikâye Dizisi: 9, I. Basım, Ankara 1970.

_____ , *Şahmerdan, Lüzumsuz Adam*, Bütün eserleri 2, Bilgi yayınları: 101/2. Hikâye Dizisi: 10, I. Basım, Ankara 1970.

_____ , *Medarı Maişet Kanunu*, Bütün eserleri 3, Bilgi yayınları: 101/3. Roman Dizisi: 25, IV. Basım, Ankara 1970.

ADIVAR, HALİDE EDİP, *Ateşten Gömlek*, Atlas yay., 8 baskı, İstanbul 1968, 166 s.

_____ , *Kalp Ağrısı*, Remzi kitâbevi, 3. baskı, İstanbul, 1962, 263 s.

_____ , *Sinekli Bakkal*, Atlas yay., 26. baskı, İstanbul 1968, 304 s.

_____ , *Vurun Kahpeye*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1963, 144 s.

AKSAN, DOĞAN, *Anlambilim ve Türk Anlambilimi*, Ankara Üniv. DTCF. yay., Ankara 1971, 199 s.

_____ , *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim I*, Türk Dil Kurumu yay. Ankara 1977, 162 s.

_____ , *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim II*, Türk Dil Kurumu yay. Ankara 1980, 164 s.

_____ , *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim III*, Türk Dil Kurumu yay. Ankara 1982, 246 s.

AKYÜZ, KENAN, *Batı Tesirinde Türk Şiir Antolojisi*, 3. baskı, Ankara 1970, 1033 s.

ALTHAUS, H. PETER — HENNE H. — WELGAND, H. ERNST, *Lexikon der Germanistischen Linguistik*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1980, 258 s.

ARAT, REŞİT RAHMETİ, *Gramer Istılahları Hakkında*, Türk Dili, C. 4, S. 44, (1954-1955), s. 479-488

ASYA, ARİF NİHAT, *Ayın Aynasından*, Bütün Eserleri, Nesirler: 4, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1976, 357 s.

_____ , *Kubbeler*, Bütün Eserleri, Nesirler: 5, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1976, 354 s.

_____ , *Atatürk, Mustafa Kemal, Nutuk* (Zeynep Korkmaz yay.), AKDTYK, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 1991, XXV + 638 s.

ATAY, FALİH RIFKI, *Gezerek Gördüklerim*, 1000 Temel Eser 38, Devlet Kitapları, I. Basılış, İstanbul 1970, 293 s.

AYVERDİ, SAMİHA, *Yusufçuk*, Nesirler, Gayret Kitabevi, İstanbul 1946, 160 s.

BANARLI, N. SAMİ, *Türkçenin Sırları*, İstanbul Fatih Cemiyetinin 66., İstanbul Enstitüsünün 53. kitabı, 1972, 319 s.

BANGUOĞLU, TAHSİN, *Türkçenin Grameri*, TDK. Ankara 1974, 628 s.

_____ , *Türkçenin Grameri*, TDK. Ankara 1990, 628 s.

BEYATLI, YAHYA KEMAL, *Rübailer, Hayyam Rubailerine Türkçe Söyleyişlerle*, Yahya Kemal Külliyatı: 3, İstanbul 1963, 60 s.

_____ , *Kendi Gök Kubbemiz*, 1000 Temel Eser, Devlet Kitapları, İstanbul 1969, 166 s.

_____ , *Aziz İstanbul*, 3. baskı, Fetih cemiyeti yay., İstanbul 1974, 208 s.

BİRSEL, SALÂH, *İstanbul - Paris*, Türkiye İş Bankası yay., Ankara 1983, 327 s.

BOHUSCH, OTMAR, *Lexikon der Grammatische Terminologie*, Verlag Ludwig Auer, Donau-worth 1972, 317 s.

BUĞRA, TARIK, *İbişin Rüyası*, Hisar Yayınları, Ankara 1966, 266 s.

_____ , *Gençliğim Eyvah*, Bütün Eserleri 2, Ötüken Neşriyatı, İstanbul 1979, 437 s.

_____ , *Yalnızlar*, Bütün Eserleri 7, I. Baskı, Ötüken Neşriyatı, İstanbul 1981, 258 s.

_____ , *Yağmur Beklerken*, Bütün Eserleri 8, I. Baskı, Ötüken Neşriyatı, İstanbul 1981, 256 s.

_____ , *Dönemeçte*, Bütün Eserleri 6, I. Baskı, Ötüken Neşriyatı, İstanbul 1980, 310 s.

_____ , *İbişin Rüyası*, Hisar Yayınları, Ankara 1966, 266 s.

BÜYÜKARKIN, BEKİR, *Yoldaki Adam*, Hakan Yayınevi, İstanbul 1973, 398 s.

CRYSTAL, DAVİD, *A First Dictionary of Linguistics and Phonetics*, London 1980, 390 s.

CUNBUR, MÜJGAN, *Karacaoğlan*, Başbakanlık Kültür Müşteşarlığı Kültür yayınları, Ankara 1973, 398 s.

DEVELLİOĞLU, FERİT, *Türk Argosu*, 4, baskı, Ankara 1959, 206 s.

DİLAÇAR, AGOP, "Türkiye Türkçesi Gramerlerinden Seçme Eserler" *Türk Dili* C.2, S.21 (Haziran 1953), 603-609 ss.

ERCİLASUN, AHMET BİCAN, *Kars İli Ağızları: Ses Bilgisi*, Gazi Üniv. yay. Ankara 1983, 386 s.

ERGİN, MUHARREM, *Osmanlıca Dersleri*, İst. Üniv. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1958.

_____ , *Türk Dil Bilgisi*, İst. Üniv. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1962, 384 s.

EROL, SAFİYE, *Ülker Fırtınası*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1944, 182 s.

ERSOY, MEHMET AKİF, *Safahat*, İnkılâp Kitabevi, Beşinci Basım, İstanbul 1956, 560 s.

GEMALMAZ, EFRASYAP, *Erzurum İli Ağızları* (İnceleme, Metin, Sözlük ve Dizinler I, II, III) Erzurum Atatürk Üniv. yay., Erzurum 1978.

GENCAN, TAHİR NEJAT — EDİSKUN, HAYDAR — DÜRDER, BAHA-GÖKŞEN, ENVER NACİ, *Yazın Terimleri Sözlüğü*, TDK. Ankara 1974, 168 s.

GÖKYAY, ORHAN ŞAİK, *Bu Vatan Kimin*, 20 Yılın Şiirleri ve Şairleri, Hazırlayan: Dündar Akünal, Kemal Matbaası, İstanbul 1943, 63 s.

_____ , *Gramer Istılahları*, Türk Dili, Belleten, C. I, S. 7 (1934), 8-12 ss.

GÜNAY, TURGUT, *Rize İli Ağızları* (İnceleme, Metinler, Sözlük), Kültür Bakanlığı Milli Folklor Dairesi yay., Ankara 1978, 340 s.

GÜNTEKİN, R. NURİ, *Kızılcık Dalları*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1970, 208 s.

_____ , *Acımak*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 9. Basılış İstanbul 1972, 128 s.

HARMANN, R.R.K. — STORK, F. C., *Dictionary of Language and Linguistics*, Applied Sciences Publishers Ltd., London 1976, 302 s.

HATİPOĞLU, VECİHE, *Atatürk ve Terim Devrimi*, Türk Dili, C. 25, S. 241-246, (1971-1972), 88-89, 88-91 ss.

_____ , *Dilbilgisi Sözlüğü*, TDK, Ankara 1972, 145 s.

HİSAR, ABDÜLHAK ŞİNASİ, *Fahim Bey ve Biz*, Bütün Eserleri, 1, 5. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1978, 218 s.

_____ , *Çamlıcadaki Enişte miz*, Bütün Eserleri 2, Varlık Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1967, 282 s.

_____ , *Boğaziçi Mehtapları*, Bütün Eserleri, 3, 4. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1978, 244 s.

_____ , *Geçmiş Zaman Fıkraları-Ali Nizami Beyin Alafrangalığı ve Şeyhliği*, Bütün Eserleri, 5, 4. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1979.

_____ , *Ahmet Haşim- Yahya Kemal'e Veda*, Bütün Eserleri 6, 4. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1979, 239 s.

KARAY, REFİK HALİD, *Minelbab İlelmihrab*, İnkılâp ve Aka Kitabevi, İstanbul 1964, 230 s.

_____ , *Memleket Hikâyeleri*, İnkılâp ve Aka Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul 1964.

KARAOSMANOĞLU, YAKUP KADRİ, *Ergenekon, Milli Mücadele Yazıları*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1964, 228 s.

_____ , *Erenlerin Bağından*, Remzi Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul 1961, 119 s.

_____ , *Erenlerin Bağından*, 1000 Temel Eser, Devlet Kitapları, 2. Basılış, İstanbul 1970, 118 s.

KOCAGÖZ, SAMİM, *İzmir'in İçinde*, Sinan Yayınları, Haşmet Matbaası, İstanbul 1973, 432 s.

KORKMAZ, ZEYNEP, *Güney-Batı Anadolu Ağızları*, Ankara Üniv. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1965, 1956, 123 s.

_____ , *Nevşehir ve Yöresi Ağızları I, Ses bilgisi*, Ankara Üniv. Dil ve Tarih Coğ. Fak. yay. Ankara 1963; 2. baskı, Ankara 1976, 230 s.

_____ , *Sadru'd-din Şeyhoğlu, Marzuban-nâme Tercümesi*, İnceleme-Metin-Sözlük, Tıpkıbasım, Ankara Üniv. DTCF. yay., Ankara 1972, 471 + 130 s.

_____ , *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, Ankara Üniv. DTCF. yay., 2. Baskı, Ankara 1969, 35 s.

KUNTAY, MİTHAT CEMAL, *Türkün Şehnamesinden*, Hazırlayan: Faruk K.Timurtaş, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, 113 s.

MEVLÂNA, CELÂLEDDİN RUMÎ (Çev. Veled Çelebi İzbudak), *Dünya Edebiyatından Tercümeler*, Şark İslâm Klasikleri, I , II İstanbul 1956, IV İstanbul 1957, V. İstanbul 1958.

MÜFİDE FERİT (Tek), *Pervaneler*, Otağ Matbaası, İstanbul 1974, 176 s.

MÜFTÜOĞLU, AHMET HİKMET, *Çağlayanlar*, MEB., İstanbul 1971, 4 + VII + 292 s.

NAYIR, YAŞAR NABİ, "Bu On Yıl", *Varlık Dergisi*, Yıl 1, C. I, S. 8 (29 Birinciteşrin 1933), s. 115 ve öt.

NECİP ASIM-HASAN TAHSİN, *Lügat-ı İlmiye ve Fenniye* (Osmanlıca-Fransızca-Türkçe-Rusça-Kazakça Terminologia Sözlüğü), C. I-II, Almaata 1959.

OLCAY, SELAHATTİN-ERCİLASUN, AHMET BİCAN-ASLAN, ENSAR, *Arpaçay Köylerinden Derlemeler*, TDK Yay., Ankara 1976, 398 s.

ONAN, NECMETTİN HALİL, *Çakıl Taşları*, Ahmet Kâmil Matbaası, İstanbul 1927, 79 s.

ÖMER SEYFETTİN, *Bomba*, Bütün Eserleri 3, Bilgi Yayınevi, Ankara 1970, 229 s.

_____ , *Harem*, Bütün Eserleri 4, Bilgi Yayınevi, 95/4, Hikâye Dizisi: 18, Ankara 1970, 254 s.

_____ , *Efruz Bey*, Bilgi Yayınları, 95/4, Hikâye Dizisi: 8, Ankara 1970, 256 s.

PEİ MARİO A.—GAYNOR FRANK, *Dictionary of Linguistics*, 5. baskı, Londra 1970, 238 s.

SAFA, PEYAMİ, *Biz İnsanlar*, İnkılâp Kitabevi, 1959, 270 s.

_____ , *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*, İnkılâp ve Aka Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul 1964, 215 s.

_____ , *Mahşer*, Ötüken Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1973, 325 s.

_____ , *Yalnızız*, 1000 Temel Eser, Devlet Kitapları, I. Baskı, İstanbul 1971, 469 s.

_____ , *Şimşek*, Ötüken yayınları, 3. baskı, İstanbul 1972, 304 s.

_____ , *Bir Tereddüdün Romanı*, Ötüken Neşriyat, 9. Baskı, İstanbul 1987, 179 s.

SEPETÇİOĞLU, MUSTAFA NECATİ, *Çardaklı Bakıcı*, MEB. Büyük Türk Yazarları ve Şairleri Komisyonu yay.7, Tiyatro Eserleri Serisi: 1, Devlet Kitapları, İstanbul 1969, 115 s.

TAHİR, KEMAL, *Köyün Kanburu*, Düşün Serisi, 5. Kitap, İstanbul 1959.

_____ , *Esir Şehir, Esir Şehrin İnsanları*, Sander Yayınları, İstanbul 1969, 427 s.

_____ , *Yol Ayrımı*, Sander Yayınları, Türk Yazarlar Dizisi: 4, İstanbul 1971, 464 s.

TANPINAR, AHMET HAMDİ, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1961, 371 s.

_____ , *Beş Şehir*, 1000 Temel Eser, Devlet Kitapları, İstanbul 1969, 260 s.

_____ , *Yaşadığım Gibi*, Hazırlayan: Dr. Birol Emil, Türkiye Kültür Enstitüsü Yay., İstanbul 1970, 459 s.

_____ , *Yaz Yağmuru*, Büyük Kitaplık, İstanbul 1972, 172 s.

_____ , *Abdullah Efendinin Rüyaları,* Büyük Kitaplık, No: 5, Edebî Eserler Serisi: 2, İstanbul 1972, 215 s.

_____ , *Sahnenin Dışındakiler,* Büyük Kitaplık: 7, Edebî Eserler Serisi: 3, İstanbul 1973, 374 s.

_____ , *Huzur,* Dergâh Yayınları, İstanbul 1982, 472 s.

T.D.K., *Tarama Sözlüğü* I-VII, TDK. Ankara 1963-1974.

TEVFİK FİKRET, *Halûk'un Defteri,* Tanin Matbaası, İstanbul 1912, 91 s.

TİMURTAŞ, FARUK KADRİ, *Eski Türkiye Türkçesi: XV. Yüzyıl Grameri-Metin-Sözlük,* İst. Üniv. Edebiyat Fakültesi yay., İstanbul 1977, 322 s.

TOPALOĞLU, AHMET, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü,* Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul 1989. 228 s.

VARDAR, BERKE ve arkadaşları, *Başlıca Dilbilim Terimleri,* İst. Üniv. Yabancı Diller Yüksek Okulu yay. 1, İstanbul 1978.

_____ , *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü,* TDK yay., Ankara 1980, 132 s.

YAŞAR KEMAL, *Orta Direk,* 6. Basım, Tekin Yayınevi, İstanbul 1980, 400 s.

YURDAKUL, MEHMET EMİN, *Cenge Giderken,* (Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi, Hazırlayan: Kenan Akyüz, Ankara Üniv. DTCF. yay., Ankara 1953, s. 457).

Yüksek Gramer Komisyonu, *Gramer (Kurambilim) Terimleri,* Türk Dili, Belleten II, seri S. 11-12 (1941), 129-156 ss.

ZORLUTUNA, HALİDE NUSRET, *Büyükanne,* MEB. yay., Ankara 1971, 208 s.

ZÜLFİKAR, HAMZA, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları,* TDK yay., Ankara 1991, 213 s.

_____ , *"Yeni Bir Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü Dolayısıyla"* Türk Dili Dergisi S.459, (1990), 81-93. ss.

KISALTMALAR

Acp.	: Acıpayam
Afy.	: Afyon, Afyon ağzı
Alm.	: Almanca
Alş.	: Alaşehir
An. Ağz.	: Anadolu ağızları
Ana T.	: Ana Türkçe
Ant.	: Akyüz, Kenan. *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi.* Bk. Bibl.
Ar.	: Arapça
Az.	: Azerice
Az. T.	: Azerî Türkçesi
Balk.	: Balkar Türkçesi
Başk.	: Başkırtça
Çağ.	: Çağatayca, Çağatay Türkçesi
çokl.	: çokluk şekli
Çuv.	: Çuvaşça
EAT.	: Eski Anadolu Türkçesi
Erm.	: Ermenice
ET.	: Eski Türkçe, İslâmlık öncesi Türkçesi
F.	: Farsça
Fr.	: Fransızca
gen.	: genel
göst. e.	: gösterilen eser
göst.y.	: gösterilen yer
Harz.	: Harezm Türkçesi
	: vurgu işareti
Ing.	: İngilizce
Karacaoğlan	: Cunbur, Müjgân, Karacaoğlan (Şiirler). Bk. Bibl.
Karag.	: Karagas lehçesi
Karlı.	: Karahanlı Türkçesi
Kaz.	: Kazakça
Kır.	: Kırşehir
KT.	: Kök Türkçe
Kum.	: Kumukça
Lât.	: Lâtince
Mal.	: Malatya
Man.	: Manisa
Marz.	: *Sadrü'd-dîn* Şeyhoğlu. *Marzubannâme* Tercümesi. Zeynep Korkmaz yayını. Bk. Bibl.
Moğ.	: Moğolca
Nev.	: Nevşehir
Özb.	: Özbekçe
Siv.-Tok.	: Caferoğlu, Ahmet, *Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar.* İstanbul 1944, 273s.
Tara	: Tara lehçesi

Ts.	: Tarama Sözlüğü
tek.	: teklik şekli
Tkm.	: Türkmence
Tob.	: Tobol lehçesi
TT.	: Türkiye Türkçesi
Uyg.	: Uygurca
Yak.	: Yakutça
Yoz.	: Yozgat

SÖZLÜK

— A —

abartma (Alm. *Hyperbol;* Fr. *hyperbole;* İng. *hyperbole;* Osm. *mübalâğa)*

Söz biliminde bir duyguyu, bir düşünceyi veya bir olayı aşırı derecede büyülterek veya küçülterek anlatma: *Kalbimin derinliklerinde dalgalanan ummanlar. İncir çekirdeği kadar aklı var. Bu adam orman ayısı. Bu kız peri güzeli* vb.

açık eğretileme bk. deyim aktarımı.

açık hece (Alm. *freie Silbe, offene Silbe;* Fr. *syllabe ouverte;* İng. *Open Syllable)*

Bir ünlü ile biten veya bir tek ünlüden oluşan ve ünlüsü kısa olan hece: *a-ra-ba, ba-ba, bu, ku-ru-cu, o, su, şu, ya-ya, ye-ni* vb. Aruz vezni ile yazılmış şiirlerde uzun ünlü ile biten heceler kapalı hece değerindedir. Bk. *kapalı hece.*

açıklama cümlesi (Alm. *Apposition;* Fr. *apposition;* Osm. *bedel, atf-ı beyan)*

Ana cümlede anlatılmak istenen duygu ve düşünceyi daha çok açıklamak ve pekiştirmek için kullanılan bir yan cümle veya cümle parçası. Açıklama cümlesi, bir önceki cümleye *yani, öyle ki, demek ki* gibi sonuç ve açıklama bağlantısı kuran kelimeler ile de bağlanabilir. *Spor hayatının doruk noktası olan olimpiyat oyunlarının uzun bir geçmişi vardır. Bu davayı, bu mukaddes vatanın itilâ-yı kat'îsini temin edecek olan bu davayı bugün bu mertebeye kadar getirdik* (M.K. Atatürk, *Nutuk,* s. 872). *Köylüler kış aylarını ocak başında aylak geçirirken kasabaya kağnı yükleriyle odun çekiyor, sözün kısası, dev gibi çalışıyordu* (K. Tahir, *Köyün Kamburu,* s. 11). *Seferberlik olmasa, biz bu ekinden bu kadar daha alırdık Hafız oğlum, dedi, alırdık da koyacak yer bulamazdık* (K. Tahir, *göst.e.,* s. 260). *Her zamanki gibi ilk anlaşılamamazlık burada da görüldü, yüzler hayret içinde kırıştı* (R.H. Karay, *Memleket Hikâyeleri,* s. 132). *Artık hep böyle, burada, kasabada mı yaşamağa mahkûmdu* (R.H. Karay, *Memleket Hikâyeleri,* s. 148). *Ama gene sanat olmuyor, sanata benzer bir şey oluyor, yani muvazi gidiyorlar* (A.H. Tanpınar, *Huzur,* s. 164). *Bir daha yapmam diye bağırdıkça benim dizlerimin bağı çözülüyordu, düşeceğim sanıyordum* (A. Rasim, *Falaka* s. 112). *Tren hızını düşürüyordu; istasyona giriyordu* (T. Buğra, *Yalnızlar.* s. 147). *O zamana kadar yapmadığı bir şeyi yaptı; çay ısmarladı* (T. Buğra, *göst.e.* s. 105). *İkinci Kosova'dan sonra o zamanın en büyük ordu kudreti olan Macaristan, artık kendi varlığını müdafaaya geçmişti. Demek ki fethin saati çalmıştı* (Y. Kemal Beyatlı, *Aziz İstanbul,* s. 40). *Bu sözleri, bu bilgiç edayı, bu bir küçük çocuğa yakışmıyacak heyecanlarla değişip karışan küçük çehreyi hiç sevmemiştim. Demek ki, ben yanılmış değilim* (R.N. Güntekin, *Miskinler Tekkesi,* s. 178). *Onunla başbaşa oldukları veya yalnız onunla*

meşgul olduğu zamanlardaki gibi düşünmüyor yaşamıyordu. Öyle ki, kışın ortasına doğru kendisini hakikaten buruh dağınıklığına alışmış buldu (A.H. Tanpınar, *Huzur*, s. 278). *Yine, deli enişteмiz gayet kıskançtı. Öyle ki, bu huyunu meydana koymaktan bile çekinmezdi* (A.Ş. Hisar, *Çamlıcadaki Enişteмiz*, s. 127).

açıklayıcı (Alm. *Appositiv;* Fr. *appositif;* İng. *appositive;* Osm. *bedel, atf-ı beyan*)

Kendisinden önce gelen kelime ve kelime gruplarını daha açık ifade etmek ve anlamı kuvvetlendirmek için kullanılan kelime veya kelimeler: *Atatürk'ün büyük Nutuk'u, siyasî ve millî tarihimizin birinci elden kaynak eseri, Türk hitabet san'atının da doruğa yükselmiş bir şaheseridir. Sonra acayip bir değişiklikle ellerine geçirdikleri bu insan malzemesinin, bu küçücük ve canlı şeyin yerini almaya çalışıyorlardı* (A.H. Tanpınar, *Huzur*, s. 285). *Sonunda yorgun, bitkin ve içi kapkaranlık, kendisini uykuya, kalbinin vuruşunu hızlandıran kâbusların arasında, zaman zaman aranan noktaların, büyük müjdeler gibi uyuşturduğu uykuya bıraktı* (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 51). *Handan'ın son sınavının hemen ertesi günü, bir ilkbahar sabahı, haydarpaşa'dan yola çıktılar* (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 74).

Cümledeki görevleri bakımından *açıklayıcı özne, açıklayıcı nesne* ve *açıklayıcı tümleç* durumunda olan kelime veya kelime grupları da vardır. Bunlara bk.

açıklayıcı nesne (Alm. *Appositiv;* Fr. *appositive;* İng. *appositive*)

Bir cümlenin nesnesini daha belirgin duruma getirmek, vasıflandırmak veya pekiştirmek için kullanılan ve yine nesne durumunda olan kelime veya kelimeler: *Azize, o kelebek ruhlu çocuk, sefir karısı olmak ve hayatını Avrupa'nın kibar dünyasında geçirmek hülyasını kuran süslü kız, şimdi Hasan beyi, yani parasız ve mevkii, rütbesi yüksek olmayan genç yeğenini seviyordu* (H.E. Adıvar *Kalp Ağrısı*, s. 34). *O kızı, o zengin kızı* istiyorsun demek (H.Z. Uşaklıgil, *Ferdî ve Şürekâsı*, s. 107). *Kafamdaki şeytanın varlığına indirdiği darbeyi, manevî iflâsını asla duymuyor* (Ö. Seyfettin, *Gizli Mabet*, s. 21). *Bu asrın milliyet hakikatini en anlamayan, en milliyet hissinden mahrum iki cahil şahsiyeti, Enver ile Cemali Türkçü sanıyor (Gösterilen e.*, s. 70). *Bu konuda kendisini, gençliğini ortaya koyan Bay Hidayet Koryürek, çok güzel konuşuyordu* (S. Kocagöz, *İzmir'in İçinde*, s. 16) vb.

açıklayıcı özne (Alm. *Appositiv;* Fr. *appositif;* İng. *appositive*)

Bir cümlenin öznesini daha belirgin duruma getirmek, vasıflandırmak veya pekiştirmek için kullanılan ve yine özne durumunda olan kelime veya kelimeler: *Bu genç kız için İsmail Tayfur, o kumral saçlı, uzun boylu, yeşil gözlü genç adam, herkesten her şeyden başka bir şey olmuştu* (H.Z. Uşaklıgil, *Ferdî ve Şürekâsı*, s. 37). *Azize, o kelebek ruhlu çocuk, sefir karısı olmak ve hayatını Avrupa'nın kibar dünyasında geçirmek hülyasını kuran süslü kız, şimdi Hasan Beyi, yani parasız ve mevkii, rütbesi yüksek olmayan genç yeğenini seviyordu* (H.E. Adıvar,

Kalp Ağrısı, s. 34). *Bir sarıklı hoca, S a i t M o l l a , İngiliz karargâhı kapılarında curnal verme nöbeti bekliyordu.* (F.R. Atay, *Atatürkçülük Nedir*, s. 16). *Kasabanın gazete bayiliğini de yapan fotoğrafçı, Y a v u z A t a ' n ı n o ğ l u S e r d a r ' ı n a r k a d a ş ı H i l m i , bir önceki günün tarihini taşıyan Cumhuriyet'i getirmişti* (Tarık Buğra, *Yağmuru Beklerken*, s. 37) vb.

açıklayıcı Tümleç (Alm. *Appositiv;* Fr. *appositif;* İng. *appositive)*

Bir cümlenin tümlecini açıklayan ve aynı isim çekimi ekini almış olan kelime veya kelimeler: *Mümtaz yukarıya, a n n e s i n i n y a n ı n a çıktığı zaman, demin gelen kadının on sekiz, yirmi yaşlarında bir kız olduğunu anlamıştı* (A.H. Tanpınar, *Huzur*, s. 21). *Her yaz içinde saatlerce vakit geçirdiğimiz, çiçeklerini ve ağaçlarını suladığımız bahçemizden, g ö n ü l m e s k e n i m i z d e n bir türlü ayrılamadık. Okumaktan bitip tükenmez zevk aldığı kitaplarına, v a r l ı ğ ı n ı n h a y a t k a y n a ğ ı n a yeniden kavuşmuştu* vb.

açıklık (Alm. *Öffnungsgrad;* Fr. *aperture;* İng. *Opening)*

Ünlülerin oluşmasında iki çene arasındaki mesafe; bazı ünlülerin oluşma şartları bakımından taşıdıkları açık olma özelliği: *Ünlüleri açıklık bakımından a, e, o, ö, u, ü, ı, i şeklinde sıralamak mümkündür; a ve e ünlüleri açıklık bakımından ı ve i ünlüleri ile aynı sıraya konamaz* vb. bk ve krş. **genişleme, ünlü genişlemesi.**

açıklık derecesi (Alm. *Öffnungsgrad;* Fr. *aperture;* İng. *opening)*

1. Ünlülerin boğumlanmaları sırasında ağız yolunun ve çene açısının genişlik durumu bakımından taşıdığı özellik *a, e, o, ö* ünlüleri ile *ı, i, u, ü* ünlüleri açıklık dereceleri biribirinden farklı olan ünlülerdir. Bk. **genişlik derecesi**

2. Bir dil sesinin, özellikle bir ünlünün boğumlanması sırasında ses yolunun kişilere ve ağızlara göre değişebilen açılma durumu: *ayar / āyar, bayan / bāyan, yarın / yārın, dünya / dünyā, gafil / gāfil, marul / mārul, sevda / sevdā* vb.

açık ünlü bk. **geniş ünlü.**

ad bk. **isim.**

ad bilimi (Alm. *Onomastik, Namenkunde, Bezeichnungskunde;* Fr. *onomastique;* İng. *onomastics)*

1. Geniş anlamıyla, isimleri kelime-kavram ilişkileri yönünden inceleyen bilim dalı (Alm. *Bezeichnungskunde*). Türkçede *geniş ad bilimi* diyebileceğimiz bu bilim dalında herhangi bir kavramın, söz gelişi «*sınav*» kavramının dilden dile kelimelerle nasıl anlatıldığı (Ar. *imtihan:* «mihnet çekme», İng. *examination* «teraziye vurma», Tü. *Sınav* «denemeye alma») ve bu anlatımda hangi etkenlerin rol oynadığı incelenir.

2. Özel adlar üzerinde duran ve özel adları köken bilgisi (etymologie), tarihî gelişme, dil ve kültür sorunları açısından inceleyen bilim dalı. Bu bilim dalının yer adları *(yer adı bilimi, toponymie* veya *toponomastique),* kişi ad-

ları *(onomastique)* ve çeşitli coğrafî adlar üzerinde duran alt dalları da vardır. Coğrafî adlardan ırmak, nehir, göl gibi su adları üzerinde duran dalı *hydronymie* diye adlandırılır.

ad çekimi bk. **isim çekimi.**

adlandırma (Alm. *Benennung;* Fr. *nomination;* İng. *naming)*

Somut veya soyut varlıklara ve nesnelere ad verme: *Bekir, Hatice, dağ, ırmak, kişi, peri, güzellik, yazlık* vb.

ağız[1] (Alm. *Mund;* Fr. *bouche;* İng. *mouth)*

Yüzün ön aşağı kısmında bulunan, nefes alıp vermeye, sesin çıkmasına ve besinlerin alınmasına yarayan organ.

ağız[2] (Alm. *Mundart, Lokalsprache, Sondersprache;* Fr. *parler, parler local;* İng. *local dialect, local language; Osm. şive)*

Bir dilin veya bir lehçenin daha küçük yerleşim bölgelerinde yazı diline oranla biribirinden azçok ayrılan konuşma biçimleri: Türkiye Türkçesinin *İstanbul ağzı, Aydın ağzı, Konya ağzı, Nevşehir ağzı, Taşra ağzı, Anadolu* ve *Rumeli ağızları* gibi.

ağız[3] (Alm. *Idiolekt, idiolecte;* İng. *idiolect)*

Yetiştikleri bölge, meslek, çevre ve öğrenim farkları gibi etkenler ve şahsî eğilimler dolayısıyla, bir dilin kişiden kişiye değişen kullanılışı ve konuşma biçimleri. Her yazarın kendine özgü bir dil ve üslûp özelliğine sahip oluşu bundandır.

ağız sesi (Alm. *Oral, oraler Laut;* Fr. *orale;* İng. *oral)*

Boğumlanma yeri ağız olan ve ciğerlerden gelen havanın geniz yoluna kaymadan ağız boşluğundan geçmesi ile oluşan ses. Türkçenin bütün aslî ünlüleri ve *m, n, ñ* dışındaki bütün ünsüzleri ağız sesi niteliğindedir. bk. **ağız ünlüsü, ağız ünsüzü Karşıtı geniz sesi.**

ağızsılaşma (Alm. *Oralisierung;* Fr. *oralisation;* İng. *oralisation)*

Geniz seslerinin ağız seslerine dönüşmesi olayı. Boğumlanma özelliği bakımından aynı zamanda birer geniz sesi niteliği taşıyan *n* ve *ñ* ünsüzleri ile, benzeşme yolu ile sonradan genizsileşmiş olan bazı ünsüzlerin doğrudan doğruya veya yeni ses değişmeleri ile ayrışıma uğrayarak *ñ (n) > g, ğ, y* şekillerinde bir ağız sesine dönüşmesi. Bu olay bugünkü yazı dilimizden çok, Anadolu ağızlarında ve tarihî devir yazı dillerinde görülmektedir. Köktürk metinlerindeki *ñ > g* değişimi bunun tipik bir örneğidir: *bardıñ > bardıg* (vardın), *bardıñız > bardıgız* «vardınız», *körtüñ > körtüg* «gördün», *bodınıñ > bodunıg* «milletin»; Karayım lehçesinde: *atañ> atey* «baban», *barsañ > barsey* «varırsan»; Anadolu ağızlarında: *añlamak > añnamak > ağnamak* «anlamak», *soñra > soñna > soğna,* «sonra», *oña > oğa* «ona», *hammal > hambal.* (Zeynep Korkmaz, *Nevşehir ve yöresi Ağızları,* s. 91) vb.

ağız ünlüsü (Alm. *mundlaut, Mundvokal;* Fr. *voyelle buccale;* İng. *oral vowel)*

Boğumlanma yeri ağız olan ve burun yolu kapalı iken çıkarılan ünlü. Türkçenin bütün aslî ünlüleri ağız ünlüleridir. *a, ı, o, u, e, i, ö, ü.*

ağız ünsüzü (Alm. *Mundlaut, oraler Laut;* Fr. *orale;* İng. *Oral)*

Boğumlanma yeri ağız olan ve ciğerlerden gelen havanın geniz yoluna kaymadan ağız boşluğundan geçmesi ile oluşan ünsüz: *b, c, ç, d, f, g, ğ, j, k, l, r, s, ş* vb. Türkçede, aynı zamanda burun yolunun da boğumlanmaya katıldığı *m, ñ, n* ünsüzleri dışındaki bütün ünsüzler doğrudan doğruya ağız ünsüzleridir.

ahenk durağı (Alın. *Rhytmuspause;* Fr. *pause rythmique;* İng. *rhythmic pause)*

Anlatımı etkili kılmak için söz içindeki kelime öbeklerini anlamın ve ton farklarının gerektirdiği şekilde biribirinden ayıran ahenkli kısa duraklar: *Ne mümkün/ zulm ile/ bîdâd ile/ imha-yı hürriyet/ çalış/ idraki kaldır/ muktedirsen/ ademiyetten* (N. Kemal).

Ey Türk istikbalinin evlâdı/ işte/ bu ahval ve şerait içinde dahi/ vazifen/ Türk istiklâl ve Cumhuriyetini/ kurtarmaktır. Muhtaç olduğun kudret/ damarlarındaki/ asîl kanda/ mevcuttur (M.K. Atatürk, *Nutuk,* s. 608).

Bin atlı/ akınlarda/ çocuklar gibi/ şendik. Bin atlı/ o gün/ dev gibi bir orduyu/ yendik (Y. Kemal Beyatlı, *Akıncılar, Ant.* s. 734).

Elvan çiçeklerden/ sokma başına // Kudret kalemini/ çekme kaşına // Beni unutursan/ doyma yaşına // Gez benim aşkımla/ yar melil melil (*Karacaoğlan,* s. 37/47).

Yalnız senin gezdiğin bahçede açmaz çiçek // Bizim diyarımız da/ binbir baharı saklar // Kolumuzdan tutarak/ sen istersen bizi çek // İncinir düz caddede/ dağda gezen ayaklar (F.N. Çamlıbel, *Sanat, Ant.,* s. 849) vb. Bk. **durak.**

ahenk öbeği (Alm. *Rhytmusgruppe;* Fr. *groupe rythmique;* İng. *rhytmic group)*

Söz içinde anlamın gerekli kıldığı şekilde kısa ahenk durakları ile birbirinden ayrılan ve ahenk vurgusunu taşıyan kelime etrafında öbeklenen kelimeler grubu:

Ben bir Türküm/ dinim cinsim/ uludur; // Sinem özüm/ ateş ile/ doludur //.
İnsan olan/ vatanının kuludur (M.E. Yurdakul, *Cenge Giderken, Ant.,* s. 511).

Çıksan göğe/ «buldum!» diyerek/ gökyüzü sakları/,
İnsen yere/ ay-yıldız iner/ yerde kucaklar/,
Gözlerde/ gönüllerde/ kurulmuş otursun/;
Hislerde/ göğüslerde/ nabızlarda/ vursun./ (M.C. Kuntay, *Türkün Şehnamesinden, Ant.,* s. 772).

ahenk vurgusu (Alm. *Betonung, Gefühlston;* Fr. *accent rytmique;* İng. *accentuation)*

Ahenk durağı ile birbirinden ayrılmış kelime öbeklerinde, çok defa vurgulu hece üzerine düşen ve anlamı güçlendirmek üzere onun yeğinliğini artıran vurgu: *Ey Türk Gençliği/ Birinci vazifen/ Türk istiklâlini/ Türk Cumhuriyetini/ ilelebet muhafaza/ ve müdafaa etmektir./ Mevcudiyetinin/ ve istikbalinin/ yegâne temeli/ budur./ Bu temel/ senin/ en kıymetli hazinendir.* (M.K. Atatürk,

Nutuk, s. 607).

Dûr yolcu/ Bîlmeden gelip bastığın
Bu toprâk/ bir devrin/ battığı yerdir.
Eğîl de kulak vêr/ bu sessiz yığın
Bir vatân kalbinin/ attığı yerdir. (N.H. Onan, *Çakıl Taşları, Ant.*, s. 921) vb.

aitlik eki (Alm. *vermischtes Suffix, pronominales Suffix;* Fr. *saffixe mixte, saffixe pronominal;* İng. *mixed suffix, pronominal suffix;* Osm. *aidiyet* eki, *lâhika-i aidiyet*)

İsimlerden zamir ve sıfat olarak kullanılan isimler yapan, içinde bulunma, bağlılık ve aitlik görevleri taşıyan *+ki* eki. Yer gösteren kelimelerde bulunma halinden sonra gelen ek, dil benzeşmesine ve çok yerde dudak benzeşmesine uymaz. *Şimdiki, yarınki, öteki, benimki, sizdeki, evdeki, sokaktaki, dünkü, bugünkü, yandaki komşununki, içerideki, kolundaki* vb.

akıcılaşma

b, g, k gibi patlayıcı ünsüzlerden birinin *m, l, y, ğ* gibi bol sesli akıcı ünsüzlerden birine dönüşmesi: *baña > maña, bindirdi > mindirdi, bu gün > böyün, seksen > seysen, basdı geldi > basdı yeldi, felek > feley* gibi.

akıcı ünsüz (Alm. *liquidae, vibrierend, Vibrant, Zitterla rut;* Fr. *consonne liquide, consonne vibraute;* İng. *liquid*)

Dudakların birbirine, dişlerin alt dudağa veya dil ucunun dişlere veya damağa dokunuşu sırasında, ciğerlerden gelen havanın ağız boşluğunun daralan noktalarından veya burun yolundan akarak çıkarılması ile oluşan bol sesli ünsüz: *l / r / y / m / n*, gibi. Bunların en bol seslisi *r / l* ünsüzleridir.

akraba diller (Alm. *verwandte Sprachen;* Fr. *langues parentes;* İng. *cognate languages;* Osm. *akraba lisanlar*)

Aynı anadilden gelen, aralarında dil yapısı ve kelime hazinesi bakımından yakınlıklar bulunan ve bir dil ailesi oluşturan diller: Altay dil ailesi içinde Türkçe ile Moğolca, Hint-Avrupa dil ailesi içinde Almanca ile İngilizce, Samî-Hamî dil ailesi içinde Arapça ile ibranîce gibi.

akrabalık adları

Bir toplumda aynı soydan geldiği kabul edilen veya biribirlerini soyca bağlı gören insanlar arasındaki akrabalık ilişkilerini gösteren adlandırmaların tümü: *amca, dayı, teyze, hala, yenge, görümce, elti, baldız, bacanak, enişte, kayınbirader* vb.

akustik (Alm. *Akustik;* Fr. *acoustique,* İng. *acoustics;* Osm. *ilm-i esvat, mebahis-i sadâ*)

1. Fizikte ses ile ilgili bölüm,

2. Sesin titreşim sıklığı, süresi ve duyulma gücü bakımından taşıdığı nitelik; ses dağılımı, ses düzenlemesi: *Bu salonun akustiği iyi hesaplanmıştır; Konferans salonunun akustiği bozuktur* vb.

alçalan ikiz ünlü (Alm. *fallender Diphthong;* Fr. *diphtonque descentant;* İng. *falling diphthong)*

İkinci ögesi birinciye bakarak daha dar ve süreksiz olan ikiz ünlü türü: *a̯i, a̯u, e̯i* gibi: *nirey gezecāñ?* «nereyi gezeceksin ?» vb. Dilimizdeki *öyle, ayrı, eyri, gayrı* gibi kelimelerde *y* ünsüzü ile biten heceler, *y*'nin yarı ünlü niteliğinde bir ünsüz olmasından dolayı, söyleniş ve boğumlanma özellikleri bakımından birer ikiz ünlü durumundadır. *yavru (ya̯uru), Avrupa (A̯urupa)* gibi kelimelerdeki *v*'lerin ses değeri de böyledir.

alçalan ton (Alm. *Abton, fallender Ton;* Fr. *ton descendant;* İng. *falling tone)*

Söze anlam incelikleri katmak üzere, bir cümlenin titreşim bakımından biribirinden farklı olarak perdelenen hecelerinde, bir hecenin alçalan bir titreşim perdesiyle pes olarak söylenişi. Türkçede basit cümlenin son hecesi alçalan tonla biter: *Aslında geç bile kaldım* (T. Buğra, *Yalnızlar,* s. 54). *Doktor «böyle düşünmeliyim» dedi ve uzandı; divandan fırlayıp kalktı, bütün ışıkları yaktı* (gös.e., s. 111-2). Birleşik cümlede ana cümlenin tonu alçalan tondur: *onlara bakarsanız, doktor bey sanki alınyazıları ile oynuyor* (gös.e. s. 164).

alfabe (Alm. *Alphabet;* Fr. *alphabet;* İng. *alphabet;* Osm. *elifba)*

Bir dilin seslerini yazıya geçirmek için kullanılan işaretlerin tümü, itibarî ve belirli bir sıraya konmuş harfler topluluğu. Alfabeleri kaynaklandıkları asıllara göre Köktürk alfabesi, Uygur alfabesi, Arap alfabesi, Lâtin alfabesi, Kiril alfabesi, İbrani alfabesi, Çin alfabesi, Japon alfabesi gibi kısımlara ayırmak mümkündür. Ayrıca belirli alfabe sistemlerine dayandırılarak geliştirilmiş millî alfabeler ve transkripsiyon alfabeleri vardır: Lâtin alfabesi temelinde *Türk millî alfabesi, Türk transkripsiyon alfabesi* vb.

alfabe dışı (Alm. *analphabetisch;* Fr. *analphabetique;* İng. *analphabetic)*

Bir milletin kabul ettiği alfabede bulunmayan harf; alfabede karşılığı bulunmayan ses: Türk alfabesinde yer almayan *w/x/q* (Lâtin), ц (Rus. *ts*), *ny* (Macar, *ñ*), ع, ح (Arap) harfleri veya *el* «yabancı», *yel* «rüzgâr» kelimelerindeki kapalı *e(ė)* sesi için alfabemizde özel bir işaretin bulunmaması gibi.

alıntı (Alm. *Entlehnung;* Fr. *emprunt;* İng *loan)*

Bir dile çeşitli etkenler, özellikle kültür etkileri dolayısıyla yabancı dillerden ek ve kelime alınması. Bk. **alıntı ek, alıntı kelime.**

alıntı ek

Dilimize başka bir dilden girmiş ve Türkçe kelimelerde kullanılmış olan ek: Ar. *+Ât: gelişât, gidişât;* F. *+dâr: emekdâr* > *emektar;* Ar. *+î: altunî, gümüşî,* Fr. *+Al: tüzel, ilkel, özel, doğal* vb.

alıntı kelime (Alm. *Lehnwort;* Fr. *mot d'emprunt;* İng. *loan word, borrowed word, alien word)*

Bir dile başka bir dilden girmiş ve o dilde benimsenmiş olan kelime: *âlem, sebep, cümle; bağ, bahçe, can hoş temel, tren, fırın, kaptan, spor, radyo, akustik, kültür, sosyal, soba, lepiska* (Batı dillerinden) vb.

alışkanlık sıfatı (Fr. *adjectif habituel*)

İsimlerden ve sıfatlardan + *CI*, fiillerden-*GAn* ekleri ile kurularak bir kimsenin bir şeye alışkanlığını veya bir vasfın kendisinde sürekli olarak bulunduğunu gösteren sıfatlar: *akşamcı, nişancı, dedikoducu, inatçı, dalgacı, doğrucu, yalancı, uykucu; alıngan, çekingen, somurtkan, doğurgan, girişken* vb.

alt çene

Ağız boşluğunun alt kısmını oluşturan ve konuşma sırasında ağzın rahatlıkla hareketini sağlayan organ. Bk. *çene*

alt dudak bk. **dudak**

alternans bk. **ikili şekil**

alternatifli cümle bk. **seçenekli cümle**

ana cümle bk. **temel cümle.**

ana dil (Alm. *Ursprache;* Fr. *Langue mere;* İng. *primitive language)*

Bugün ses yapısı, şekil yapısı ve anlam bakımından biribirinden az çok farklılaşmış bulunan dil veya lehçelerin, kök bakımından bilinmeyen bir tarihte birleştikleri ortak dil: Ana Türkçe, Ana Moğolca, Ana Altayca, Roman dillerine kaynaklık eden Latince gibi. Başlıca dünya dilleri, sayıları sınırlı birtakım eski anadillerin zaman içinde lehçeler ve müstakil diller halinde dallanarak farklılaşmasından oluşmuştur.

ana dili (Alm. *Muttersprache;* Fr. *Langue maternelle, langue transmissible;* İng. *mother language*)

İnsanın doğup büyüdüğü aile ve soyca bağlı bulunduğu toplum çevresinden öğrendiği, bilinç altına inen ve kişilerle toplum arasındaki ilişkilerde en güçlü bağı oluşturan dil: *İnsandaki ana dili duygusu konuşmadaki bazı yanlışları kolaylıkla önler.*

ana zamanlar (Alm. *Haupttempora;* Fr. *temps principal;* İng. *princepal times)*

Çekimli fiillerde geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanı gösteren zamanlar. Üç ana zaman vardır: 1. *oku-du, anla-dı* (geçmiş z.); 2. *oku-yor, anlı-yor* (şimdiki z.); 3. *oku-y-acak, anla-y-a-cak,* (gelecek z.).

anlam (Alm. *Bedeutung, sinn;* Fr. *sense;* İng. *sense, meaning;* Osm. *mânâ)*

Kelimenin söz içindeki diğer unsurlarla bağlantılı olarak zihinde yarattığı kavramlardan her biri: *kestirmek* 1. *ağaç kestirmek, kumaş kestirmek;* 2. bir şeyi tahmin edebilmek: *işin sonunda nereye varacağını kestiremiyorum;* 3. birazcık uyumak: *Bir saat kadar kestirirsem kendimi toplayabilirsem* vb.

anlam alanı (Alm. *Semantisches Feld;* Fr. *champ semantique;* İng. *semantic field)*

Zihinde aynı veya biribirine yakın kavramlar oluşturan kelimelerin meydana getirdikleri ortak alan: *ülkü, hedef, gaye, maksat, ideal; kırılmak, incinmek, gücenmek, darılmak, küsmek, kesmek, koparmak, biçmek, üzmek, yolmak* gibi kelimeler aynı anlam alanına giren kelimelerdir.

anlam bayağılaşması bk. anlam kötüleşmesi

anlam bilimci

Anlam bilimi üzerinde çalışan kimse.

anlam bilimi (Alm. *Semantik, Bedeutungslehre;* Fr. *semantique;* İng. *semantics;* Osm. *ilm-i maanî*)

Dildeki kelimeleri anlam bakımından ele alan, kelimelerin ses yapıları ile o kelimelerin ifade ettiği kavramlar, yani dilin düşünce yapısı arasındaki ilişkileri inceleyen dilbilimi dalı. Anlam bilimi kendi içinde de 1. *durgun veya eş zamanlı anlam bilimi*, 2. *gelişmeli* veya *alt zamanlı anlam bilimi* olarak iki alt dala ayrılmaktadır. Dilin belirli bir zaman kesitindeki durumunu tarihî değişme ve gelişmelere girmeden inceleyen anlam bilimi dalı *eş zamanlı anlam bilimi (Synchronische Semantik)* adını alır. Bu dalda, dilin kelimeleri; anlamları, kavram alanları ve kapsamları ile eş anlamlılık, çok anlamlılık, eş seslilik vb. açılardan ele alınmaktadır.

Art zamanlı (diachronische Semantik) anlam bilimi ise, dilin anlamla ilgili olaylarını tarihî değişme ve gelişme süreci içinde ele almaktadır. Bk. **eş zamanlı anlam bilimi** ve **art zamanlı anlam bilimi**.

anlam birimi

Bir dilin anlam taşıyan en küçük birimi.

anlam çokluğu bk. **çok anlamlılık.**

anlam çözümlemesi (Alm. *Semanalyse;* Fr. *analyse semique, analyse componentielle;* İng. *semic analysis, componential analysis*)

Anlamlı birimlerin, kelime ve eklerin taşıdıkları ve yüklendikleri anlam inceliklerini ortaya koyma.

anlam daralması (Alm. *Bedeutungsbeschränkung, Bedeutungsverengerung;* Fr. *restriction semantigue;* İng. *semantic restriction*)

Kelimenin kavram ve anlam kapsamı bakımından bir daralmaya uğrayarak, eskiden anlattığı şeyin ancak bir bölümünü, bir türünü anlatır duruma gelmesi; bir kelimenin genel bir anlamdan özel bir anlama geçişi: ET. *oğlan* 'erkek ve kız dahil «Çocuk, evlât», *urı oglan* «erkek çocuk», *kız oglan* «kız çocuk»; *oğlan* TT. «erkek çocuk»; ET. *tawar* «her türlü mal, mülk, eşya», TT. *davar* «büyük baş hayvan»; ET. *alkış* «övme, kutlama, metih, dua, takdis», TT. *alkış* «el çırparak alkışlamak»; ET. *uçuz* «kolay, değeri olmayan, değersiz», TT. *ucuz* «para değeri az olan»; ET. *tünemek* «geceyi geçirmek, gecelemek», TT. *tünemek* «yalnız kuşlar ve evcil kanatlı hayvanlar için kümeste veya tünekte gecelemek», ET. *tünek* «karanlık yer, hapishane», TT. *tünek* «evcil kanatlı hayvanların içinde tünedikleri kümes; kuşların üzerinde tünedikleri dal veya sırık»; ET, EAT. *konmak* «yer tutmak, yerleşmek, gecelemek, bir yerde kalmak», TT. yalnız kuşlar için «konmak»; *pencereye kuş kondu* vb.; *başlamak* «başlamak, baş olmak» TT. «başlamak»; ET. *yaş,* «ta-

ze, yeşil, genç», TT. *yaş* «ıslak» vb. EAT. *dirlik* «hayat», TT. «geçim, yaşayış düzeni, huzur»: *Evde dirliği düzeni yerindedir. Aile hayatında dirliği bozuldu* vb.

anlamdaş bk. eş anlamlı.

anlam değişmesi (Alm. *Bedeutungswandel, Bedeutungswechsel;* Fr. *changeme semantique;* İng. *Semantic Change)*
Bir kelimenin gösterdiği anlamdan az veya çok uzaklaşarak yeni bir anlam kazanması olayı. Olay, geniş kapsamlı olarak anlam genişlemesi, anlam daralması, anlam iyileşmesi, anlam kötüleşmesi gibi değişme olaylarını da içine alabilirse de, asıl bir anlamdan başka bir anlama geçiş, yani bir kavramdan başka bir kavrama geçişle ilgili anlam değişmelerini içine almaktadır: ET. *okşamak* «benzemek», TT. *okşamak* «okşamak»; ET. *sakınmak* «düşünmek, üzerinde durmak, plânlamak vb.», TT. *sakınmak* «çekinmek, bir şeyi yapmaktan uzak durmak»; ET ve EAT. *okumak* «davet etmek, çağırmak», TT. *okumak* «Okumak»; *küpe* «küçük metal halka», TT. «kulağa takılan süs eşyası» vb. ET. *bekle-* «sağlam tutmak, tahkim etmek, tutturmak, bağlamak, muhafaza etmek, gözetlemek», TT. «gözetlemek, mec. ummak»; EAT. *yapmak* «kapamak», TT. «yapmak, imal etmek»; EAT. *uslu* «akıllı», TT. *uslu* «yaramazlık etmeyen, haşarı olmayan» vb.

anlam ekseni (Alm. *semantische Achse;* Fr. *axe semantique;* İng. *semantic axis)*
Anlam bakımından biribiriyle ilişkili bulunan kelimelerde, bu ilişkiyi doğuran ortak özellik: *kısa* ile *uzun* arasındaki anlam ekseni «uzaklık, mesafe»; *mavi* ile *kırmızı*'nın anlam ekseni «renk»tir.

anlam genişlemesi (Alm. *Bedeutungsverbreitung; Bedeutungsverweiterung;* Fr. *extension semantique;* İng. *semantic extensiom)*
Anlam kapsamı dar olan bir kelimenin zamanla ilgili bulunduğu kavram alanı içinde yayılarak daha geniş, daha genel bir anlam kazanması olayı: *Kültür* kelimesi (Lât *cultura)* aslında «ekilmeye hazır toprak, tarla» anlamını verirken, zamanla «verim, birikim» kavramındaki anlam sınırının çok genişlemesi ile «yüzyıllar boyunca elde edilen maddî ve manevî değerler bütünü yani kültür» olmuştur. *ödül* < EAT. *öñdül* > *öğdül*) yalnız Anadolu ağızlarında «güreşte kazananlara verilen armağan, mükâfat» anlamıyla kullanılırken, standart Türkçede her yarışmada kazanana verilen armağan, mükâfat» anlamını kazanmıştır. *Terkos*'un bir göl adından «musluk suyu», *frijider*'in bir şahıs adından «belirli bir buz dolabı markasına» oradan genelleşerek «buzdolabı» anlamlarına geçişi de böyledir. Böyle bir anlam genişlemesini ET. *olturmak* «tahta oturmak, tahta çıkmak», TT. *oturmak* «oturmak»; EAT. ve TT. *danışmak* «müşavere etmek, bir konuda birinin görüşünü almak», Az.T. «konuşmak, söylemek»; ET. *kötermek, kötürmek* «kaldırmak, yerinden yukarı kaldırmak», TT. *götürmek* «bir yerden bir yere taşımak, nakletmek» kelimelerinde de bulmaktayız.

anlam iyileşmesi (Alm. *Bedeutungsverbesserung;* Fr. *ennoblissement de signification;* İng. *meliorative)*

Kötü anlamlı bir kelimenin zamanla iyi bir anlam kazanması olayı: ET'de çok defa *yablak* «kötü, fena» kelimesi ile birlikte kullanılan *yabız yablak* «kötü, fena» anlamından XVI. yüzyıldan sonraki gelişme ve ses değişmesi ile bugün TT.'de *yavuz* şekline ve «iyi, yiğit, kahraman» anlamlarına dönüşmüş olması gibi. *Yavuz Sultan Selim; O yavuz adamdır* vb. *Yahşı* «iyi» kelimesinin zıt anlamlısı olan *yaman* «kötü» kelimesindeki anlam iyileşmesi de *yavuz*'a paralel bir gelişme göstermiştir. Aynı gelişme ET. *emgek* «ıztırap, eziyet, mihnet» *emgek emgenmek* «acı çekmek, ıztırap çekmek» kelimesinden değişen *emek* «çekilen zahmet, herhangi bir iş için gösterilen özen, harcanan beden ve kafa gücü» kelimesi için de söz konusudur: *Bu gelişmede onun büyük emeği vardır* vb.

anlam kayması (Alm. *Bedeutungsverschiebung;* Fr. *diplacement semantique;* İng. *semantic transfer)*

Somut veya soyut nitelikteki kelimelerin benzetme yolu ile kullanışları dolayısıyla, zamanla anlamlarında meydana gelen kayma veya kayma yoluyla kalıplaşma. Bu olayın **anlam değişmesinden** farkı, kelimenin benzetildiği şey ile arasındaki anlam bağının tamamen kopmamış olmasıdır: *aslanağzı* «bir çiçek adı: aslan ağzına benzeyen çiçek»; *babayiğit; karafatma* «bir böcek adı»; *katırtırnağı* «bir bitki»; *dedikodu, çıtkırıldım, dil dökmek* vb. Ayrıca *canbaz* «canı ile oynayan, aldatıcı, hilekâr»; EAT. *kaba* «iri, büyük, kocaman»: *İleri gittiler bir kaba ağaç yanına vardılar, belirsiz oldular. Altı yıla değin kaba ağaç gibi olur* (TS. IV, s. 2143), TT. *kaba* «sakil, biçimsiz, sevimsiz, nezaketsiz»; *kabarmak* «ağırlığı artmadan hacmi büyümek, şişmek», anlam kayması ile (öfkelenmek, hiddetlenmek), kumaşta «üzerinde tüyler oluşmak» vb.

anlam kötüleşmesi (Alm. *Bedeutungverschlechterung, pijorativer Bedeutungswandel;* Fr. *degradation du sens;* İng. *pejorative)*

İyi anlamlı bir kelimenin zamanla kötü veya kötüye doğru giden bir anlam kazanması; bu yönde bir zayıflamaya uğraması olayı: EAT. *canavar* «canlı, mahlûk», TT. *canavar* «yırtıcı vahşi hayvan»; ET. *katun* «kraliçe, hükümdar hanımı» > *kadın* «kibar karısı, hanımefendi», TT. *kadın* «dişi cinsten insan; hizmetçi»; ET. *bayakı* «önceki, daha önce zikredilen», TT. «adî, değersiz, aşağı, alçak»: *Onun sözlerinde ve davranışlarında bir bayağılık var; bayağı mal, bayağı adam* vb.

anlam olayları

Kelimelerin bağlı bulundukları kavramların ve gösterdikleri anlamların zamanla ve çeşitli sebeplerle değişmeleri olayı. Bk. **anlam değişmesi, anlam daralması, anlam genişlemesi, anlam iyileşmesi, anlam kötüleşmesi,** anlam **kayması** vb.

anlam tonlaması (Alm. *logische Betonung;* Fr. *intonation logique;* İng. *logical intonation*)

Genel olarak kelimenin anlamı ile ilgili olan cümle tonları: *Hava iyi olursâ, dışarı çıkacağım. Ben bu güçlüğü öyle bir yenerim ki sonra sen de hayretler içinde kalırsın* vb. Bk. **cümle tonu.**

anlam vurgusu

Cümle içinde anlam bakımından ağırlık verilmek istenen kelime üzerine, o kelimenin cümledeki yeri de değiştirilerek vurulan vurgu:

1. *Yarın kardeşimle birlikte İstanbul'a gidiyoruz.*

2. *Yarın İstanbul'a k a r d e ş i m l e b i r l i k t e gidiyoruz* (yalnız veya bir başkası ile değil).

3. *Yarın kardeşimle birlikte İ s t a n b u l 'a gidiyoruz* (başka yere değil).

4. *Kardeşimle birlikte İstanbul'a y a r ı n gidiyoruz.* (başka zaman değil) vb.

Bir düşünceyi abartmalı olarak belirtmek üzere yapılan vurgulama da anlam vurgusudur: *Yıldırım sür'atiyle gelip gitti. İyi ki otobüsü yakalayabildim, yoksa halim bu saatte nic' olurdu* vb. Bk. **belirtme vurgusu.**

anlam yükü (Alm. *Inhalt;* Fr. *contenu;* İng. *content;* Osm. *Muhteva*)

Türetme veya birleştirme yolu ile kurulan bir kelimede, o kelimeyi oluşturan kök, taban, ek gibi unsurlardan herbirinin yeni kelimeye getirdikleri anlam katkısı: *ince / ince + lik, somur- / somur-t- / somur-t-kan; anla- / anla-t- / anla-t-ıl-a + bilmek; ayak + kabı, deve + dikeni hanım + eli* vb. yukarıdaki kelimeleri oluşturan ögelerden her biri birer anlam yükü taşımaktadır.

anlatım bilimi (Alm. *stilistik,* Fr. *Stylistique;* İng. *Stylistique* Osm. *ilm-i esâlîb*)

Dilde anlatım ile düşünce arasındaki bağlantı ilişkilerini ele alan; kişilerin, şairlerin ve yazarların dilini anlatım açısından işleyen bilim dalı.

aracı dil

Bir kelimenin bir dilden başka bir dile geçişinde aracılık görevi yapan dil: lât. *cultura* kelimesinin Türkçeye Fransızca kanalı ile *kültür* olarak, Yun. *matematikê* ve *grammatikê*'nin yine Fransızca kanalıyla *matematik* ve *gramer* olarak, lât *testa*'nın Rumca yoluyla *testi,* lât. *Candela*'nın Arapça yoluyla *kandil, tabula*'nın «tahta» İtalyancada *tavola*'ya dönüştükten sonra bize italyanca vasıtasıyla *tavla* olarak geçmesi gibi. Bu geçişi sağlayan Fransız, Rum, Arap ve İtalyan dilleri; lât. ile Yun. arasında birer aracı dil durumundadır.

ara cümle (Alm. *Satzparenthese;* Fr. *phrase du parenthese;* İng. *parenthesistical sentence*)

Bir cümlede anlamı daha iyi belirtmek için, cümle yapısında herhangibir değişiklik yapılmadan iki virgül veya iki çizgi arasına sokulan cümle: *şimdi efendiler, m ü s a a d e b u y u r u r s a n ı z, size bir sual sorayım* (M. Kemal Atatürk, *Nutuk,* s. 2). *Hafif mitralyözlerle mücehhez bulunan fedakâr arkadaşlarınızdan birkaçını, e l y e v m b i r a l a y k u m a n d a n ı o l a n O s m a n B e y k i, T u f a n B e y n a m ı y l a m a r u f o l m u ş t u r, b u n l a r ı n*

başında idi, bir otomobil ile kendi otomobilimize takaddüm ettirdik (Nutuk, s. 84). *Fakat aynı zamanda bozuk paraları, bir alışveriş yapmış gibi, avucunun içinde birer birer sayıyor* (R.N. Güntekin, *Acımak,* s. 190). *Milletvekilleri saat beş çayını yudumlarken, yanında Hint bisküvileri ile Singapur turtaları da vardır, onlara şöyle bağırıyordu* (S. Birsel, *İstanbul-Paris* s. 275). *Evet sevilmesseydi, akıl, mantık filân bunu icap ettirir,* ama elde midir? (P. Safa, *Şimşek,* s. 78). Tabiî mi, doğrusu onlar için tabiî değil, *amane ise gidiyorlarya, mesele orada* (Müfide Ferid, *Pervaneler,* s. 16). *Demek ki, Türkçeden, Allah esirgesin, bir gönül kelimesi atılacak olsa, onunla birlikte ne mânâlar, ne incelikler, ne deyimler gidermiş...»* (N. Sami Banarlı, *Türkçenin Sırları,* s. 303). *Babasının içinde bulunduğu durum, Allah beterinden saklasın, oldukça üzücü. Elindeki notlara bakarak; bakmasa da olurdu ya; konuştu* vb. Krş. açıklayıcı cümle.

argo (Alm. *Argot. Gaunersprache;* Fr. *argot;* İng. *slang;* Osm. *Lisan-ı hezele lisan-ı erazil)*

1 - Farklı bir anlaşma biçimi sağlamak üzere aynı meslek veya topluluktaki insanların ortak dildeki kelimelere özel anlamlar vermek, bazı kelimelerde değişiklik yapmak, dilin lehçelerinden, eskimiş unsurlarından ve yabancı kökenli şekillerinden de yararlanmak suretiyle oluşturdukları herkesçe anlaşılmayan kelime ve deyimlerden oluşan, gereğinde mecazlı anlamlara da yer veren özel dil veya söz dağarcığı: *ağzını ıslatmak* «içki içmek», *alarga durmak* «uzak durmak, açık durmak», *aftos* «kadın, sevgili» *araklamak* «çalmak», *açmaza gelmek* «tuzağa düşmek», *atmasyon* «asılsız, anlamsız, uydurma, yalan söz veya haber», *anafor* «bedava, parasız», *cavlağı çekmek* «ölmek», *dolma* «yalan, hile», *fıymak* «kopmak, savuşmak», *kayış aşırmak* «hile yapmak», *ibiğini kaldırmak* «kafa tutmak», *tırnakçı* «hırsız, yankesici», *uyutmak* «aldatmak, kandırmak», *papel* «para», *papaz uçurmak* «eğlence alemi yapmak, rakı alemi yapmak», *uyuzlanmak* «huylanmak, şüphelenmek», *viraj almak* «çok yalan söylemek», *volta* «bir aşağı, bir yukarı dolaşma», *yaylanmak* «çekilip gitmek», *yürek Selânik* «cesaretsiz, korkak», *zoka* «tuzak, hile, dalavere, oyun» vb.

2 - Külhanbeylerin ve tulumbacıların kullandıkları, özel anlamlı kelime ve deyimlerin yer aldığı kaba dil: Asker argosu, öğrenci argosu, kalaycı argosu, hırsız argosu gibi. Ayrıca bk. ve krş. gizli dil.

art avurt ünsüzü (Alm. *Velarlaterale, velarer Seitenlaut;* Fr. *consonne laterale velaire;* İng. *velar lateral)*

Dil ucunun dişlere dokunması, dil sırtının geriye doğru yatıp büyükçe bir çukur oluşturması ve ciğerlerden gelen havanın daha geriden avurtlara çarpması ile oluşan kalın *l (ł)* ünsüzü: *al, anlamak, bal, bol, kollamak, yol, yollamak* vb. bk. avurt ünsüzü.

art damak (Alm. *Hintergaum;* Fr. *voile su palais;* İng. *postpalate)*

Ağız boşluğunun üst kısmını çevreleyen kubbemsi yapıdaki damağın *ġ, ḳ, ğ, ñ* gibi kalın sıradan ünsüzlerin boğumlanmalarında görev alan arka

tarafı. Damağın yumuşak bölgesi durumundaki art damağın gerideki ucunu oluşturan kısmı, boğaza doğru sarkan küçük dil'dir. Karşıtı ön damak'tır.

art damaksıllaşma bk. kalınlaşma, art damaklılaşma

art damak ünsüzü (Alm. *postpalatal, Velar, Hintergaumental;* Fr. *consonne postpalatale, vélaire, gutturale post palatale;* İng. *post palatal guttural)*

Kalın ünlüler ile hece oluştururken dil sırtının geriye yumuşak damağa doğru yükseltilmesi ile çıkarılan. *k, ġ, ğ, ñ* gibi patlayıcı veya sızıcı damak ünsüzlerinden biri.

artıklık derecesi bk. karşılaştırma derecesi.

artlık-önlük uyumu bk. büyük ünlü uyumu.

art zamanlı anlam bilimi (Alm. *diachronische Semantik;* Fr. *diachrenique Semantique;* İng. *diachronic semantics)*

Anlam biliminin bir dildeki çeşitli anlam olaylarını geçmişteki değişme ve gelişme süreçleri ile karşılıklı etkileşme şartları içinde inceleyen alt dalı. Bk. anlam bilimi.

art zamanlı dil bilimi (Alm. *diachronische Sprachwissenschaft, Lingustik diachronik;* Fr. *linguistigue diachronique;* İng. *linguistics diacronic)*

Çeşitli dil olaylarını tarihî değişme ve gelişme süreci içinde inceleyen dil bilimi dalı. Bk. dil bilimi.

asıl anlam (Alm. *Hauptbedeutung;* Fr. *Sens propre;* İng. *main meaning;* Osm. *mânâ-i aslî, mânâ-i hakîkî)*

Bir kelimenin karşıladığı ilk kavram, ana kavram: *ayak* kelimesinin asıl anlamı «insan ve hayvanda yürüme organı»'dır. Bu kelimenin *masa ayağı, sandalye ayağı* örneklerinde olduğu gibi herhangi bir nesne'nin ayağı, *bir ırmağın ayağı* veya «halk şiirindeki kafiye» anlamlarını kazanması, anlam dallanması yoluyla sonradan oluşmuş yan anlamlardır. Bunun gibi *yol* kelimesinin asıl anlamı «üzerinde yürünen veya üzerinden geçilen yer»'dir. «usul, metod» anlamı ise sonradan oluşmuştur. Aynı durum *yürek* «kalp» kelimesinde de vardır. Bunun «cesaret» anlamı sonradan ortaya çıkmıştır. Bk. yan anlam.

asıl sayılar

Nesnelerin sayılarını göstermek üzere kullanılan kelimeler: *bir, iki, beş, on, on yedi, seksen dört* vb.

asıl sayı sıfatı

Nesnelerin sayılarını gösteren sıfat. *bir* (çocuk); *iki* (cadde); *sekiz* (kitap); *üç* (ev) vb. Bk. sayı sıfatı.

aslî ses bk. birincil ses.

aslî uzunluk (Alm. *ursprüngliche Vokallänge;* Fr. *Les voyelle langueg;* İng. *long wowel)*

Herhangi bir ses değişmesinin ortaya çıkarmadığı, Türkçe kelimelerin kök hecelerinde Ana-Türkçe devrinden beri aslında var olduğu kabul edilen ünlü uzunluğu. Örneklerine yer yer Eski Türkçede ve tarihî devir metinlerinde de rastlanan bu uzunluklar, bugün Yakut ve Türkmen lehçelerinde düzenli olarak korunmuş; öteki Türk lehçelerinde ve bazı ağızlarda yer yer devam ettirilmekle birlikte, genellikle kısalmış ve kısa ünlülerle karışmıştır: ET. *āç* «aç» Tkm. *āç*, yak. *ās* «aç»; yak *āt* «ad, isim», Tkm. *ād;* yak. Tkm. *bār* (var); Tkm *bāş* «yara, çıban», yak. *bās;* Yak, Tkm. *bīl* «bel»; Uyg. *īg* «hastalık»; Yak. *tās,* Tkm. *dāş* «taş»; Tkm. *ārmak* Yak. *īrmak* «yorulmak»; Yak. *kıs,* Tkm. ve An. Ağz. *gīz* «kız»; An. Ağz. *ālmak, ātmak* «atmak», *kāsmak, yōk* vb.

aşırı küçültme (Fr. *diminutif excessif)*

İsimden isim türeten *+ CIk/+ CUk* küçültme ekinin sıfatlarda kullanılmasıyla sağlanan aşırı küçültme derecesi: *azıcık, küçücük, minicik, incecik, kısacık, sıcacık, yumuşacık, körpecik* vb.

atasözü (Alm. *Sprichwort;* Fr. *proverbe;* İng. *maxim;* Osm. *darb-ı mesel)*

Anonim karakter taşıyan, atalardan kaldığı kabul edilen ve toplumun yüzyıllar boyunca geçirdiği denemelerden, ortak düşünce, tutum ve davranışlarıyla dünya görüşünden oluşan, genel kural niteliğindeki kısa, özlü, kalıplaşmış söz: *Âlet işler, el övünür. Ak akça kara gün içindir. Çalma elin kapısını, çalarlar kapını. Ağlamayan çocuğa meme vermezler. Keskin sirke küpüne zarar. Çobansız koyunu kurt kapar. Taşıma su ile değirmen dönmez. Güvenme varlığa düşersin darlığa. Bakarsan bağ, bakmazsan dağ* vb.

avurt (Alm. *Wange;* Fr. *Jone;* İng. *cheek, pouch)*

Yanakların elmacık kemiğinden çene kemiğine kadar olan ve ağız boşluğu hizasına gelen kısmı.

avurt ünsüzü (Alm. *Laterale, Seitenlaut;* Fr. *Consonne laterale;* İng. *laterale)*

Dil ucunun dişlere veya diş etlerine dokunuşu sırasında, ciğerlerden gelen havanın ağız kanalını kapatan dilin iki yanından avurtlara çarparak çıkması ile oluşan yanak ünsüzü: *al, dal, kalın, yalın, yol, el, bel, sel, bilgi, gelin* kelimelerindeki *l* ünsüzleri birer avurt ünsüzüdür. Bu ünsüz ön sıradan ince ünlülerle yaptığı birleşimlerde *ön avurt,* kalın ünlülerle yaptığı birleşimlerde *art avurt ünsüzü* niteliği taşır. Bk. art avurt ünsüzü, ön avurt ünsüzü.

ayarlayıcı gramer (Alm. *Normative Grammatik;* Fr. *Grammaire normative;* İng. *normativ Grammar)*

Dili oluşturan unsurları ses bilgisi, şekil bilgisi, cümle bilgisi ve anlam bilgisi açısından kurallarına uygun olarak inceleyen ve dildeki yanlışlıkları düzelten gramer: *Cebeci camisi* yerine *Cebeci camii, mesîre yeri* yerine *mesîre* «gezilip görülecek yer, gezinti yeri»; *parasal sıkıntı* yerine *para sıkıntısı* vb.

ayırıcı işaret (Fr. *signe diacritique;* İng. *diacritic,* Osm. *alâmet-i fârika)*

Bir sesin boğumlanma açısından özellik gösteren türlerini birbirinden ayırmak için kullanılan işaret: yuvarlak *a*'yı düz *a*'dan ayırmak için (°-: *â*), damak *n*'sini diş *n*'sinden ayırmak için (-̃: *ñ*, n͡g: *ñg*) işaretlerinin kullanılması gibi. Yazı dilimizde düzeltme, kesme işaretleri ayırıcı işaretler olarak kullanılır: *kar / kâr, kâhin, lâmba, lâf, neş'e, mel'un, n'oldu, n'etsin* vb.

ayırt edici özellik (Alm. *distinktives Merkmal;* Fr. *trait distinctif;* İng. *distinctive feature)*

Nitelik bakımından dilin bir unsurunu öteki unsurdan ayırt eden belirgin özellik: *a* ünlüsü ile *o* ünlüsü arasındaki ayırt edici özellik, *a*'nın düz geniş, *o*'nun yuvarlak geniş ünlü; *d* ile *t* ünsüzleri arasındaki ayırt edici özellik, *d*'nin patlayıcı, tonlu diş sesi; *t*'nin patlayıcı, tonsuz diş sesi; *b* ile *v* arasındaki ayırt edici özellik ise, *b*'nin patlayıcı tonlu çiftdudak, *v*'nin sızıcı tonlu dişdudak sesleri oluşundadır. Bunun gibi, *erkeksi, kadınsı* kelimelerindeki + *sı* benzetme ekinin ünlü ile biten kelimelerde + *msı* şekline girişi *(iğnemsi, gagamsı, tatlımsı),* + *msı* ekindeki *-m-* sesine, *gagası* «onun gagası», *iğnesi* «onun iğnesi» vb. şekillerdeki + *si* iyelik ekinden ayırt edici bir özellik kazandırmıştır.

aykırı (Alm. *anomal;* Fr. *anomal;* İng. *anomalous;* Osm. *müstesna)*

Ses ve şekil bilgisi bakımından dilin genel kuralları dışında kalan, istisna oluşturan: Türkçede aidiyet eki *-ki* nin her zaman ince sıradan, şimdiki zaman eli *-yor*'un da kalın sıradan kullanılışı gibi: *arkadaki, okuldaki, sokaktaki; bil-i-yor, gör-ü-yor, ver-i-yor* vb.

aykırılık (Alm. *Anomalie;* Fr. *anomalie;* İng. *anomaly, exception)*

Kurala aykırı olma, kurala uymama durumu: *inanmak, şişman, armut, kabuk* kelimeleri Türkçenin ünlü uyumu kurallarına; *bağımlı, eşit, yaşıt, ilginç, indirgemek* «irca etmek», *yükümlülük* kelimeleri de türetme kurallarına aykırı düşen örneklerdir.

ayrılma hali bk. **çıkma hali**

ayrımlı dil bk. **tek heceli diller**

azlık çokluk zarfları (Alm. *Quantitätsadverb;* Fr. *adverbe de quantité;* İng. *adverb of quantity;* Osm. *miktar zarfı)*

Bir sıfatta, bir oluş veya kılışta azlık çokluk gösteren, *ne kadar? ne derece?* sorularını karşılayan miktar ve derece bildiren zarflar: *en, az, çok, eksik, fazla, daha, biraz, seyrek* vb. *en güzel* (yer); *en derin* (göl); *daha hızlı koşmak; fazla konuşmak; biraz dinlenmek; eksik vermek; seyrek uğramak; olduk-ça başarılı sayılmak.* vb. *Konağın bütün çocukları gibi, Gülsüm de polisten ve karakoldan çok korkardı* (R.N. Güntekin, *Kızılcık Dalları,* s. 135); *İzmitten sonra uzun bir müddet yine böyle sürdü, sonra yağmur biraz diner gibi oldu, gök yükseldi* (A.H. Tanpınar. *Abdullah Efendinin Rüyaları: Bir yol,* s. 115) vb. Ayrıca bk. **zarf.**

— B —

bağımlı kelime

Yalnız başına anlamı olmadığı için isim çekimine girmeyen ve cümle içindeki öteki kelime ve kelime grupları arasında çeşitli anlam ilişkileri kurmaya yarayan kelime. Türkçede *gibi, için,* göre, *beri, kadar* vb. edatlarla, *ve, ile, ama, yahut, veya, fakat* vb.bağlaçlar bu nitelikte kelimelerdir. Bk. edat, bağlaç. Karşıtı bağımsız kelime'dir.

bağımlı sıralı birleşik cümle (Alm. *koordinierter Satz;* Fr. *proposition coordonnee;* İng. *coordinate sentence;* Osm. *tertipli cümle)*

Yalnız başlarına kullanıldıklarında da bir anlam taşıyan, fakat özneleri, nesneleri veya fiilleri ortak olan, anlamca biribirine bağımlı cümleler: *İnsan bir arayıp sorar, bir mektup yazar, bir telefon eder, şöyle bir hatır sorar. Konusu kendilerine pek ilgi çekici gelen bu kitabı Ayşe okuyor, arkadaşları dinliyor, Dilek de arasıra notlar alıyordu. Kendisi on senedir ne Bursa'ya gitmiş, ne akrabalarını görmüş, hattâ mallarını bile İstanbul'dan gönderdiği bu vekil vasıtasıyla sattırmıştı* (Ö. Seyfettin, *Primo Türk Çocuğu I, Bütün Eserleri 3; Bomba,* s. 25). *Bu inkılâp mucizesi bugün dillendi, bugün ses, renk ışık ve heyecan halinde büyüklüğünü ve eşsizliğini bize haykırıyor* (Y.N. Nayır, *Bu Önyıl,* s. 115). *Çeşmenin güzelliği, alnındaki yazıda olduğu kadar taşındaki yorumdaydı; oluğunu veya musluğunu ortalayan mihrabındaydı* (A.N. Asya, *Kubbeler,* s. 189) vb.

bağımsız cümle

Yapısı bakımından, başka bir cümle ile aralarında bağlantı bulunmayan müstakil cümle: *Öğrenci Seçme Sınavı'na girecek adaylara kimlik kartları ve sınava giriş belgelerini gönderme işlemi tamamlandı* vb. Bk. cümle.

bağımsız kelime

Tek başına bir anlamı olan, cümle içinde anlam bakımından başka bir kelimeye bağlı bulunmayan kelime. İsim, sıfat, zamir, zarf ünlem ve fiil türünden olan kelimeler bağımsız kelimelerdir: *maşa, pencere, Ayşe, güzel, uzun, sen, onlar, yarın, geceleyin, eyvah, of,* gibi. karşıtı bağımlı kelime'dir.

bağımsız sıralı birleşik cümle (Alm. *juktaposierter Satz;* Fr. *propositi juxtaposee;* İng. *juxtaposed sentence)*

Yalnız başlarına kullanıldıklarında da bir anlam taşıyan, anlamca biribirlerini bütünleyen fakat özne, tümleç ve yüklemleri ortak olmayan cümleler: *Gençlik uçan ümidi bir hakikat halinde yakalayan avcıdır ve hayatta her dakikamız uçan bir ümittir ve hayatın bütün sırrı bunların kanadındadır* (Y.K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından,* s. 100). *O şimdi bu karanlığın, bu ıssızlı-*

ğın dibinde idi ve evin içinde ve mahallede herkes çoktan uyumuştu; bütün ışıklar çoktan sönmüştü (Y.K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından*, s. 101). *Bu derin hayal içinde maroken koltuğun yaylı minderine gömülmüş; içi gülümseyen gözlerini tatlı tatlı kırparken oda kapısı açıldı* (P. Safa, *Mahşer*, s. 77), vb.

bağlaç (Alm. *Konjunktion, Bindewort;* Fr. *conjunction;* İng. *conjunction;* Osm. *rabıt)*

Söz içinde iki kelimeyi, aynı değerde iki cümle unsurunu, iki yargıyı birbirine bağlayarak aralarında çeşitli yönlerden ilgiler kuran ve söz içindeki iki kavram veya düşünceyi bütünleştiren görevli kelimelerdir. Bazı bağlaçlar, bağladıkları iki kelime veya yargıdan önce veya sonra tekrarlanarak da kullanılırlar: *ile, ve, de, hem... hem, ne...ne, de...de, gerek...gerekse, olsun...olsun; ya, yahut, ya da, veya, ya...ya, mi...mi, ister...ister; ama, fakat, lâkin, yalnız, ancak, bununla birlikte, şu var ki, yine de, bir...bir, kimi...kimi, bazan...bazan, gâh...gâh; hattâ, bile, üstelik, yani, demek ki, öyle ki, başka bir deyimle; ki, kim; gerçekten, nitekim, halbuki, oysa; çünkü, zira; buna göre, bundan dolayı, bu sebeple, bunun üzerine, bunun için, öyleyse; taki, diye; eğer, şayet, yoksa, illâ, o takdirde; aksi halde,* vb. **örnekler:** *Biz de güçsüzüz a m a iyimseriz* (Kemal Tahir, *Yol Ayrımı*, s. 235). *Arkası bana dönük olduğu için göremem, a m a o budala gülme hep dudağındadır* (S.F. Abasıyanık, *Bütün Eserleri 2*, s. 232). *Y a devlet başa y a kuzgun leşe; Anlayışlı f a k a t hazırlıksız bir kimse; H e m kel h e m fodul. Y a anlat y a h u t da yazılı olarak getir, D e m e k k i, senin anlattığın kadarından d a fazlaymış. Teşrinler geldi, lüfer mevsimi başlayacak y a h u t nisandayız Boğaz sırtlarında erguvanlar açmıştır diye düşünmek, yaşadığımız anı efsaneleştirmeye yetişir* (A.H. Tanpınar, *Beş Şehir*, s. 145) vb.

bağlaç grubu (Fr. *ğroupe conjonctionnel,* Osm. *terkîb-i atfî)*

Aynı nitelikteki iki veya daha çok kelimenin bağlaçlı veya bağlaçsız olarak biribirine bağlanmasından oluşan kelime grubu: *peynir ekmek; analı babalı; bakımlı bakımsız; teker teker; birer birer; harıl harıl; bakır bakır süt; iri iri inci taneleri; ne anası ne de babası var; ya bu deveyi güdersin ya bu diyardan gidersin; şu veya bu şekilde; yarın yahut öbürü gün on ila onbeş yaş arasında, ateş ile barut gibi; ben, sen ve onlar* vb. Bk. **ikileme** ve **kelime grupları.**

bağlaçlı ikileme

Anlamı güçlendirmek için *ve* ve *da / de* bağlaçları ile aynı kelimeden kurulan ikileme: *güldü de güldü; yazdı da yazdı; kitap da kitap; yalnız ve yalnız; hattâ ve hattâ; yıllarca ve yıllarca* vb.

bağlaçlı tamlama

Tamlayanları arasında bağlaç olan isim veya sıfat tamlaması: *cami v e sarayların geniş beyaz merdivenleri; eski v e büyük ahşap yalılarla konaklar; küçük a m a kullanılışlı ev; zeki f a k a t yaramaz çocuk; anne i l e babanın görev v e sorumlulukları* vb.

bağlam (Alm. *Kontext;* Fr. *contexte;* İng. *context;* Osm. *siyâk u sibâk)*

Bir cümlede, bir konuşmada veya bir metin içinde yer alan herhangi bir kelimenin anlamının daha iyi belirlenebilmesi ve başka anlamlarından

ayırt edilebilmesi için, kendisini çevreleyen ve karşılıklı ilişkide bulunduğu öteki öge veya ögelerle oluşturduğu bütün. Söz gelişi *baş* kelimesi *Dün başım çok ağrıyordu* cümlesinde «insan başı» anlamına geldiği halde, *Kumaşın iki başındaki eğrilik* cümlesinde «kumaşın uçları», *havuz başı, ocak başı, mangal başı* sözlerinde «bir şeyin yakını, çevresi», *başı çekmek* deyiminde «bir işe önayak olmak, öncülük etmek»; *Her işin başı sağlıktır* cümlesinde «esas, temel»; *söz başı, ay başı, yıl başı* kelime gruplarında «başlangıç», *Bu çocukla baş edemiyorum* cümlesinde ise «hâkim olamama, disiplin altına alamama» anlamlarını vermektedir. *Baş* kelimesinin sıralanan örneklerdeki bu biribirinden farklı anlamları, ancak, o cümleler içinde kendisini çevreleyen ve karşılıklı ilişkilerde bulunduğu diğer öğelerle oluşturduğu bütün, yani bağlam sayesinde belirlenebilmektedir.

bağlama (Alm. *Anschluss, Bindung;* Fr. *liaison;* İng. *Connection;* Osm. *vasl)*

Bir kelimenin sonses ünsüzü ile ondan sonra gelen kelimenin önses ünlüsünü veya ünlü ile başlayan ilk hecesini birleştirerek tek bir hece halinde söyleme veya okuma: *deniz‿anası, yıkım‿emri, gök‿ova, sözlük‿alımı* vb.

bağlama işareti (Alm. *Anschluss, Bindung;* Fr. *liaison;* İng. *connection;* Osm. *İşaret-i vasl)*

Bir kelimenin sonses ünsüzü ile ondan sonra gelen kelimenin önses ünlüsünü veya ünlü ile başlayan ilk hecesini birleştirerek tek bir hece halinde söylemeye veya okumaya yarayan işaret: *ağaç‿altı, hanım‿eli, şairin‿ölümü, yaş‿otuz, Ahmet‿Ali‿Bey, Mahmut Şevket‿Esendal* vb.

Ağızlardan derlenmiş metinlerde ünlüler altındaki ikiz ünlüyü gösteren işaret de bağlama işareti niteliğindedir: *oriya* (oraya), *buriya* (buraya), *satmiya* (satmaya) vb.

bağlama zamiri (Alm. *Relativpronomen, bezügliches Fürwort;* Fr. *pronom relatif;* İng. *relativ pronoun;* Osm. *nispet zamiri, zamir-i nisbet)*

Bir kelimeyi, bir kelime grubunu veya bir cümleyi, başka bir kelimeye, kelime grubuna veya cümleye bağlayan zamir, *ki* zamiri: *Anladım ki dönmeyeceksin; Bir insan ki, yaptığı yanlışların farkında değil, ona nasıl güvenebilirsin; unutmayın ki olanlar pek iç açıcı değildir; Bilirsin ki seni çok severim; Gittiğimizde hatırlat ki unutmayayım* vb.

bağlantı ünlüsü bk. **bağlayıcı ünlü.**

bağlantı ünsüzü bk. **bağlayıcı ünsüz.**

bağlayıcı ses

Belirli durumlarda kelime kök veya gövdelerine eklerin bağlanması sırasında kullanılan ses. Bk. **bağlayıcı ünlü, bağlayıcı ünsüz.**

bağlayıcı ünlü (Alm. *Bindevokal;* Fr. *voyalle le liaison;* İng. *Connecting vowel)*

Ünsüzle biten kelime kök ve gövdelerine ünsüz ile başlayan eklerin getirilmesi sırasında kullanılan ve kök ile eki biribirine bağlama görevi yüklenmiş olan ünlü: *el-i-m, kol-u-m, baş-ı-n* «senin başın», *yol-u-n yordam-ı-n*

«senin yolun yordamın»; *al-ı-r, ver-ir-i-m; otur-u-r, gör-ü-r; aç-ı-l; bil-i-n-; yak-ı-n; bil-i-ş-, ac-ı-k-, gec-i-k-; gör-ü-ş-, koş-u-ş-; ak-ı-t-, kork-u-t- vb.*

bağlayıcı ünsüz (Alm. *Hiatus, Hiatus-Tilger;* Fr. *hiatus;* İng. *hiatus)*

Ünlü ile biten kelime kök ve gövdelerine ünlü ile başlayan bir ek eklendiğinde, ünlü çatışmasını önlemek için kullanılan ünsüz, koruyucu ünsüz: *anla-y-an, dinle-y-en; okulda-y-ım, yanında-y-ım; tatlı-y-dı (< tatlı idi); vasıtası-y-la (< vasıtası ile), kendisi-y-le; neyse (< ne ise); eski-y-ince; tuta-y-ım; bahçede-y-ken; sakla-y-acak; başla-y-ıp; geldi-y-se babası-n-a evi-n-e; yol boyu-n-ca* vb.

basit cümle (Alm. *einfacher Satz;* Fr. *phrase simple;* İng. *simple sentence;* Osm. *cümle-i basîte)*

Bir düşünceyi bir duyguyu veya bir oluş ve kılışı yargı halinde anlatan ve bir tek çekimli fiil ya da ek fiil ile kurulan ve en az bir özne ile bir yüklemden oluşan cümle türü: *Bu yıl ağaçlar erken çiçeklendi; Elimdeki işi yarına kadar bitirmeliyim; Ben yalnız değilim. Sen iyi misin. Bu güller tam aradığım türdendir.* vb. Buna göre basit cümleyi *basit isim cümlesi* ve *basit* fiil cümlesi olarak ayırabiliriz. Bunlara bk. Karşıtı **birleşik cümle'dir.**

basit ek

Bir tek ünlü veya ünsüzden yahut da ünsüz-ünlü, ünlü-ünsüz, ünsüz-ünlü-ünsüz birleşimden oluşan ve yapısı bakımından içinde başka bir ek bulunmayan ek: *anne + m; taş + a; çalış + sa; doğru + la-; top + aç; oy-uk; kira + lık; ök + süz; tat + sız; oku-mak, ev + ler* vb.

basit fiil cümlesi

Bir düşünceyi, bir duyguyu veya bir oluş ve kılışı yargı halinde bir tek çekimli fiille anlatan ve en az bir özne ve bir çekimli fiil ögesi taşıyan basit cümle türü: *Üşüyorum. Sen üşümüyor musun? Bahçenin kapısı açık kalmış. Yarın buradan ayrılıyoruz. Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır* vb.

basit isim cümlesi

Bir düşünceyi, bir duyguyu ve bir oluş kılışı yargı halinde isim soylu bir kelime veya bir ek fiil ile yargı halinde anlatan ve an az bir özne ile bir yüklemden oluşan cümle türü: *Bu gün hava oldukça s e r i n. Günler k ı s a geceler u z u n. Gökyayım ne yapsam ziyade d e ğ i l / Sencileyin hasmı rüyada d e ğ i l / Topun namlusunda g ö r e n l e r i n d i r* (O.Ş. Gökyay, *Bu Vatan Kimin?*). *Eğerlen kıratı alın getirin / Ağam gelir diye gözü y o l d a d ı r* (Karacaoğlan) vb. bk. basit cümle.

basit kelime bk. yalın kelime.

basit siga bk. bildirme kipleri.

basit zaman (Alm. *einfaches Tempus;* Fr. *temps simple;* İng. *simple tense* Osm. *ezmine-i basîte)*

Herhangi bir ek-fiil almadan kurulan, bir oluş veya kılışın içinde geçtiği ana zaman dilimi. Görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman, geniş

zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman kipleri, birleşik zaman dışında kalan basit zaman kipleridir: *sor-dum, sor-muş-um, sor-ar, sor-uyor, soracak* gibi.

başkalaşma bk. benzeşmezlik.

başta ünlü türemesi bk. Ön seste ünlü türemesi.

başta ünsüz türemesi bk. Ön seste ünsüz türemesi.

belirli geçmiş zaman bk. görülen geçmiş zaman.

belirli isim tamlaması (Alm. *Genitiv attributiver, gebundene Anteilgrösse;* Fr. *complement du nom determine, construction génitive,* İng. *genitival construction;* Osm. *tayinli izafet, izafî-i muayyen)*

Tamlayana ilgi hali eki, tamlanana teklik üçüncü şahıs iyelik eki getirilerek kurulmuş olan tamlama: *bulutun rengi, akşamın serinliği, gözlerimin içi, başarının sırrı* vb. Karşıtı belirsiz isim tamlamasıdır. Bk. isim tamlaması ve aldığı ekler krş. belirtili isim tamlaması.

belirli nesne (Alm. *objekt, bestimmtes Objekt;* Fr. *object, complément d'object direct;* İng. *object, direct object;* Osm. *mef'ûlü sarih, mef'ûlün bih sarîh)*

Cümlede fiili geçişli olan yüklemin belli bir kişiyi veya nesneyi etkilediğini gösteren ve yükleme hali eki almış olan nesne: *O d a y ı temizlemek, k i t a b ı okumak, t e r z i y i aramak, i ş i bitirmek. Biz t o p r a ğ ı tarla diye kullanırız. Okudukları, ona çocukluğunun t a t l ı g ü n l e r i n i hatırlatıyordu. Bu hâlis i n c i l e r i, birtakım incik boncukla değiştirmek, en azından incideki k ı y m e t i anlamamaktır* (N.S. Banarlı, *Türkçenin Sırları,* s. 5). *Gidenler, arkalarından ne kadar a ğ l a d ı ğ ı m ı z ı, h a y k ı r d ı ğ ı m ı z ı, kalbimizde açtıkları derin boşluğu bilmiyorlar mı?* (Y.K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından,* s. 40). *Bahçeye döndüğü zaman T e v f i k B e y i olduğu yerde buldu* (A.H. Tanpınar, *Huzur* 196). *Nuran, Emin Bey'in bulunduğu geceden sonra e v i görmemişti* (göst.e. 295) vb. Bk. nesne.

belirli nesne eki bk. yükleme hali eki

belirsiz geçmiş zaman bk. duyulan geçmiş zaman

belirsiz isim tamlaması (Alm. *verkürzter Genitiv;* Fr. *rapport d'annexion;* İng. *shortened genitival construction;* Osm. *tayinsiz izafet, terkib-i izafî-i gaye-i muayyen)*

Tamlayanı ilgi hali ekini almamış, tamlananı 3. şahıs iyelik eki almış bulunan ve genellikle cins kavramı veren tamlama türü: *toprak rengi, duvar kağıdı, okuma kitabı, bahçe kapısı, dağ keçisi, Hatip çayı, Nevşehir valisi, Toros yaylası, Tuz Gölü, Adana ili, Kayaş ilçesi* vb.

belirsiz nesne (Alm. *unbestimmtes Objekt,* Fr. *complément direct indetermine;* İng. *indetermined direct object;* Osm. *mef'ulü gayri sarih, mef'ûlünbih gayri sarih)*

Cümlede yüklemin belirtilmemiş bir kişi veya şeyi etkilediğini anlatan ve yükleme hali eki almamış bulunan yalın haldeki nesne: *r e s i m yapmak, k i t a p yazmak, i ş tutmak, a t e ş yakmak, t a v u k kesmek, ç i ç e k toplamak, y o l açmak* vb. *Köy evlerinin bahçelerinde çok mu ç i ç e k yetiştirirsiniz?* (N.S. Banarlı,

Türkçenin Sırları, s. 191). *Kılıç olup beynine inebilecek çeliğe s u v e r m e* (A.N. Asya, *Kubbeler*, s. 70). *Mümtaz araya lâf girmesini istemiyordu* (A.H. Tanpınar, *Huzur*, s. 294). *Kanepeye uzanmış, dizlerine dayadığı büyükçe bir kitabın üzerinde üstüste bir yığın kağıda d e s e n l e r çiziyordu (göst. e., s.* 159) vb.

belirsiz sıfat bk. **belirsizlik sıfatı.**

belirsizlik sıfatı (Alm. *unbestimmtes Adjektiv, unbestimmtes Beiwort;* Fr. *adjectif indefini;* İng. *indefinite adjective* Osm. *tayinsiz sıfat)*

Şahısları, nesneleri ve diğer kavramları karşılayan, isimleri sayı, miktar vb. bakımlardan kabataslak belirten sıfat: B i r *akşam b i r k a ç kişi, h e r gün, h i ç kimse, b a z ı insanlar, b ü t ü n yollar, ç o ğ u zaman, a z para ç o k iş, h e r h a n g i biri, falanca yerden, f i l a n c a iş, b i r a z anlayış, b i r ç o k b a k ı m d a n, b a ş k a taraftan, ö b ü r masaya* vb. *B ü t ü n akşam onu dinlerken, çok rahatsız uykularda birdenbire kilitlenmiş çenelerin vehmi olan o yorucu ve yarı kâbus konuşmaları hatırlamıştı* (A.H. Tanpınar, *Huzur*, s. 272). *Öyle zannedildiği gibi şakaya gelecek, kolay kolay tepesine çıkılacak b i r adam olmadığını göstermek için bu ne güzel b i r fırsattı* (R.N. Güntekin, *Kızılcık Dalları*, s. 59). *Güneş çekildi h e r tarafa gölgeler doldu, kavakların yüksek yaprakları tekrar aydınlandı* (R.H. Karay, *Memleket Hikâyeleri*, s. 106) vb.

belirsiz zamir bk. **belirsizlik zamiri.**

belirsizlik zamiri (Alm. *unbestimmtes Fürwort;* Fr. *pronom indefini;* İng. *indefinite pronoun* Osm. *müphem zamir, zamir-i müphem)*

Belirsiz bir kimse veya nesneyi temsil eden zamir: *bazısı, bazıları, başkası, biri, biriniz, birkaçı, birçoğumuz, hepsi, herkes, hepimiz, hiçbiri, hiçbiriniz, kimse, kimisi, insan, adam* vb. *Daha k i m s e odununu alamamış, bir çare bulamamıştı* (R.H. Karay, *Memleket Hikâyeleri*, s. 86). *h i ç b i r i s i bu işte beni dinlemiyorlardı* (A.H. Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, s. 92). *B i r b a ş k a s ı Mübarek'in böyle yer değiştirmelerinin, misafirliğe gitmelerinin sık sık vakî olup olmadığını* sordu (g.e. 160). *H e p s i ona büyülenmiş gibi bağlı ve h e p s i de bu yüzden a z ç o k biçare idiler* (g.e. 163). *Bugüne kadar bana k i m s e gelmedi. İ n s a n bir hatır sorar* vb.

belirten bk. **tamlayan.**

belirtilen bk. **tamlanan.**

belirtili isim tamlaması (Alm. *vollgenitiv, Genitivekonstruktion;* Fr. *constructive génitive, rapport d'annexion;* İng. *genitival Construction;* Osm. *tayinli izafet)*

Tamlayanı ilgi hali eki, tamlananı teklik üçüncü şahıs iyelik eki alan, dolayısıyla belirti eki taşıyan isim tamlaması: *akşam + ı n serinliği; oda + n ı n rengi; gerçeği + i n bilinmesi; gözleri + n i n siyahlığı; kapı + n ı n önü; duman + n ı n kokusu; ölüm + ü n sırrı* vb.

belirtili nesne (Alm. *Akkusativ objekt, bestimimte näheres Objekt;* Fr. *Complement direct determine;* İng. *direct object;* Osm. *mef'ûlü sarih, mef'ûlün bih sarîh)*

Cümledeki yüklemin belli bir kişiyi veya nesneyi etkilemesi için nesnenin belirti unsuru olarak yükleme hali ekini almış olması. Belirli nesne'de nesne, belirtili nesne'de ek esastır: *taş + ı yontmak, heykel + i tamamlamak, elbise + yi temizletmek, yaz + ı getirmek, bahçe + yi ağaçlandırmak. Küçük ş e y l e r i unutamayanlar, en geri h a t ı r a l a r ı da unutamayanlardır* (S.F. Abasıyanık, *Bütün Eserleri, I.* s. 105). *Bize d ü n y a y ı çile ve cefa meydanıdır diye tanıttılar, hakikaten orada bu ikiz z o r b a y ı hep el ele savaşta gördük* (S. Ayverdi, *Yusufçuk,* s. 123). *Akıllı adam ş a r a b ı üzümde görür; âşık v a r ı yokta bulur* (Mevlâna, *Mesnevî* II, 306) vb. Bk. nesne

belirtisiz isim tamlaması (Alm. *verkürzter Genitiv;* Fr. *rapport d'annexion;* İng. *shortened genitival construction;* Osm. *tayinsiz izafet)*

Tamlayanı eksiz, yalın durumda bulunan, tamlananı teklik üçüncü şahıs iyelik eki alan, yani belirti eki almayan isim tamlaması: *Bahçe kapısı, devlet siyaseti, dil gerçeği, dil bilgisi, kelime zenginliği, pazar yeri, yazı makinesi, yol kenarı, Bartın ilçesi, İstanbul ili, Tuz Gölü, Alp dağları, Ren nehri* vb.

belirtisiz nesne (Alm. *unbestimmtes näheres Objekt;* Fr. *complément direct indéterminé;* İng. *indetermined direct object;* Osm. *nekre, mef'ûlün bih gayri sarih)*

Cümledeki yüklemin belli bir kişiyi veya şeyi etkilemediğini gösteren, dolayısıyla belirti eki olarak yükleme hali eki almamış olan nesne: *kitap okumak, defter tutmak, sayı saymak, yazı yazmak, okul yaptırmak* vb. *Belirsiz nesne*'de *nesne,* belirtisiz nesne'de ek esastır.

belirtisiz tamlama bk. belirtisiz isim tamlaması.

belirtme hali bk. yükleme hali.

belirtme sıfatı (Alm. *Bestimmungswort, Bestimmungsbeiwort;* Fr. *adjectif determinatif;* İng. *determinative adjective;* Osm. *tayin sıfatı, tayinî sıfat, sıfat-ı ta'yiniyye)*

İsimleri işaret, soru, belirsizlik ve sayı bakımından belirten sıfat: *b u yaz, ş u ağaç, k a ç gün, h a n g i çocuk, k a ç a r kişi, k a ç ı n c ı defa, b i r akşam, b ü t ü n gün, k i m i zaman, h e r yıl, ü ç çocuk, s e k i z hafta, b i r i n c i dönem, b i r e r portakal, i k i ş e r elma, i k i l i anlaşma, y e d i l i şamdan* vb.

benzeşme (Alm. *Angleichung, Assimilation;* Fr. *assimilation;* İng. *assimilation)*

Kelime içindeki bir sesin boğumlanma noktası veya niteliği bakımından yanyana veya aralıklı duran bir başka sesle benzer veya eş duruma getirilmesi olayı: *var-dur > var-dır, o + bir > öbür, pantalon > pantolon, haste > hasta, çarşanba > çarşamba* vb.

Benzeşme, yanyana bulunan sesler arasında olabildiği gibi, komşu sesler arasında da görülür. Niteliği bakımından *yarı benzeşme, tam benzeşme, yakın benzeşme, uzak benzeşme, ilerleyici benzeşme* ve *gerileyici benzeşme* türlerine ayrılır. Yarı benzeşme, benzeşen sesin, benzeştiği sesin niteliklerinden bir veya ikisine uyum sağlamasıdır. *penbe > pembe, sünbül > sümbül,* örnekle-

rindeki diş sesi *-n-*, yanındaki dudak sesi *-b-*nin etkisi altında bir dudak sesi olan *-m-*ye dönüşmüştür.

İlerleyici benzeşme'de önceki sesin kendinden sonra gelen sesi, *gerileyici benzeşme*'de ise, sonraki sesin daha önceki sesi kendi boğumlanma noktasına çekme şeklinde bir benzeşme olayı vardır. Bu olay yazı dilinde seyrek, ağızlarda yaygındır: *anla-* > *anna-*, *bunlar* > *bunnar*, *nişanlı* > *nişannı*, *zenginlik* > *zenginnik*, *şemsiye* > *şemşiye*, *defter* > *tefter*, *Hatice* > *Hacce*, *kalmazsa* > *kalmassa*, *tarla* > *talla*, *türlü* > *tüllü*, *olmazsa* > *olmassa*, *yatsı* (< *yat- ası*) > *yassı*, «yassı namazı», *gitsin* > *gissin* vb. karşıtı **benzeşmezlik**'tir.

benzeşmezlik (Alm. *Entähnlichung, Dissimilation, Differenzierung;* Fr. *dissimilation, différenciation;* İng. *dissimilation, differentiation)*

Bir kelimede yan yana veya biribirine yakın duran ve boğumlanma nitelikleri bakımından biribirinin tıpkısı veya benzeri olan iki ünsüzden birinin, kendi boğumlanma noktasını ötekinden ayırarak başka bir ünsüze dönüşmesi olayı. Bu olay daha çok *r* ve *n* akıcı seslerinin tekrarını önleme çabasından doğmuştur. Yazı dilinde seyrek, ağızlarda daha sık rastlanır: *kınnap* > *kırnap*, gındap (An. Ağz), *muşamma* > *muşamba*, *attar* > *aktar*, *berber* > *belbel*, *kehribar* > *kehlibar*, *fincan* > *filcan*, *gumandan* > *gumandar*, «kumandan, komutan», tekrar > *tekral*, *tepme* > *tekme* vb. Benzeşmezlik olayı *yakın* ve *uzak benzeşmezlik* olarak ikiye ayrılır. Yanyana bulunan sesler arasındaki benzeşmezlik *yakın benzeşmezlik (muşamma* > *muşamba, aşcı* > *ahçı)* yanyana bulunmayan sesler arasındaki benzeşmezlik de *uşak benzeşmezlik* adını alır: *berber* > *belber, birader* > *bilader, fincan* > *filcan* gibi.

bildirme cümlesi (Alm. *Aussagesatz, Behauptungssatz;* İng. *sentence of statement;* Osm. *haber cümlesi, cümle-i ihbâriyye)*

Bir yargıyı, bir gerçeği bildirmek için yüklemi bildirme kiplerinden biriyle kurulan cümle: *Hazırlıklar devam ediyor. Bu gün kaynanamla uzun uzun konuştum* (R.N. Güntekin, *Acımak*, s. 81). *Arasıra bir iki ay perhiz ederim* (F.R. Atay, *Gezerek Gördüklerim). Sanatta ihtilâl, çoğu zaman,* «herkes»in yerine «ben»in geçmesiyle olur (A.H. Tanpınar, *Yaşadığım gibi*, s. 293). *Bu sukût benim dikkatimdir (gös.e.s. 333). Yarın sizinle birlikte gideceğiz* vb.

bildirme eki (Alm. *Kopula;* Fr. *copule;* İng. *copula;* Osm. *haber edatı, edat-ı haber, edat-ı isnâd)*

tur-yardımcı fiilinin geniş zaman çekiminden (*tur-ur*) çıkan, yüklemi özneye bağlayan, ekleşip ünlü ve ünsüz uyumlarına giren, cevher fiilinin ihbarının teklik ve çokluk üçüncü şahıs çekimlerine gelerek anlamı kuvvetlendiren *DIr* eki: *olgundur, çalışkandır, siyahtır, çocuktur, yakındır, değildir* vb. Bu ek bazı bildirme ve tasarlama kiplerinin de sonuna gelerek oluş ve kılışa süreklilik, kesinlik, kuvvetli, bir ihtimal kavramları katar: *Bu işlerde çalışan vatandaşlarımız Hindistan'da gerek anıtları korumak, gerek onları değerlendirmek için neler yapıldığını tetkik etmeli dirler* (F.R. Atay, *Gezerek Gördüklerim*, s. 123). *Amma yine içimden hiçbir şey olmamış tır, sağ salim*

gelir diyordum öyle oldu (A.H. Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, s. 292). *Semra Seha,-Salıdan itibaren sahnemizde İstanbul'u teşhir edecek t i r* (T. Buğra, *İbişin Rüyası*, s. 149). *Bana kalırsa, bu hiç de garip değil d i r. Belki tabiî umurdan d ı r. Hal yoktur, mazi ve onun emrinde bir istikbal var d ı r* (A.H. Tanpınar, s. 86). *Saatin kendisi mekân, yürüyüşü zaman, ayarı insan d ı r. Bu da gösterir ki, zaman ve mekân insanla mevcut t u r* (A.H. Tanpınar, *göst. e.* 33). *Ve sanılır ki, yeşil türbe, rengini, eski Bursa baharlarının ılık sokaklarındaki en taze yeşillerinin özünden emmiş t i r.* (F.R. Atay, *göst.e.s. 12)* vb.

bildirme ekleri

i-ek- fiilinin şahıslara göre çekiminde kullanılan isim cümlelerinde özne ile yüklem arasında yargı bağı kuran ekler. Bu ekler 1. şahıs teklik ve çokluk çekimleriyle, 2. şahıs teklik ve çokluk çekimlerinde zamir kökenli -Im /Um, -Iz /Uz, -sIn /SUn, sInIz, SUnUz, 3. şahıs teklik ve çoklukta -DIr /-Dur, -DIrl Ar / DurlAr'dır: Çalışkanım, iyi-y-im, doğru-y-um; tatlı-sın, kim-sin? çocuk-sun, yakın-dır, güzel-dir vb. Bildirme ekleri, olumsuz yargı için *değil* kelimesi üzerine getirilir. *değil-i m, değil-i z, değil-s i n, değil-s i n i z, değil-d i r, değil-d i r l e r.* vb. Ayrıca bk. **ek-fiil.**

bildirme kipi bk. **bildirme kipleri.**

bildirme kipleri (Alm. *Indikativ,* Fr. *indicatif;* İng. *indicative;* Osm. *sıyga-i ihbariye)*

Fiilin olumlu veya olumsuz nitelikteki yapılışını; geniş zaman, şimdiki zaman, görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman ve gelecek zamanda olmak üzere belli bir zaman kavramı içinde veren kipler: *al-ır-ım, al-ıyorum, al-dım, al-mış-ım, al-acağ(k)-ım; çalış-ır, çalış-ıyor, çalış-tı, çalış-mış, çalışacak* vb. karşıtı **tasarlama kipleri'dir.**

bildirme tarzı bk. **bildirme kipleri.**

bilim dili (Alm. *sprache der Wissenschaft;* Fr. *langage scientifique;* İng. *scientific language;* Osm. *lisan-ı ilmî).*

Bir bilim dalına mensup kişiler tarafından kullanılan ve içinde o bilim dalıyla ilgili terim ve deyimlerin bulunduğu dil: *astronomi dili, hukuk dili, tıp dili, felsefe dili, teknoloji dili* vb.

birinci şahıs (Alm. *erste person;* Fr. *premiere personne;* İng. *first person)*

Söz içindeki oluş veya kılışı şahıslar halinde karşılayan şahıs zamirlerinden, konuşan veya konuşanların dil bilgisindeki adları: *ben: ben gönderdim* (konuşan: teklik 1. şahıs), *biz: biz gönderdik* (konuşanlar: çokluk 1. şahıs) Çekimli fiillerde, bir oluş veya kılışı gerçekleştiren *ben* veya *biz* özneli şahısları karşılayan ekler: *-Im / -Um, -Iz / -Uz: gelir-im, gelir-iz; alıyor-um, alıyor-uz; tutmuş-um, tutmuş-uz; verecek-im > vereceğim, verecek-iz > vereceğiz* vb.

birinci şahıs iyelik ekleri

Bir nesnenin *ben* ve *biz* zamirleri ile karşılanan şahıslara ait olduklarını göstermek için o nesneyi karşılayan ismin sonuna getirilen teklik 1. şahıs

-°m, çokluk 1. şahıs *-°m°z* ekleri: *el-im, el-imiz; kalem-im, kalem-imiz, kol-um, kol-umuz* vb. Bk. iyelik eki.

birinci teklik şahıs

Zamirlerde, konuşanı, işi yapanı gösteren *ben* zamiri; çekimli fiillerde bu zamiri karşılayan şahıs eki *-°m: Ben kendimden geçti-m fakat şuurumu kaybetmedi-m* (P. Safa, *Matmazel Norakliya'nın Koltuğu*, s. 164). *Ben de işte şahsî mukadderatımızla millî mukadderatımızı birbirine karıştırmayalım, diyorum* (P. Safa, *Biz İnsanlar*, s. 47). *Ben artık gelemezmi-y-im tiyatrona, senin yanına?* (T. Buğra, *İbişin Rüyası*, s. 241) vb.

birincil ses (Alm. *primarläut Hauptlaut;* Fr. *première phoneme;* İng. *primary sound;* Osm. *aslî sadâ, sadâ-i aslî*)

Bir kelimeyi oluşturan seslerden bir veya daha fazlasının zamanla değişme ve gelişmeye uğramadan önceki ilk şekli: ET. *aḍak*> TT. *ayak* değişmesinde birincil ses *-ḍ-*, *ET. bar-mak*, > TT. *varmak*, *ET. yabız*, *TT.* > *yavuz* değişmelerinde birincil sesler ön ses ve iç sesteki *b*'lerdir. *v*'ler ise ikincil (sekundär) sesler durumundadır.

birincil uzunluk bk. aslî uzunluk.

birleşen (Alm. *Komponente;* Fr. *composante, composant;* İng. *companent;* Osm. *mürekkip*)

Birleştirme yoluyla kurulan birleşik kelimelerde, birleşmeye katılan kelimelerden her biri: *aslanağzı* «bir çiçek adı», *hanımeli* «bir çiçek adı», *kadıngöbeği* «bir tatlı türü», *katırtırnağı* «bir bitki adı» birleşik kelimelerinde bu birleşimi oluşturan *aslan, ağız, hanım, el, kadın, göbek* vb. kelimeler birer birleşen durumundadır. Üretici-dönüşümlü *(transfarmational)* gramerde, tabanı oluşturduğu kabul edilen öğelerden her biri.

birleşik cümle (Alm. *Zusammengesetzter Satz;* Fr. *phrase composée;* İng. *compound sentence;* Osm. *mürekkep cümle, cümle-i mürekkebe*)

İçinde esas yargının bulunduğu bir temel cümle ile, temel cümleyi anlam ve görev bakımından tamamlayan, fiili çekimli olan ve değişik yapı özelliklerine sahip bulunan bir veya daha fazla yan cümlelerden oluşmuş cümle türü: *Kendileri için değil, kendi hayatında ve kendin için seviyordun. Eğer seçtiğin devri meselelerinde arasaydın, o zaman her şey değiştirdi* (A.H. Tanpınar, *Huzur*, 302). *Arasıra, âhiretten haber gelseydi, ölüm bu kadar müthiş olmayacaktı* (Y.K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından*, s. 46). *Dünyanın başka yerlerinde öyle memleketler vardır ki, düzenini periler kurdu zannedersiniz* (Y.K. Karaosmanoğlu, *göst.e.s. 112). Fakat bir yaştan sonra babalar sustu mu, oğullar onlara cevap vermek ihtiyacını duyarlar* (A.Ş. Hisar, *Fahim Bey ve Biz*, 86). *Bu hususta gûya birçok tecrübeleri varmış gibi, beceriklidirler* (A.Ş. Hisar, *Geçmiş Zaman Fıkraları*, 247). *Felâketim şu ki, ben zaman zaman kendimi bulan adamım.* (A.H. Tanpınar, *Abdullah Efendinin Rüyaları, Bir Yol*, s. 117). *Gül gibi gelinimi görmez de, ağacın doruğunu görür.* (Y. Kemal, *oriadirek,*

128). *Görünüşte dal, meyvanın aslıdır, fakat hakikatta dal, meyva için var olmuştur* (Mevlâna, *Mesnevi* IV, s. 43) vb.

birleşik ek

Birden fazla ekin birleşmesinden oluşan ek: *-ımsa-*(< *-ım* + *sa-*): *azımsamak, küçümse-; -leş-*(< + *le-ş-*): *taşlaş-, bulaş-; -lan-*(< + *la-n-*): *büyüklen-, kapılan-; -dıkça*(<*-dık* + *ça*): *koştukça, dinlendikçe; -ınç*(< *-n* + *ç*): *inanç, kazanç, sevinç, basınç-mazlık* (< *-maz* + *lık*): *aldırmazlık, utanmazlık* vb.

birleşik fiil (Alm. *Zusammengesetztes Verbum, komplexes Verbum;* Fr. *verbe composé, verbe complex;* İng. *compound verb, complex verb;* Osm. *mürekkep fiil)*

İsim soylu bir kelimeyle *etmek, eylemek, olmak* yardımcı fiillerinin birleşmesinden veya iki ayrı fiil şeklinin anlamca kaynaşmasından oluşmuş fiil türü: *kabul etmek, yardım etmek, yarış etmek, hissetmek, emretmek, şükretmek; sağ olmak, yok olmak, alacak olmak, gitmiş olmak; açıvermek, tutuvermek; anlatabilmek, yapabilmek; olagelmek, süregelmek; bakakalmak, şaşakalmak; bekleyi görmek; gezedurmak, didinip durmak* vb. Ayrıca bk. **tasvir fiili.**

birleşik isim (Alm. *zusammengesetztes Substantiv, kompositum;* Fr. *nom composé;* İng. *compound noun;* Osm. *mürekkep isim, ism-i mürekkep)*

En az iki kelimeden oluşan ve bu kelimelerin kendi kavramları dışında yeni bir kavramı karşılamak üzere, birleşik kelime kalıbına göre biraraya gelerek meydana getirdikleri isim: *aslanağzı, hanımeli, gecekondu, kabadayı, kaptıkaçtı, külbastı, yelkovan, nasıl, niçin, pazartesi, kaynana, aş evi, radyo evi, göktaşı, şeker pancarı, yel değirmeni, kaya balığı* vb.

birleşik kelime (Alm. *zusammengesetztes Wort, Kompositum;* Fr. *mot composé;* İng. *compound word;* Osm. *mürekkep kelime, kelime-i mürekkebe)*

Yeni bir kavramı karşılamak için iki veya daha çok kelimenin Türkçenin söz kalıplarına uygun belirli yollarla bir araya getirilmesi ile kurulmuş söz birliği. Bunların benzetme yolu ile ilk anlamlarını kaybetmiş olanları ile birleştirme sırasında ses düşmesine uğrayanları ve iki fiil birleşimine dayananları bitişik, diğerleri genellikle ayrı yazılır: *açıkgöz, başıbozuk, dedikodu, gecekondu, kaptı kaçtı, katırtırnağı,* «bir bitki» *Akdeniz, Kızılırmak, Uludağ, cumartesi, kaynana* (<*kayın ana*), *sütlaç* (<*sütlü aş*), *bakımevi, yemekhane, kara yolu, öğrenci yurdu, ana dili, gül suyu, bal arısı, koz helvası, yaban keçisi, kuru yemiş, sapasağlam, derin derin* (düşünmek); *diri diri* (yakmak); *yarım yamalak* (iş); *yazıvermek, bakakalmak, bilebilmek, olagelmek, kaybolmak, emretmek, seyretmek, kürek çekmek, çam devirmek* vb.

birleşik ses (Alm. *Verbindungslaut;* Fr. *son de combinaison;* İng. *combination sound)*

Çıkış yerleri aynı veya biribirine yakın birden fazla sesin birleşmesinden oluşmuş ses: ET. *ŋg:biŋ* «bin», *taŋ* «tan», *Teŋri* «Tanrı»; *ńy: kańyu* «hangi», *końy* (> *koy:* mal, mülk, koyun), *çıgańy* (> *çıgay:* fakir); Fr. *ch*(ç): *chegue* «çek», İng. *ch* (ç): *church* «kilise», *chinese* «Çince»; Alm. *sch* (ş): *schenken* «bağışlamak». Mac. *gy*(dy): *magyar (mâdyâr)* «Macar», *gyöngy (dyöndy)* «inci», *gyüjte-*

mény (dyu:yteme:ny) «koleksiyon», *gyöz (dyö:z)* «yenmek»; Mac. *ty (ty): tyu:k* «tavuk», *kesztyü (kestyü:)* «eldiven», *atya (atya)* «baba»; Mac. *ly (y): folyik (foyik)* «ahmak», *ilyen (iyen)* «öyle, bu türlü», *súly (şu:y)* «ağırlık», *mély (me:y)* «derin»; Rus. (şç) овощ | *(ovoşç)* «sebze» vb.

birleşik sıfat (Alın. *zusammengesetztes Eigenschaftswort;* Fr. *adjectif composé;* İng. *compound adjective;* Osm. *mürekkep sıfat, sıfat-ı mürekkebe)*

Sıfat tamlaması şeklinde kurularak özel anlamlar kazanmış sıfat türü: *boş-boğaz kadın, ağırbaşlı davranış, tezcanlı adam, birtakım işler, birçok kimse, cingöz çocuk, yeşilbaş ördek, koçburun* vb.

birleşik zaman (Alm. *zusammengesetztes Tempora;* Fr. *temps compose;* İng. *compound tense)*

Bildirme ve tasarlama kiplerinin bağlı oldukları şekil ve zamanın görülen geçmiş zaman (hikâye), duyulan geçmiş zaman (rivayet) içinde meydana geldiğini veya şarta bağlı olarak ortaya çıktığını ifade etmek için kullanılan ve *i-(<er-)* ek fiilinin yardımıyla kurulan zaman: *Bilirdi (<bil-ir i-di), hatırlatıyordu (<hatırlat-ıyor i-di), kazanmıştı (<kazan-mış i-di), çalışıyormuş, (çalış-ıyor i-miş), gelseymiş (gel-se i-miş), bakarsa (< bakar i-se), yazdıysa (<yaz-dı i-se)* vb. karşıtı **basit zaman**'dır.

boğaz (Alm. *pharynx;* Fr. *pharynx;* İng. *pharynx)*

Konuşma cihazının gırtlak ile dil kökü ve geniz boşluğu arasında kalan ve konuşma sırasında içinden geçen seslere türlü renkler veren boru parçası şeklindeki kısmı.

boğumlanma (Alm. *Artikulation;* Fr. *articulation;* İng. *articulation;* Osm. *telâffuz)*

Konuşmayı sağlayan hareketlerin tümü; ciğerlerden gelen havanın, ses yolunun belirli bölgelerinde açılma, kapanma, daralma, hışırdama vb. hareketlerle sese dönüştürülmesi olayı.

boğumlanma bölgesi (Alın. *Artikulationsstelle;* Fr. *région d'articulation;* İng. *region of articulation)*

Ağız boşluğunda seslerin meydana gelişini sağlayan çeşitli bölgeler: *dudak* (bölgesi) ünsüzleri, *diş* (bölgesi) ünsüzleri, *dişeti* (bölgesi) ünsüzleri, *damak* (bölgesi) ünsüzleri gibi.

boğumlanma noktası (Alın. *Artikulationt;* Fr. *point d'articulation;* İng. *point of articulation)*

Ağız boşluğunda seslerin oluştuğu çeşitli noktalar; bir ünsüzün çıkışı sırasında ses yolunun daralan veya kapanan noktası.

boğumlanma tarzı (Alm. *Artikulationsart, Artikulationsweise;* Fr. *mode d'articulation;* İng. *manner of articulation)*

Dildeki seslerin çıkarılış şekli. Sesler, boğumlanma tarzlarına göre *ünlüler* ve *ünsüzler* olmak üzere ikiye ayrılır. Ünlüler, boğumlanma şekli bakımından ses yolunda herhangi bir engele uğramadan çıkarılma; ünsüzler

ise, ses yolunun açılış kapanma veya daralması, ses tellerinin titreşip titreşmemesi özelliklerini taşırlar.

bulanık ünlü

Bir lehçe veya ağız özelliği olarak iki ünlünün boğumlanma noktaları arasında gidip gelen, boğumlanma niteliği bakımından duruluğunu kaybetmiş olan ünlü: *â* (bulanık *a, a-ı* arası): *parâlar; gaynânam burdâ galmış. ê* (bulanık *e, e-i* arası): *mên* (<*ben*); *çergê-* «sarmak». *î* (bulanık *ı, ı-a* arası): *başlîyan. û* (bulanık *ü, ü-i* arası): *geldim ûşde beşde* (Zeynep Korkmaz, *Nevşehir ve Yöresi Ağızları*, s. 3, 9) vb.

bulunma hali (Alm. *Lokativ, lokalis;* Fr. *locatif;* İng. *locative,* Osm. *mef'ûlün fih*)

Fiilin gösterdiği oluş ve kılışın yerini ve zamanını bildiren isim hali: *Bu küçük m a k a l e d e bunun üzerinde duracak değilim* (A.H. Tanpınar, *Türk İstanbul,* 164). *S a ç ı m ı z d a aklar akları, a l n ı m ı z d a çizgiler çizgileri doğurdu; fakat nedendir bilmiyorum kalbimizin k ö k ü n d e yanan ateş hâlâ sönmedi* (Y.K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından,* s. 50). *Y a n ı b a ş ı n d a oturduğumuzu bilmiyor (göst.e.,* s. 106). *Düdüğün uzun ve keskin bir akisle h a v a d a çatlayan sesi, g ü v e r t e d e üstüste, tıklım tıklım yatan binlerce asker başını kımıldatarak b o ş l u k t a salladı* (P. Safa, *Mahşer,* s. 8). *Ben aynaların k a r ş ı s ı n d a, elimde kalem, alnıma bir çizgi daha çiziyorum* (A. Nihat Asya, *Kubbeler,* s. 14). *G e ç e n l e r d e gazeteye bir yazı vermiştim (göst.e.,* s. 29). *G e l e c e k t e bugün yapılanlar hayırla anılacaktır. T a t i l d e gideceğim yer buraya benzemez* vb.

bulunma hali eki

Fiilin bildirdiği oluş ve kılışın yerini ve içinde bulunduğu durumu gösteren isim hali eki: *DA. :okul + da, tatil + de, dışarı + da, geçenler + de, kitap + ta, saat + te* vb.

büküm (Alm. *Beugung, Flexion;* Fr. *flexion;* İng. *flection, inflexion, accidence;* Osm. *insiraf*)

Yapım ve çekim sırasında kelime köklerinin farklı şekillere girmesi şeklindeki kırılma olayı. Büküm, Arapça, Almanca, İngilizce, Rusça gibi Sami, Hint-Avrupa ve İslav dillerine has bir olaydır: Ar. *ketebe* «yazdı» kökünün *kütibe* «yazıldı», *yüktebü* «yazılır», *yüktebûne* «yazılırlar», *litükteb* «yazıll»; *kâtebû* «mektuplaştı, yazıştı», *kâtibun* «yazan, kâtip», *mektubun* «yazılmış şey, mektup» *mektebun* «mektep, okul» şekillerine girmesi; Alm *sehen* «görmek», *sah* «gördü», *gesehen* «görmüş, görülmüş»; İng. *to write* «yazmak» *wrote* «yazdı», *written* «yazmış, yazılmış» gibi.

bükümlü dil, bükümlü diller (Alm. *flektierende Sprachen;* Fr. *langue flexionelles;* İng. *inflexional languages;* Osm. *tasrifî lisan, elsine-i tasrifiyye*)

Kelime köklerinin yapım ve çekim sırasında farklı şekillere ve kırılmalara uğradığı dil veya diller: Arapça, Almanca, Farsça, İngilizce, Rusça gibi Bk. büküm.

büyük ünlü uyumu (Alm. *Palatalharmonie;* Fr. *harmonie vocalique, harmonie palatale;* İng. *palatal harmony;* Osm. *büyük âhenk kaidesi, umumî âhenk kaidesi)*

Yalın veya eklerle uzatılmış olan Türkçe kelimelerde, ilk hecede bulunan ünlünün taşıdığı kalınlık-incelik niteliğinin ondan sonraki hecelerde de devam etmesi kuralı: *anlaşmak, ayaklarından, yağmurun, korunmak, olgunluk, uğultu, düşüncesini, yüzüme, küçümsemesinin, incelik, yenilik, yöneliş, inilti* **vb. Bk. ünlü uyumu.**

— C —

canlı dil

Hâlen yaşamakta, çeşitli toplumlarda konuşma ve yazı dili olarak varlığını devam ettiregelmekte olan dil. Türkçe, Macarca, Fince, Almanca, Rusca, Çince, Japonca gibi: *Sumerce ölü, Arapça canlı bir dildir* vb. karşıtı ölü dil'dir.

canlı ek

Dilde örnekleri çok olan, kullanılıştan düşmemiş ve köke kattığı anlam kolayca anlaşılan ek, yaşayan ek: *akıl + cı, sanat + çı, süt + çü; yaş + a-, baş + la-, ağaç + lık; insan + ca; bil-gi, bur-gu; giy-in- gir-iş-, döğ-üş-, koş-uş-, koş-tur-* vb. karşıtı ölü ek'tir.

canlı kelime

Hâlen kullanılan ve anlamı herkes tarafından bilinen, yaşayan kelimeler: *gözlük, yaprak, toprak, gökyüzü, hayat, deniz, merdiven, çarşaf* vb. karşıtı ölü kelime'dir.

canlı kök

Hâlen kullanılan ve anlamı herkes tarafından bilinen kökler, yaşayan kökler: *dur-ak, söz + lük, bil-gin, ver-gi, dil + siz, dal-gıç* gibi kelimelerdeki *dur-, söz, bil-* vb. kökler. Karşıtı ölü kök'tür.

cevap ünlemi

Bir konuyu uygun görme, kabul etme ve «evet» anlamında kullanılan ünlem: *Hay hay!, öyle ya!* vb. *H a y h a y ! dediğiniz gibi yaparım. E l b e t t e , sizinle birlikte gelebiliriz. Ö y l e y a , bu konuyu daha sonra görüşecektik* vb.

cevher fiili (Alm. *Verbum Substantivum, Verbum Prädikativum;* Fr. *verbe substantif, verbe prédicatif;* İng. *Substantive verb, predicative verb;* Osm. *fi'l-i cevherî*)

«olmak», «bir halde bulunmak» anlamında yardımcı fiil. Yazı dilimizde *er->i-* değişimiyle ekleşmiş olan bu yardımcı fiil, isim soylu kelimelerin fiilleştirilmesinde kullanılır. Birinci şahıs teklik ve çokluk çekiminde *tur-* yardımcı fiilinin ekleşmesinden oluşmuş *-Tur>TIr > -Turlar >- TIrlar* ekleri kullanılır.

Cevher fiili'nin geniş zaman, görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman ve şart olmak üzere dört kipi vardır. Bu ek fiilin şahıslara göre çekimi şöyledir: geniş zaman: *doğru-y-um, doğru-sun, doğru-dur, doğru-y-uz, doğru-sun-uz, doğru-dur-lar.* görülen geçmiş zaman: *doğru i-di-m > doğru-y-dum, doğru-y-dun, doğru-y-du, doğru-y-duk, doğru-y-dunuz, doğru-y-dular.* Duyulan geçmiş zaman: *doğru-y-muşum, doğru-y-muşsun, doğru-y-muş, doğru-y-*

muşuz, doğru-y-muşsunuz, doğru-y-muşlar. Şart kipi *doğru-y-sam, doğru-y-san, doğru-y-sa, doğru-y-sak, doğru-y-sanız, doğru-y-salar* vb.

cins Bk. cinsiyet

cins ismi (Alm. *Gattungsname;* Fr. *nom commun;* İng. *common noun;* Osm. *ism-i cins)*

Aynı türden olan varlıkları veya yalın kavramları gösteren isim: *ağaç, çiçek, ateş, tuğla, koyun, ördek, kedi, yol, kaya, duygu, düşünce, güçlük, sevinç, güzellik, kolaylık* vb. Karşıtı özel isim'dir.

cinsiyet (Alm. *Genus;* Fr. *genre;* İng. *gender;* Osm. *keyfiyyet)*

Bazı dillerde kelimelerin gramer bakımından «erkeklik», «dişilik» veya «yansızlık» özelliği taşıması. Alm. *der Tisch* «masa» erkek kelime, *die Tasche* «çanta» dişi kelime, *das Buch* «kitap» da yansız kelime türündendir. İslâv dillerinden geçme *+ça / + çe* eki de eklendiği kelimede dişilik gösteren bir ektir: *kral / kraliçe, Tanrı / Tanrıça* «ilâhe» gibi. Dilimizde *erkeklik, dişilik* ve yansızlık gösteren bir gramer kategorisi yoktur; *kâtip / kâtibe, muallim / muallime, müdür / müdire* gibi örnekler Arapçadan geçmedir.

cinsiyetsiz (Alm. *Neutrum;* Fr. *neutre;* İng. *neuter)*

Bazı dillerde dişi veya erkek cinsten sayılmayan ve tarafsızlık özelliği taşıyan kelime: Rus. *okno* «pencere» *jelézo* «demir», *usilie* «gayret», *yavléme* «olay», *dobro* «iyilik», Sansk. *pustaka* «kitap» *vari* «su», *cāni* «diz», Alm. *das Fenster* «pencere», *das Gehalt* «maaş , ücret», *das Zimmer* «oda», *Ergebnis* «sonuç» vb.

cümle (Alın. *Satz;* Fr. *phrase;* İng. *sentence)*

Bir fikri, bir duygu ve düşünceyi, bir oluş ve kılışı tam olarak bir hüküm halinde anlatan kelime grubu. Cümlenin varlığı için asgarî şart bir çekimli fiildir: *Evin avlusuna, sırtında çuval kaplı yayvan torba, elinde bir ufacık iskemle ve uzun bir demir parçası, dağınık kıyafetli bir adam girdi* (R.H. Karay, *Eskici). Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda mevcuttur* (M.K. Atatürk, *Nutuk). Türklük, beş yüz seneden beri İstanbul'u ve Boğaziçi'ni bütün beşeriyetin hayâline böyle nakşetti* (Y. Kemâl Beyatlı, *Aziz İstanbul,* s. 183) vb. Cümlenin türleri için bk. isim cümlesi, fiil cümlesi, basit cümle, birleşik cümle. Cümleler; yüklemlerine, yapılarına ve biribirleri arasındaki bağlantı özelliklerine göre ayrı gruplara ayrılır. Yüklemlerine göre isim cümlesi ve fiil cümlesi; yapılarına göre yalın cümle, birleşik cümle, aralarındaki bağlantılara göre temel cümle vb. şekillerde sınıflandırılır. Bunlara da Bk.

cümle başı bağlaçları

Başında bulundukları cümleyi kendisinden önce gelen veya kendisinden sonra gelen cümle veya cümlelere çeşitli görevler ile bağlayan kelimeler. Bunlardan «fakat» ifadesi taşıyanlar: *fakat, lâkin, ancak, yalnız, ama...* «eğer» ifadesi taşıyanlar: *eğer, şayet...;* «gerçi» ifadesi taşıyanlar: *gerçi, egerçi, vâkıa...;* «çünkü» ifadesi taşıyanlar: *çünkü...;* «mademki» ifadesi taşıyanlar *mademki, madem, çünkü...;* «sonuç, açıklama» ifade edenler: *meğer, binaenaleyh, öyle*

ki, oysa ki, şöyle ki, nitekim, halbuki, kaldı ki üstelik, belki, hattâ, imdi, yani, mamafih, zaten, zati, bari, keza, hakeza...; «Benzerlik» ifade edenler: *sanki, âdeta, nasıl ki, nite ki, niçe ki, gûya...;* Şarta ve dereceye bağlayanlar: *tek, yeter ki, meğer ki, velev, velev ki, tâ ki, illâ, illâ ki...;* «Aksi halde» ifadesi taşıyanlar: *aksi halde, aksi takdirde, yoksa....* Bütün bunlardan başka şunları da zikredebiliriz: *hele, hiç olmazsa öyleyse, hiç değilse.* Bir de bk. bağlaç.

cümle bilgisi (Alm. *Syntax, Satzlehre;* Fr. *syntaxe;* İng. *syntax;* Osm. *nahiv*)

Bir dilde, kelimelerin, kelime gruplarının cümle ve söz içindeki görevlerini, biribirleriyle olan ilişkilerini, sıralanışlarını ve cümle türlerini inceleyen bilim dalı.

cümlenin öğeleri (Alm. *Satzteil, Satzglied;* Fr. *membre de phrase;* İng. *parts of sentence;* Osm. *cümlenin unsurları*)

Cümlede bir duyguyu, bir düşünceyi, bir hükmü tam olarak anlatabilmek için kullanılan kelimelerin cümle bilgisinde aldıkları adlar. Cümlenin ögeleri *temel ögeler* ve *yardımcı ögeler* olmak üzere başlıca ikiye ayrılır. Temel ögeler: *özne, fiil, nesne, tamlayıcı* ve *zarf*tır. Yardımcı ögeler: ünlem ve bağlaçlar'dır. Bunlara bk.

cümle perdesi bk. cümle tonu.

cümle tonu (Alm. *Satzton;* Fr. *ton de phrase;* İng. *sentence tone*)

Cümlenin anlamına ve türlerine göre ayarlanan ve ses tellerindeki titreşimin yükseltilip alçaltılması ile belirlenen ton. Hüküm cümlesi, soru cümlesi ve şart cümlelerindeki ton farkı bu durumla ilgilidir. Kelime tonları gibi cümle tonları da *yükselen cümle tonu* ve *alçalan cümle tonu* olmak üzere başlıca ikiye ayrılır. Hüküm cümleleri yükselen tonla başlayıp alçak tonla biterler. Soru cümleleri ile şart cümleleri yüksek tonla biten cümle türleridir: *Bugün ulaştığımız sonuç, asırlardan beri çekilen millî felâketlerin yarattığı uyanıklığın eseri ve bu aziz vatanın her köşesini sulayan kanların bedelidir.* (M.K. Atatürk, *Nutuk,* s. 687). *Peki efendim. Öteki kararlara boyun eğme durumunda sonuç bunun aynı değil miydi?* (*göst.e.,* s. 10). *Aldığımız notları dikkatli bir değerlendirmeden geçirirseniz, bazı yanılmaları önlemiş olursunuz. Bu yabancı kadın kim? Çok söyledim fakat dinletemedim. Otur!* vb.

cümle vurgusu (Alm. *Satzakzent;* Fr. *accent de phrase;* İng. *Sentence Stres*)

Konuşma sırasında, cümlenin anlamına bağlı olarak, kelimeler arasında yer değiştirebilen ve kelimelerin, kelime gruplarının kendi vurgularından daha kuvvetli olan vurgu. Normal hallerde cümle vurgusu yüklem üzerindedir. Cümle vurgusunu daha belirgin duruma getirebilmek için cümle tertibinde de değişiklik yapılabilir: *Ahmet bu gün beklediğiniz paketi g e t i r e c ē k. Ahmet bu gün b e k l e d i ğ i n í z paketi getirecek. Ahmet beklediğiniz paketi b ū g ü n getirecek. Yarınki toplantıda hazırlığını yaptığınız konuyu g ö r ü ş e c ē ğ i z. Yarınki toplantıda hazırlığını yaptığınız k o n u y ū görüşeceğiz. Hazırlığını yaptığınız konuyu y ā r ı n k i toplantıda görüşeceğiz* vb. bk. vurgu.

— Ç —

çağrışım (Alm. *Assoziation; assoziativ;* Fr. *association, associatif;* İng. *association, associtive)*

Bir kelimenin anlam, şekil ve ses yakınlığı yoluyla başka kelimelerle kurduğu bağlantılar: *agaç, kıraç, tokaç; gelen, gören, bilen; ağırbaşlılık, ciddiyet, ciddîlik, resmîlik, oturaklılık* vb. Bkz. **çağrışım ilişkileri.**

çağrışım alanı (Alm. *Assoziationfeld;* Fr.*champ associatif,* İng.*associative field)*

Kelimelerin yansıttıkları kavramları çevreleyen ve onlarla sürekli bir ilişki halinde bulunan diğer kavram ve tasavvurların oluşturduğu alan: *Hastane* kavramının *doktor, hemşire, hasta, beyaz gömlekliler, beyaz renk, acı çekenler, muayene, tedavi, ilâç, sedye, hastane kokusu* vb. kavramlarla olan ilişkisi gibi.

çağrışım ilişkileri

Kelimelerin ses ve şekil yapıları, çekimleri, aynı kökten gelen türevleri ile anlam ve kavram yakınlığı bakımından bağlı oldukları çağrışım ilişkileri: *Yazdırma* kelimesinin ses yapısı bakımından *kazdırma, azdırma,;* şekil yapısı bakımından *kaldırma, yardırma, durdurma:* aynı kökten gelen çekim ve türevleri bakımından *yazdırmak, yazdıracak, yazdırdı;* anlam ve kavram yakınlığı bakımından *kaydetme, kaydettirme, dikte ettirme* kelimeleri ile olan çağrışım ilişkileri gibi.

çatı (Alm. *Diathesis;* Fr.*voix;* İng. *voice;* Osm.*bina, fiil binası)*

Özne veya nesnenin fiilin gerçekleşmesindeki farklı durumlarını belirtmek üzere, fiil tabanına, çekimden önce fiilden fiil türeten belirli eklerin getirilmesiyle meydana gelen değişik görünüşlerdeki fiil şekli: *gör-, görün-(<gör-ün-), görül-(<gör-ül-), görüş-(<gör-üş-), gördür-(<gör-dür-), görüştür-(<gör-üş-tür-), görüştürül-(<gör-üş-tür-ül-)* vb.

çatı ekleri (Osm. *fiil binası lâhikaları)*

Fiil kök veya gövdelerinden olumsuzluk *(Negation, Verneinung, menfilik edatı, menfilik lâhikası)* dönüşlülük *(reflexive, mütavaat),* edilgenlik *(passiv, meçhul),* ettirgenlik *(faktitiv, ta'diye)* ve işteşlik *(reziprok, müşareket)* gibi farklı görünüşlere sahip fiil çatıları meydana getirmeye yarayan ekler: *-mA- (durma-, kesme-me-); -°n- (giy-in-, tara-n-, tut-un-); -°l- (at-ıl-, sev-il-, gör-ül-); -°t- (acı-t-, oku-t-, yürü-t-), -°r- (aş-ır-, geç-ir-, duy-ur-); -DIr- / -DUr- (al-dır-, gez-dir-, bul-dur-, sök-tür-), -°ş- (kes-iş-, bil-iş-, koş-uş-)* vb.

çatışma *(hiatus)* Bk. ünlü çatışması.

çekim (Alm. *Deklination;* Fr. *déclinaisen;* İng. *declination;* Osm. *tasrif*)

Fiillerde kip, zaman, tarz, şahıs, sayı; isim soylu kelimelerde çokluk, iyelik ve isimlerin birbirleriyle ilişkilerini belirleyen hal kavramlarını göstermek için eklerin getirilmesi. Bk. isim çekimi ve fiil çekimi.

çekim eki (Alm. *Flexionsendung, Flexionssuffix;* Fr. *désinence;* İng. *ending, termination; Osm. tasrif lâhikası)*

Fiil veya isim soylu kelimeler üzerine gelerek, bağlı oldukları kelime gruplarına göre, kelimeler arasında hal, iyelik, çokluk, kip, zaman, şahıs, sayı vb. ilişkiler kuran ek: *ev + ler, oda + da, kapı + sı + nı, çalış-ıyor-um, gel-me-di,* oku-*y-acak mı? bekliyor-lar-mış* vb.

çekimli fiil (Alm. *Verbum Finitum;* Fr. *verbe fini, verbe conjugué;* İng. *finite verb;* Osm. *tasrifli fiil, fi'l-i munsarif)*

Zaman ve şahsa bağlı olarak bir yargı bildiren fiil. Geçmiş zaman kipinin 1.teklik şahsı *okudum (<oku-du-m),* 2.teklik şahsı *okudun (<oku-du-n),* 3.teklik şahsı *okudu (<oku-du).* 1.çokluk şahsı *oku-duk (<oku-du-k),* 2.çokluk şahsı *oku-dunuz (<oku-du-nuz),* 3.çokluk şahsı *okudular (<oku-du-lar)* vb.

çekimsiz fiil

Şahsa bağlı olmayan fiil: *gelince, gelerek, çalışmak, okunacak kitap* gibi. *Ben ona neler düşünerek bakıyordum* (Ö.Seyfettin, *Bomba,* 96). *Eve gelince, masanın üstünde şu tezkereyi buldum* (A.H. Müftüoğlu, *Çağlayanlar,* s. 25). *Onlara titremeden gözleriyle, ruhuyla veda etti* (g.e.s. 98). *Fakat uğursuzluğunu hatırlayarak, ikinci haneye devam etmedi* (A.H. Tanpınar, *Huzur,* s. 226) vb.

çene

Ağız boşluğunun alt ve üst kısmında diş ve dudaklarla çevrilmiş bulunan ve konuşma sırasında ağzın rahatlıkla hareketini sağlayan organ. Çenenin alt kesimi *alt çene;* üst kesimi de üst çene diye adlandırılır.

çevirme isimler

Bazı kavramların adlandırılmasında başka dillerden çevirme yoluna başvurularak karşılanan ve anlamca o dillerdeki karşılıklarına paralel olan isimler. Türkçede *banyo yapmak, yıkanmak,* yerine *banyo almak* (İng. *to take bath), gam yemek* (F. *gam horden);* Ar. *şemsiye*'nin «yağmur» için kullanıldığı halde «güneşlik» anlamı ile girmiş olması (Türkçeye göre *yağmurluk* olmalıydı); Alm. *Vergismeinnicht,* İng. *forget-me-not*'ın Türkçede *unutma beni;* ve İt. *bella donna,* Fr. *belle dame*'ın Türkçede *güzelavrat otu* ile karşılanması (D. Aksan, *Anlam Bilimi,* s. 99. not 110) gibi.

çevirme yazı (Alm. *Transkription, Umschrift;* Fr. *transliteration;* İng. *transliteration)*

Bir yazı sistemine göre yazılmış bir kelimenin veya bir metnin, o yazıdaki işaret değerlerini koruyarak başka bir yazıya aktarılması. Bu aktarma alfabetik yazı sisteminde her harfin, hece yazı sisteminde her hecenin, ideografik yazı sisteminde her ideografinin, bunlara tekabül eden özel birer harf veya işaretle karşılanması şeklindedir. Söz gelişi Arap harfleri ile ya-

zılmış olan دُکَرْ کوزُم یَشِنْ سَیْلاَبْ هردَمْ

mısraının çevirme yazı ile karşılanışı *döker gözüm yaşın şeylâb her dem* şeklindedir.

çevri-yazı (çeviri yazı) *(fonetik yazı, ses yazısı, sesçil yazı* Alm. *Transkription, lautschrift;* Fr. *transcription;* İng. *transcription)*

Bir kelimeyi, bir yazılı metni veya bir konuşmayı, onların talâffuzdaki ses değerlerini dikkate alan özel alfabe işaretleri kullanarak yazıya geçirme. Yazı dilimizdeki *değil, gelecek misin, gelemem* kelimelerinin bazı Anadolu ağızlarındaki söylenişlerine göre *dāl, dēl; gelcēmin? gelecāññi? geliyomēn* şekillerinde yazılması gibi.

çıkma hali (Alm. *Ablativ;* Fr. *ablatif;* İng. *ablative;* Lat. *ablativus;* Osm. *den'li mef'ul, mef'ûlün anh)*

Kelime gruplarında ve cümlede, fiilin gösterdiği oluş ve kılışın kendisinden uzaklaştığını göstermek için kullanılan isim hali: *ikisinde de aynı sebeplerden gelme derin bir hüzün vardı* (P. Safa, *Şimşek,* s. 34). *Önlerinden geçtiğimiz bütün bu yalılar, mehtaplık halleriyle, bizi gûya bir* «élite» *bulunduğuna inandırıyordu* (A.Ş. Hisar, *Boğaziçi Mehtapları,* s. 133). *Gençlikte önümüzde âtinin bitmez mesafeleri gibi serilen bütün zamanlar elimizden ne kadar çabuk geçiyor.* (göst.e. s. 225). *Fatmayı deminden beri daldığı içlenmelerden, unutulmanın acılarından, en keskin hareketle geçirmek için bu kadarı kâfiydi* (A.H. Tanpınar, *Huzur,* s. 77). *Tanıdığı adamdan bu odada ne vardı? Maddenin ıstırabından başka hemen hemen hiçbir şey* (göst.e.,s. 324) vb.

çıkma hali eki

Kelime gruplarında ve cümlede fiilin gösterdiği oluş ve kılışın kendisinden uzaklaştığını göstermek için kullanılan ve isimlere eklenen *+DAn* hal eki: *evden geliyorum, bahçeden çıktı, pencereden baktı, dağdan indi* vb. Bk. çıkma hali

çiçek dili

Çiçeklerin tek başlarına veya demet halinde ele alınarak, belli bir hareketi, belli bir oluş veya kılışı saymaca bir değer ve anlam verme yoluyla ifade etmek veya haberleşmek için kullanıldığı itibari dil. Söz gelişi «beyaz kır papatyası»nın «kalp açıklığını», «beyaz kamelya»nın «gururu», «beyaz leylak»ın «dostluğu» anlatması gibi.

çift dudak ünsüzü (Alm. *Bilabial;* Fr. *consonne bilabiale;* İng. *bilabial)*

Her iki dudağın biribirine dokunması ile boğumlanan ünsüz: *b / p / m.* Bunlardan *m* aynı zamanda genzel nitelikli çift dudak ünsüzüdür: *baş, baba, pınar, maya, melek* vb.

çocuk dili (Alm. *Kindersprache;* Fr. *langage enfantin;* İng. *little language, nursery language)*

Konuşmaya ve ana dilini öğrenmeye başlayan küçük yaştaki çocukların söyleme güçlüğünü yenmek üzere bazı kelimeleri ses yapıları bakımından bozarak veya bazı nesneleri kendilerine has adlandırmalara başvurarak yaptıkları anlatım: «su»yun *buv,* «babaanne»nin *bababe,* «gezme»nin *addâ,* «Nazmiye»nin *Mamila,* «tomurcuk»un *gogogo* «yumurta»nın *numunumuna* şeklinde karşılanması gibi.

çok anlamlı (Alm. *polysemie, Mehredeutig;* Fr. *polysemie;* İng. *polysemantic, polysemy)*

Bir kelimenin temel anlamı yanında, temel anlamı ile ilgili yeni kavramları da karşılar durumda olması niteliği: *kol, göz, ağız, soy* vb. kelimeler çok anlamlı kelimelerdir. Bk. **çok anlamlılık.**

çok anlamlılık (Alm. *Polysemie, Vieldeutigheit, Mehrdeutigheit;* Fr. *polysemie;* İng. *polysemantic, polysemy)*

Bir kelimede temel anlamla bağlantılı birden çok anlamın bulunması; bir kelimenin, anlam gelişmesi yoluyla, asıl anlamı ile olan ilişkisini kaybetmeden yeni anlamlar kazanması: ET. *olurmak* «oturmak, durmak; ikamet etmek, yurt tutmak; tahta çıkmak»; ET. *kün* «güneş, gündüz, zaman birimi»; *yiğit* «genç, güçlü ve yürekli delikanlı, medenî cesareti olan kimse» (D. Aksan, *Anlam Bilimi,* 109-112); *ağız* «organ adı, kapların veya içi boş şeylerin ağız kısmı; bir suyun denize veya göle döküldüğü yer; koy, körfez liman gibi yerlerin açık yanı; birkaç yolun birbirine karıştığı yer, kavşak; konuşmada bölgelere ve kesimlere göre değişen söyleyiş biçimi vb.»; *alay* «belirli sayıda birliklerden oluşan askerî topluluk; herhangi bir tören veya gösteride yer alan «kalabalık; çok kalabalık»; *gelin alayı; bir alay insan; ayak* «insan ve hayvan ayağı, dayak, destek»: *köprü ayağı:* «ırmağa kavuşan akarsu»: *göl ayağı;* «yürüyüşün ağırlık veya çabukluk derecesi»; *basamak,* «halk şiirinde kafiye»; *baba* «çocuk sahibi erkek; tarîkat pîri»: *Bektaşi babası;* «Silâh kaçakçılığı vb., kirli işlerde çete başı, mec. yaratıcı, kurucu koruyucu kimse; üzerine halat takılan demir veya beton dikme; çatı merteği»; *baş* «insan veya hayvan başı; bir topluluğu yöneten kimse»: *sınıf başı, kolbaşı;* «bir şeyin başlangıcı»: *hafta başı, aybaşı;* «bir şeyin esası, temeli»: *Her işin başı sağlıktır;* «bir şeyin uçlarından biri»: *yolun iki başı, tarlanın dört başı;* «bir şeyin yakın çevresi»: *havuz başı, ocak başı,* vb. *yüz* «insan yüzü, çehre; satıh, yüzey; keskin kenar»: *bıçağın keskin yüzü* vb., «binanın ön yüzü, cephesi, yastık kılıfı; mec, utanma, cür'et»: *buraya gelmeye yüzü yok, ne yüzle bunu isteyebiliyorsun* vb.

çok harflilik

Tek bir sesi karşılamak için birden çok harfin kullanılması: Alm. *sch* (ş), *tsch* (ç); Mac. *sz* (s), *zs* (s); Fr. *au* (u), *ch* (ş,k); İng. *sh* (ş), *ch* (ç) vb.

çokluk 1. şahıs eki

Çekimli fiillerde, şekil ve zaman kalıbına dökülmüş bir oluş ve kılışın çokluk birinci şahsa bağlanması için kullanılan ek. şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman, duyulan geçmiş zaman ve gereklilik çekimlerinde şahıs zamiri kökenli *-Iz /-Uz*, görülen geçmiş zaman ve dilek şart çekimlerinde *-duk* sıfat fiilinden ayrılan *-°k* ekleri kullanılır: *okuyor-uz, okur-uz, okuyacağ-ız, okumuş-uz, okumalı-y-ız; okusa-k, okursa-k, okudu-k; oku-y-alım* vb.

çokluk eki (Alm. *plùralsuffix, pluralendung, pluralzeichen;* Fr. *désinence du pluriel, suffixe du pluriel;* İng. *plural ending* Osm. *cemi lâhikası)*

İsimlerde ve zamirlerde aynı türden birden çok varlıkları anlatmak için; fiillerde, fiilin gösterdiği oluş ve kılışı yapanın, yani şahsın çokluk olduğunu göstermek için kullanılan özel ekler: *ağaç + lar, çiçek + ler, oda + lar, bey + ler, okul + umuz, bahçe + lerimiz, çocuk + ları + mız; biz + ler, on + lar, anlattı-k, anladı-nız, geliyor-uz, gidecek-ler* vb.

çözülme safhası

Ses organının bir sesin boğumlanması sırasında, «hazırlık» ve «duraklama» safhalarından sonra girdiği üçüncü safha.

— D —

damak

Ağız boşluğunun üst kısmını çevreleyen ve belirli seslerin oluşmasında görev alan kubbemsi yer. Damağın sert bir tavan oluşturan ön kısmına *ön damak*, arka kısmına *art damak*, art damağı geniz boşluğundan ayıran kısmına da *yumuşak damak* adı verilir. Bunlara bk.

damak n'si (ñ)

Dil sırtının ön veya art damağa dokundurulması ile boğumlanan *n* ünsüzü. Eski ve Orta Türkçede bol görülen bu ses, bugün yazı dilimizde diş *n*'sine dönüşmüştür. Ancak, bir kısım Anadolu ağızlarında korunagelmiştir: *baña, añlamak, deñiz, öñ, soñ, geñiz, eviñ yoluñ* vb. Damak *n*'si, yazı dilimizde, bazı damak sesleri yanında, telâffuz bakımından sadece bir geçiş sesi olarak yer almaktadır: *bañka, yoñga* gibi. Damak *n*'sinin boğumlanmasında burun yolu da devreye girdiği için bu ünsüz, *geniz n*'si adını da alır. Bk. **geniz n'si.**

damak ünsüzü (Alm. *Guttural, Kehlkopflaut;* Fr. *consonne gutturale;* İng. *guttural;* Osm. *samit-i hanekî)*

Dil sırtının tümseklenip ön veya art damağa yaklaşması veya dokunması ile çıkarılan ünsüz türleri: *Kesmek, gezmek, ekmek, kalın, atkı, yoğurt, yiğit, bañka, yoñga* kelimelerindeki *k / k, g / g, ğ* ve *ñ* ünsüzleri gibi. Bunlardan *k / g*, dil sırtının ön tarafı ile ön damak arasında boğumlandıkları için *ön damak ünsüzleri*; *k / g ünsüzleri de* dil sırtının arka tarafı ile art damak arasındaki bölgede boğumladıkları için *art damak ünsüzleri* adlarını alırlar. *ğ* ve *ñ* ünsüzleri her iki türde de yer alır. Boğumlanma noktaları, hece kurdukları ünsüzlerin kalın veya ince oluşu ile ayarlanır: *eğer, ağar, zeñgin, yañgın* gibi.

daralma (1)

Bazı seslerin boğumlanması sırasında ses yolunda meydana gelen daralma. *ı / i, u / ü* ünlüleri ile *s, z, ş* gibi ünsüzler, ses yolunun daralması ile boğumlanan ünsüz türleridir.

daralma (2) bk. **Ünlü daralması.**

dar ünlü (Alm. *enger Vokal, geschlossener Vokal;* Fr. *voyelle etroite;* İng. *narrow vowel,* Osm. *sâit-i gayr-ı mebsût)* Alt çenenin az açılması ve ses yolunun daralması ile boğumlanan *ı / i, u / ü* ünlüleri: *ılık, ilik, uzun, üzüm* gibi. Karşıtı **geniş** ünlü'dür. Ayrıca bk. **kapalı ünlü.**

değişken ses (Alm. *Allophon;* Fr. *allophoné;* İng. *allophone*

Fonem denilen bir ses bilgisi biriminin boğumlanma özelliğinden kaynaklanan değişik türleri. Söz gelişi, *a* ünlüsünün konuşma cihazının biraz daralması ile boğumlanan kapalı *a* (*â*) türü ile hafif yuvarlaklaşan yuvarlak *a* türü (*a°*), *a* ünlüsünün değişken sesleridir. Ünlülerde olduğu gibi ünsüzlerin de ünlüler ile birleşip hece kurarken gösterdikleri farklı boğumlanma özelliklerine göre değişken sesleri ortaya çıkar. *Lâmba, lokum* kelimelerindeki *l*-ler *alın* kelimesindeki *-l-*'nin birer değişken sesi durumundadır.

değişken şekil (Alm. *allomorph;* Fr. *allomorphe;* İng. *allomorph)*

Aynı anlam ve görevdeki bir şekil bilgisi biriminin ses yapısı bakımından farklılaşan türü; şekil bilgisinin anlamlı bir küçük ögesi olan bir kelime kökünün veya belirli görevler ile buna eklenen bir ekin farklı ses yapısına girmiş olan şekli. Söz gelişi lehçe ve ağız ayrılıklarına göre ve çeşitli sebeplerle bazı köklerin *bez / böz, er / ir* «erken», *çez- / çöz-, erte / örte* «ertesi gün»; *baba / buba, bıldır / bildir* «geçen yıl», *ıldız / yıldız / yulduz* şekillerinde ses değişmesine uğraması. Aynı durum ekler için de söz konusudur. *-DI / -DU* geçmiş zaman ekinin ünlü ve ünsüz uyumlarına bağlı olarak *-dı / -di, -du / -dü, -tı / -ti, -tu / -tü, -DUK* geçmiş zaman sıfat-fiil ekinin yine aynı sebeplerle *-dık / -dik, -duk / -dük, -tık / -tik, -tuk / -tük* şekillerine dönüşmesi gibi: *aldı, ver-di, oku-du, gör-dü, aç-tı, biç-ti, tut-tu, öt-tü, tanı-dık, bil-dik, tut-tuk (ğ) umuz iş, yürü-dük (ğ)ümüz yol* vb.

değişken şekillik (Alm. *allomorph;* Fr. *allomorphe;* İng. *allomorph)*

Aynı anlam veya görevdeki bir şekil bilgisi biriminin ses yapısı bakımından çeşitlenmesi. Söz gelişi *+ lık* isimden isim türetme ekinin *+ lık / + lik, + luk / + lük* şekillerine girişi gibi: *ağaç + lık, ev + lik, ot + luk, ömür + lük* vb. Aynı durum yine birer şekil birimi olan kelime kökleri için de söz konusudur. ET. *tıl / til* «dil», *bıç- / biç-*(biçmek), *bıñ / muñ* «sıkıntı, keder», TT. *balta,* Kary. *bolta,* ET. *eşit- / TT. işit-;* TT. *bebe* / Az. *böbe,* TT. *güzel* / Az. *gözel* vb. Bk. **değişken şekil.**

değişimli ünsüzler (Alm. *Korrelation, Wechselbeziehung;* Fr. *allophone;* İng. *correlation)*

Ünsüz uyumuna veya iki ünlü arasındaki ses değişmesi olaylarına bağlı olarak tonluluk ve tonsuzluk bakımından biribirinin yerine geçen *t / d, ç / c, p / b, k / g* gibi ünsüzler: *geçit / geçidi, gitti / girdi, esti / ezdi, ağaç / ağacın, kap / kaba, hevenk / hevengi, çocuk / çocuğu* vb.

devrik cümle (Alm. *Anakoluth, Satzbruch;* Fr. *anacoluthe, phrase inverse;* İng. *anacoluthon,* Osm. *cümle-i ma'kûse)*

Türkçenin normal söz dizimine aykırı olarak yüklemi öteki cümle ögelerinden daha önce gelen cümle: *N e m u t l u Türküm diyene. G e l m i y o r işte bütün ısrarlarıma rağmen: G ö n d e r e c e k yarın istediğimiz kitapları. A l ı v e r*

şu işi üzerine. Neden b e k l i y o r u z burada? Nasıl a n l a ş a b i l i r i z bu konuda? Kendine g ü v e n d u y g u s u d u r başarmanın ilk şartı vb.

deyim (Alm. *Ausdruck, Redensart;* Fr. *locution;* İng. *locution, idiom;* Osm. *tâbir)*

Gerçek anlamından farklı bir anlam taşıyan ve çekici bir anlatım özelliğine sahip olan kelime öbeği: *Abayı yakmak, aşağıdan almak, bağrına taş basmak, buluttan nem kapmak, çileden çıkmak, dalga geçmek, el ele vermek, karşı gelmek, mercimeği fırına vermek, nalları dikmek, saman altından su yürütmek, üç buçuk atmak, yasak savmak, yüzgöz olmak, zılgıt vermek* vb.

deyim aktarımı (Alın. *metapher;* Fr. *métaphore,* İng. *metaphore;* Osm. *istiare)*

Aralarında uzaktan veya yakından ilgi bulunan iki şey arasında bir benzetme ilişkisi kurarak, bunlardan birinin adını, geçici olarak kendisine benzetilen diğer şeyin adı ile karşılama olayı:

Şu karşımızdaki m a h ş e r kudursa çıldırsa

Denizler o r d u , bulutlar d o n a n m a yağdırsa

Değil mi ortada bir s î n e çarpıyor, yılmaz

Cihan yıkılsa emîn ol bu cephe sarsılmaz. (M. Akif Ersoy'dan);

Haydi a r s l a n ı m göster kendini vb.

Verilen örneklerde, insan kalabalığı bir «mahşer»e, cesur bir delikanlı «arslan»a benzetilmiştir. *Bel-bayırı* (İzmir), *Karaburun* (İzmir) *Sırtdüzü* (Malazgirt-Muş) gibi yer adları da deyim aktarımı ile ilgilidir. Bir söz sanatı olarak edebiyattaki karşılığı *istiare*'dir. «Açık istiare» (Osm. *istiare-i musarraha)* ve «kapalı istiare» (Osm. *istiare-i mekniye*) olmak üzere iki türü vardır. Bu olayı, istiare türlerine paralel olarak dil biliminde **açık iğretileme, kapalı iğretileme** terimleri ile karşılayanlar da vardır.

dil (Alm. *Sprache;* Fr. *langue, parole;* İng. *language)*

İnsanlar arasında karşılıklı haberleşme aracı olarak kullanılan; duygu, düşünce ve isteklerin ses, şekil ve anlam bakımından her toplumun kendi değer yargılarına göre şekillenmiş ortak kurallarının yardımı ile başkalarına aktarılmasını sağlayan, seslerden örülü çok yönlü ve gelişmiş bir sistem. Türkçe, Almanca, Çince, İngilizce, Japonca gibi. Dünya üzerinde konuşulan diller, a) Köken, b) Yapı bakımından sınıflandırılmaktadır. Köken bakımından yapılan sınıflandırmada, bilinmeyen devirlerde aynı ana dile bağlanan bir köken akrabalığı söz konusudur. Hint-Avrupa, Hami-Sami, Fin-Ugur, Ural ve Altay dil aileleri bu temeldeki bir sınıflandırmaya dayanan dil aileleridir. Dünya dilleri yapı bakımından da *tek heceli diller (İsolierende Sprachen, isolating languages, monosyllabic languages.), eklemeli diller (agglutinierende Sprachen, agglutinative languages)* ve *çekimli diller (flektierende Sprachen, inflected languages)* olmak üzere üçe ayrılır. Her dil taşıdığı söz hazinesine, kullanıldığı alanlara, yaşayıp yaşamadığına ve toplumun içinde onu kullanan kesimler açısından taşıdığı farklı özelliklere göre *konuşma dili, yazı dili, halk dili, aydın dili, bilim dili, edebî dil, kültür dili, millî*

dil, ortak dil, resmî dil, yaşayan dil, ölü dil olarak da sınıflandırılabilir. Bunlara bk.

dil ailesi (Alm. *Sprachfamilie,* Fr. *famille de langues;* İng. *family of language, linguistic family)*

Aynı ana dilden türeyen ve aralarında akrabalık ilişkileri bulunan dillerin oluşturduğu bütün. Çin-Tibet, Hâmî-Sâmî, Hint-Avrupa, Altay ve Kafkas dil aileleri gibi. Türkçe, Ural-Altay dil grubunun Altay dilleri ailesindendir.

dil akrabalığı (Alm. *Sprachverwandschaft;* Fr. *parenté de langues;* İng. *relationship of languages, linguistic affinity, linguistic segmentation)*

Aynı ana dilden gelen diller arasındaki ses sistemi, şekil yapısı ve söz dizisi yakınlıklarından kaynaklanan bağlantı. Aralarında bu türlü yakınlıklar bulunan diller akraba diller adını alır. Türkçe ile Moğolca, Almanca ile Felemenkçe, Fransızca ile Rumence, Arapça ile İbranice gibi. Dil akrabalığında söz hazinesinin de yeri vardır: Alm. *bruder,* İng. *brother,* F. *birader;* Alm. *mutter,* İng. *Mother,* F. *mâder* gibi.

dil atlası (Alm. *Sprachatlas;* Fr. *atlas linguistique,* İng. *lingustic atlas)*

Dilleri, lehçeleri, ağızları ve dildeki çeşitli olayları yayılış bölge ve alanlarına göre belirleyen haritaların oluşturduğu atlas.

dil benzeşmesi (Alm. *palatale Assimilation;* Fr. *assimilation palatale, loi de l'harmonie labial;* İng. *assimilation.* Yalın veya eklerle genişletilmiş bir kelimenin ilk hecesinde kalın veya ince düz bir ünlü varsa, ondan sonraki hece ünlülerinin de kalın düz veya ince düz olmaları kuralı: *ana, aslan, balık, yıldız, taşındılar, ışıldamak, kızgın, kıpırtı, beşik, bilek, elek, erken, çini, dinlemek, beklemek, giyimli, kişilik, sevindiler, yeşillik, yiğitlik* vb. *elma, kardeş, inanmak; çamur, yavru, olurken, seçiyor* gibi örneklerdeki dil benzeşmesine aykırı oluşumların, ses değişmeleri ile ilgili özel sebepleri vardır.

dil bilgisi

çeşitli düzeydeki okullarda, Türkçenin ses, şekil ve cümle yapısı ile cümlenin ögeleri arasındaki anlam ilişkilerini öğreten bilgi dalı; bu bilgileri veren dersin ve kitapların adı. Bk. ve krş. **Gramer.**

dil haritası bk. **dil atlası**

dil bilimi (Alm. *Sprachwissenschaft;* Fr. *linguistique;* İng. *linguistics;* Osm. *lisaniyat, ilmü'l lisân)*

Sosyal bir kurum olan dilin genel ve özel niteliklerini ve dil olaylarını inceleyen; dillerin doğuşlarını, zaman içindeki gelişmelerini, yeryüzündeki yayılışlarını ve aralarındaki ilişkileri araştıran ve niteliği bakımından diğer birtakım bilim dalları ile de yakın ilişkileri bulunan bilim dalı. Günümüzde *dilbilimi* terimi, dili yeryüzündeki ortak nitelikleri ve bütün belirtileri ile ele alan *genel dilbilimi* (Alm. *Allgemeinesprachwissehschaft;* Fr. *linguistique génerale;* İng. *general linguistics)*'nin yerini almış durumdadır.

Sesbilimi (fonetik, phonetik), yapısal sesbilimi (phonologie, phonology), şekil bilgisi (morphologie, morphology), cümle bilgisi (syntax), anlam bilgisi (Bedeutungslehre, semantik, semantics), kelime bilimi (wortkunde, lexicologie, lexicology), ad bilimi (Namenkunde, onomastique, onomastic), lehçe bilimi (dialektologie, dialectology) dil biliminin başlıca dallarıdır. Dil biliminin, dil olaylarını tasvirî olarak inceleyen dalı *tasvirî dil bilimi (deskriptive Sprachwissenschaft, linguistique deskriptive; deskriptive linguistics);* dil olaylarının değişme ve gelişme seyrine bakmadan belirli bir zaman süresi içinde inceleyen dalı *eş zamanlı (synckronisch, synchronique, synchronic, static) dil bilimi,* dil olaylarını tarihî gelişme ve değişme süreci içinde inceleyen dalı da *art zamanlı (diachronique, diachronic) dil bilimi* diye adlandırılır. Bk. art zamanlı yöntem, eş zamanlı yöntem.

dilek cümlesi

Birleşik cümlelerde, temel cümleye dilek kipi ile bağlanarak istek bildiren yarcımcı cümle: *İstanbul'a g i t s e m , aradığım kitapları bulabilirim. Nereye g i t s e k , neye b a k s a k , ne y a p s a k , gönlümüz yaslı, gözlerimiz yaşlıdır.* (Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından,* s. 27). *Şuraya o t u r u v e r s e m ... Bu sabah rüzgâr hep böyle e s s e ... Güneş yerini hiç d e ğ i ş t i r m e s e ... Şu tavuk boyuna g ı d a k l a s a ...* (T. Buğra, *Yalnızlar,* s. 174) vb.

dilek-şart kipi (Alm. *Desiterativum, Wünschform;* Fr. *désideratif;* İng. *desiterative;* Osm. *sıga-i temennî*)

Esas cümledeki oluş ve kılışın gerçekleşmesini şarta veya dileğe bağlayan yardımcı cümle yükleminin kipi. Bu kip fiil kök veya gövdesine *-sa / -se* eki getirilerek kurulur. Çekimi: *yap-sa-m, yap-san, yap-sa, yap-sa-k, yap-sanız, yap-sa-lar* şeklindedir: *Zaten yapılacak şeyin ne olduğunu b i l s e m , sizinle konuşmam* (Tanpınar, *Huzur,* s. 227). *Tacettin mahallesindeki evimizin penceresinden iki yıl evvel bir keşiş hayatı sürdürdüğümüz Çankaya'yı görüyorum; biraz dikkatle b a k s a m , senin evini de göreceğim* (Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından,* 8.94). *Nerede o l s a n ve nasıl g e l s e n ben seni tanırım* (Karaosmanoğlu, *göst.e.,* s. 63). *Bir dost bulsam, onunla düşündüklerimi münakaşa e d e b i l s e m , ne iyi olurdu* (S.F. Abasıyanık, *Bütün Eserleri,* s. 142) vb.

diş-damak ünsüzü (Alm. *alveo-palatal; alvéo-palatale;* İng. *alveo-palatal)*

Dil tacının diş yuvaları ile öndamak arasındaki bölgeye dokunması ile boğumlanan ünsüz türü. *c / ç / j / ş* gibi. Bunlardan *c / ç* patlayıcı, *j / ş* sızıcı diş damak ünsüzleridir. Bk. ayrıca diş-eti ünsüzü.

diş-dudak ünsüzü (Alm. *labiodental Konsonant, Lippenzahnlaut,* dentilabial *Konsonant;* Fr. *consonne labio dentale, consonne dentilabiale;* İng. *labia-dental consonant, dentilabial consonant;* Osm. *sâmit-i sinnî-şefevî*)

Alt dudağın üst dişlere dokunması ile boğumlanan *v, f* ünsüzleri. Bk. dudak ünsüzleri.

diş-eti ünsüzü (Alm. *alveolarer Laut;* Fr. *consonne alvéolaire;* İng. *alveolar)*

Dil tacının diş-eti-damak noktalarına dokunması ile boğumlanan patlayıcı ve sızıcı ünsüz türleri *c / ç / j / ş: canlı, ceviz, çayır, çelik, Jale, jilet, şan, şeref*

gibi. Bu ünsüzler, diş-eti ile ön damak arasındaki bölgede boğumlandıkları için sınıflamada bunları diş-damak ünsüzleri olarak gösterenler de vardır. Bk. **diş-damak ünsüzü.**

dişilik (Alm. *weiblich, Femininum;* Fr. *feminin;* İng. *feminine;* Osm. *müennes)*

Cinsiyet kavramının söz konusu olduğu dillerde dişi cinsten sayılan kelimenin aldığı biçim: Alm. *die Blume* «çiçek», *die Strasse* «cadde», *die Frau* «kadın»; Ar. *kâtip / kâtibe* «kadın kâtip», *müdür / müdîre* «kadın müdür», *hâmil* «yüklü, taşıyan» / *hâmile* «gebe kadın», *saim* «oruçlu» / *saime* «oruçlu kadın», Fr. *la femme* «kadın», *la figure* «yüz, çehre», Rus. *dver* «kapı» *kniga* «kitap», *rána* «yara» vb. Terimin karşıtı **erkeklik**'tir. Türkçenin gramerinde cinsiyet kavramı yoktur. Bk. **cinsiyet.**

diş ünsüzü (Alm. *Dental, Zahnlaut;* Fr. *consonne dentale;* İng. *dental;* Osm. *sâmit-i sinnî)*

Dil ucunun veya dil tacının üst dişlere, diş etine veya diş eti-damak sınırına dokunması veya yaklaşması ile boğumlanan ünsüzler: *d, t, c, ç, j, ş, z, s, n, l, r: dağ, taş, ceylan, çocuk, jambon, şakrak, zeytin, soğuk, nane, lokum, rahat* gibi. Bunlar boğumlama noktasındaki küçük ayrılıklara göre kendi içlerinde de sınıflanmaya girerler: *d, t, z, s, n, l, r* diş-dişeti noktalarında boğumlandıkları için tam diş sesleridir. *c, ç, j, ş* ise diş eti-damak noktasında boğumlandıkları için *diş-eti* (alveolar) sesleri durumundadırlar. Bunları diş-damak sesleri (alveolar) olarak gösterenler de vardır. Dilimizdeki *kadı, Osman* gibi bazı Arapça kelimelerde yer alan ve artık telâffuz değeri kaybolmuş bulunan *peltek* z (*z̲, d̲*) ünsüzü ile İngilizcedeki *th* ünsüzünü karşılayan peltek s (*s̲*) dişler-arası birer ünsüzdür. Bunlar dil ucunun ön dişlere dokunması ve ciğerlerden gelen havanın aradan sızması ile boğumlanan sızıcı ünsüzlerdir. Bk. yerlerine.

dizin (Alm. *Index;* Fr. *indeks,* Ing. *index)*

Bir kitap içinde geçen kişi adları, yer adları, kavramlar, terimler vb. ile bir dergi cildinin yazar ve konularını eser sonunda veya müstakil bir kitap halinde, tasnifli olarak ve geçtiği sayfaları belirterek gösteren alfabetik liste. *Türk Dili Dizini, Türk Kültürü (Dergisi) Dizini* gibi. Metin halinde yayınlanan bir eserde, o metinde geçen kelimelerin anlamlarını ve metinde geçtiği yerleri belirten alfabetik sözlük. *Divanü Lûgat'it-Türk Dizini, Tarama Sözlüğü Dizini, Türk Turfan Metinleri Dizini (Index der Türkischen Turfan Texte)* gibi.

dolaylı anlatım (Alm. *indirekte Rede;* Fr. *discours indirect;* İng. *indirect speech)*

Bir sözün olduğu gibi kelimesi kelimesine değil de konuşan veya yazan tarafından kip ve şahıs değişikliğine uğratılarak dolaylı şekilde ve bir rapor tekniği içinde aktarılması: «Bu akşamki davete katılamıyorum» *dedi,* sözünün «Bu akşamki davete katılamayacağını bildirdi» şekline sokulması; «Gelecek yıl kongre yapılıp yapılmayacağını sordu». «Bize, vereceğimiz kararlarda çok etraflı düşünmemiz gerektiğini hatırlattı» vb. Bk. **dolaysız anlatım.**

dolaylı tümleç (Alm. *indirektes Objekt, entfernteres objekt;* Fr. *complément indirekt,* İng. *indirect object,* Osm. *gayr-i sarih mef'ûl, mef'ûl-i gayr-i sarîh).*

Cümlede yüklemin anlamını çeşitli yönlerden tamamlayan ve kesinleştiren; bulunma, yönelme ve çıkma hali eklerinden biriyle veya bir edatla birlikte bulunan yalın veya grup halindeki ismin cümle bilgisindeki adı. Başka bir anlatımla, bulunma, çıkma ve yönelme hali ekleri veya bir edat almış bulunan tümleç türü: *Evde oturmak, bahçeye çıkmak, yoldan geçmek, gönlüne göre düzenlemek* gibi. Daha geniş kapsamlı sözlerde: *Otobüs tekrar yokuş tırmanmaya başladığı için yavaşlamıştı; Doktor, hayatında ilk olarak beğenilmekten, benimsenmekten, hele hele deli gibi arzuladığı sevilmekten hoşlanmamış, gurur duymamış, aksine hüzünlenmişti.* (T. Buğra, *Yalnızlar,* s. 231). Geçmişte *iyice tecrübesi vardır.* (A.H. Tanpınar, *Yaşadığım Gibi,* s. 280). Memlekette içinde *ve kendi kazançlarımızla yetiştiler.* (göst.e.s. 379). *Nihad masanın üstünden kibritialarak ayağa kalktı* (P. Safa, *Mahşer,* s. 69). Mum ışığında *başladığım yazıyı lüks ışığında devam ettirdim ve elektrik ışığında bitirdim* (A.N. Asya, *Ayın Aynasında,* s. 72) vb.

dolaysız anlatım (Alm. *Oratio recta, direkte Rede;* Fr. *discours direct,* İng. *direct speech)*

Bu sözün, dolaylı anlatımda olduğu gibi herhangi bir değişikliğe uğratılmadan, söylendiği gibi verilmesi. «Biliyor musun» *dedi,* «Karşı tarafta bir daire boşalmış, bu sabah kiralık levhası gördüm, eğer hâlâ evden çıkmayı arzu ediyorsan gidip bakabiliriz». «Eğer yazarlığa devam edeceksen, evde işlerini yapan bir kadın olması lazımdır» dedi. Bir Amerikalı kadın gazetecinin sözünü okumuştum, diyordu ki: «Her başarılı iş kadınının arkasında ev işlerini yapan bir başka kadın vardır». Bize şunları hatırlattı: «Vereceğiniz kararlarda çok etraflı düşünmelisiniz» vb. Bk. **dolaylı anlatım.**

dönüşlü çatı (Alm. *Reflexiv;* Fr. *voix réfléchie;* İng. *reflexive;* Osm. *mutavaat, bina-i mutâvaat)*

Fiildeki oluş ve kılışın doğrudan doğruya özneye dönüşünü gösteren, yani öznenin bir işi kendi kendine yaptığını belirten fiil çatısı. Türkçede bu çatı çoklukla *-°n-* bazan da *-°l-* veya *-°ş-* ekleri ile kurulur: *al-ın-mak, çek-in-mek, soy-un-mak, sev-in-mek, tut-un-mak; yer-il-mek, dur-ul-mak, tut-ul-mak,* «âşık olmak», *yan-ıl-mak, yor-ul-mak; al-ış-mak, gel-iş-mek, tut-uş-mak, ol-uş-mak, yet-iş-mek, yıl-ış-mak* gibi.

dönüşlü fiil (Alm. *Reflexiv, Reflexives verb;* Fr. *verbe reflechi verbe pronominal;* İng. *reflexive verb;* Osm. *mutavaat fiili, fi'l-i mutavaat)*

Fiildeki oluş ve kılışın doğrudan doğruya özneye dönüşünü gösteren ve çoklukla fiillerden *-°n-,* bazan da *-°l-* ve *-°ş-* ekleri ile kurulan fiil şekli: *geç-in-mek, gör-ün-mek, koru-n-mak, yol-un-mak, aç-ıl-mak, gir-iş-mek, yat-ış-mak* vb.

dönüşlü zamir (Alm. *Reflexivpronomen, rückbezügliches Fürwort;* Fr. *pronom réfléchi;* İng. *reflexive pronoun;* Osm. *zamîr-i mutavaat, mutavaat zamiri)*

Söz içinde yapılan işin yapana döndüğünü anlatan ve şahıs kavramını pekiştirerek belirten *kendi* zamiri. Bu zamir iyelik ekleri alarak bütün şahısları karşılar: *kendim, kendin, kendi, kendisi; kendimiz, kendiniz, kendileri: Sen bu işi k e n d i n başarmalısın; Bugüne kadar k e n d i s i n d e n herhangi bir haber çıkmadı* gibi.

dönüşme (Alm. *Dekomposition;* Fr. *décomposition;* İng. *decomposition)*

Kelime içindeki seslerin biribirleri üzerindeki etkileri ile bir sesin başka bir sese veya bir kelimenin bütünü ile daha değişik bir ses yapısına dönüşmesi: *ağaç > ayeç, baba > buba, göçtü > göşdü, bugün > bōn̄, takı > dahı > daha, yañı > yeni* vb.

dudak benzeşmesi (Alm. *Labialattraktion;* Fr. *attraction labiale;* İng. *labial attraction)*

Yalın veya eklerle genişletilmiş bir kelimenin ilk hecesinde yuvarlak bir ünlü varsa, ondan sonraki hece ünlülerinin ya dar yuvarlak yahut da düz geniş olmaları kuralı: *bodur, bölük, çocuk, dokuz, odun, topuk, ölüm, ömür, uzun, üzüm, boya, boşalmak, çoban, dudak, duvar, düşünce, göçebe, güneş, kolay, kovan, oyma, soğan* vb.

dudaksıllaşma (Alm. *Labialisierung;* Fr. *labialisation;* İng. *labialisation)*

Yuvarlak ünlüler yanındaki ünsüzlerle dudak ünsüzleri yanında bulunan ünsüzlerin boğumlanma noktaları bakımından dudak ünsüzüne dönüşmesi olayı: *ög->öv-, dög->döv-, gönlek>gömlek, doñuz>domuz, penbe>pembe, anbar>ambar, perşenme>perşembe* vb.

dudak ünsüzü (Alm. *Labial, Lippenlaut;* Fr. *consonne labiale;* Ing. *labial;* Osm. *şefevî sâmi, sâmit-i şefevî;*

Her iki dudağın biribirine veya alt dudağın üst dişlere dokunması ile boğumlanan patlayıcı *b, p;* sızıcı *v, f, m* ünsüzleri. Bunlardan *b, p, m çift-dudak; v, f diş-dudak* ünsüzleri adını alır: *başak, bilet, pamuk, pancar, mantar, minik, varlık, verim, fısıltı, filim* gibi.

durak (Alm. *Pause, Ruhepunkt;* Fr. *pause;* Osm. *tevakkuf)*

1. Konuşma sırasında bir düşünceden bir düşünceye, bir konudan başka bir konuya geçerken yapılan dereceli duraklama. Duraklama yazıda satırbaşı, konuşmada ton derecelenmesi ile belli edilir. 2. Kelimeler arasındaki anlamın gerkli kıldığı ses kesintisi: *A! ne söyleyecektim? / unuttum işte. Bu gidişle / sen daha çok yıllar beklersin. Ee!/ bu iş tamamlandı ya / artık / gönlünün dilediği yere gidebilirsin. Dur yolcu / Bilmeden gelip bastığın bu toprak / Bir devrin battığı yerdir; / Eğil de kulak ver bu sessiz yığın / Bir vatan kalbinin attığı yerdir* (N.H. Onan, *Dur Yolcu, Ant.*, s. 922). *Nedendir de / kömür gözlüm nedendir /, Şu geceler / benim uyumadığım, / Yaman derler / ayrıldığın derdini/ Ayrılık derdine doyamadığım /* (Karacaoğlan) vb. bk. **ahenk durağı.**

duraklama safhası (Alm. *Haltung, Stellung, Verschlussdauer;* Fr. *tenue;* İng. *retention;* Osm. *tevakkuf*)

Bir sesin boğumlanması sırasında, *hazırlık safhası* ile *çözülme safhası* arasında kalan ve boğumlanmayı gerçekleştiren safha.

durum bk. **hal**

duygu vurgusu (Alm. *Affektbetonung;* Fr. *accent affectif;* Ing. *emotional stress*)

Duygu bakımından anlam kuvvetlendiren vurgu: *Yaşā!; vārol! āy, çōk güzel! nē demek!* vb.

duyulan geçmiş zaman (Alm. *Unbestimmte Vergangenheit;* Fr. *passé irraditional, passé indetermine;* Ing. *past indefinite;* Osm. *naklî mâzî, mâzi-i naklî, mâzi-i gayr-i muayyen*)

Fiilin karşıladığı oluş ve kılışı, kişinin başkasından duyduğunu, sonradan gördüğünü veya farkında olmadan işlediğini anlatan zaman. Türkçede *-mIş / -mUş* ekleriyle kurulur:

tek. 1.şah. *uyumuşum (<uyu-muş-um)*
tek. 2.şah. *uyumuşsun (<uyu-muş-sun)*
tek. 3.şah. *uyumuş (<uyu-muş)*
çokl.l.şah. *uyumuşuz (<uyu-muş-uz)*
çokl. 2.şah. *uyumuşsunuz (<uyu-muş-sunuz)*
çokl. 3.şah *uyumuşlar (<uyu-muş-lar).*

Örnekler: *Bütün bir milletin muhayyelesidir ki ona, asırlarca süren bir murakabe sonunda nihayet bu sureti v e r m i ş* (Y.K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından: Muradiye,* s. 91). *Yüzünü e k ş i t m i ş ve Aman Yarabbi Galiba sen onu yemeden m e t h e t m i ş ş i n , demiş* (A.Ş. Hisar, *Geçmiş Zaman Fıkraları,* s. 12). *Kitap okurken u y u y a k a l m ı ş ş ı n . Bahar g e l m i ş , ağaçlar yeşil fistanlarını g i y m i ş de onlar kendilerini hâlâ uyuşukluktan k u r t a r a m a m ı ş l a r* vb. Karşıtı **görülen geçmiş zaman**'dır.

duyulan geçmiş zaman eki

Duyulan geçmiş zamanda yapılan bir hareketi haber veren şekil ve zaman eki: *-mIş / -mUş: bil-miş, çalış-mış, oku-muş, gül-müş* vb. *Resmine b a k m ı ş b a k m ı ş sonra da tanıyamadığını s ö y l e m i ş ş i n . Bu tertemiz bahar havasında u y u y a k a l m ı ş ı z ağaçların altında. G i t m i ş k a y b o l m u ş u z a k t a / R ü y a s o n a e r m e d e n ş a f a k t a . . .* (Yahya Kemal, *Kendi Gök Kubbemiz* s. 38) vb. Karşıtı **görülen geçmiş zaman eki**'dir.

düşme

Çeşitli fonetik etkiler altında, kelimelerin ön, iç ve son seslerinde bulunan ses veya seslerin düşmesi olayı: *ısıcak > sıcak, ısıtma > sıtma, umutlu > mutlu, dirilik > dirlik, ilerile- > ilerlemek, oyuna- > oynamak; çiftçi >* An. Ağz. *çifçi, Fatma hanım >* An. Ağz. *Fadimānım, pazar ertesi > pazartesi, büyücek (< büyükçek), ufarak (< ufak + rak), giysi (< geyesi), ottuz / otuz, sekkiz / sekiz* vb. Bk. **ünlü düşmesi, ünsüz düşmesi, hece düşmesi, kaynaşma** ve **ünlü boşluğu.**

düzeltme işareti (Fr. *signe de correction*)

Dilimize yabancı dillerden geçmiş bulunan kelimelerde, kalın ünlüler ile birlikte söylenen *k, g, l* ünsüzlerini ince okutmak, bu kelimelerdeki uzun ünlüleri belirtmek veya yazılışları aynı fakat anlamları farklı olan kelimeleri birbirinden ayırmak için kullanılan (ˆ) şeklindeki işaret: *dergâh, dükkân, kâğıt, kâtip, gûya, tezgâh, sükûn, yadigâr, ahlâk, ilân, iflâs, ilâç, ilâve, lâle, telâş, plâk, plâj, kâfir, hikâye; alem* «bayrak» / *âlem* «dünya», *aşık* «aşık kemiği» / *âşık* «vurgun, tutkun», *kar* / *kâr, hâkim* «yargıç» / *hakîm* «bilge kişi, hikmet sahibi», *hal* «pazar yeri» / *hâl* «durum», *hala* «babanın kardeşi» / *halâ* «boşluk» / *hâlâ* «henüz, daha» vb.

düzleşme (Alm. *Entrundung*, Fr. *désarrondissekert, dilabialisation;* Ing. *unrounding*)

Küçük ünlü uyumu dediğimiz dudak benzeşmesinin düz ünlülerden sonra düz ünlülerin gelmesi yönündeki gelişmesinde, çeşitli etkenlere bağlı ses değişmesiyle kök kelimedeki yuvarlak ünlünün düz sıraya geçmesi: ET *etük / etik* «bir tür çizme», ET. *kapıg* / EAT. *kapu / kapı, bildük / bildik* «tanıdık», Ar.*fursat / fırsat, furun / fırın;* An.Ağz. *öte / ete, fırtuna / fırtına, müddet / middet, öldürmek / eldürmek, şüphe / şiphe* vb. Karşıtı yuvarlaklaşma'dır.

düzlük-yuvarlaklık uyumu bk. küçük ünlü uyumu.

düz sıra (Alm. *Ungerundete Reihe;* Fr. *class non-arrondie;* Ing. *unrounded serie*)

Türkçe kelimelerde, heceleri düz ünlülerin oluşturması ile kurulan ünlü sırası: *ağaç, yaprak, çiçek, kesinti, okuyacağım, biriktirdiler* vb. Karşıtı yuvarlak sıra'dır.

düz tümleç bk. nesne.

düz ünlü (Alm. *Ungerundeter vokal*, Fr. *voyalle non arrondie*, Ing. *unrounded vowel*, Osm. *sait-i gayr-i şefevî*)

Dudakların düz ve yayvan duruma getirilmesi ile boğumlanan ünlü. *a, ı, e, é, i* ünlüleri düz ünlülerdir: *alım, ekin, incir, yemek* gibi. Karşıtı yuvarlak ünlü'dür. Bk. ünlü.

— E —

edat (Alm. *Partikel, Nachstellung;* Fr. *postposition, particule;* İng. *postposition, particle)*

Yalnız başına bir anlam taşımayan; ancak, isim ve isim soylu kelimelerden sonra gelerek sonuna geldiği kelimeyle cümledeki başka kelimeler arasında anlam ilişkisi kuran, gramer görevli müstakil kelime: *gibi, göre, kadar, için, karşı* vb. *babamın bana anlattıklarına g ö r e , zavallı fahim bey meğer henüz doğarken de, kendisine takılan isimle bir yanlışlığın kurbanı olmuş.* (A.Ş. Hisar. *Fahim bey ve biz* s. 81). *Karısına k a r ş ı demin duyar g i b i olduğu acıma ve sıcaklık dağılıp gitti.* (T. Buğra. *Yalnızlar,* s. 185). *Yük taş g i b i , kurşun g i b i ağırdı* (Y. Kemal, *Ortadirek,* s. 387). *Ve bu şok yalnız Şükriye i ç i n gereklidir sanıyordu.* (T. Buğra, *göst.* e., s. 24). *Çok erkenden çiftliğe inmek i ç i n uyandıklarında gördüler ki, çul ötede yığılı duruyor, Koca Halil de yok* (Y. Kemal, *ortadirek,* s. 395). *Hiçbirşey insanoğlunun cesareti k a d a r güzel olamaz.* (A.H. Tanpınar, *Huzur,* s. 85); *Onu Galatasaray'a hafta sonunda almaya gittiğim günlerde b i l e , kapıdan ilk önce kanatlarını görür g i b i olurdum.* (A.H. Tanpınar *göst. e.,* s. 217); *Ben bu sevdaya düştüğüm günden b e r i sadağımdaki bütün okları tükettim ve en sonuncusunu kendim i ç i n sakladım; tâ ki hezimet takarrür ettiği an onu kendi elimle kendi bağrıma saplayayım diye.* (Y.K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından* 5, s. 69) vb.

edat grubu

Bir isim veya isim soylu kelimeden sonra gelen edatın eklendiği kelime ile birlikte oluşturduğu grup. Edat grupları cümle içinde sıfat veya zarf görevindedir: *Yumruk kadar çocuk; Komşuya ait eşya; K ı ş t a n b e r i bekliyoruz; Yemekten sonra geliriz; Herkese benzemek i n s a n i ç i n kolay değildir; H a t ı r i ç i n çiğ tavuk yenir delikanlı. Sanki bütün dünya i s k e l e t k e m i k l e r i g i b i çatırtıyordu* (Kemal Tahir, *Esir Şehrin İnsanları,* s. 298) vb.

edebî dil (Alm. *Literatursprache;* Fr. *langue littéraire,* İng. *literary language*)

Edebî eserlerin dili, san'at değeri, taşıyan dil. Bk. ve krş. **yazı dili**

edilgen çatı (Alm. *passiv, passivum;* Fr. *voix passif;* İng. *passiv voice;* Osm. *meçhul çatı, bina-yı meçhûl)*

Geçişli ve geçişsiz fiillerden *-°l-* ve *-°n-* ekleri ile kurulan; ancak, fiilin gösterdiği işin kimin tarafından yapıldığı belli olmayan, öznesi belirsiz fiil çatısı. Çatının yaygın eki *-°l-*'dir. *-°n-*, yalnız *-°l* ve ünlü ile biten fiil kök ve tabanlarına getirilir: *açmak / açılmak, almak / alınmak, gitmek / gidilmek, kırmak / kırılmak, silmek / silinmek, bulmak / bulunmak, yakmak / yakılmak* vb. *Kapılar açıldı; içeri girildi; sazlar çalındı; oyunlar oynandı; ateşler yakıldı; hesaplar verildi* gibi.

edilgen fiil (Alm. *Passiv, Passivum, Leideform;* Fr. *verbe passif;* İng. *passive verb;* Osm. *bina-yı meçhûl)*

Geçişli ve geçişsiz fiillerden -°l- ve -°n- ekleri ile kurulan ve öznesi belli olmayan, yani fiilin gösterdiği işi yapan şahsın veya nesnenin açıkça bildirilmediği çekimli fiil: *aç-ıl-mak, biç-il-mek, bul-un-mak, gör-ül-mek, sat-ılmak, önle-n-mek, zorla-n-mak,* gibi: *Bire doğru da akşam yemeğine o t u r u l u r d u .* (A.Ş. Hisar. *Fahim Bey ve Biz* s. 77). *Kitapta y a z ı l ı y m ı ş ...* (A.H. Tanpınar, *Huzur,* s. 217). *Sevgilerini, özellikle de Hurrem'i o kadar büyütmüş ki, kaybetmesi ö n l e n e m e z d i* (T. Buğra, *Yalnızlar,* s. 48). *Kiler daha yarım saat evvel temizlenmiştir* (R.N. Güntekin, *Kızılcık Dalları,* s. 119). *Müdiriyette Nihad doğrudan doğruya müteferrika komiserine g ö t ü r ü l d ü* (P. Safa, *Mahşer,* s. 243) vb.

ek (Alm. *Affix;* Fr. *affixe;* İng. *affix;* Osm. *lâhika*)

Cümle içinde kelimeler arasında geçici anlam ilişkileri kurmak veya yeni bir kelime türetmek üzere kök ve gövdelerin sonuna eklenen ses veya seslerden oluşan öge. Dünya dillerinde, ekler, kelimedeki eklenme yerlerine göre *ön ek, iç ek* ve *son ek* olmak üzere üç türlüdür. Türkçedeki eklerin hepsi de *son ek* türündendir. Ekler görevleri bakımından *çekim ekleri* ve *yapım ekleri* olmak üzere ikiye ayrılır. Bkz. **çekim eki, yapım eki**

ek fiil (Alm. *Verbum Substantivum, Kopula Verbum Prädikativum;* Fr. *verbe Substantif, verbe copule, verbe prédicatif;* İng. *Substantive verb, predikative verb, verb of predication;* Osm. *cevher fiili*)

Eski Türkçedeki *ermek* yardımcı fiilinin *ermek > irmek> imek* şeklinde ekleşmesinden oluşan ve isim soylu kelimelerin yüklem olarak kullanılmasını sağlayan fiil. Şahıslara göre çekiminde *+(I)m / + Um, + (sIn / sUn, + sI-nIz / + sU-nUz, DIrlAr / + durlAr* şekillerine girer: *çalışkan + ım, çalışkan + sın, çalışkan + dır, çalışkan + ız, çalışkan + sınız, çalışkan + dırlar* gibi. Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere, ek fiilin 3. şahıs teklik ve çokluk çekiminde eski bir *tur-* yardımcı fiilinin ekleşmesinden oluşan *+DIr* bildirme eki kullanılmaktadır. Ek fiilin olumsuzu *değil* kelimesi ile kurulur: *Eski değildir, rahat değildirler* (değillerdir). Ek fiilin hikâye, rivâyet ve şart şekilleri şahıs ekleri ile genişletilmiş *-DI / -DU, -mIş / -mUş, -sA* ekleri ile kurulur: *çalışkan-dım (<çalışkan i-dim), çalışkan değildim (<çalışkan değil i-dim); çalışkan-mışım (<çalışkan i-mişim) çalışkan değilmişim (<değil i-miş-im); çalışkansam (<ç.çalışkan i-sem), çalışkan değilsem (<çalışkan değil i-sem)* vb. Krş. **bildirme eki.**

eklemeli diller (Alm. *agglutinierende Sprachen;* Fr. *langues agglutinantes* İng. *agglutinating languages, agglutunative languages;* Osm. *elsine-i iltisakiyye)*

Kelime köklerini sabit tutup, birbirinden farklı görevlerle yüklü çekim ve yapım eklerini, değişmeyen sabit köklere ekleyen diller. Türkçe, Moğolca, Macarca gibi. Ural-Altay dil grubuna giren diller ile bazı Asya ve Afrika dilleri eklemeli dillerdir. Türk dili eklemeli dillerin en tipik örne-

ğidir: *yol + cu + luğ + umuz + da + ki, yol + la-dık + lar + ımız + ı, sağ + la-m + la-ş-tır-ıl-dı, kon-ar göç-er + lik + ler + i + n + den.* Eklemeli diller kendi içlerinde de *ön eklemeli diller* ve *son eklemeli* diller olarak ikiye ayrılır. Türkçe son eklemeli bir dildir. Bkz. **ön eklemeli dil, son eklemeli dil.**

eksiltim (Alm. *Ellipse, Auslassung;* Fr. *ellipse;* İng. *ellipsis;* Osm. *hazf u takdîr*)

Anlatımda kolaylık sağlamak üzere bir kelimenin bir kelime grubunun veya bir cümlenin bazı öğelerinin atılıp eksiltilerek kullanılması olayı. Bu olayda, bazı ses veya kelimeler atılmış olduğu halde, anlamı aksatmayan kendine özgü bir dil şekillenmesi, bir şekil bütünlüğü vardır: *foto* «fotoğraf, fotoğrafçı»; *oto* «otomobil»; *daktilo* «daktilo makinası, daktilograf»; *kolonya* «kolanya suyu»; *ayşekadın* «ayşekadın fasulyesi»; *kızartma* «biber, patlıcan vb. kızartması»; *günaydın* «size aydınlık bir gün dilerim»; *giriş* «giriş kapısı»; *çıkış* «çıkış kapısı» gibi. Bazı konuşma parçaları ile sorulan sorulara verilen cevaplarda da eksiltim olayı vardır: *nereden geliyorsun? çarşıdan* (çarşıdan geliyorum); *hangi akla hizmet ediyorsun? Hiç.* (Hiçbir akla hizmet etmiyorum) gibi.

devlet kuşu, denizde damla, devede kulak, neyin nesi kimin fesi, bata çıka, solda sıfır gibi deyimlerimizde anlatım kısalığı için de şekil bütünlüğü gösteren eksiltim olayının güzel örneklerini vermektedir.

eksiltimli (Alm. *elliptisch;* Fr. *elliptique;* İng. *elliptical*)

Eksiltim olayına uğramış şekil. Eksiltimli kelime, eksiltimli cümle gibi. Bkz. **eksiltim.**

eksiltimli cümle (Alm. *elliptischer Satz;* Fr. *proposition elliptige;* İng. *elliptique clause*)

Genellikle günlük konuşmalarda yer alan ve bazı ögeleri kesilerek söylenen veya fiili kullanılmadan yargı bildiren cümle: *Dikkat düşeceksin* yerine *dikkat! Bana yaptığınız yardımlar için size teşekkürler... Yarın toplantı olacağını biliyor muydunuz?* sorusuna verilen *evet (yarın toplantı olacağını biliyordum)* vb. Bkz. **eksiltim.**

ek yığılması (Alm. *pléonasmus, Endungsheufung,* Fr. *pléonasme;* İng. *pleonasim;* Osm. *terâküm*)

Bir ekin veya aynı görevi yüklenmiş şekilce farklı eklerin kelime içinde arka arkaya sıralanması olayı: KT. *tigin / tigi + t + ler* «prensler», *sler + ler* «sizler», *üç + üv + len* «üçü bir arada»; *kim + i + si, oğur + layın + ca* «gizlice» *demin + ce + cik, yavaş + ça + cık, yavru + cağ + ız;* Uyg. *az + rak + ça + kıa* «azıcık»; Özb. *kiç + kine + gine* «pek küçük» vb. Olayın meydana gelişi genellikle ilk ekin görevindeki bir aşınmanın sonucudur. Bu durumda ilk ek ya birleştiği kelime ile kaynaşmış ve kendini şekilce korumuştur. Yahut da sonradan gelen ek ile kaynaşarak birleşik bir ek oluşmuştur. Bazen de eski ekin görevinde bir zayıflama söz konusu değildir. Tek şekilden farklı görevlerin gelişmesi sonunda, ikinci ek o kelimeye yeni bir vazife görmek üzere gelmiştir.

Arapçadan dilimize çokluk şekilleriyle geçmiş olan *evlât, evrak, talebe, teşkilât* gibi kelimelerin yeniden birer + *lar* / + *ler çokluk eliyle genişletilmeleri de ek yığılması niteliğindedir: evlât + lar, evrak + lar, talebe + ler, teşkilât + lar* gibi.

emir bkz. **emir kipi.**

emir cümlesi (Alm. *İmperativer Satz, Befehlsatz;* Fr. *phrase impérative* İng. *imperative sentence;* Osm. *cümle-i emriyye)*
Fiil cümlesinin yüklemi emir kipi olan türü: *Üzerine aldığın işi oyalanmadan yap! Kendin getir. Kitap okurken başınızı fazla eymeyin. Oturunuz! Bu konudaki bilgilerinizi özet olarak yazınız* vb.

emir kipi (Fr. *impératif;* İng. *imperative;* Alm. *Imperativ)*

Tasarlanan, yapılması istenen işi emir veya dilek şeklinde ifade eden, zaman ve şahıs kavramının aynı ekle verildiği tasarlama kipi. Bugün, TT.'nde bu kip 2. ve 3. şahıslarda kullanılır. Teklik 2. şahısta emir doğrudan fiil kök veya gövdesinin söylenmesiyle oluşturulur. Çokluk 2. şahıs iç *In* / *-Un, -InIz* / *-UnUz,* teklik 3. şahıs için *-sIn* / *-sUn,* çokluk 3. şahıs için *-sInlAr* / *-sUnlAr* ekleri kullanılır: *gel, gelin(geliniz), gelsin, gelsinler* gibi: *Asla örtülü şeylere m e y l e t m e* (Y.K. Karaosman oğlu, *Erenlerin Bağından,* s. 99). *Ey Güneş! Siyah peçeli hatunun Ay, sarı saçlı çocukların yıldızlarla başımızın üstünde dolaş ve bize doğru yolu göster!* (A. H. Müftüoğlu. *Çağlayanlar,* s. 16). *Pencereleri a ç ı n! kapıları a ç ı n! Hava g i r s i n!* (A.H. Müftüoğlu, *göst. e.,* s. 129). *D e l i k a n l ı, nâfile yere gözlerin a r k a d a k a l m a s ı n!* (Y.K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından,* s. 98). *Şimdiye kadar yapılanları u n u t s u n l a r (göst. s.).*

A l d a n m a ki sen bir susamış ruh, o bir aç;
Sen bir susamış rûh, o bütün ten ve biraz saç;
Ummâna çıkar burda bugün beklediğin yol,
A t kalbini girdâba, a ç ı l engine, rûh ol (Y.K. Beyatlı, *Deniz, Kendi Gök Kubbemiz,* s. 128).

«V e r *Allahım v e r! V e r ki Şenelsin* dünya. *Çayır çimen, kurt kuş da Allah diye çağırıyor. V e r! Sellice v e r!*» (Y. Kemal, *Ortadirek,* s. 386) vb.

en az çaba kuralı (Alm. *geringste Anstrengung;* Fr. *loi du moindre effort;* İng. *least effort;* Osm. *kanun-ı sa'y-i ekal)*

Konuşma sırasında zamandan ve emekten tasarruf ederek kolaylık sağlamak amacıyla ses düşmesi, ses benzeşmesi, ses ve hece kaynaşması (Contraktion) gibi olaylara yol açan kural: *inilemek* > *inlemek, elli altı* > *ellaltı, beybaba* > *beyba, hanım nine* > *haminne, ağabey* > *âbî, ne asıl* > *nasıl, ne için* > *niçin, yigirmi* > *yirmi* vb. Bu kural, yazı dilinin baskısından uzak olan Anadolu ve Rumeli ağızlarında çok işlektir: *alıyor* > *alıyo, gördüm* > *gödüm, geldi* > *gēdi, tarla* > *talla, onlar* > *onnar, dinlemek* > *dinnemek, yanlış* > *yannış, ābermek* «getirmek» < *alıp beri gelmek* gibi.

erkeklik (Alm. *Maskulin, Maskulinum, männlich;* Fr. *masculin;* İng. *masculine;* Osm. *müzekker)*

Gramer bakımından cinsiyet kavramının söz konusu olduğu dillerde, kelimenin erkek cinsten sayılması durumu. Bu durum, birçok halde, gerçek cinsiyete dayanan bir ayırıma değil, dildeki saymaca bir ayırıma dayanır: Arapçada *ism* «isim, ad», *recül* «erkek», *beyt* «ev», *muallim* «öğretmen», *kamer* «ay», *kâtip, kitap, kelâm* «söz»; Alm. *der Beutel* «torba», *der Bruder* «erkek kardeş», *der Fisch* «balık», *der pol* «kutup», *der Teufel* «şeytan»; Fr. *le chanson* «şarkı», *le livre* «kitap»; Rus. *dom* «ev», *noj* «bıçak», *gerb* «arma, damga» vb. kelimelerin erkek cinsten sayılması gibi. Karşıtı dişiliktir. Bk. cinsiyet.

esas cümle bk. **temel cümle.**

eski (Alm. *arkaistisch;* Fr. *archaique;* İng. *archaic)*

Eskiye ait, eski devirden kalma arkaik, kalıntı.

eskicilik (Alm. *Archaismus;* Fr. *archaisme;* İng. *archaism)*

Eskiye bağlılık, artık kullanılıştan düşmüş olan eski kelimeleri veya kelimelerin eski şekillerini kullanma; kalıntı kelimeleri kullanma. Bk. ve krş. **eskilik, eski kelime.**

Eskilik, (Alm. *Archaismus*; Fr. *archaisme;* İng *archaism*),

Eskiden kalma; yazı ve konuşma dilinde artık kullanılıştan düşmüş olan, dilin daha eski veya tarihî devirlerine ait kelime, deyim ve şekiller: *adaklı* «sözlü», *ağu* «ağı, zehir»; *demirî* «demir rengi», *patlıcanî* «patlıcan rengi», *portakalî* «portakal rengi», *gendüzî* «kendisi», *gözgü* «ayna», *ıldız* «yıldız», *ogrı* «hırsız», *urmak* «vurmak», *sayru* «hasta», *akıl kulağına okumak* «aklına getirmek, hatırına düşürmek» vb. Ayrıca bkz. **eski kelime.**

eski kelime (Alm. *Erbwort;* Fr. *mot archaique;* İng. *archaic Word;* Osm. *miras kelime, ta'bir-i metrûk, ta'bir-i mehcûr*)

Bugün artık kullanılıştan düşmüş bulunan veya eski şekli ile kullanılan kelime; arkaik kelime; kalıntı kelime; *gökçek* «güzel», *tanıklık* «şehadet», *bencileyin* «benim gibi», *heybetlü, haşmetlü, hatun, kaygulanmak* vb.

eş anlamlı (kelime) (Alm. *synonym, bedeutungsgleich;* Fr. *synonyme;* İng. *synonym synonymous;* Osm. *müteradif; elfâz-ı müterâdife)*

Anlamları aynı veya biribirine yakın olan kelimeler. Dilbilimi açısından aslında anlamca biribirine tıpı tıpına denk düşen çok az kelime vardır. Eş anlamlı sözler, genellikle bazı kelimelerdeki kavram inceliklerinin çeşitli sosyal ve dil kesimlerinde zamanla gölgelenmeye uğrayarak anlamca biribirlerine yaklaşmalarından oluşmuştur. ET. *yir / oron* «yer»; *süçig / tatlıg* «tatlı»; *yul / bıñar* «pınar»; *ögirmek / sevinmek* «sevinmek» *TT. baş / kafa; ak / beyaz, kara / siyah, yemeni / yazma, bıkmak / bezmek / usanmak, bunalmak / sıkılmak, göndermek / yollamak; son bulmak / sona ermek; dilemek / istemek, kızmak / öfkelenmek* vb. Bir dilin kendi kelimeleri arasında olduğu gibi alıntı kelimeleri arasında da eş anlamlı olanlar vardır. Türkçe, Arapça ve Fars-

çadan yaptığı alıntılar dolayısıyla bu bakımdan bol örnekler vermektedir: *göz / F. çeşm, Ar. ayn; dudak / F. leb; kan / Ar. dem; buyruk / Ar. emr > emir; çok / Ar. fazla; buyurmak / Ar. emretmek; değer / Ar. Kıymet; yetenek / Ar. kabiliyet; üzüntü / Ar. keder; eğilim / Ar. temayül* vb. Dilimizde eş anlamlı sözlerin Batı dillerinden alınmış örnekleri de vardır: *doğruca, doğrudan doğruya / direkt; yönerge / talimat / direktif; boyunbağı / kıravat; canbazlık / akrobasi; iş, hareket / aksiyon; dingil / aks; hamamlık / banyo* vb.

eş anlamlı ikileme (Alm. *Hendiadyoin;* Fr. *Hendiadiyoin;* İng. *hendiadiyoin;* Osm. *terkîb-i ihmalî*)

Bir kavramı ifade için kullanılan aynı veya yakın anlamda iki yahut daha fazla kelimenin belirli diziliş kuralıyla yan yana getirilmesinden oluşan ikileme; Uyg. *öt sav erik* «nasihat», *yir oron* «yer, mekan», *terk tavrak* «çabuk» *arış arığ* «temiz» *arkış tirkiş* «kervan», TT. *ev bark, yalan dolan, evirmek çevirmek, saçmak dökmek, ağarmak sararmak, hasta sökel, yorgun argın, koşa çapa* vb. bk. **ikileme.**

eş anlamlılık (Alm. *Synonymie;* Fr. *synonymie;* İng. *synonymy;* Osm. *terâdüf*)

İki veya daha çok kelimenin aynı veya biribirine yakın anlam taşıması: *kızmak / sinirlenmek, öfkelenmek / hiddetlenmek* gibi. Bk. **eş anlamlı (kelime).**

eşitlik derecesi (Alm. *äquative Grade;* Fr. *degré d'équatif;* İng. *equative degree;* Osm. *derece-i müsâvat*)

Sıfat ve zarflar ile belirtilen kavramların kişilerde ve nesnelerde, nitelik ve nicelik bakımından eşit derecede bulunduğunu göstermek üzere başvurulan karşılaştırma yolu. Türkçenin tarihî ve yaşayan bir kısım kollarında eşitlik derecesi için + *ÇA* eki ile *teg, tek, dek* edatları kullanılmıştır: ET. *kanıñ s u b ç a yügürti, süñüküñ t a g ç a yattı* «kanın su gibi aktı, kemiklerin dağlar kadar yığıldı». Çağ. *tofragça* «toprak gibi», Tkm., *mençe* «benim gibi»; Karh. *yıgaç teg* «ağaç gibi, ağaç kadar» Çağ. *anıñdek* «onun gibi» vb. Türkiye Türkçesinde nitelik gösteren eşitlik derecesi için *gibi,* nicelik «miktar» gösteren eşitlik derecesi için de *kadar* edatı kullanılmaktadır: *Etrafında F i l i z g i b i güzel bir kız görmedi. S e n i n g i b i olamam. Nazan, Ay · ş e k a d a r becerikli değildir. O n u n k a d a r cömert insan az bulunur* vb.

eşitlik eki (Alm. *Äquativus;* Fr. *équatif;* İng. *equative*)

İsimlerde ve isim soylu kelimelerde eşitlik derecesi gösteren ek. Türkçede bunun için *+ÇA, +sI / +sU, +ÇIlAp, +TI / TU* ekleri kullanılmış ve kullanılmaktadır. Ayrıntı için bk. **eşitlik derecesi, eşitlik hali.**

eşitlik hali (Alm. *Kasus Äquativus;* Fr. *équatif;* İng. *equative case;* Osm. *müsâvat hali*)

İsimlerde ve isim soylu kelimelerde nitelik ve nicelik bakımından karşılaştırmaya dayanan eşitlik gösterme hali. Bu hali göstermek üzere Türkçenin tarihî ve yaşayan lehçelerinde *gibi* ve *kadar* edatlarının yerini tutan *+ÇA, +sI / sU, +ÇIlAp > +ÇA + lA-p* ekleri yanında *teg* edatının ekleşmesinden oluşmuş *+dAy* ve *dI / +dU* ekleri kullanılır. ET. *sub + ça* «su gibi»,

tag+ça «dağ kadar», *yok+ça* «yok gibi». Karh. *yagı k i r m i ş + ç e bolur* «düşman girmiş gibi olur». Harz. *köñili t i l e m i ş i n c e urdı* «gönlünün dilediği kadar vurdu». Balk. *tauca* «dağ gibi». *TT. ç o c u k ç a* «çocuk gibi» *hareket, d e l i c e* «deli gibi» *sevmek, a r s l a n c a döğüşmek, a r k a d a ş ç a s ı n a anlaşmak; ç o c u k s u hareket, e r k e k s i davranış, s u s u yemek* «su gibi yavan yemek» vb.

eşit ikiz ünlü

Her iki öğesindeki ünlü aynı ve boğumlanma süreleri eşit olan ikiz ünlü türü. Türkçe aslında ikiz ünlüsü bulunan bir dil olmadığı için, görülen örnekler daha çok iki ünlü arasındaki bir ünsüzün eriyip kaybolması ile oluşmuştur: seyrek rastlanan ve ağızlarda görülen bir ikiz ünlü türüdür: *a͡a, i͡i, u͡u:* Nev.ağz. *ya͡ar* < *yağar, ba͡a* (< *bağa), babayi͡idiñ* (< *babayiğidin), du͡un* < *düğün* vb. bk. ikiz ünlü.

eş sesli (ek, kelime) (Alm. *Homonym;* Fr. *homonyme;* İng. *homonyum;* Osm. *müteca-nis kelimeler, elfaz-ı mütecanise)*

Söyleniş ve yazılışları biribirinin aynı olup da anlamları (veya görevleri) ve gösterdikleri kavramlar açısından biribirleriyle hiç bir ilişkisi bulunmayan ek ve kelimelerdir. Türkçede en eski metinlerimizden başlayarak eş sesli ek ve kelimelere rastlanmaktadır: ET. *öñ+din* (önden), *öñ+din* «önce», *yañır-tı* < *yañur-tı:* «çınladı, sesi aksettirdi», *yañır-tı* «< *yañır-t-ı:* yeniden»; *ög* «anne» *ög* «akıl»; *balık* «şehir», *balık* «balık»; *ot* «ateş», *ot* «ot»; *elig* «el», *elig* «elli» vb. Türk dilinin yaşayan bütün kollarında olduğu gibi Türkiye Türkçesinde de eş sesli bazı ekler ve epey kelime vardır: *-DIk* (belirli geçmiş zaman çokluk 1.şh.çekimi): *aldık, geldik, oturduk, gördük* vb. *-DIk* (sıfat-fiil eki): *tanı-dık adam, yitir-dik(ğ)-imiz değerler, tut-tuk(ğ)-umuz yol; don* «vücudun belden aşağısına giyilen iç çamaşırı», *don* «hava sıcaklığının sıfırın altına düşmesiyle suyun buz tutması»; *saç* «başın derisini kaplayan kıl», *saç* «sac, yassı demir çelik ürünü, saçtan yapılmış ekmek, yufka vb. pişirme aracı»; *saz* «ince kamış, hasır otu», *saz* «her türlü müzik âleti, çalgı, Türk halk müziğinde kullanılan uzun saplı bir çalgı türü»; *yüz* «surat, çehre» *yüz* «sayı adı»; *yaş* «ıslak», *yaş* «yaşanan yıl»; *kurt* «böcek», *kurt* «yırtıcı hayvan»; *çay* «akarsu», *çay* «pişirilerek içilen bitki»; *yazma* «el ile yazılmıl kitap, el yazması», yazma «başa örtülen örtü». Dilimizdeki eş sesli kelimelerin bazıları da Türkçe kelimeler ile alıntı kelimelerin aynı sesi taşımasından oluşmuştur: T. *dam,* «yapıları dış etkenlerden korumak için üzerlerine kaplanan kiremitli bölüm», Fr. *dam* dansta kavalyenin eşi; *TT. bağ* «bağ», F. *bağ* «bahçe»; TT. *bar* «bir oyun türü», İng. *bar* «danslı, içkili eğlence yeri»; Fr. *bank* «banka»: *Etibank, Sümerbank; bank* «parklarda ve caddelerde oturulacak sıra» vb. Dilimizde, bazı kelimelerdeki ses kaybı ile oluşmuş bulunan eşsesli kelime örnekleri de vardır: *elig* > *el* «el», *el* «yabancı» gibi. Bunlara aynı seslerden oluşan isim ve fiil köklerinde daha fazlaca rastlanır: *acı* <*acıg:* «acı», *acı-*«acılaşmak»; *kuru* (< *kurug); damla* (<*tamlag), damla; boz* «boz renk», *boz-* (<*buz-;* «bozmak»; *dil* (<ET. *til*) «dil», *dil-* «dilim-

li hale getirmek, dilimlemek»; *geç* (< *keç* «gece, geç vakit, akşam», *geç-* «geçmek»; *sal* «tahta direklerden yapılmış deniz veya ırmak taşıtı, sal», *sal-* «bırakmak, göndermek»; *toz* «toz»): *toz-*(< *tozu-*: «toz havalanarak çevreye yayılmak) vb. bunlar gibi *uç / uç-; bağır / bağır-; yüz / yüz-; yay / yay-, yaz* «yaz mevsimi, yaz» / *yaz* -«yazı yazmak, yaymak, sıralamak» gibi örneklerde de zamanla yine bir ses erimesinden doğmuş ses eşliği söz konusudur.

eş seslilik (Alm. *Homonym;* Fr. *homonyme;* İng. *homonym;* Osm. *tecanüs)*

Ayrı anlam veya görevdeki kelime ve eklerin ses ve yazılış bakımından aynı olmaları durumu: *ev-im* «benim evim», *çalışkan-ım; yazma* «elle yazılmış kitap», *yazma* «baş örtüsü»; *yüzmek* «el, kol veya yüzgeç yardımı ile suda hareket etmek», *yüzmek* «derisini soymak» vb. bk. **eş sesli.**

eş zamanlı (Alm. *Synchronisch;* Fr. *synchronique;* İng. *synchronic)*

Bir dil olayının, bir dil konusunun tarihî devirlerdeki değişme ve gelişmelerini dikkate almayarak, yalnız belirli bir zaman kesiti içindeki durumunu inceleyen. Bk. **eşzamanlılık.**

eş zamanlı anlam bilimi (Alm. *synchronische Semantik;* Fr. *sémantigue syncronique;* İng. *synchronic semantics)*

Dilin belirli bir zaman dilimindeki kesitini tarihî değişme ve gelişmelere girmeden inceleyen anlam bilimi dalı. Bk. **anlam bilimi.**

eş zamanlı dil bilimi (Alm. *synchronische Sprachwissenschaft, Linguistik synchronik;* Fr. *linguistique synchronique;* İng. *syncronic linguistics)*

Dil olaylarını değişme ve gelişme seyrine bakmadan belirli bir zaman süreci içinde inceleyen dil bilimi bk. **dil bilimi.**

eş zamanlılık (Alm. *Synchronie;* Fr. *synchronie;* İng. *synchrony)*

Bir dil olayının, bir dil konusunun incelenmesinde, tarihî devirlerdeki değişme ve gelişmeleri dikkate almadan, tasvirci bir metodla belirli bir zaman kesiti içinde durumunu ortaya koyma. Türkiye Türkçesindeki sıfat-fiillerin görev ve kullanılışlarını ele alan bir araştırma *eşzamanlılık* yöntemine uygun bir araştırmadır. Bunların tarihî gelişmelerini ele alan bir araştırma ise *artzamanlılık* (b. bkz.) yöntemine girer.

Eş zamanlı yöntem (Alm. *synchronisch;* Fr. *Synchronique;* İng. *Synchronic)*

Dil olaylarını belirli bir süre içinde ve tarihî değişme ve gelişmelere bağlı olmadan durağan *(statique)* olarak inceleme yöntemi. Söz gelişi Türkiye Türkçesindeki ünlü ve ünsüz uyumu olaylarının tespiti gibi. **Art zamanlı** yöntemin karşıtıdır.

etken çatı (Alm. *Aktivum, Aktivum, Tätigkeitsform;* Fr. *voix active;* İng. *active voice;* Osm. *binâ-yı ma'lûm)*

Yüklem tarafından belirtilen işin özne tarafından doğrudan doğruya yapıldığını gösteren fiil çatısı; Fiil çatısında aktif görünüş: *hava k a r a r d ı ve akşam o l d u . Kayıkçılar, kayığı kıyıya çektiler. Şiddetli rüzgâr ağacın dalları-*

nı k ı r d ı. Ömrünüz boyunca emek s a r f e t t i n i z vb. Karşıtı **edilgen çatı**'dır. Bk. **fiil çatısı.**

etken fiil (Alm. *Aktivum, Aktiv, Tatform;* Fr. *verbe actif;* İng. *actif, active verb;* Osm. *malûm fiil, fi'l-i ma'lûm)*

Öznesi belli olan ve öznesiyle kesin ilişkisi bulunan fiil: *O hızlı y ü r ü d ü, ben k a ç t ı m*. (P. Safa. *Şimşek.*, s. 23). *Büyük baban esrarlı şeyleri çok s e v e r d i* (P. Safa, *göst.y.). Asırlarca birbirlerinin kanlarını emen, gözlerini oyan insanlar, kol kola o y n a d ı l a r. Doğan hürriyet güneşini a l k ı ş l a d ı l a r* (Ö. Seyfettin. *Harem, Eshab-ı Kehfimiz,* s. 12). *Tanyeri nerdeyse a ğ a r a c a k t ı. Dağlar kül rengi bir aydınlığın içinde kapkara y ü k s e l i y o r d u*. (T. Buğra, *Dönemeçte,* s. 5). *Durmak zamanı geçti, çalışmak zamanıdır.* (T. Fikret) vb. Karşıtı **edilgen fiil**'dir. Bk. **etken Çatı.**

ettirgen çatı (Alm. *Faktitiv, Kausativum;* Fr. *causatif, voix factitif;* İng. *causative, factitive voice;* Osm. *ta'diye)*

Fiilin, belirtilen oluş ve kılışın başka bir nesneye aktarıldığını gösteren, geçişsiz fiilleri geçişli fiile dönüştüren, geçişli fiillerden asıl hareketin başkalarına yaptırıldığını gösteren çift geçişli fiiller kuran *-°r-, -TIr-/-TUr-, -°t-* eklerinden biriyle veya ikisinin üst üste getirilmesiyle oluşturulan fiil çatısı: *oturt- (<otur-t-), aldır-(<al-dır-); aldırt-(<al-dır-t), şaşır-(<şaş-ır-), şaşırt-(<şaş-ır-t-) karıştır-(<karış-tır-), karıştırt-(<karış-tır-t-)* vb.

ettirgen fiil (Alm. *Faktitiv;* Fr. *verbe causatif verbe factitif;* İng. *causative verb, factitive verb)*

Hareketin her zaman özne dışındaki bir varlığa yöneldiği, geçişli veya geçişsiz fiil kök ve gövdelerine *-°r-, -TIr-/-TUr-, -°t-* ettirgenlik eklerinden birinin veya ikisinin üst üste getirilmesiyle kurulan fiil. *K o l l a r ı n ı gerdi, geriye doğru y a y l a n d ı r d ı* (T. Buğra. *Yalnızlar,* s. 171). *Hürrem masaya biraz daha y a k l a ş t ı r d ı iskemlesini* (*göst. e.,* s. 231) vb.

ettirgenlik eki

Ettirgen çatı kuran *-°r-, -TIr-/-TUr-, -°t-* ekleri. bk. **ettirgen çatı.**

— F —

faaliyet ismi (Alm. *Nomen agentis;* Fr. *nom d'agent, participe présent;* İng. *agent noun, present participle;* Osm. *fail ismi, ism-i fail)*

Fiiller üzerine *-An* sıfat-fiil ekinin getirilmesiyle kurulan ve geniş zaman kavramı taşıyan; sıfat olarak kullanıldığı gibi «bir işi yapan» anlamıyla isim olarak da kullanılan türetme: *Yoldan g e l e n i n halinden anlamalısın. Kadının sigarasını birlikte yakmayı b i l e n l e r gibi, bir minicik gülümseyişe sevinçler teşekkürler saçmasını bilirdi* (T. Buğra, *Dönemeçte). Benim fikrimce dünyadaki insanların hepsi romancı... Lâkin bir kısmı roman yazıyor, bir kısmı roman yapıyor, daha doğrusu yazıları oynuyor. Y a z a n l a r l a o y n a y a n l a r arasında büyük bir fark yok. Y a z a n l a r : tahrîrî rejisör... o y n a y a n l a r : şifahî aktör? Hayat hiç perdesi k a p a n m a y a n bir sahne* (Ö. Seyfettin, *Harem, s. 64) vb.*

fail ismi bk. faaliyet ismi ve sıfat-fiil.

faktitif Bk. ettirgen.

faktitif eki Bk. ettirgenlik eki.

fiil (Alm. *Verb, Verbum, Zeitwort;* Fr. *verbe;* İng. *verb;* Osm. *fiil)*

Bir kılışı, bir oluşu veya bir durumu anlatan; olumlu ve olumsuz şekillere girebilen kelime: *yazmak, yazmamak, koşmak, koşmamak* (kılış), *sararmak, büyümek* (oluş), *susmak, susmamak, durmak* (durum) vb. Buna göre fiilleri nitelikleri bakımından *kılış fiilleri, oluş fiilleri* ve *durum fiilleri* diye sınıflandırmak mümkündür. Fiiller, gösterdikleri kılış ve oluşun söz içinde bir şahsı veya bir nesneyi etkileyip etkilememesi bakımından da *geçişli* ve *geçişsiz* diye sınıflandırılır: *okumak, göndermek, bildirmek, pişmek, geçmek, büyümek* gibi. Fiiller çeşitli çatı ekleri alarak aynı fiil kökünün farklı görünüşlerini sergileyen fiil tabanlarını oluştururlar. Buna göre de *olumsuz, dönüşlü, edilgen, işteş, ettirgen* gibi isimler alırlar: *tutmak, tut-ma-mak, tut-un-mak, tut-ul-mak, tut-uş-mak, tut-tur-mak* vb. Zaman ve şahıs ekleri ile genişletilen fiiller bir kılış ve oluşu bitmiş, tamamlanmış duruma (verbum finitum) getirirler: *ara-dı-m, bak-acak-sın, otur-uyor-lar* gibi. Fiilleri yalnız başına fiil olup olmama özellikleri bakımından da *asıl fiiller, yardımcı fiiller* ve *ek fiil* diye gruplandırabiliriz. Bk. Yukarıda gösterilen fiil türleri ve ayrıca çatı, fiil çekimi, fiil çekim eki.

fiil cümlesi (Alm. *verbaler Satz;* Fr. *Phrase verbale;* İng. *verbal sentence* Osm. *cümle-i fi'liyye)*

Yüklemi çekimli fiil olan cümle: *Benim ağzım da kupkuru k e s i l d i ... Bu hükümdar ömrünü yıllarca neden uzatmak i s t i y o r ?* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından,* s. 107). *Yarın sabah oraya g i d e l i m. Hüseyin beyi de ziyaret*

e t m i ş o l u r u m. (T. Buğra, *Yalnızlar* s. 114). *S a y d ı n m ı ? Tam bir sandık o l a c a k . İkibin beşyüz lira ver, ben, şimdi g e l i y o r u m* (P. Safa, *Mahşer*, s. 28). *Onun hayatı sadece bugünlerde g e ç m i ş t i* (A. H. Tanpınar, *Huzur*, s. 119) vb. karşıtı isim cümlesi'dir.

fiil çatısı bk. çatı

fiil çekim eki (Alm. *Flexionssuffix, Flexionsendung;* Fr. *Suffixe flexionnel, suffix désinentiel, désinence;* İng. *ending, termination)*

Fiil ve isim kök veya gövdelerine zaman ve şahıs kavramını yüklemek için kullanılan ek:

1. tek. şah.*-Dİ-m (bil-di-m), -İm (öğrenci-y-im)*
2. tek. şah.*-Dİ-n (bil-di-n), -SİN (öğrenci-sin)*
3. tek. şah.*-Dİ (bil-di), (öğrenci, öğrenci-dir)*
1. çokl. şah.*-Dİ-k (bil-di-k), -iz (öğrenci-y-iz)*
2. çokl. şah.*-Dİ-nİz (bil-di-niz), -sİn-İz (öğrenci-sin-iz)*
3. çokl. şah.*-Dİ-lEr (bil-di-ler) -ler, -Dİr-ler (öğrenciler, öğrenci-dirler)*

fiil çekimi (Alm. *Konjugation, Abwandlung;* Fr. *conjugaison;* İng. *conjugation;* Osm. *tasrif-i ef'âl)*

Cümlede yüklem görevinde bulunan fiil veya isim soylu kelimelerin zaman, şahıs, teklik ve çokluk kavramı veren eklerle girdiği şekil: *biliyorum (<bil-iyor-um), bildin (<bil-di-n), bilir (<bil-ir), bileceğiz (<bil-eceğ-iz), bilmişsiniz (<bil-miş-siniz), bilmeliler (<bil-meli-ler), bilsek (<bil-se-k), bilelim (<bil-elim), bilsin (<bil-sin), iyiyim (<iyi-y-im), iyisin (<iyi-sin), iyidir (<iyi-dir), iyiyiz (<iyi-y-iz), iyisiniz (<iyi-siniz), iyidirler (iyi-dirler)* vb.

fiilden fiil yapma eki (Alm. *Verbum deverbativum, deverbales Verb;* Fr. *verbe déverbal;* İng. *deverbal verb;* Osm. *fiilden müştak fiil lâhikası)*

Fiil kök veya gövdelerinden fiil yapan ek: *-°n-(uzan-), -°t-(uza-t-), -°l-(görül-), -°ş-(bula-ş-), -°r-(taş-ır-), -°t-(ak-ıt-), -dır-(kal-dır-), -A-(tık-a-), -ele-(gez-ele-)* vb. bk. yapım eki.

fiilden isim yapma eki (Alm. *deverbales Substantiv, Nomen deverbativum;* Fr. *nom déverbal,* İng. *deverbal noun;* Osm. *fiilden müştak isim lâhikası)*

Fiil kök veya gövdelerinden isim ve sıfat türeten ek: *-ek (bin-ek), -gü (büzgü), -gın (dal-gın), -°n (yay-ın), -°ç (öğ-ün-ç), -°ş (göster-iş)* vb. Bk. yapım eki.

fiilden türeme fiil (Alm. *Verbum deverbativum, deverbales verb;* Fr. *verbe déverbal;* İng. *deverbal verb* Osm. *fiilden müştak fiil)*

Fiil köklerinden fiilden fiil yapma ekleriyle türetilmiş fiil: *sardır-(<sar-dır-), anlaş-(<anla-ş-), sağlan-(<sağla-n-), ekil-(<ek-il), okut-(<oku-t-) -°r- (<uç-ur-)* vb.

fiilden türeme isim (Alm. *Nomen Deverbativum, deverbales Substantiv;* Fr. *nom déverbal;* İng. *deverbal noun;* Osm. *fiilden müştak isim)*

Fiil kök veya gövdelerinden fiilden isim yapma ekleriyle türetilmiş isim: *çözmek (<çöz-mek), kavurma (<kavur-ma), görüş (<gör-üş), verim (<ver-im), bo-*

zuk (<boz-uk), tapınak (tapın-ak), akın (ak-ın), sergi (ser-gi), vurgun (vur-gun), yüzgeç (<yüz-geç), yakıt (<yak-ı-t) **vb.**

fiil gövdesi bk. **fiil tabanı**

fiilimsi bk. **fiilden türeme şekiller**

fiil ismi bk. **isim-fiil**

fiil işletme eki Bk. **fiil çekim eki**

fiil kökü (Alm. *Verbalwurzel;* Fr. *racine verbale;* İng. *verbal root;* Osm. *fiil cezri, cezr-i fi'lî)*

Oluş, kılış veya durum bildiren fiil soylu kelimenin yapı bakımından daha küçük ögelere bölünemeyen anlamlı kısmı: *aç-, al-, dal-, yar-, es-, ye-, gel-, git-, süz-, dür-* **vb.**

fiil öbeği Bk. **fiil grubu**

fiil grubu (Alm. *Verbalgruppe Verbalkomposition;* Fr. *groupe verbal;* İng. *Verbal group)*

Esas veya yardımcı bir fiilin, yalın veya çekim eklerinden biri ile genişletilmiş isim yahut sıfatlarla oluşturduğu grup: *geç kalmak, öne düşmek, ileriye bakmak, kar yağmak, boyun eğmek, yoldan çıkmak, güzel konuşmak, iyi bilmek, erken kalkmak, yardım etmek, yok olmak, kabul bulmak, mümkün kılmak* **gibi.**

fiil tabanı (Alm. *Verbalstamm;* Fr. *théme verbal;* İng. *verbal stem)*

Fiil veya isim kökünden fiil yapma ekleri ile türetilen gövde: *durdur-(<dur-dur-), görüş-(<gör-üş-), görül-(<gör-ül-), tanın-(<tanı-n-), başlattır-(<baş + la-t-tır-), gözlen-(<göz + le-n-), gözlet-(<göz-le-t-)* **vb. karşıtı isim tabanı'dır.**

fonem bk. **ses birimi**

fonetik bk. **ses bilgisi**

fonetik yazı bk. **çevriyazı**

fonoloji bk. **ses bilimi**

— G —

Geçici hareket ismi

Sıfat-fiil ekleriyle kurulan isim: *duyulmadık (söz), görmedik (insan); akacak (kan), kör olası (şeytan); görünmez (kaza), tükenmez (kalem)* vb.

geçişli (Alm. *Transitiv;* Fr. *transitif;* İng. *transitive;* Osm. *müteaddî)*

Bk. **geçişli fiil**

geçişli fiil (Alm. *Transtives-Verb;* Fr. *verbe transitif;* İng. *transitive verb;* Osm. *müteaddî, fi'li müteaddî)*

Söz içinde bir varlık veya nesneyi etkileyen, yani nesne isteyen fiil: *açmak* (kitabı açmak), *dikmek* (elbiseyi dikmek), *aşmak* (engeli aşmak), *çözmek* (düğümü çözmek), *sevmek* (gezmeyi sevmek), *içmek* (süt içmek, çorba içmek), *yazmak* (kitap yazmak), *kıymak* (sebzeyi kıymak, insana kıymak, paraya kıymak)vb. Örnekler: *Bütün bunları düşünürken birden yeryüzünü h a t ı r l a d ı m* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından, Diğer Nesiller,* s. 80). *Elini, karıştırılan yemeğin üzerinde kuruyan bir kaşık gibi u z a t t ı .* (A. H. Tanpınar, *Huzur,* s. 127). *Hayat etrafında döneceği değerleri b u l u r, düşünce, etrafında yüzünü çevirmiş bir cemaat g ö r ü r .* (A. H. Tanpınar, *Huzur,* s. 225). *Hüseyin bey, oturduğu iskemlede bacaklarını u z a t m ı ş , keyifli ve tam bir güvenle onları s ü z ü yo r d u* (T. Buğra, *Yalnızlar* s. 183). *Güzel kadın başını ağır ağır k a l d ı r d ı Gözlerinin yeşil nûrunu ağır ağır s e r p t i* (A. H. Müftüoğlu, *Çağlayanlar* s. 148) vb. Karşıtı **geçişsiz fiil'dir.**

Geçişlilik ekleri

Geçişsiz fiilleri geçişli fiil, geçişli fiilleri de çift geçişli fiil yapan ekler. Ettirgen fiil çatıları yapan ekler geçişlilik ekleridir: *Yürü-*(geçişsiz fiil)'ten *-°t-* fiilden fiil yapma ekiyle *yürüt-* (bir kimseyi, bir şeyi), *düşmek* (geçişsiz fiil)'ten *-°r-* ekiyle *düşür-*(geçişli fiil), *sev-*(geçişli fiil)'ten, *-dir- ekiyle sevdir-* (çift geçişli fiil) gibi. Bk. **Ettirgenlik ekleri.**

geçiş sesi

Bir kelimenin ses yapısı bakımından zaman içinde uğradığı değişme ve gelişmede ara merhaleyi oluşturan ses: *Sub > suw > su; yabız > yawuz > yavuz; ab > aw > av; koğa > kowa > kova; ogmak > owmak > ovmak* vb. Bu değişimlerde yer alan *w* sesleri birer geçiş sesi durumundadır.

geçişsiz (Alm. *Intransitiv;* Fr. *intransitif;* İng. *intranansitive;* Osm. *lâzım)*

Bk. **geçişsiz fiil.**

geçişsiz fiil (Alm. *Intransitives Verb;* Fr. *verbe intransitif;* İng. *intransitive verb;* Osm. *lâzım fiil, fi'l-i lâzım)*

Gösterdiği oluş ve kılış yapana yönelen, yani özneyi etkileyen ve nesne istemeyen fiil: *gelmek, uyumak, yatmak, kalmak* gibi. Örnekler: *Mümtaz Nuranı her eve bırakışında bunu sonuncu zannederek k o r k a r d ı* (A. H. Tanpınar, *Huzur,* s. 189). *Yağmur altında nereye gittiğinin farkında olmadan y ü r ü y o r d u* (A. Hamdi Tanpınar, *Huzur,* s. 20). *Herşey bu baş döndürücü dönüşte k ü ç ü l ü y o r, u f a l ı y o r, renk ve mahiyetini değiştiriyor, garip bir pelte, Suad'ın sefil ve bulaşık şahsiyetinin iğrenç hamuru haline g e l i y o r...* (A. H. Tanpınar, *göst. e.,* s. 205). *Tutuşan yüreklerinden kopan ateş damlalarıyla a ğ l a d ı l a r* (A. H. Müftüoğlu, *Çağlayanlar,* s. 45). *Gün batıyor; sevgili korkun gönlümde d o ğ u y o r* (A. H. Müftüoğlu, *Çağlayanlar: Yakarış,* s. 149). *Bak... sızan göz yaşları ne a ğ l ı y o r?... Sızlayan yürekler ne i n l i y o r?* (A. H. Müftüoğlu, *göst. e.,* s. 151). *O güldüğü zaman insanın yüzüne bütün saffeti, kadınlığıyla bakar* (S. F. Abasıyanık, *Bütün eserleri,* s. 97) vb. Karşıtı **geçişli fiil'dir.**

geçmişe bağlı gelecek zaman Bk. **gelecek zamanın hikâyesi**

geçmiş zaman (Alm. *Vergangenheit;* Fr. *passé;* İng. *past tense;* Osm. *mazî)*

Bir kılış veya oluşun meydana gelişinin şimdiki zamandan önceye ait olması. Görülen geçmiş zaman ve duyulan geçmiş zaman olarak iki kipi vardır: *Aynaya k o ş t u. yüzünün sol tarafı ş i ş m i ş* (P. Safa, *Mahşer,* s. 288). *Kendinizi denize a t t ı n ı z h a?* (P. Safa, *göst.e.* s. 312). *Gülsüm o gece, kalfanın odasında o kadar d u a e t t i* ve *a ğ l a d ı k i, ferahlığı belki bir hafta s ü r d ü,* (R. N. Güntekin, *Kızılcık Dalları,* s. 96). *Kuvvetini ve haklarını d ü ş ü n m e m i ş s i n bile* (T. Buğra, *Yalnızlar,* s. 2). *Çanakkalede omuzlarınızdan her dakika üç kurşun g e ç m i ş. S o r m a m ı ş s ı n ı z* (P. Safa, *Mahşer,* s. 105). *Vay Rıza! Nereden ç ı k t ı n? Biz seni hapiste d u y d u k* (P. Safa, *göst.e.* s. 199) vb.

geçmiş zaman kipi bk. **görülen geçmiş zaman kipi ve duyulan geçmiş zaman kipi.**

geçmiş zaman isim-fiili bk. **geçmiş zaman sıfat fiili.**

geçmiş zaman sıfat fiili (Alm. *Perfektpartizipium, Mittelworte der Vergangenheit;* Fr. *participe passé;* İng. *past participle;* Osm. *ism-i mef'ul)*

Fiilin *-DIk / DUk* veya *-mIş / -mUş* ekleriyle geçmiş zamana bağlı olarak isim veya sıfat gibi kullanılan şekli: *Fazla a c ı k m ı ş insanlar gibi, ne verirlerse, bakmadan yutuyor ve memnun oluyordu* (R. N. Güntekin, *Kızılcık Dalları,* s. 99). *Zengin olmayı gözüne k o y m u ş bir adam değilim* (P. Safa, *Mahşer,* s. 179). *Nihad, romancının koluna girerek ona ne o l d u ğ u n u ne b i t t i ğ i n i, o zamandan sonra ne y a p t ı ğ ı n ı* ve *Şehzadebaşı'na niçin g e l d i ğ i n i son tiyatro macerasına kadar anlattı* (P. Safa, *Mahşer,* s. 211) vb. Bk. **sıfat-fiil.**

gelecek zaman (Alın. *Futur, Futurum;* Fr. *futur;* İng. *future;* Osm. *istikbal)*

Fiilin gösterdiği hareketin geleceğe bağlı olduğunu belirten zaman. Bk. **gelecek zaman kipi.**

gelecek zamanın hikâyesi

Geleceğe yönelik olarak meydana gelecek bir hareketi bir oluş ve kılışın gerçekleşmediğini gösteren birleşik zaman: *Bu aptallık bukağılarını söküp atacaktı; gidecekti; gerçek hayata ve hayatının gerçeklerine dönecekti* (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 145). *Eğer kendini hülya dediğin o vahşi cazibeye kaptırmamış olsaydın, demin önümüzden geçen genç kıza bakacaktın, oda sana bakacaktı, gülümseyecektin, o da sana gülümseyecekti* (Y. K.Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından: Bir gence Nasihatler*, s. 98). *Ömrümde bir kere zafer kazanacaktım* (A. H. Tanpınar, *Huzur*, s. 11). *Muhakkak ki şimdi içeri girecekler di* (P. Safa, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*, s. 151) vb.

gelecek zamanın rivayeti

Gelecekte gerçekleşmesi beklenen, umulan bir hareketi, bir oluş ve kılışı gösteren fiilin birleşik zamanı. *Aaa... Ben neye gelecekmişim?* (R. N. Güntekin, *Kızılcık Dalları*, s. 135). *Meğer, ben için için onlara hak verecek, sadık kalacakmışım ve onları içimde bütün hülyalarımla beslİyecekmişim* (A. Ş. Hisar, *Boğaziçi Mehtapları, Bizimle Birlikte Yaşayan Hatıralarımız*, s. 226). *Her kader gerçek benliğimin kurtuluşu uğruna verilmiş bir fidye olduğu için mi üzülecekmişim?* (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 34) vb.

gelecek zamanın şartı

Hareketin gelecekte gerçekleşip gerçekleşmiyeceğini şarta bağlı olarak gösteren birleşik zaman: *Sevdiklerimin yanında uzun uzun kalmaya katlanamıyorum... sevgimi söyleyemeyecek sem* (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 21). *Eğer bu konuda bir açık oturum düzenlenecek se ilgililere şimdiden duyurunuz. Yarın pişman olacaksan bu işe hiç girişme. Gitmeyecekler se haber versinler* vb.

gelecek zaman isim-fiili Bk. **gelecek zaman sıfat-fiili.**

gelecek zaman kipi (Alm. *futur, Futurum;* Fr. *futur;* İng. *future;* Osm. *istikbal*)

Fiilin anlattığı işin şimdiki zamandan sonraki bir zamana ait olduğunu gösteren kip. Türkçede bir oluş ve kılışın gelecekte kesin olarak gerçekleşeceğini gösteren ek, *-ACAK* ekidir: *dik-ecek, anlat-acak, sar-acak* gibi. Bu ek şahıs ekleri ile genişletilerek çekimli fiil olur. *İnsanlara yalnız onlardan aldığımı vereceğim* (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 102). *Yarın ben de onu bana gönderen makamın huzuruna çıkarak neşredilme imkânları aramakta olan dört kitabından söz açacağım... Bakalım, beni nereye gönderecek* (A. N. Asya, *Ayın Aynası*, s. 71). *Meçhul yerlere doğru gideceğim, oradan kendimi en meçhule atacağım* (Peyami Safa, *Bir tereddüdün Romanı*, s. 184). *Biraz sonra o, belki hepiniz bana nasihat vermeğe kalkacaksınız* (A. H. Tanpınar, *Huzur*, s. 255). *Fakat, evvelâ Cibali'ya kadar yürüyeceğiz, orada bir arkadaşa haber vereceğim* (P. Safa, *Mahşer*, s. 292) vb. Karşıtı geçmiş zaman'dır. Bkz. **bildirme kipleri.**

gelecek zaman sıfat-fiili

Fiilin gelecek zamana bağlı olarak isim veya sıfat gibi kullanılan şekli. Türkçede gelecek zaman sıfat fiili *-ACAK, -AsI* ekleriyle kurulur: *Eskisi gibi ye-*

mek y a p a c a k h a l mi kaldı bende? (T. Buğra, *Yalnızlar,* s. 183). *Ellerindekini güzelleştirmeye y e t e c e k g ü ç l e r i yok ya, ha bire çalıyorlar* (T. Buğra, *göst. e.,* s. 209). *Bizim dil konusunda y a p a c a ğ ı m ı z* iş, *kelime fethinden, hattâ kelime idhalinden korkmamaktır* (N. S. Banarlı, *Türkçenin Sırları,* s. 98). *Asrımızın ileride tarihini y a z a c a k a d a m , elbette ki müstahzar salgınını göz önünde tutacaktır* (A. H. Tanpınar, *Huzur,* s. 144). *O bizi güzelle iyinin, şuurla hülyanın e l e l e v e r e c e ğ i çalışkan ve mesut bir dünyaya götürecektir.* (A. H. Tanpınar, *Beş Şehir,* İstanbul s. 260). *Nihayet senin, onları g ö r e c e ğ i n g e l e c e ğ i n i tahmin etmiyor değildim.* (P. Safa, *Mahşer,* s. 238). *Y ı k ı l a s ı dünya; k ö r o l a s ı şeytan; c a n ı ç ı k a s ı adam* vb.

genel dil bilimi (Alm. *allgemeine Sprachwissenschaft;* Fr. *linguistigue générale:* İng. *general linguistics;* Osm. *umumî lenguistik, umumî lisaniyat)*

Dünyadaki dilleri bir bütün olarak ele alıp, bunların ortak özelliklerini, işleyiş ve gelişme şartlarını inceleyen; dil denen varlığı bütün yönleriyke ve bütün belirtileriyle araştıran bilim dalı.

genel sözlük

Bir yazı dilinin kendisine mal edilmiş ve yaygınlaşarak genellik niteliği kazanmış olan bütün kelime ve deyimlerini, özel bir alana yönelmeden tanımlayan ve açıklamalara bağlayan sözlük. *Türkçe Sözlük, Kamus-ı Türkî* gibi. *Deyimler sözlüğü, Mecazlar Sözlüğü, Terimler Sözlüğü, Tarama Sözlüğü* ve *Derleme sözlüğü* gibi, sınırlı ve özel bir amaca hizmet eden sözlükler bunun dışında kalır.

genel Türkçe

Türk dilinin belirli bir devrini veya belirli bir lehçesini değil, coğrafî sınırlar içindeki bütün kollarını içine alan tamamı. Türkçenin bütünü. Örnek olarak Yakut ve Çuvaş lehçelerindeki *s / ś*'ye karşılık genel Türkçede *y* sesinin hâkim olması (Yak. *śıl, Çuv. śıl,* gen. Türkçe *yıl);* genel Türkçede önsesteki *s*-'lerin Başkırtçada *h*-'ye dönüşmesi (gen. Türkçe *siz,* Başk. *hiẓ)* gibi.

genişleme bk. **ünlü genişlemesi**

genişlik derecesi (Alm. *öffnungsgad;* Fr. *aperture;* İng. *opening)*

1 - Ünlülerin boğumlanmaları sırasında ağız yolunun ve çene açısının açıklık bakımından gösterdiği özellik: *a* ve *e* ünlülerinin genişlik dereceleri *o* ve *ö* ünlülerinden daha fazladır. 2- Bir dil sesinin özellikle bir ünlünün boğumlanması sırasında ses yolunun kişilere ve ağızlara göre değişebilen açılma durumu: *alfabe / alfābe, ayar / āyar, bayan / bāyan, yarın / yārın, dünya / dünyā, gafil / gāfil, marul / mārul, sevda / sevdā* vb. Burada ünlülerin kısa veya uzun söylenişlerinde, uzunluktan çok ağız açıklığı söz konusudur.

geniş ünlü (Alm. *breiter Vokal, niedriger Vokal, tiefer Vokal;* Fr. *voyelle large, voyelle basse;* İng. *vide vowel, low vowel)*

Ağız kanalının ve çene açısının herhangi bir daralmaya uğramadan, açık

durumunda iken boğumlanan ünlü türü: *a / e / ö* gibi. *a, e, o, ö ünlüleri geniş ünlülerdir.* Karşıtı dar ünlüdür.

geniş zaman (Alm. *Aorist Zeitlos;* Fr. *aoriste atemporal;* İng. *aorist, timeless;* Osm. *muzâri)*

Geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman gibi bütün ana zamanları içine alan, yani fiilin gösterdiği oluş ve kılışın her zaman yapıldığını veya yapılacağını gösteren zaman. Türkçede geniş zaman *-Ar / -(I)r / -(U)r* ekleri ile kurulur ve şahıs ekleri alarak çekime girer: *Keyifle y e r i m, keyifle i ç e r i m.* (S. F. Abasıyanık, *Bütün Eserleri* 2, s. 208). *Birçok mütefekkirler yalnız düşünmekle i k t i f a e d e r l e r* (A. Ş. Hisar: *Fahim Bey ve Biz,* s. 159). *Bir kırlangıç, yavrusuna uçmayı öğrettikten sonra görevinin bittiğini b i l i r ve artık kendi isteklerine göre yaşayabilmesi için serbest b ı r a k ı r* (T. Buğra, *Yalnızlar,* s. 25). *Gerçi, b i l i r i m, okunun değdiği yerde, bir cüceden bir dev ç ı k a r ı r s ı n; bir kaditten en güzel endamı y a r a t ı r s ı n ve sönmüş gözlere yeniden fer v e r i r s i n* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından,* VII, s. 39). *Biz düşüncelerimizi çok defa omuzlarımızda t a ş ı r ı z. Onun için onları kımıldatmamız bu düşüncenin ağırlığı nisbetinde g ü ç o l u r* (A. H. Tanpınar, *Huzur,* s. 75). *İşten a r t m a z dişten a r t a r. Böyle gelmiş böyle g i d e r* gibi. Geniş zaman bazı kullanılışlarında «gereklilik», «alışkanlık» ve «süreklilik» *de gösterir: yarın buraya g e l i r her tarafı iyice t e m i z l e r s i n. Akşamları kitap o k u r s u n, pazar sabahları yürüyüşe çıkarsın vb.*

geniş zaman eki

Fiilin gösterdiği hareketin geniş zamanda olduğunu gösteren, fiile geniş zaman kavramı veren ek. Türkçede geniş zaman eki *-Ar(I)r*'dır: *ağla-r, bakar, gül-er, çalış-ır, getir-ir, otur-ur, güldür-ür.* Bk. **geniş zaman.**

geniş zamanın hikâyesi (Alm. *Präsens historisches, erzählendes Präsens;* Fr. *perfectif de l'aorist, présens narratiy;* İng. *historic present;* Osm. *hikaye-i muzâri)*

Geniş zamanın ifade ettiği anlamların geçmişte olduğunu gösteren, geçmişe aktarılmış sınırsız bir şimdiki zaman anlatan, ayrıca geçmişte süren bir hareketin bir oluş ve kılışın artık devam etmediğini veya gerçekleşmediğini belirten birleşik zaman: *Kalfa büyük hanımla hiç geçinemezdi.* (R. N. Güntekin, *Kızılcık Dalları,* s. 90). *Bunların yanında, her zaman, küçük, fakir kulübeler de göze ç a r p a r d ı* (H. N. Zorlutuna, *Aydınlık Kapı,* s. 110). *Cuma ve pazarları Küçüksu, Göksu, Kalender, Çubuklu gibi incesaz yerlerine, mesirelere g i d i l i r d i* (A. Ş. Hisar, *Boğaziçi Mehtapları, I. Boğaziçi Medeniyeti,* s. 9). *Dünyada hiç bir güzelliğin kalmayacağından k o r k a r d ı m* (T. Buğra, *Yalnızlar,* s. 161). *O bu yolu ötedenberi severdi* (A. H. Tanpınar, *Huzur,* s. 37). *Katılsaydınız ne kadar verimli bir toplantı yapıldığını g ö r ü r d ü n ü z* vb.

geniş zamanın rivayeti

Geniş zamanın hikâyesinin bilgiye, görgüye dayanmayan rivayete dayanın türüdür: *O, bazı sabahları, uykusu k a ç a r m ı ş da bir türlü u y u y a m a z m ı ş.* (A. Ş. Hisar, *Ali Nizami Beyin Alafrangalığı v e Şeyhliği,* s. 220). *O otururken,*

vücudu uzun boylu, ayağa kalkınca bacakları kısa g ö r ü n ü r m ü ş (A. Ş. Hisar, *Geçmiş Zaman Fıkraları; Sultan Aziz'e Dair*, s. 71). *Ahmet Vefik Paşa Paris'te elçimiz bulunurken, beyaz bir araba ile g e z i n i r m i ş* (A. Ş. Hisar, *Geçmiş Zaman Fıkraları, Ahmet Vefik Paşaya Dair*, s. 116). *Eski hatıralarını anlata anlata b i t i r e m e z m i ş . O zaman böyle fenerler y a n m a z m ı ş t ı r . Karanlık, buradan, perde perde helezonlar halinde yaylır, g i d e r m i ş t i r* (S.F. Abasıyanık, *Bütün Eserleri 3, Medarı Maişet Motoru: Birtakım İnsanlar*, s. 194) vb.

geniş zamanın şartı (Alm. *Konditional reales;* Fr. *conditionnel de l'aorist;* İng. *conditional tenses;* Osm. *siga-i şartiyye)*

Şimdiki zamanı ve geleceğe doğru geniş bir zamanı kaplayarak bir oluş ve kılışın şarta bağlı olarak meydana geldiğini veya geleceğini, oluş ve kılışın sonucunun fiilin gerçekleşip gerçekleşmemesine bağlı olduğunu gösteren birleşik zaman: *Teklifimi g e t i r i r s e n üzerinde görüşebiliriz. Bu düşünceden v a z g e ç m e z s e zararlı çıkar. Bana k a l ı r s a , biraz da haşlamalısınız... birazcık ama.* (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 243). *Maazallah suyun sesini d u y m a z o l u r s a m . . .* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından: İki Amânın Sözleri*, s. 108). *Ev halkı üstüne üşüşerek onu yakalar, içeriye çeker ya k a n d ı r m a z s a , ya tehdit etmeğe k a l k a r l a r s a ?* (P. Safa, *Mahşer*, s. 130) vb. Bk. **şart kipi.**

geniş zaman isim-fiili Bk. **geniş zaman sıfat-fiili.**

geniş zaman kipi (Alm. *Aorist, Zeitlos;* Fr. *aoriste atemporal;* İng. *aorist, timeless;* Osm. *muzâri sigası, siga-i muzâri)*

Fiilin sürekli olarak yapıldığını, halen yapılmakta olduğunu veya yapılacağını belirten zaman ve kip. Türkçede bu kip *-Ar, (I)r / -(U)r* ekleri ile kurulur:

1. tek. şah. *yaz-ar-ım, ver-ir-im,*
2. tek. şah. *yazar-sın, ver-ir-sin,*
3. tek. şah. *yaz-ar, ver-ir,*
1. çokl. şah. *yaz-ar-ız, ver-ir-iz,*
2. çokl. şah. *yaz-ar-sınız, ver-ir-siniz,*
3. çokl. şah. *yaz-ar-lar, ver-ir-ler;*

okur-um, ok-ur-sun, ok-ur, ok-ur-uz, ok-ur-sun-uz, ok-ur-lar gibi.

geniş zaman sıfat fiili

Fiilin karşıladığı hareketi geniş zamana bağlı olarak belirten sıfat-fiil. Geniş zaman sıfat-fiilleri *-Ar,(I)r / -(U)r* ve *-mAz- An, -IcI / -UcU* ekleriyle kurulurlar; isim ve sıfat olarak kullanılırlar: *Koşar adım, geçer akça, bakar kör, gider* «masraf», *biçer-döğer, bilir-kişi, yatır* «evliya», *b i t m e z dert, o n u l m a z yara, g ö r ü n m e z kaza, ç ı k m a z sokak, Y ı l m a z , S o l m a z , ç a l ı ş a n kadın, o k u y a n adam, g e ç e n yıl, b i t m e y e n iş, y ı r t ı c ı hayvan, g e z i c i öğretmen, a y ı r ı c ı özellik, b u n a l t ı c ı sıcak* vb.

geniz

Ağzın arka kısmı; burun boşluğunun arka kısmı.

geniz sesi (Alm. *Nasenlaut; Nasal;* Fr. *nasale;* İng. *nasal)*

Yumuşak damağın aşağı inmesiyle çıkarılan ses. Bk. geniz ünlüsü, geniz ünsüzü.

genizsilleşme (Alm. *Nasalierung;* Fr. *nasalisation;* İng. *nasalisation)*

Geniz ünsüzlerinin benzeştirme yolu ile yakınındaki ünsüzleri kendi boğumlanma noktasına çekmesi olayı. Türk Dilinin eski metinlerinde, bugünkü lehçelerde ve Anadolu ağızlarında yer alan bir olaydır: *ben* > *men, biñ* > *miñ* «bin», *beñgü*>*meñgü* «ebedi», *diñlemek* > *diñnemek* «dinlemek»; *anlatmak* > *annatmak, pıñar* > *mıñar* «pınar», *beñgi* > *meñgi* «sevinç», *binmek* > *minmek, nişanlı* > *nişannı, yanlış* > *yannış, parmak* > *māmak* (Aydın, Bozdoğan) vb.

geniz ünlüsü (Alm. *Nasalenlaut, nasalierter Vokal;* Fr. *voyelle nasalle;* İng. *nasalised Vowel)*

Geniz yolu açıkken boğumlanan ünlü. Türkçenin bütün ünlüleri ağız ünlüleridir. Ancak Anadolu ağızlarında geniz ünlülerine rastlanabilmektedir. Nev. *ahā* «işte», *hī* «haa!, öyle mi?» gibi. Ayrıca kelime içinde artık kaybolmuş olan *ñ* ünsüzün kendi etkisini hecesi içindeki ünlüye yüklemesinden oluşmuş bulunan geniz ünlüleri de vardır: *soñra* > *sōra soñra*>*soñna*>*sõna, koñşı* > *gõşı* «komşu» *bunuñla* > *bunũla* «bununla», (Aydın Bozdoğan) vb.

geniz ünsüzü (Alm. *Nasal;* Fr. *consonne nasale;* İng. *nasal;* Osm. *hayşûmî sâmit, sâmit-i hayşûmî)*

Art damağın alçalması, yutaktan gelen havanın hem ağızdan hem de burundan geçirilmesi yoluyla oluşan ünsüz türü. Boğumlanma noktaları açısından bir çift dudak sesi olan *m* ile diş sesi olan *n* ve art damak sesi olan *ñ* ünsüzleri, boğumlanmaya aynı zamanda burun yolunun da katılması dolayısıyla birer geniz ünsüzüdürler: *maşa, tanık, yoñga, baña* kelimelerindeki *m, n, ñ* ünsüzleri gibi.

gerçek özne (Alm. *logisches Subjekt;* Fr. *sujet logique, sujet reel;* İng. *logical subject)*

Edilgen fiillerle kurulmuş olan cümlelerde açıkca söylenmediği için örtülü kalan, ancak, mantık yoluyla bilinen ve işi yapan gerçek özne: *ağaçtaki kaysılar* (yabancılar tarafından) *toplanmış; Kitabın kapağı* (senin tarafından) *yırtılmış; Gelecek yıl* (yetkililerce) *başka bir yere gönderileceksin* vb. Bu cümlelerdeki *yabancılar, sen, yetkililer* kelimeleri mantıkça bilinen görünmez öznelerdir. Karşıtı **gramerce özne** durumundaki **görünür özne**'dir. Buna bkz.

gereklilik bk. **gereklilik kipi.**

gereklilik kipi (Alm. *Notwendigkeitsform;* Fr. *nécessitatif;* İng. *necessitative;* Osm. *vücubî sigası, siga-i vücubî)*

Fiilin gösterdiği oluş ve kılışın yapılması gerekli olduğunu bildiren ve Türkçede *-mAlI* eki ile kurulan kip: *anla-malı-yım, tut-malı-sın, gör-meli, bil-meliyiz* gibi. Bu kipin şahıs ekleri alarak çekime girişi şöyledir: *oku-malı-yım,*

oku-malı-sın, oku-malı(dır), oku-malı-y-ız, oku-malı-sınız, oku-malı-(dır)lar.

Örnekler: *Daima kendi ruhundan gelen bir aydınlık içinde y a n ı l m a l ı s ı n* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından*, s. 99). *Bütün zevkler, bütün hazlar ve etrafında aradığın bütün güzellikler senin ancak senin eserin o l m a l ı d ı r. Onları mümkün mertebe arkadaş telâkki e t m e l i* (P. Safa, *Mahşer*, s. 151). *Hattâ ona minnet bile d u y m a l ı y ı m ; bana bir kavga konusu verdiği için* (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 112). *Bu kuyularda vahşi keçilere, yaban kedilerine tesadüf etmezsek, h a y r e t e t m e l i d i r* (S. Faik. *Bütün Eserleri 1. Semaver, Sarnıç, Üçüncü Mevki*, s. 71). *Varıp Muhtarımı, Seferimi u y a n d ı r m a l ı. Varıp kusuruma kalma* Hıdır *Kâhya'nın oğlu d e m e l i* (Y. Kemal, *Ortadirek*, s. 293) vb.

gerilek vurgu

Vurgunun, son heceden daha önceki hecelerde olması hâli: *hĕmen, hăyır, kărdeşim, ŏyle, şŏyle, Ănkara, Ērzincan, năsıl? ŏrada* vb. yer adları ile yer gösteren bazı kelimelerde, soru zamir ve sıfatlarında, belirsiz zamirlerde, bağlaçlarda, ünlemlerde ve bazı emir kiplerinde vurgu çoklukla ilk hecededir.

gerileyici benzeşme (Alm. *Regressive Assimilation, rückschreitende Assimilation;* Fr. *assimilation régressive;* İng. *regressive assimilation)*

Kelime içinde önce gelen sesin sonraki sese boğumlanma niteliği bakımından kısmen veya tamamen benzeşmesi olayı: *o bir* > *öbir* (gerileyici benzeşme) > *öbür* (ilerleyici benzeşme); *türlü* > *tüllü, girmişsin* > *girmissin; anbar* > *ambar, perşenbe* > *perşembe, penbe* > *pembe, olsun* > *ossun, tarla* > *talla, eczacı* > *ezzacı, onbaşı* > *ombaşı, sübaşı* > *subaşı, içkur* > *uçkur* vb. karşıtı **ilerleyici benzeşme**'dir. Bk. **benzeşme.**

gerilme (Alm. *Spannung;* Fr. *tension;* İng. *tension)*

Bir sesin tek başına boğumlanması sırasında, konuşma organlarının o sesin çıkmasına yarayacak duruma gelmesi; bir sesin boğumlanması için konuşma cihazının girdiği «*hazırlık*» «*oluşum*» ve «*çözülme*» basamaklarından ilki.

gezici kelime (Alm. *Wanderwort)*

Bir dilden çıktığı halde diğer dillere de girip yerleşen kelime: *biber, çay, kahve, şeker, pilav, tabaka, radyo, televizyon, video, sputnik* gibi.

gezgin kelime bk. **gezici kelime**

gırtlak (Alm. *Kehlkopf,* Fr. *larynx;* İng. *larynx;* Osm. *hançere)*

Nefes borusunun bittiği ve ses borusunun başladığı yerde, nefes borusunun en üst halkası üzerine oturtulmuş beş parça kıkırdaktan oluşan ve içindeki ses telleri (ses dudakları) yardımıyla insan sesinin oluşmasını sağlayan küçük kutu şeklindeki organ. Gırtlağı oluşturan kıkırdaklar, şekillerindeki benzerlik dolayısıyla *halka kıkırdak, kalkan kıkırdak, ibriksi kıkırdaklar, armutsu kıkırdak* adlarını alır. Kalkan kıkırdağın ön üst kısmı erkeklerde *âdem elması* denilen bir çıkıntı oluşturur. Gırtlağın yutma sırasında nefes borusunu kapatan kısmına da *gırtlak kapağı* denir. Gırtlağın,

nefes alma durumunda bir ikiz kenar üçgen şeklinde açık kalan, konuşma sırasında ibriksi kıkırdağı harekete getiren adalelerin veya ses tellerinin küçülmesi ile kapanan kısmı *ses yarığı* adını alır. Gırtlağın önde halka ve kalkan kıkırdakların iç yüzüne bağlı bulunan ve gırtlağın ortasında iki kiriş oluşturan adale demetine *ses telleri* denir. Bunlara bk.

gırtlak kapağı (Alm. *Kehldeckel;* Fr. *epiglotte;* İng. *epiglottis;* Osm. *şiraulhanek*)

Dil tabanının biraz altında, gırtlağın üst kısmında bulunan, kıkırdaktan yapılmış hareketli kapakçık. Seslerin boğumlanması sırasında, ses yolunun açılıp kapanmasında, daralıp genişlemesinde ve türlü biçimlere girmesinde görev alan organ.

gırtlaksıllaşma

Bir sesin çeşitli etkenler altında gırtlak sesine dönüşmesi olayı. Yazı dilimizde görülmeyen bir olaydır. Bazı Anadolu ağızlarında *ḳ* > *ḥ*, *k* > *ġ* > *ɣ* şeklinde örnekler verir: *yaḳışı* > *yaḳşı* > *yaḥşı*, *daḳuz* > *doḥuz*, *baḳacak* > *baḥacaḥ*; *ḳardeş* > *ġardaş* > *ɣardaş*, *koyun* > *ġoyun* > *ɣoyun* vb.

gırtlak ünsüzü

Ses tellerinin soluk alma durumuna oranla birbirlerine daha çok yaklaşarak veya dokunarak meydana getirdiği ses. Türkçede sekunder *h* sesi ile dilimize Arapça, ve Farsçadan girmiş kelimelerde veya ağızlarda *ḳ* > *ḥ* değişmesi ile oluşmuş *ḥ* ünsüzü birer gırtlak ünsüzüdür. *Hangi? hanım, daha, ahçı (< aşçı); yaḥşı, haber, yaḥacak, yoḥ* vb. Dilimize Arapça ve Farsca yoluyla geçmiş *cür'et, neş'e, mel'un, mü'min* gibi kelimelerde görülen ve birer kesme işareti ile karşılanan *hemze* (Ar. hamza) ve *ayın* (ayn) sesleri de aslında birer gırtlak ünsüzü durumundadır. Ancak, bu ses yazılışta ve söyleyişte çok defa kullanıştan düşmüş durumdadır. *mevki, mebde, menba* gibi.

gizli dil

Toplumdaki sınırlı bazı kesimlerin veya bazı esnaf zümresinin başkalarınca anlaşılmasına engel olmak için kelimelere özel bir takım anlamlar vererek konuştukları dil. Burdur ve Muğla yöresindeki «*kalaycı argosu*» ile, Geygeli Yörüklerinin ve Erkilet çerçilerinin kullandıkları gizli dil bunun tipik örnekleridir. Muğla'daki kalaycı argosunda *avanmak* «gezmek, dolaşmak», *cimitci* «sarıklı hoca», *çiye* «et», *dinlice* «buğday», *dünemek* «misafir kalmak», *düve* «kız çocuğu», *pir* «müşteri, memur, eşraf» anlamlarındadır. Geygelli Yürüklerinde de *astarmak* «almak, getirmek», *davamak* «vermek», *çay* «kız», *hanik* «çadır», *merdirmek* «yıkmak, kaldırmak», *tırıt* «ayakkabı» *yakı* «ateş» anlamlarındadır. Cümle örnekleri: *saña bir mezleci piri kırdım* «sana bir paralı müşteri getirdim». *Nazileyi kılavgır* «parayı az al». *Yankol nereye ovanıyor?* «Efendi nereye gidiyor?». *Şu yıkımı ovadacağım* «şu güzeli alacağım». *Çilengeri kön et* «Kantarı kaydır» vb. Bk. ve krş. argo.

gramerce özne bk. **sözde özne**

göçüşme (Alm. *Metathesis, Umstellung, Metathese;* Fr. *métathése;* İng. *metathesis)*

Kelime içindeki komşu veya uzak seslerin yer değiştirmesi olayı. Ünsüzlerin biribiri ile karşılaşmasından doğan telâffuz zorluklarını giderme amacına dayanan bu olay, daha çok *r* ve *l* akıcı ünsüzlerinin bulunduğu kelimelerde ve ağızlarda görülür: *köprü > körpü, kibrit > kirbit, karyola > kayrola, bulgur > burgul, ileri > ireli, lânet > nalet, ekşi > eşki, ödünç > öndüç, güvercin > güvencir, zerdali > zelderi* vb. Yanyana bulunan sesler arasındaki göçüşme *yakın göçüşme,* uzak sesler arasındaki göçüşme de *uzak göçüşme* adını alır. Bk. yakın göçüşme, uzak göçüşme.

görülen geçmiş zaman (Alm. *bestimmte Vergangenheit, Perfektum, Perfekt;* Fr. *passé défini, passé simple, parfait, passé déterminé, perfectum;* İng. *past definite, perfect)*

Fiilin karşıladığı hareketin geçmişte kişinin görgüsü ve bilgisi altında olup bittiğini anlatan zaman. Türkçede görülen geçmiş zaman *-DI / -DU* ekiyle kurulur.

1. tek. şah. *geldim (<gel-di-m),*
2. tek. şah. *geldin (<gel-di-n),*
3. tek. şah. *geldi (<gel-di),*
1. çokl. şah. *geldik (<gel-dik),*
2. çokl. şah. *geldiniz (<gel-di-niz),*
3. çokl. şah. *geldiler (<gel-di-ler)* vb. örnekler: *Ayna ona, cesaret ve güven veren çizgilerle g ü l ü m s e d i* (T. Buğra, *Yalnızlar,* s. 113). *B e n a l d ı m . Okuyup da ne olacaktı sanki.. okuyanları da g ö r d ü k . İkiz mi d o ğ u r d u l a r, yoksa ilkleri hep oğlan mı oldu?* (T. Buğra, *Yalnızlar,* s. 182). *U m d u k , b e k l e d i k , d ü ş ü n d ü k . Hangi şey umduğumuza u y g u n d ü ş t ü* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından,* I, s. 13). *Hayretimi görerek g ü l d ü . Çok d a l g ı n d ı n . G e l d i m , yanına oturdum. H a b e r a l m a d ı m , dedi ve gözleri örtülü öne bakarak d e v a m e t t i* (Y. K. Karaosmanoğlu, *göst. e.,* III, s. 21) vb.

görülen geçmiş zaman eki

Bir oluş ve kılışın görülen geçmiş zamanda ortaya çıktığını haber veren şekil ve zaman eki: *-DI / -DU / : bildi, yazdı, güldü, okudu, gelişti, çalıştı, görüştü, konuş-tu* vb.

görülen geçmiş zaman isim-fiili Bk. geçmiş zaman sıfat fiili.

görülen geçmiş zaman kipi

Fiilin karşıladığı oluş ve kılışın geçmişte olup bittiğini anlatan kip. Bk. görülen geçmiş zaman.

görülmeyen geçmiş zaman bk. duyulan geçmiş zaman

görülmeyen geçmiş zaman eki bk. duyulan geçmiş zaman eki

görünüş (Alm. *Aspekt;* Fr. *aspect,* İng. *aspect)*

Fiilin, çekimli şekliyle anlattığı işin ve gösterdiği zamanın dışında özel değerlendirmeye dayanan kişisel ve özel bir anlam taşıması ve farklı bir oluş,

farklı bir meydana geliş tarzı göstermesi durumu: *Seninle bu konu üzerinde uzun uzun t a r t ı ş a c a ğ ı m da bir sonuç mu a l a c a ğ ı m?* cümlesindeki *tartışacağım ve alacağım* fiilleri şekil olarak gelecek zaman gösterdikleri halde, kişisel özel bir değerlendirmenin ifadesi olan görünüş bakımından «seninle bu konuda uzun tartışmayacağım ve sonuç da alamıyacağım» şeklinde olumsuz bir anlamı aksettirmektedir. *gitti gidecek, kabullenmiş bulunmak, oldu olacak, dönecek olmak* vb. kullanılışlarda da bir görünüş özelliği vardır.

gövde (Alm. *Stamm;* Fr. *théme;* İng. *stem)*

İsim ve fiil köklerine yapım eklerinin eklenmesiyle oluşturulan türemiş kelime: *canlı (<can + lı), gözlük (<göz + lük), görüş (<gör-üş); görüştür-(<gör-üş-tür-); görünüş (<görün-üş)* vb.

gövde hali (nominatif) bk. **yalın hal.**

gramer (Alm. *Grammatik, Sprachlehre;* Fr. *grammaire;* İng. *grammer;* Osm. *ilm-i sarf ü nahv, ilm-i kavâid)*

Bir dili ses, şekil ve cümle yapıları ile dilin çeşitli ögeleri arasındaki anlam ilişkileri açısından inceleyerek bunlarla ilgili kuralları ve işleyiş özelliklerini ortaya koyan bilim. *Ses bilgisi, şekil bilgisi, cümle bilgisi* ve *anlam bilgisi* gramerin başlıca bölümleridir. Tür olarak *tasvirî gramer* (durgun gramer, statik gramer), *tarihî gramer* ve *karşılaştırmalı gramer* gibi türleri vardır. Bk. ve krş. **dil bilgisi.**

gramer dışı

Bir dilin gramer kurallarına uygun olmayan.

gramer kelimesi (Fr. *mot grammatical)*

Kök ve gövdelerin oluşturduğu sözlük kelimesi grubuna girmeyen ve yalın halde olmayıp cümle içinde çekim ekleri alarak başka kelimelerle ilişkili hale gelen kelime: *okul + dan ayrıldı; kitab + ı oku-du; okuma + y + a başladı; konuşma + sı + n + ın son + u + n + da; gel-eceğiz görüş-elim, de-di* vb. Karşıtı **sözlük kelimesi'dir.**

gramerce özne bk. **sözde özne**

grup (Alm. *Gruppe;* Fr. *groupe;* İng. *group)*

Birden çok kelimeden oluşan fakat yapı ve anlamındaki bütünlük dolayısıyla cümle içinde tek bir öge gibi işlem gören ve yargı bildirmeyen söz dizisi. İsim tamlaması, sıfat tamlaması, birleşik isim, birleşik fiil vb. birer grup oluşturmaktadır: *saman rengi, ana kucağı, tatlı elma, Halide Nusret Zorlutuna, pazartesi (<pazar ertesi), ayakkabı, Haydarpaşa, alt eylemek, pişman olmak, yapmış bulunmak, Osman baba, Ayşe nine, ey arkadaş!* vb.

grup vurgusu (Alm. *Akzent der Wortgrappe;* Fr. *accent de grouppe;* İng. *accent of group)*

Kelime vurgusunun yerine iki veya daha çok kelimeden oluşan bir kelime grubunda, yoğunluğu kelime vurgusundan daha güçlü bir vurgunun

yer alması: *pẽncere perdesi; çocũk arabası; mõr menekşe, yãrın geleceğim, nãsıl bir iş* vb.

gürültü (Alm. *Geräusch;* Fr. *bruit;* İng. *noise)*

Titreşimi düzenli olmayan sesler. Boğumlanmaları sırasında tonlu ve tonsuz hışırtı niteliği taşıyan *z, s* ünsüzleri ile tonlu ve tonsuz patlama niteliği taşıyan *b, p* ünsüzleri titreşim açısından birer gürültü sesidir.

— H —

haberleşme (Alın. *Kommunikation;* Fr. *comminication;* İng. *communication)*

Kişiler veya kişiler ile teknik cihazlar arasındaki bilgi ve haber aktarımı. Haber alma, haber aktarma olgusunun karşılıklı görünümü.

hablologie bk. hece yutulması

hal (Alm. *Kasus;* Fr. *cas;* İng. *case;* Osm. *ahvâl-i ism)*

İsmin cümle içinde bulunduğu dilbilgisi şekli; yalın veya eklerle genişletilmiş olarak aldığı geçici durum. Türkçede isimler yalın, yükleme, ilgi, bulunma, yönelme, çıkma hallerinde bulunurlar.

Yalın hal *kapı (kapı kırıldı).*
Yükleme hali *kapıyı (kapı + y + ı çaldı).*
İlgi hali *kapının (kapı + nın kolu).*
Yönelme hali *kapıya (kapı + ya gitti); ev + e doğru, bu + na göre.*
Bulunma hali *kapıda (kapı + da kaldı).*
Çıkma hali *kapıdan (kapı + dan çıktı)* vb.
Türkçenin tarihî devirlerinde eşitlik *(equativus: + ÇA);* yön gösterme *(direktivus: + gAru)* ve vasıta *(instrumentalis: + °n)* halleri de belirtilen özel hal ekleri ile karşılanırdı. Bugün bu haller Türkiye Türkçesinde yerlerini edatlara bırakmıştır.

hal ekleri (Alm. *Kasus Endungen, suffix des Kasus* Fr. *suffix de cas;* ing. *case ending)*

Cümle içinde isimleri başka kelimelerle olan ilişkilerine göre çeşitli hallere sokan ekler. Yükleme hali eki + *I,* ilgi hali eki + *In / + Un; + nIn / + nUn;* yönelme hali eki + A; bulunma hali eki + *TA;* çıkma hali eki + *TAN* ile karşılanır. Özel maddelerine bk.

halk dili (Alm. *Volksprache;* Fr. *langue vulgarie, langage populaire,)*

Bir dilin ses, şekil ve anlam bakımından, ağızlardan da etkilenerek yazı diline oranla bazı değişiklikler gösteren ve halk tarafından konuşulan şekli. Söz gelişi *mağara* kelimesinin *māra, zâhir* kelimesinin *zār, kılıç*'ın > *kılınç, geleceğiz*'in *gelcez* şeklinde söylenmesi, *mangır (< bakır)*'ın «para» anlamıyla kullanılması gibi. Ayrıca bkz. konuşma dili ve sözlü dil.

halka kıkırdak (Alm. *Ringknorpel,* Fr. *cartilage cricoide;* Osm. *gudrûf-ı halkavî)*

Gırtlağın, kıkırdaktan oluşan ve yüzük kaşına benzeyen tarafı arkaya çevrilmiş olarak nefes borusunun üstüne oturtulmuş bulunan ve öteki kıkırdaklara taban vazifesi gören halka biçimindeki parçası bk. gırtlak.

halk köken bilimi (halk etimolojisi) (Alm. *Volksetymologie;* Fr. *étymologe populaire;* İng. *folk etymology)*

Bir dil için anlamı bilinmeyen veya unutulmuş olan bir kelimenin yakıştırma yoluyla ses ve anlam bakımından dilin kendi kelimelerinden birine benzetilerek yerleştirilmesi: *temr-i hindî* («Hint hurması», *tamarindus)*'nin *demir hindi'ye,* it. *palla e meza* «bir top adı»'nın *balyemez*'e, *hortansia*'nın *ortanca* «bir çiçek adı»'ya, *Tekfurdağı*'nın *Takirdağ*'a Erm. *Sub-Mari* «azize, Meryem»'nin *Sürmeli*'ye, *Galandos*'un «Eğirdir Gölü yakınında bir yer» *Gelendost*'a, *taht-ı kal'a*'nın *Tahtakale*'ye, *Kartelia* «Silifke ile İçel arasında bir yer»'nın *Kanıdeli, Kanlıdivane*'ye; Fr. *soutache* «işlemeli şerit»in *sutaşı*'na *İkonia*'nın Konya «kon ya! konsan ya»'ya, Fr. *démocrate*'tan gelen *demokrat*'ın *demirkırat*'a Moğ. *Karavul*'un *karakol (< kara + kol)*'a, *Gordiom* «Polatlı yakınında Frikya devletinin başkenti»'un *Kördüğüm*'e, *(Anatolia*'nın *Anadolu (< Ana + dolu)*'ya dönüştürülmesi gibi. Bkz. **Köken bilimi**

hal zarfı bk. **tarz zarfı.**

hançere bk. **gırtlak**

hareket ismi bk. **kılış ismi.**

harf bk. *kılış ismi.*

harf (Alm. *Buchstabe;* Fr. *lettre* İng. *letter)*

Bir dilin alfabesini oluşturan ve tek başına veya başka ögelerle birlikte o dildeki sesleri göstermek üzere kullanılan işaretlerden herbiri. Türkçede *a, b, c, d, f, g;* Alm. *ch, st (şt), sch (ş), tsch (ç);* İng. *ch (ç), x* gibi.

Her dilin alfabe sistemindeki harfler büyük ve küçük harfler olarak ayrılır ve biribirinden farklı işaretlerle karşılanır.

harf çevrimi (Alm. *Transliteration;* Fr. *translittération,* İng. *transliteration)*

Herhangi bir alfabeyle yazılmış olan bir metindeki harfleri, belirttikleri seslerin niteliklerini dikkate almadan yalnızca karşılıklarını gösterme; bir metni harf çevirimine dayanarak başka bir yazı ile yazma. Köktürk alf. 𐰉𐰆𐰑𐰴. *Türk (Türük);* Uygur alf. صرىب *(t(e)ngri; Ar.:* كِتَاب *(k(i)tāb)* vb.

has isim bkz. **özel ad.**

hayvan dili (Fr. *communication animale;* İng. *animal comminication)*

Aynı türden hayvanların iç güdülerine dayanarak gerçekleştirdikleri ve belirli anlamlı hareketler veya seslerden yararlanarak aralarında haberleşmeyi sağladıkları iletişim sistemi.

hazırlık safhası.

Bir sesin boğumlanması sırasında, konuşma organlarının gerilerek o sesin çıkmasına elverişli duruma geçişi; bir sesin boğumlanmasını gerçekleştiren «*hazırlık*», «*oluşum*» ve «*çözülme*» basamaklarından ilki. Bk. **gerilme.**

hece (Alm. *Silbe,* Fr. *syllabe,* İng. *syllable)*

Bir nefes hamlesi içinde çıkan, tek bir ses veya ses grubundan oluşan ses birimi, Türkçenin kök kelimeleri genellikle tek hecelidir: *O* teklik 3. şahıs zamiri, *üz-* «üzmek», *al-* «almak»; *bu, şu; yüz-* «yüzmek» *süz-*«süzmek»; *alp* «alp, yiğit», *art, ant; kurt, yurt, sarp, tart-; ya-pı tar-tı* vb.

hece düşmesi bk. hece yutulması

hece eksilmesi bk. hece yutulması

hece denkleşmesi (Alm. *Syllabisches Gleichgewicht, Silbengleichgewicht;* Fr. *équilibre syllabique;* İng. *syllabic equilibrium;* Osm. *hece tevazunu)*

Uzun ünlü taşıyan bir hecenin kısa ünlüsü olan iki heceye ayrılarak denkleşmesi olayı: Ana T. *kök,* T. *kök* «gök», Moğ. *köke;* T. *ēr,* Moğ. *ere* vb.

hece doruğu (Alm. *Silbengipfel,* Fr. *sommet de syllabe,* İng. *peak of the syllabe)*

Hecenin duyulma gücünün en yüksek olduğu nokta. Hece doruğunu, duyulma güçlerinin yüksek olduğu görülen ünlüler, kayan ünlüler ve bazan da ünsüzler oluşturur.

Türkçede hece doruğunu her zaman bir ünlü oluşturur ve hecenin diğer sesleri doruğun bir veya iki yanında açıklık derecelerine göre sıralanır. *ak, su, kal, alt, sarp, brak, bronz* gibi.

Bazı ünlemlerde akıcı ve hışıltılı sesler de hece doruğu olabilir: *kşt, pst, prt* gibi.

Türkçenin heceleri hep tek dorukludur. Diğer dillerde Ar. *sabr, ömr, nakl, devr, zehr;* Alm. *Stamm, Zahl;* İng. *sleep, stop* örneklerinde görüldüğü üzere çift doruklu hece türleri de vardır.

hece işareti

Ses bakımından değeri hece olan işaret: *v* = ev, *q* = aq, *l* = al vb.

hece kaynaşması (Alm. *Kontraktion, Zusammenziehung;* Fr. *contraction;* İng. *contraction)*

Bir kelimede yanyana bulunan iki veya daha çok hecedeki seslerin yahut da yanyana bulunan iki kelimeden birincinin son sesi ile ikincinin önsesinin birleşip kaynaşması ve dolayısıyla hece sayısının azalması olayı: ET. *yiğirmi* > TT. *yirmi, bad-i hevâ* > *bedava, kahve altı* > *kahvaltı, çehâr şenbe* > *çarşamba, yaz-a u-madım* > *yazamadım, ne için* > *niçin?, ne asıl* > *nasıl?, sütlü aş* > *sütlaç, ne edeyim?* > *nideyim?* Ağızlarda: *geliyorum* > *geliyom, alıp beri gelmek* > *ābermek* «getirmek», *ne şekil* > *neşāl* «nasıl?» vb.

heceleme (Alm. *Syllabierung:* Fr. *syllabation;* ing. *syllabication, syllabification)*

Kelimeyi hecelere ayırma: *baş-la-ya-bi-lir-mi-yim?, ge-le-cek-ler-di, o-tu-ru-yo-ruz* vb.

hece sınırı (Alm. *Silbengrenze,* Fr. *frontiere de syllabe,* İng. *syllabie limit).*

Birden fazla heceden oluşan bir kelimenin telâffuzunda, çiğerlerden gelen hava akımının başlangıç noktası ile bitiş noktasını birleştiren aralığı;

kelimenin telâffuzundaki hava akımında nefes baskısının en düşük olduğu nokta. Örnek olarak *eksik* kelimesinde hece sınırı / k / ve / *s* /, *köprü* kelimesinde / *p* / ve / *r* / sesleri arasında, *çalışmak* ve *buluşmak* kelimelerinde ise *ş*'den sonradır.

hece yutulması (Alm. *Haplologie, Silbenschichtung;* Fr. *haplologie;* İng. *haplology)*

Bir kelimede ses bakımından biribirine benzer veya eşit seslerden oluşmuş iki heceden birinin zamanla eriyip kaybolması olayı: *pazar ertesi* > *pazartesi; bar-ur (var olmak*'tan) > *var-ır* > *var; dur-*> *dur-ur* >*-dur; yorı-r* > *-yor* vb. Örnek olarak *atlıdır* < *atlıg turur, gel-iyor* < *kel-e yorı-r* gibi. Krş. **hece kaynaşması**

hemze (Alm. *Knacklaut, Schliessabsatz, Glottisschlag;* Fr. *coup de glotte,* İng. *glottal catch, stop)*

Ciğerlerden gelen havanın gırtlağa çarparak kesilmesinden oluşan ses. Türkçede bulunmayan bu ses, arasıra dilimize Arapçadan geçmiş *be's, mebde', mes'ele, mes'ûl, neş'e, hey'et* gibi kelimelerde göze çarpar. Ancak, söyleyişteki zorluk dolayısıyla bu kelimeler ya yerlerini Türkçe karşılıklara bırakmış yahut da araya bir ünlü eklenerek veya hemze atılarak genellikle *beis, mebde, mesele* gibi şekillere dönüştürülmüştür.

hikâye bk. **hikâye birleşik zamanı** (Alm. *Imperfektum, Imperfekt, Plusquamperfektum;* Fr. *imparfait, imparfaitdu conditionnel, Plus-que-parfait;* İng. *imperfect, pluperfect;* Osm. *hikâye-i hal, hikâye-i istikbâl, hikâye-i mazi)*

Fiil kipinin gösterdiği oluş ve kılışın geçmiş zamanda gerçekleştiğini bildiren birleşik çekim şekli. Asıl fiilin kipleri ile *i*-fiilinin görülen geçmiş zamanının veya eklenmiş şeklinin birleşmesi ile ortaya çıkar. Emir dışındaki bütün kiplerin bir hikâye şekli vardır:

geniş zamanın hikâyesi: *oku-r-du-m, oku-r-du-n* vb.
şimdiki zamanın hikâyesi: *oku-yor-du-m, oku-yor-du-n* vb.
Görülen geçmiş zamanın hikâyesi: *oku-du-y-du-m, oku-du-y-du-n* vb.
Duyulan geçmiş zamanın hikâyesi: *oku-muş-tu-m, oku-muş-tu-n* vb.
gelecek zamanın hikâyesi: *oku-y-acak-tım, oku-y-acak-tı-n* vb.
şartın hikâyesi: *oku-sa-y-dı-m, oku-sa-y-dı-n* vb.
istek şeklinin hikâyesi: *oku-y-a-y-dı-m, oku-y-ay-dı-n* vb.
gereklilik şeklinin hikâyesi: *oku-malı-y-dı-m, oku-malı-y-dı-n* vb.

hışırtılı ünsüz (Alm. *Zischlaut, Pfeifend;* Fr. *consonne sifflante;* İng. *affricates, sibilant, palatalfricative)*

Çıkış yerleri diş eti ve diş eti-damak arası olan *s, z, ş, j* gibi sızıcı ünsüzlerden her biri.

hüküm (Alm. *Rechtshandel;* Fr. *Jugement;* İng. *Judgement)*

Yüklemin bir duygu, düşünce, arzu, karar bildirmesi: *gelecek, okuyacağız, alsın, çalış.* vb.

— İ —

ibriksi kıkırdaklar (Fr. *cartilage aryténoide;* osm; *tercihal kıkırdağı, qudruf-ı tercihali)*

Gırtlağın, küçük iki kıkırdaktan oluşan, yukarıdan halka kıkırdağın başı üzerine oturtulmuş bulunan ve kalkan kıkırdağın kanatları arasına düşen, üçgen piramit şeklindeki ibriğe benzer kıkırdaklar parçası. Bkz. **gırtlak**

iç büküm (Alm. *İnnere Flexion;* Fr. *flexion interne* İng. *internal flexion)*

Türkçe dışındaki bazı dillerde kelimenin içerisinde meydana gelen büküm: Ar. *hükm* «hüküm», *hâkim* «hüküm veren», *mahkûm* «hükümlü», *tahakküm* «hükmetmek, baskı yapmak», *fakir, fukara* «fakirler» vb. Alm. *lesen* «okumak» *las* «okuyordu», *gelesen* «okumuş», *Haus, Häuser* «ev, evler»; İng. *foot, feet* «ayak, ayaklar», *goose geese* «kaz, kazlar», *tooth, teeth* «diş, dişler», *go* «gitmek» *went* «gitti» *gone* «gitmiş» vb.

iç cümle

İç içe girmiş birleşik bir cümlede, tümleç görevi yüklenen ve anlamca temel cümlenin nesnesi durumunda olan yardımcı cümle: *Atatürk, Türk gençliğine hitabesinde Muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asil kanda mevcuttur,* dedi. *Bugün geleceğinizi bilmiyordum diyerek hazırlık yapmadığını söyledi. Genel müdür, bayrama kadar kimseye izin verilmeyeceğini* bildirdi. *Yazıklar olsun kâtip, dedi; hani beraber gelecektik* (S. Faik, Abasıyanık, *Bütün Eserleri,* 1 s. 158) vb.

iç ek (Alm. *İnfix,* Fr. *infixe,* İng. *infiks)*

Kelime kök veya gövdesi içine eklenen ek. Türkçede iç ek yoktur. Daha çok Asya, Afrika ve Amerikan yerli dillerinde rastlanan ek türüdür.

Lâtincede şimdiki zamanla geçmiş zaman arasında ayırım yapan *-n-* eki bir iç ektir: *vic-i* «yendim», *vine-o* «yeniyorum» gibi. Yurok yerli Amerikan dilindeki *-ge-* çokluk eki de bir iç ek durumundadır: *sepolah* «tarla», *segepolah* (tarlalar) vb.

İç kafiye

Mısra ortasındaki kelime ile mısra sonundaki kelime arasındaki kafiye; mısra ortasında bulunan kafiye:

Dönsün yine peymâneler olsun tehî hum-hâneler

Raks eylesin mestâneler mutripler ettikçe nagam
Ya neylesin bî-çareler âlûfteler âvâreler
Sâgar suna meh-pâreler nûş etmemek olur sitem (Nef'î)

Beni c a n d a n usandırdı, c e f â d a n yâr usanmaz mı?
Felekler yandı â h ı m d a n murâdım şem'i yanmaz mı?
Kamu bîmârına c â n â n devâ-yı derd eder ihsân
Niçin kılmaz bana d e r m â n beni bîmâr sanmaz mı? (Fuzulî)

iç ses (Alm. *Inlaut;* Fr. *phonéme médiale;* İng. *internal)*

Bir kelimenin ön ve son sesleri dışında kalan ve o kelimenin içinde bulunan ses veya sesler: *kol (k-o-l), yorul mak (y-orulma-k) çalışma (ç-alışm-a), kalem (k-ale-m), güzelleşmek (g-üzelleşme-k)* örneklerinde görüldüğü gibi.

iç ses düşmesi (Alm. *Synkope;* Fr. *syncope;* İng. *syncope)*

Kelime içinde aynı hecede bulunan iki ünsüzden birinin söyleyişi kolaylaştırmak gayesiyle düşmesi: *arslan > aslan, altmış > atmış, tüfenk > tüfek, çift > çit, çiftçi > çifçi, rastla- > rasla-, serpelemek > sepelemek* vb.

İç ses türemesi (Alm. *Epentese;* Fr. *epenthése;* İng. *epenthesis)*

Çeşitli sebeplere bağlı olarak kelime içinde ses türemesi olayı: Ar.*meclis > mencilis,* Ar. *mahakk > mihenk, kılıç > kılınç, bilezik > bilerzik, darcık > dara-cık* vb. Ayrıca bz. **İçseste ünlü türemesi.**

İçseste ünlü türemesi

Türkçenin hece yapısına aykırı olan yabancı kelimelerde talâffuzu kolaylaştırmak, Türkçe kelimelerde de anlama güç katmak üzere kelimenin içsesinde ünlü türemesi olayı. Başlıca türleri şunlardır: İki ünsüzle başlayan tek heceli yabancı kelimelerde iki ünsüz arasında: *tren > tiren, grup > gurup, kral > kıral, klüp, > kulüp* vb.

Sonu iki ünsüzle biten tek heceli yabancı kelimelerde ünsüzler arasında: *akl > akıl, fikr > fikir, ömr > ömür, lûtf > lûtuf, zikr > zikir* vb.

Kuvvetlendirme ve küçültme sıfatları yapan ekler almış bazı Türkçe kelimelerde kelime ile ek arasında: *az-cık > az-ı-cık; daracık > dar-a-cık, güpgündüz > güp-e-gündüz, yap-yalnız > yapa-yalnız, sap sağlam > sap-a-sağlam* vb. bkz. **ünlü türemesi**

ikileme (Alm. *Hendiadyoin* Fr. *hendiodyoin;* İng. *hendiadyoin;* Osm. *terkib-i ihmâlî, mühmelât)*

Aynı, yakın ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin bir tek kelime gibi anlam göstermek üzere yanyana gelmesi: *birer birer, delik deşik, köşe bucak, yalvarıp yakarmak, yorgun argın, düğün dernek, hısım akraba, boy pos endam* vb.

Cümlede anlamı güçlendirmek üzere kullanılan ve çeşitli kelime gruplarına giren ikilemelerin başlıca türleri şunlardır:

a- Aynı kelimenin tekrarı ile kurulanlar: *birer birer, teker teker, dinleye dinleye, dura dura, bekleye bekleye, göre göre* vb.

b- Eş veya yakın anlamlı kelimelerle kurulanlar: *ev bark, belli başlı, bitip tükenmek, delik deşik, köşe bucak, yalvarıp yakarmak, düğün dernek, yalan yanlış, soy sop* vb.

c- Zıt anlamlı kelimelerle kurulanlar: *bata çıka, düşe kalka, yaza çize, doğru yanlış, iyi kötü, az çok, üst baş, analı babalı, karı koca, yaz kış* vb.

d- Aynı kelimenin önsesinin değiştirilerek tekrarlanması ile kurulanlar: *ayak mayak, güzel müzel, yaka maka, kutlu mutlu, çehiz mehiz, sandık mandık* vb.

İkilemeli tamlama

İkilemeli Kelimelerden kurulu tamlama türü: *güzeller güzeli, tatlılar tatlısı, arslanların arslanı, anaların anası* vb.

ikili çatı (Alm. *Synkretismus,* Fr. *syncrètism;* İng. *syncretism)*

Bir fiil çatısının hem dönüşlü hem de edilgen olarak kullanılması: *at-ıl-mak, al-ın-mak, bul-un-mak, sil-in-mek, sık-ıl-mak, kap-ıl-mak, tut-ul-mak, yık-ıl-mak* gibi. Örnekler: *ortaya atılmanın ne anlamı vardır? Tembelliği yüzünden işten atıldı. Arkadaşımın sözlerinden iyiden iyiye alındı. İstediklerimizin hepsi de alındı; Toplantıda bulunması* iyi olacaktı. *Kayıp eşya bulunamadı. Silinmek için havlu gerekli.* Camlar *silindi mi? Bu türlü işlerden sıkıldığını bilmiyorduk. Portakalların sıkılmasına yardım edecek* vb.

ikili kök (Osm. *muhtelit kök)*

Hem isim hem de fiil kökü olarak kullanılan kök: *acı / acı-mak, ağrı / ağrı-mak, boya / boya-mak, eski / eski-mek, sancı / sancı-mak, toz / toz-mak, art / art-mak, bağır / bağır-mak, yüz / yüz-mek, ara / ara-mak, yaz / yaz-mak* gibi.

Bu ikili köklerin bir kısmında yalnızca ses bakımından bir birlik vardır. Aralarında hiç bir anlam ilişkisi yoktur. *ara / ara-mak, yaz / yaz-mak, yüz / yüz-mek* gibi kökler bu niteliktedir. İkili köklerin bir kısmında ise tam bir anlam ilişkisi söz konusudur. Bu nitelikteki isimlerin çoğu Türkçedeki fiilden isim türetme eki olan-*g* ünsüzünün eriyip kaybolmasından oluşmuştur. Dolayısıyla aynı kökten kaynaklanan bu ikilik, Bir ses değişmesinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır: *acı- / açı-g > acı, kuru- / kuru-g > kuru, boya- / boya-g > boya, karı-* «ihtiryalamak» */ karı-g > karı* «ihtiyar»*; tat / tat-ıg > tat* vb.

ikilik (Alm. *Dual, Dualismus;* Fr. *duel;* İng. *dual;* Osm. *tesniye)*

Bazı dillerde isimlerin, zamirlerin teklik-çokluk açısından iki varlığı, iki nesneyi belirtmesi, çekimli fiillerde iki kişiyi göstermesi. İkilik şekli Arap, Yunan ve Sanskrit gibi dillerde var olan bir şekildir. Dilimizde ikilik yoktur. Yalnız Türkçeye Arapçadan girmiş olan bazı eski kelimelerde veya Osmanlıca metinlerde göze çarpar. *-An* ve *-Ayn* ekleri ile kurulur: Ar. *taraf-eyn* «iki taraf», *ebe-v-eyn* «ana-baba», *harem-eyn* «Mekke ve Medine», *kamer-eyn* «ay ve güneş», *devlet-eyn-i fahîm-eteyn* «iki büyük devlet» vb.

Arapçada ikilik, çekimli fiillerde de kurallı olarak kullanılmaktadır: *ketebâ* «iki erkek yazdı», *ketebetâ* «iki kadın yazdı»*; ketebtümâ* «iki erkek veya iki kadın yazdınız», *tektübâni* «iki erkek veya iki kadın yazarsınız» gibi.

ikili şekil (Alm. *Abstufung, Stufenwechsel;* Fr. *alternance,* İng. *gradation)*

Bir kelime kökündeki anlamı etkileyen veya etkilemeyen ses değişimi: *el*

«el», *el* «yabancı», *il* «şehir»; *agaç / ıgaç, agar / ıgar, demek / dimek; yel / yil* «rüzgâr»; *utmak / ütmek* «bir kimseyi oyunda yenmek»; *bıçmak / biçmek, ala / elâ* «bir göz rengi» vb.

İkinci çokluk şahıs

Zamirlerde ve çekimli fiillerde belirtilen «dinleyenler»; *siz* zamirinin ve çekimli fiillerin iyelik eki ve zamir kökenli *-nIz / -nUZ, -sInIz / sUnUz, -In /, Un, -Inız / -UnUz* 2. şahıs çokluk ekleri: *Fakat s i z, bu asrın Türk gençliği, iki nevi ıstırap ortasında çırpınan âvare r u h l a r ı s ı n ı z* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından*, s. 103). *İşte tam o sırada s i z o harabeler içinden göçmüş bir neslin cehennemden dönen hayaletleri halinde bizim önümüze çıkıyor veyahut önümüzden kaçıp g i d i y o r s u n u z* (Y. K. Karaosmanoğlu, *göst. e.*, s. 111). *S i z d e bir milleti ve bir dünyayı, boynuna böyle bir ip takarak m a c e r a d a n m a c e r a y a s ü r ü k l e d i n i z* (Arif N. Asya, *Kubbeler: İpler*, s. 263) vb. bk. **ikinci şahıs, krş. ikinci teklik şahıs.**

ikinci şahıs (Alm. *Zweite Person;* Fr. *deuxième personne;* İng. *second person;* Osm. *muhatap)*

Zamirlerde ve çekimli fiillerde belirtilen «dinleyen» veya «dinleyenler». *Sen* (2. teklik şahıs), *siz* (2. çokluk şahıs) zamirleri ve *-In / Un, -sIn / -sUn, -sInIz / -sUnUz* ekleri. *Sen: Ama s e n de ölçülerinde eczacı kalfaları gibi titizlenmeye b a ş l a d ı n* (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 80). *S e n benim gördüklerimi g ö r m e d i n, g e ç i r d i k l e r i m i g e ç i r m e d i n* (H. N. *Zorlutuna, Aydınlık Kapı*, s. 210). *S i z: S i z zamanımızı idrâk etmiş b i r i s i n i z.* (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 77) vb. Bk. **ikinci teklik şahıs, ikinci çokluk şahıs.**

İkinci teklik şahıs

Zamirlerde ve çekimli fiillerde belirtilen «dinleyen» *sen* zamiri ve çekimli fiillerin *-n, -sIn / -sUn* teklik şahıs ekleri: *S e n bilirsin artık Allah'ım* (T. Buğra *Firavunun imamı* s. 185). *S e n ise beni zayıf t a n ı d ı - n; onunla bu uzun ülfetime ş a ş ı r m a - n lâzım gelir.* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından*, s. 24). *S e n bana sönmeyen ateşlerden ve solmayan güllerden bahset* (Y. K. Karaosmanoğlu, *göst. e.*, s. 55). *Bir gün olup s e n yine buralara gelmiş o l a c a k - s ı n. Neden bu kadar yoruluyor-s u n?* vb.

İkincil uzunluk

Bir kelimenin ilk veya daha sonraki hecelerinde ses değişmeleri veya kaynaşmaları ile oluşmuş bulunan uzunluk, ikaame uzunluğu: *yağmur > yāmur, çekerken > çekēken, parça > pāça, vara-cak > vācak, geldi > gēdi* vb. Bu olay daha çok Anadolu Ağızlarında görülür.

İkincil vurgu (Alm. *Nebenton;* Fr. *accent secondaire;* İng. *secondary stress)*

Bir kelimenin asıl vurgusu dışında kalan ve cümle içindeki kullanılış biçimine bağlı olan vurgusu. *yárın gelecek,* (normal vurgulu şekil yarín). *kápuya koştu* (kapuyá); *otúrmadı.* (oturmadí); *canın istérsé.* (canın istersé) vb.

ikizleşme (Alm. *Gemination;* Fr., İng. *gemination)*

İç seste iki ünlü arasında bulunan bazı ünsüzlerin boğumlanmalarındaki tekrarlanma: *İki / ikki, yedi / yeddi, yetti, otuz / ottuz, tokuz / tokkuz* gibi. Eski Türk-

çede ve diğer Türk lehçelerinde görülebilen ikizleşme olayı Türkiye Türkçesinin yazı dilinde yoktur. Genellikle bazı Anadolu ağızlarında devam edegelen bir olaydır: *yeddi* «yedi», *dokkuz* «dokuz», *sakkal* «sakal», *ısısırmak* «ısırmak», *qaşşıḫ* «kaşık», *ışşıḫ* «ışık», *yazzık, yazzıḫ* «yazık» gibi.

Türetme, birleşme veya ses değişmesi yoluyla yanyana gelmiş bulunan *yassı < yat-ası, gömme < göm-me, yolluk > yol + luk, tuttum > tut-tu-m, ıssız > ıdı-sız* gibi kelimelerdeki ikizleşmenin bu olayla ilgisi yoktur.

Kubbe, mücellâ, muattal, müddet, cellat, hisse, cadde gibi Arapça kelimelerdeki ikiz ünsüzler de bu kelimelerin asıllarında var olan çift ünsüzlerdir. Dilimizde son sesleri tekleşmiş olan *his, zan, red, hak* gibi Arapça kelimelede ekleme veya birleşme sırasında kendini gösteren ikizleşme, bunların asıllarında zaten var olan seslerin yeniden ortaya çıkmasından ibarettir: *hissetmek, reddetmek, zannetmek, hissi, redde, zanna, hakka* vb.

ikiz ünlü (Alm. *Diphthong, Doppellaut, Zweilaut;* Fr. *diphtongue;* İng. *diphtong)*

Aynı nefes baskısı altında boğumlanan ve tek bir ünlü değerinde olan çift ünlü: *a͡i, e͡i, a͡u, ö͡u* gibi. İng. *you* (yū:sen, siz), *fine* (fayn: ince nazik), *time* (taym:zaman), *beer* (bīr:bira), *loud* (laud: yüksek sesli, gürültülü); Alm. *Haar* (hār:saç), *baum* (baum:ağaç), *bäume* (boyme:ağaçlar), *zwei* (tsvay: iki) vb.

Türkçede aslî olarak ikiz ünlü yoktur. Yakut Özbek, Türkmen, Karagas, Azerî vb. Türk lehçelerinde görülen ikiz ünlüler, Ana Türkçedeki aslî uzun ünlülerin zamanla ses değişmelerine uğrayarak ikiz ünlü durumuna dönüşmesinden oluşmuştur. Yenisey yazıtlarında: *ü͡öz < ōz,* «kendi» Yak. *suoh < *yōk* «yok», *s͡uol < yōl,* «yol» *küöḫ < kōk* «kök», Tkm. *duyz < tūz* «tuz», Tkm. *düyş < dūş* «rüya», Karag. *eyş < ēş* «eş, yoldaş», Özb. *diy- < tī* demek» vb.

Türkiye Türkçesinin yazı dilinde de ikiz ünlü bulunmaz. Ancak, hece sonları *y, v* ünsüzleri ile sonuçlanan bazı kelimelerde bunların söylenişleri bakımından bir ikiz ünlü oluşmuştur. *öyle > ö͡ile, böyle > bö͡ile, söylemek > sö͡ilemek. yavru > y͡uru* vb.

Anadolu ve Rumeli ağızlarında da ünlü düşmesi ya da hece sonlarındaki *y, v* ünsüzleri ile yalın veya eklerle genişletilmiş kelimelerin iç seslerindeki *y, v, ğ, h* ünsüzlerinin eriyip kaybolmaları dolayısıyla yanyana gelen ünlüler, tek bir nefes baskısı altında birleşerek ikiz ünlüleri oluştururlar: *nere͡i < nereye, sare͡i < saray, gonuş͡i < konuşuyor, y͡it < yiğit, d͡ün < düğün, d͡in < diyin* «diyerek», *m͡akkeme > mahkeme* vb. Kelimelerin söyleyiş değerleri bakımından Türkçede üç türlü ikiz ünlü vardır:

a- *Alçalan ikiz ünlü:* Birinci öğesi vurgulu veya daha sürekli, ikinci öğesi birinciye bakarak daha dar ve süreksiz olan ikiz ünlü: *a͡ulu < avlu, y͡uru < yavru, ö͡ile < öyle, ö͡ilen < öylen* «öylen», *kö͡ilü < köylü, ge͡inip < giyinip, nire͡i < nereye* vb.

b- Yükselen ikiz ünlü: İkinci öğesi vurgulu veya birinci öğeye oranla daha dar veya süreksiz olan ikiz ünlü türü: *bu͡ıa < buraya, ç͡ual < çuval, u͡aḫıt < o vakit, c͡erim < çiğerim* vb.

c- *Eşit ikiz ünlü:* Her iki öğesindeki ünlü aynı ve boğumlanma süresi eşit olan ve seyrek rastlanan ünlü türü: *yağmur yaar < yağar, babayiit < babayiğit, düün < düğün* vb.

ikiz ünsüz

Aynı hece içinde bulunan ve ses değeri bakımından tek bir ünsüz durumunda olan ünsüz: Ar. *hiss, zann, hakk, redd;* Alm. *ich* «ben», *buch* «kitap», *schönheit* «güzellik», *nass* «ıslak», *gross* «büyük», İng. *church* «kilise», *teacher* «öğretmen» vb.

iktidar fiili bkz. **yeterlik fiili.**

İlerleyici benzeşme (Alm. *Progressive Assimilation, fortschreitende Assimilaion;* Fr. *assimilation progressive;* İng. *progressive assimilation)*

Kelime içinde yanyana bulunan ünsüzlerden öncekinin kendinden sonrakini etkileyerek boğumlanma niteliği bakımından kısmen veya tamamen kendisine benzetmesi olayı: *işçi, balcı, askı, eski, bitki, yetki,* yanında *yaygı, kaygı, vergi, attan, ağaçtan, elden, evden, çarşanba > çarşamba, perşembe > perşembe* vb. Benzeşme olayı ağızlarda yaygındır. Türü bakımından ilerleyici yarı benzeşme ve *İlerleyici tam benzeşme* olmak üzere ikiye ayrılır.

İlerleyici tam benzeşme: *anlamak > annamak, dinlemek > dinnemek, şemsiye > şemşiye, yanlış > yannış* vb.

İlerleyici yarı benzeşme: *düğümlenmek > düğümnenmek, kimler > kimnē, mumlu > mumnu, añlatmış > añnatmış* vb.

İlerleyici benzeşme, ünlü uyumu kurallarına bağlı olarak bazan kaynaşmış birleşik kelimelerde, ünlülerde de görülür. *hay demek > haydamak, bir az > birez, yalın öz > yalınız > yalnız, kıl ibrik > kılıbık, sekiz on > sekizen > seksen* vb. Karşıtı **gerileyici benzeşme**'dir. Bk. **benzeşme**

İletişim (Alm. *Komminukation:* Fr. *Communications:* İng. *Communication)*

Bir bilginin, bir haberin, bir niyetin, bir konuşmanın ilkel veya gelişmiş bir işaret sisteminden yararlanılarak bir zihinden başka bir zihne yahut da bir merkezden başka bir merkeze ulaştırılması. Dil en önemli iletişim aracıdır.

ilgi eki (ilgi hali eki) (Alm. *Genitiv Endung,* Fr. *Suffixe génitif;* İng. *genitive suffix)*

Eklendiği isim ile başka bir isim arasında, asıl görevi itibariyle ilgi bağı kuran ek, *+In, / + Un, +nIn, / +nUn* ekleri: *ev + in, yılan + ın okul + un, söz + ün; kişi + nin, kapı + nın, çocuğ + un, sürü + nün* vb. *Hareket bir insanın giyindiği şekil olur* (A. H. Tanpınar, *Yaşadığım Gibi,* s. 327). *Ahmet Haşim'in büyük ve esrarlı kıymeti, hâlis bir şair olarak doğmuş olmasıydı* (A. Ş. Hisar, *Ahmet Halim-Yahya Kemal'e Veda,* s. 152). *Lalanın odasında yaz kış bir saç mangal bulunur, bu mangalın üzerinde kulpsuz bir ibrik kaynardı.* (R. N. Güntekin, *Kızılcık Dalları,* s. 47). *Başındaki dağınıklığın eklemlerindeki kesikliğin, hiç değilse hafiflemesini uzun süre bekledi* (T. Buğra, *Yalnızlar,* s. 51). *Doğrulugun ve güzelliğin kaynağı, bu duru ve sessiz mıntıka değil de neresidir* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından,* s. 32) vb.

İlgi hali (Alm. *Genitiv;* Fr. *génitiv;* İng. *genitive;* Osm *izafet)*

Tamlamalarda bir ismin başka bir isimle ilgili olma hali. Bu hal *+In, /nIn, + Un / + nUn* ekleriyle karşılanır: *ağac + ın yaprağı, kitab + ın kapağı, okul + un bahçesi, güzelliğ + in sırrı* vb. Tamlamalarda tamlayan görevindeki isim ilgi ilişkisini ilgi hal eki almadan da kurabilir: *ağaç kabuğu, yağmur havası, toprak kokusu, çocuk sesi, mum ışığı, ana yüreği* gibi. Ancak, bu türlü tamlamalarda, tamlanan isim belirsiz bir isim durumundadır. *Ev + in kapısı* belirli bir evin kapısı olduğu halde, *ev kapısı* herhangi bir evin kapısıdır.

ilgi hali eki bkz. **İlgi eki.**

İlgileme cümlesi (Alm. *Relativsatz;* Fr. *proposition relative;* İng. *relative clauses)*

İlgi zamirleriyle *(ki)* kurulan birleşik cümle türü: *Vatan muhabbeti k i , muhabbetlerin muhakkak en temizidir,....* (R. N. Güntekin, *Kızılcık Dalları,* s. 48). *Ne ise... demin Zehra'ya demek istedim k i , Murad'ın ortaya koyduğu sermayeyi kabul edişim bu sefer işi adamakıllı ciddiye alışımdandır.* (T. Buğra, *Yalnızlar,* s. 59). *O anda istedim k i , benim de devamlı bir işim, bel bağlayabileceğim bir gelirim olsun...* (T. Buğra, *Yalnızlar,* s. 59) vb. Bk. **ilgi zamiri.**

ilgi zamiri (Alm. *Relativpronomen,* Fr. *pronom relatif;* İng. *relative pronoun)*

Hem zamir hem de bağlaç görevini yerine getiren, bir kelimeyi bir kelime grubuna veya cümleleri ve cümlecikleri birbirine bağlayarak aralarında anlam bakımından ilgi kuran zamir. T. *kim, F. ki: Hissediyor k i , bir tarafı can çekişir ve ölürken, her tarafına bedel başka bir tarafı canlanmakta, dirilmektedir* (N. Fazıl Kısakürek *Aynadaki Yalan,* s. 59). *Ben k i Bursa'yı o kadar severim, sanatımın ve iç hayatımın bütün bir tarafını bu şehre borçluyum* (A. H. Tanpınar, *Yaşadığım Gibi,* s. 209). *Dediler k i , bin derde deva bu mübarek sudur* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından, İki âmanın Sözleri,* s. 106). *Dünyanın başka yerlerinde öyle memleketler vardır k i , düzenini periler kurdu zannedersiniz* (Y. K. Karaosmanoğlu, *göst. y.). Bu işler o kadar zordur k i , gecenizi gündüzünüze katmadan başarıya ulaşamazsınız.* vb.

ilgileme zamiri bkz. **İlgi zamiri.**

ilim dili bk. **bilim dili**

imlâ

Bir dilin söz varlığını o dilde yürürlükte olan ses, şekil, köken vb. kurallara uygun olarak yazıya geçirme; dildeki kelimeleri kurallarına uygun olarak yazma.

ince fark

Kelimeler arasındaki küçük anlam farkı, nüans.

incelme (Alm. *Palatalisierung;* Fr. *palatalisation;* İng. *palatalisation)*

Çeşitli sebeplerle bir kelimedeki kalın sıradan ünlü veya ünsüzlerin ince sıraya geçmesi olayı: *ınanmak > inanmak, yaşıl > yeşil, şış > şiş, tışı > dişi, bıñ > bin, (1000), yuñ > yün, kardaş > kardeş şışman > şişman, alma > elma, kangı > hangi, tıl > til > dil* vb.

İnceltme işareti

Arapça ve Farsça kelimelerde *g, k, l;* Batı kaynaklı kelimelerde *l* ünsüzünün ince okunduğunu göstermek için bu ünsüzlerden sonra gelen *a* ve *u* ünlülerinin üzerine konulan işaret (̂) *dergâh, hikâye, kâr, mezkûr, sükûn, yadigâr, felâket, lâkin, lâzım, plân, lâmba, lâle, kelâm, selâm, üslûp, lâtin* vb.

ince sıra

Yalın veya eklerle genişletilmiş Türkçe kelimelerin, ünlüleri bakımından *e, i, ö, ü,* gibi dilin ileriye sürülmüş durumunda ve ağız boşluğunun ön tarafında boğumlanan ince ünlüleri taşımaları: *gelin, görün ve gözleyin ki, bu işlerin inceliğini öğrenebilesiniz* cümlesindeki kelimelerde görüldüğü gibi. Karşıtı kalın sıra'dır.

ince ünlü (Alm. *vorderer Vokal;* Fr. *voyelle antérience;* ing. *front vowel)*

Dilin ileriye sürülmüş durumunda ve ağız boşluğunun ön tarafında boğumlanan *e, i, ö, ü,* ünlülerinden her biri: *el, ekin, bilim, bilinç, öğünç, üzüm* vb. Karşıtı kalın ünlü'dür.

isim (Alm. *Substantiv, Gegenstandswort;* Fr. *substantif, nom;* İng. *noun, substantive)*

Canlı ve cansız varlıklara, çeşitli somut ve soyut kavramlara ad olan kelime türü: *Ayşe, Hasan, ağaç, yaprak, doğruluk, incelik, ordu, toplum, buluş, akış* vb. İsimler; *özel isim, cins isim, somut isim, soyut isim, topluluk ismi* gibi türlere ayrılır.

isim cümlesi (Alm. *Nominalsatz;* Fr. *phrase nominale;* İng. *nominal sentence;* Osm. *cümle-i ismiyye)*

Yüklemi çekimli bir fiil değil isim veya isim soylu bir kelime olan ve cevher fiili ekleri ile hükme bağlanan cümle: *Ankara'da havalar yazın çok sıcaktır. Güz yağmurları yararlıdır. Ben bildiğiniz kimselerden değilim. Sen daha pek küçüksün. Biz Adanalıyız, siz nerelisiniz?* vb.

Hiç şaşmıyan saat gibi işler durur kader, /
Birgün saat çalar... Çok uzaktan gelir haber...
Artık güneş görünmez olur, gök bulluttadır,
Rahatça dal, ölüm sonu gelmez bir uykudur (Yahya Kemal, *Kendi Gök Kubbemiz,* s. 99).

Bu adamın yaşayıp yaşamaması arasında bir fark yok (Bekir Büyükarkın, *Yoldaki Adam,* s. 359). *Güzelim, gencim.. ama neye yarar, bir dilenci kadar fakirim* (S. Ayverdi, *Yusufçuk,* s. 67). *Toprağın asıl sahibi onunla dövüşendir* (S. F. Abasıyanık, Bütün Eserleri 3, 119). *Nar bahçesi çok eskidir... Kütükleri kocaman kocamandır. Çok gövdenin yarısı kurumuş, yarısı yeşildir.* (Y. Kemal, *Ortadirek,* s. 35) vb.

isim çekimi (Alm. *Deklination,* Fr. *déclinaison,* İng. *declansion;* Osm. *isim tasviri, ahvâl-i ism)*

Cümlenin çeşitli ögeleri arasında geçici anlam ilişkileri kurmak üzere isim veya isim soylu kelimelerin hal ekleri alarak girdikleri çekim. Türkiye Türk-

çesindeki başlıca isim çekimi ekleri şunlardır: yalın hal (eksiz), yükleme hali eki + *I*, + *U*, *nI*, *nU*; yönelme hali eki + *A*, + *nA*, Bulunma hali eki + *DA*, çıkma hali eki + *DAn*, İlgi hali eki: + *In*, + *Un* + *nIn*, + *nUn*. Örnekler: *iş*, *iş* + *i*, *iş* + *e*, *iş* + *te*, *iş* + *ten*, *iş* + *in*; *sen*, *sen* + *i*, *san* + *a*, *sen* + *de*. *sen* + *den*, *sen* + *in*; *okuduğum*, *okuduğum* + *u*, *okuduğum* + *a*, *okuduğum* + *da*, *okuduğum* + *dan*, *okuduğum* + *un* vb.

Eski Türkçede ve bugünkü bazı yazı dilleriyle lehçelerde bunlara + *ÇA* eşitlik hali, + *In* / + *Un* vasıta hali, -*GArU* yön gösterme halleri eklerini de eklemek gerekir.

Dilimizde bazı hallerde bir kalıntı halinde + *ÇA* eki hâlâ devam etmektedir: *ben* + *ce*, *gönlüm* + *ce* gibi. *ile* edatından ekleşen + *lA* eki de yavaş yavaş beraberlik gösteren bir isim çekim ekine dönüşme durumundadır: *çocuk* + *la*, *annen* + *le*, *baban* + *la* vb.

isimden türeme fiil (Alm. *Denominales Verbum;* Fr. *verbe dénominal;* İng. *denominative verb;* Osm. *isimden müştak fiil*

isim kök veya gövdelerinden isimden fiil yapma ekleriyle türetilen fiil: *bekleşmek* < *bek* + *le-ş-*, *dertleşmek* < *dert* + *le-ş-*, *susamak* < *su* + *sa-*, *oynamak* < *oy(u)n* + *a-*, *aldatmak* < *al* + *da-t-*, *ağarmak* < *ağ* + *ar-*, *onarmak* < *on* + *ar-*, *tozutmak* < *toz* + *ı-t-* vb.

isimden türeme isim (Alm. *Denominales Substantive* Fr. *nom dénominal;* İng. *demoninative noun)*

İsim kök veya gövdelerinden isimden isim yapma ekleriyle türetilen isim: *başlık* < *baş* + *lık*, *yazlık* < *yaz* + *lık*), *ağaçlık* < *ağaç* + *lık*, *denizcilik* < *deniz* + *ci* + *lik*, *gemici* < *gemi* + *ci*, *yurttaş* < *yurt* + *daş*, *Farsça* < *fars* + *ça*, *Japonca* < *Japon* + *ca*, *erkekce* < *erkek* + *çe*, *gizlice* < *gizli* + *ce*, *gelincik* < *gelin* + *cik*, *akıllı* < *akıl* + *lı*, *sürekli* > *sürek* + *li*,-*uykusuzluk* < *uyku* + *suz* + *luk*, *sabahleyin* < *sabah* + *leyin* vb.

isim-fiil (Alm. *Deverbales Nomen;* Fr. *nom déverbal;* İng. *deverbal noun;* Osm. *fiilden müştak isim)*

Fiilin isim gibi kullanılması; isim gibi kullanılan fiil. Türkçede -*mAk*, -*mA*, *Iş* / *UŞ* ekleriyle yapılan üç türlü isim-fiil vardır: *anlaş-mak*, *konuş-mak*, *tartışmak*; *çalış-ma*, *tanış* + *ma*, *görüş-me*; *gel-iş*, *gid-iş*, *sat-ış*, *tut-uş*, *görün-üş* vb. bk. **mastar ve kılış ismi.**

isim fiili bk. **ek-fiil.**

isim gövdesi (Alm. *Nominalstamm;* Fr. *théme nominale;* İng. *nominal stem)*

İsim veya fiil kökünden yapım ekleri ile türetilen isim: *korkunç* < *kork-unç*, *yerli* < *yer* + *li*, *basın* < *bas* + *ın*, *tarım* < *tarı-m*, *gözcü* < *göz* + *cü*, *tutucu* < *tut-ucu* vb.

isim halleri bk. **hal**

isim işletme eki bkz. **isim çekimi ekleri**

isim kökü (Alın. *Nominalwurzel;* Fr. *racine nominale;* İng. *nominal root;* Osm. *cezr-i ismî)*

Somut veya soyut varlıkları veya onların vasıf, durum ve ilişkilerini gösteren ve yapı bakımından bölünemeyen isim: *el, ayak, baş, kol, iş, taş, ot, kuş, gönül, sarı, yeşil, iç, alt, üst, pek* vb.

isim soylu kelime

Bir oluş veya kılışı bildiren fiiller dışında kalan isim, sıfat, zamir, edat, zarf, bağlaç ve ünlüm türündeki bütün kelimelere verilen genel ad; ismin geniş anlamlı sınırları içinde yer alan fiil dışındaki gramer bölükleri: *İnce, güzel, ben, biri, kendi, yukarıda, şimdi, ile, fakat, ancak, güzel, yazık! oh!* vb.

isim tamlaması (Alm. *Genitiv Konstruktion;* Fr. *rappurt d'annexion, rappurt possessif;* İng. *possessive construction;* Osm. *terkîb-i izafî)*

İyelik bağlantısı ile biribirine bağlanmış iki veya daha çok isimden oluşan tamlama. Türkçede isim tamlaması, ilgi hali eki almış tamlayan görevindeki bir ismin, iyelik eki almış tamlanan görevindeki bir isimle tek bir kavrama karşılık olacak şekilde birleşmesi ile kurulur ve belirli isim tamlaması adını alır: *çocuğun oyuncağı, kapının kolu, annemin işi, devletin gücü* vb. Tamlayanı ilgi hali eki almadan kurulmuş olan tamlamalar belirsiz bir isim veya belirsiz bir kavramı gösterdikleri için *belirsiz isim tamlaması* diye adlandırılır: *çocuk oyuncağı, ana sütü, kapı kolu, kaldırım taşı, dil tutumu* vb.

Her iki türde de ikiden fazla ismin birleştirilmesi ile oluşturulan tamlamalar zincirleme isim tamlamalarıdır: *Şairin anlatımının canlılığı; hikâyecinin özelliklerinin belirtilmesi; Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası; Süt Endüstrisi Mamulleri Kurumu* vb. bk. **Zincirleme isim tamlaması.**

istek cümlesi (Alın. *Wünschsatz, optativer Satz;* Fr. *proposition optative; proposition Désidérative;* İng. *optative sentence;* Osm. *cümle-i iltizamiyye)*

Yüklemi istek kipi olan cümle türü: *Kendi yalanımla bile bile neden u ğ r a ş a y ı m ?* (A.H. Tanpınar, *Yaşadığım Gibi,* s. 57). *Tâ ki bir sürü sun'î vasıtalara muhtaç olmaksızın birbirinizi a n l a y a s ı n ı z* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından,* s. 99). *U n u t m a y a l ı m k i , sanat sevgi ve alâka ile gelişir* (A. H. Tanpınar, *Yaşadığım gibi,* s. 377). *En kıymetli malını ada; günlerce dizüstü kal; aylarca oruç tut; geceleri sabahlara kadar dua et; dişinden tırnağından tütsü yap; etinden kurban ver; tek onun zahminden h a l â s o l a s ı n . . .* (Y. K. Karaosmanoğlu, *E r e n l e r i n B a ğ ı n d a n ,* s. 37). *Kardeşim, bu satırları sana yazıyorum ki, mustarip ruhlar için selâmet yolunun en umulmayan yerde olduğunu b i l e s i n diye* (Y. K. Karaosmanoğlu, *göst. e.,* s. 118) vb.

istek kipi (Alm. *Optativ;* Fr. *optativ;* İng. *optative)*

Fiile istek, niyet, arzu kavramlarını veren tasarlama kipi. Türkçede bu kip fiil kök veya gövdelerine *-(y)A* ekinin getirilmesiyle kurulur:

1. teklik şahıs *bakayım (< bak-a-y-ım), vereyim, (< ver-e-y-im),*
2. teklik şahıs *bakasın (< bak-a-sın), veresin, (< ver-e-sin),*

3. teklik şahıs *baka (< bak-a), vere, (< ver-e),*
1. çokluk şahıs *bakalım (< bak-alım), verelim, (< ver-elim),*
2. çokluk şahıs *bakasınız (< bak-a-sınız), veresiniz (< ver-e-siniz),*
3. çokluk şahıs *bakalar (< bak-a-lar), vereler (< ver-e-ler),*
başlayayım (< başla-y-a-y-ım), başlayasın (< başla-y-a-sın), başlaya (< başla-y-a) vb. vb.

isteme kipleri bk. **tasarlama kipleri**

işaret (Alm. *signal;* Fr. *signe;* Ing *sign)*

İnsanlar arasında anlaşmayı görüşmeyi sağlayan bütün semboller

işaret bilimi (Alm. *Semiologie, Semiotik;* Fr. *sémiologie, sémiotique;* İng. *semiology, semiotics)*

Anlaşmayı sağlayan, karşılıklı iletişimi kuran, işaretlerin niteliklerini ve bağlı oldukları kuralları inceleyen dil bilimi dalı.

Geniş anlamı ile dil bilimini de içine alan, ancak, dille ilgili olsun, olmasın bütün işaret sistemlerini inceleyen bilim dalı.

işaret dili (Alm. *Gebärdensprache;* Fr. *langage des gestes, langue de signes;* İng. *gesture lanquage, sign language)*

El işaretlerinden, mendil, bayrak, renk, koku, ciçek vb. araçlardan yararlanılarak anlaşma ve haberleşmenin sağlanmasında kullanılan saymaca dil.

işaret sıfatı bk. **işaret sıfatları**

işaret sıfatları (Alın. *Demonstrativum; Zeigebeiwort;* Fr. *adjectif démonstratif;* İng. *demonstrative adjective)*

Somut ve soyut varlıklarla türlü nesne ve kavramları yer, zaman ve tasavvurda uzaklığına göre belirten, işaretleyen sıfatlar: *bu, şu, o: B u zevâhir âlemindeki her fiilimiz o ulvî sarhoşluğu bozmadan başka bir şeye yaramadı* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından,* s. 15). *Şimdi b u geceler üstünden Boğaz'ın çabuk akan suları kadar çok zamanlar geçti* (A. Ş. Hisar, *Boğaziçi Mehtapları,* s. 226). *Bari, ş u hastalık olmasaydı* (A. H. Tanpınar, *Huzur,* s. 18). *B u ümidin ne kadar zayıf olduğunu size bir kelime ile söyliyeyim* (A. H. Tanpınar, *göst.e.*s. 337). *B u şiirler, bizim gençliğimizin lezzeti ve zerafeti olmuştu. O zaman Haşim'in musikisine denilebilir ki, kimse erişememişti* (A. Ş. Hisar, *Ahmet Haşim-Yahya Kemal'e Vedâ,* s. 118). *Ş u memlekette bilhassa «Benimdir»in mânasını yeniden öğretmeye lüzum vardı* (A. N. Asya *Ayın Aynasında,* s. 10). *B u kan kokusu, bu vuruş kırış, b u öç, b u zulüm nedir, deme* (S. Ayverdi, *Yusufcuk,* s. 120). vb. bk. **sıfat**

işaret zamiri (Alm. *Zeigefürwort;* Fr. *pronom démonstratif;* İng. *demonstrative pronoun)*

Nesneleri işaret etme, gösterme yoluyla karşılayan kelime. Bugün Türkçede kullanılan işaret zamirleri *bu, şu, o* (teklik) *bunlar, şunlar, onlar* (çokluk)'dır: *Ş u var ki, yanmış bir parmağın soğuk suda bir an için bulunduğu rahatlık, parmak sudan çekilince acıyı misillerle büyütmüş olarak geri getirecektir.* (N. Fazıl Kısakürek, *Aynadaki Yalan,* s. 145). *B u n l a r bizim akıl erdirebileceğimiz meseleler değil.* (N. Fazıl Kısakürek, *göst. e.,* s. 186). *B u adetâ hastayı kudurttu*

(P. Safa, *Şimşek* s. 287). *Onlar bir sürü ıstılahlar sıralamaktaki hünerlerini Ali'ye gösteriyorlar...* (P. Safa, *göst. e.*, s. 303). *B u n u bilmeyi çok isterdim. Onu tanıdığımdan beri böyle bir şeyden şüphe ettim* (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 73) vb.

İşlek *(productif)* bk. canlı.

işletme ekleri (Alm. *Endung, Flexionsendung;* Fr. *désinence;* İng. *ending, termination)*

İsim ve fiil kök veya gövdeleri üzerine gelerek hal, sayı, durum, zaman, kişi gibi gramer ilişkileri kuran ekler. İsim çekimi, iyelik, teklik çokluk, fiil çekimi, fiil çekimindeki zaman ve şahıs ekleri işletme ekleridir: *Bu insan-l a r - ı bir uykusuzluk gece-s i - n - d e* sadece *bir gölge gibi gör-müştüm. Şimdi bu gölge-l e r beni yavaş yavaş, daha ötel e r e ve derin-l e r - e çağır-ı y o r. Baş-lar-ı - n - ı n etraf-ı - n - d a - k i aydınlık değiş-iy o r, muammalar-ı - n - ı çözme-y-e çalıştıkça bir yığın çetrefil meseleyle karşılaş-ıy o - r u m.* (A. H. Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s. 89) vb.

işleyici *(sujet)* bk. özne.

işteş çatı (Alm. *resiprokes Medium;* Fr. *voix réciproque;* İng. *reciprocal middle;* Osm. *müşareket, bina-i müşareket)*

Fiilin gösterdiği hareketin birden fazla kişi tarafından karşılıklı veya toplu olarak yapıldığını gösteren çatı. Bu çatı *Iş / Uş* ekiyle kurulur: *çek-i ş -, k a ç - ı ş -, boz-uş-, kon-u ş -, g ö r - ü ş -, ü ş - ü ş -* vb.

işteş fiil (Alm. *resiprokes Verbum;* Fr. *verbe réciprouge;* ing. *reciprocel verb;* Osm. *müşareket fiili, fiil-i müşareket)*

Bir hareketin, bir oluş ve kılışın birden fazla kişi tarafından karşılıklı veya toplu olarak yapıldığını gösterenve-ş, *Iş / Uş* çatı eki ile kurulan fiil: *atış-< at-ış-mak, çekişmek < çek-iş-mek, görüşmek < gör-üş-mek, gülüşmek < gül-üş-mek, uçuşmak < uç-uş-mak* vb.

isteşlik eki

Fiil kök veya gövdelerine gelerek hareketin birden fazla kişi tarafından karşılıklı ya da toplu olarak yapıldığını gösteren ve işteş çatı kuran ek; *-ş-, Iş / Uş* ekleri: *at-ış-mak, bak-ış-mak, tanı-ş-mak, vur-uş-mak, yaz-ış-mak* vb.

iyelik eki bk. iyelik ekleri

iyelik ekleri (Alm. *Possessivsuffix; Fr. suffixe possessif;* İng. *possessive suffix;* Osm. *lâhika-i mülkiyyet)*

İsmin karşıladığı nesnenin bir şahsa veya nesneye ait olduğunu belirten çekim ekleri. Türkçenin iyelik ekleri şunlardır:

teklik 1. şahıs: *+ °m: iş + i + m, saz + ı + m, yol + u + m, yüz + ü + m,*
teklik 2. şahıs: *+ °n: iş + in, saz + ın, yol + u + n, yüz + ü + n,*
teklik 3. şahıs: *+ I / + U: iş + i, saz + ı, yol + u, yüz + ü,*
Çokluk 1. şahıs: *+ °mIz: iş + i + miz, saz + ı + mız, yol + u + muz, yüz + ü + müz,*
Çokluk 2. şahıs: *+ °nIz / + nUz: iş + i + niz, saz + ı + nız, yol + u + nuz, yüz + ü + nüz.*

Çokluk 3. şahıs: *+ lArI: iş + + ler + i, saz + lar + ı, yol + lar + ı, yüz + ler + i* vb.

iyelikli tamlama

Her iki ögesi de aynı iyelik eklerini alan ve tamlamanın birinci ögesi ikincinin sıfatı gibi kullanılan tamlama: *canım evlâdım, güvencemiz çocuklarımız, yuvamız yurdumuz, güvendiğimiz evlâtlarınız, sakladıkları paraları* vb.

— K —

kakofoni bk. **Ses uyumsuzluğu.**

kalınlaşma (Fr. *vélarisation:* İng. *velarisation)*

Belirli ünsüzlerin kalınlaştırma etkilerine bağlı olarak veya kelime içinden gelen başka sebeplerle ince ünlülerin kalın sıraya geçmesi olayı: ET. *Teŋri* > *TT. Tanrı*, Yak. *tangara;* Osm. *öküz* / Yak. *ogus* < *öküz*, ET. *iñek* > Yak. *ıñak* «inek»; *döğüşmek* An. ağz. *dōşmek, gülüşmek* > *gulüşmek, göz* > *goz, kör* > *kor. güççük* > *guççük* «küçük», *yüksek* > *yüsek* vb.

kalınlık-incelik uyumu bkz. **Büyük ünlü uyumu.**

kalın sıra (Alm. *hintere Reihe:* Fr. *classe postérieure;* İng. *back series)*

Yalın veya eklerle genişletilmiş kelimedeki ünlü veya ünlülerin, dilin geriye çekilmiş ve ağız boşluğunun arka tarafında boğumlanan *a, ı, o, u* gibi kalın ünlüler olması durumu: *kol, kol-lar-ımız-da, kol-luk; oku-, oku-t-tur-duk, kara, kara-la-ma, yaz-, yaz-ı, yaz-ıcı, yaz-ıcı-lık, dağlardan akan soğuk suların toprak altlarında oluşturduğu kuyular* vb. kalın sıradaki ünlülerin oluşturduğu sıra kalın sıradır. Karşıtı **ince sıra**'dır.

kalıntı bk. **eski.**

kalıntı kelime bk. **eski kelime.**

kalın ünlü (Alm. *hinterer vokal;* Fr. *voyelle postérieure;* İng. *back vowel)*

Dilin, ağız boşluğunun arka bölümünde tümseklenmesi ile boğumlanan *a / ı / o / u* ünlülerinden her biri.

kalıplaşma

Herhangi bir kelimeye eklenen çekim veya yapım ekinin bilinen belirli görevi ile değil de eklendiği kelime ile beklendiğinden ayrı yeni bir anlam meydana getirecek şekilde birleşip kaynaşması olayı: *gözde* «sevgili», *yüzde (%), öte, dolayı, ötürü, ileri, dışarı, yeniden,* Kum. *Köpten* «çok önce»; *yayan, için için, nereye, giysi, öğün* «bir defalık yiyecek», *birisi, böylesine, gibi, nicesi?* «nasıl?» vb. Aynı durum iki ya da daha çok kelimenin anlam kaymasına uğrayarak ilk anlamlarından farklı bir şekilde kaynaşıp kalıplaşması için de söz konusudur. Deyimler böyle bir kalıplaşmanın ürünüdür: *Akbaba, kaptıkaçtı, şıpsevdi, dolmuş, dolma, dondurma, göze girmek, gözden düşmek, başgöz etmek, dibine darı ekmek, dil dökmek.* vb.

kalkan kıkırdak (Fr. *cartilage thyroide)*

Gırtlağın arka kıkırdak üzerine oturmuş bulunan ve iki kanadı ön tarafta biribiriyle birleşerek katlanmış kalkanı andırır bir çıkıntı meydana geti-

ren kısmı. Kalkan kıkırdağın erkeklerde, özellikle zayıf erkeklerde dıştan da belli olan bu çıkıntılı kısmına *âdem elması* denir.

kapalı e (Alm. *geschlossenes e;* İng. *closed e)*

Boğumlanma noktası *i* ve *e* ünlüleri arasında bulunan *e* sesi (*ė*). Ön ya da iç seslerde olmak üzere hep kök hecede bulunur: *ėrken, ėrkenden, ẏėdi, gėce, ėtmek, vėrmek, ẏėmek, dėmek, ẏėtişmek, ẏėl, ẏėle* vb.

kapalı hece (Alm. *gedeckte silbe, geschlossene silbe;* Fr. *syllabe fermée; İng. closed syllable)*

Ünlü + Ünsüz, ünsüz + ünlü + ünsüz ve sonu ünsüz veya uzun ünlü ile biten hece: *iz, iş, in, ip, ak, ot, sap, kol, göz, yüz, yaşlanmak, güçlendirmek* vb.

Aruz vezni ile yazılmış şiirlerde uzun ünlü veya ünsüz + uzun ünlü kuruluşundaki heceler de kapalı hece değerindedir: *âhir (āhir), mâhir (māhir), çare (çāre), lâkin (lākin)* vb. Karşıtı açık hece'dir.

kapanma (Alm. *schliessung, verschluss;* Fr. *fermeture;* İng. *closure)*

Patlayıcı ünsüzlerin boğumlanması sırasında ses yolunun önce bir kapanma durumuna geçmesi: *c, ç, d, t, p, k, g* ünsüzlerinin boğumlanmasında görüldüğü gibi.

kapsam (Alm. *Inhalt des Wortes, Wortinhalt: wortbedeutung;* İng. *contextual meaning)*

Bir kelimenin söz içindeki diğer unsurlarla birlikte ve bu unsurların yardımıyla bir kavramı karşılamak üzere meydana getirdiği anlam. Örnek olarak *sırt* kelimesini ele alalım: Bu kelimenin biribirinden farklı beş, altı anlamı vardır. Fakat kelimenin anlam kapsamı ancak, söz içinde kendisine yardımcı olan diğer öğelerin yardımıyla belirlenebilmektedir. Eğer kelime *sırtım ağrıyor* cümlesinde geçiyorsa *sırt* kelimesi kapsam bakımından «insanlarda vücudun boyundan bele kadar uzanan kısmı» anlamıyla; yok, *Boğaz sırtlarında güzel bir evi vardı* cümlesinde yer alıyor ise «Boğazdaki tepelerin üst bölümü» anlamıyla; *yazıyı kitabın sırtına yazsınlar* cümlesinde ise «ciltlenmiş kitapta dikişin bulunduğu bölüm» anlamıyla kullanılmıştır. Kelimenin kapsamı da her söz içinde ifade ettiği anlam veya anlamlarla sınırlanır.

karma dil (Alm. *Mischsprache;* Fr: *langue mixte;* İng. *mixed language;* Osm. *lisan-ı muhtelit)*

Çeşitli dillerin karışmasından oluşan dil; daha kolay anlaşabilmek amacıyla, aşağı bir uygarlık düzeyinde bulunan toplulukların ilişkide bulundukları veya birarada yaşadıkları üstün uygarlıktaki toplulukların dillerinden aldıkları türlü öğelerle meydana getirdikleri karma dil. Akdenizdeki *Sabir,* Çin sularındaki *Pidgin-English,* Pasifik'teki *Beach-la-Mar* dilleri ve yerli Amerika dillerinden *Chinook* dili ile karışmış İngilizceden oluşan *Chinook* İngilizcesi gibi. Bunlarda *jargon* (yapma dil) ve *lingua franca* (karma dil) nitelikleri vardır.

karmaşık fiiller (Alm. *komplexes verbum;* Fr. *verbe complexe;* İng. *complex verb;* Osm. *mudil fiil)*

Öncelik, başlama, niyet gibi fiilin zamanı ve tarzıyla ilgili özelliklerini gösteren ve *olmak* fiilinin bazı sıfat fiillere getirilmesiyle kurulan birleşik fiil. Öncelik: *-mış olmak,* başlama: *Ir-ol-,* niyet: *-AcAK ol-, -IcI ol-, -Ir ol-* (nadir): *Eğer çaylar ı s m a r l a n m a m ı ş veya g e l m e m i ş o l s a y d ı kalkacak, kaçacaktı* (R.H. Karay. *Memleket Hikâyeleri: Kuvvete Karşı.* s. 120). *Tahsin Efendiyi dinlerken bu ruh muammasını h a l l e t m i ş o l d u m* (R.N. Güntekin. *Acımak,* s. 65). *Asıl sözlerimiz söylenmemiş kalanlar, başkalarının duymadıkları ve eğer s ö y l e y e b i l m i ş o l s a k, hem onları hem de kendimizi şaşırtacak olanlardır* (A.Ş. Hisar. *Çamlıcadaki Eniştemiz.* s. 18). *Bu suretle Sermed, kendi sevgisini de ayaklar altına alarak, nefsini feda ederse işlediği ruh cinayetini kısmen ö d e m i ş o l a c a k t ı* (S. Erol, *Ülker Fırtınası.* s. 82). *Bir gün, doktora: «gaari insanlar bir başka güler, başka çeşit ö f k e l e n i r o l d u l a r» demişti* (T. Buğra, *Dönemeçte.* s. 45). *Sözler ve kelimeler bile boyuna değişiyordu. Birtakım insanlarla artık konuşmayı sürdüremez, çoğunlukla canı sıkkın, arada bir de öfkeli s u s k u n l a ş ı r o l m u ş l a r d ı* (T. Buğra, *göst. e.,* s. 45). *Çerçi, merçi... bana s o r a c a k o l u r s a n ı z, onlar hiç değilse durumla da, konuyla da ilgileniyorlar.. koyun gibi güdülmekten kurtulmak için* (T. Buğra, *göst. e.,* s. 133). *Bu hâl aylarca sürdükten, yıl döndükten sonra beklenmedik bir şey, Hurrem'in artık u m a m a z o l d u ğ u bir değişim olmuş, Murad da Hurrem'e benzemişti* (T. Buğra, *Yalnızlar.* s. 21). *Haşim'e Arap demek, onu bütün varlığını temin eden bir âlemden ayırarak, bir hiçe döneceği bir âleme atmak, fânî ömründe değil ömrünün tesellisi olan âtisinde, bu âtide y a ş a y a c a k o l d u ğ u n a inandığı eserinde öldürmek istemekti* (A. Ş. Hisar, *Ahmet Haşim -Yahya Kemal'e Veda.* s. 129) vb.

karşılaştırma (Alın. *komperation;* Fr. *comparaison;* İng. *comparison;* Osm. *mukayese)*

İki veya daha çok sayıdaki dilin birbirine benzeyen ve benzemeyen yanlarını ortaya koymak üzere yapılan karşılaştırma. Dil akrabalıklarının ortaya konmasında bu türlü çalışmaların önemli rolü olmuştur.

karşılaştırma bağlaçları

Cümlelere kattıkları başka anlamlar yanında, «eşitlik», «üstün tutma», «oranlama», «birlikte olma», «birlikte olmama» gibi anlamlarla iki veya daha çok unsur arasında bağlantı kuran bağlaçlar: *dA...dA, ya...ya, ne... ne, hem... hem:*

Hoplaya hoplaya başını alıp gitmekten, analarının memelerini daha bir acıklı, daha bir yalvarışlı olarak daha biraz uzaklardan işitmekten hoşlanan k u z u l a r d a, ikide bir efeleşip kapışan k o ç l a r a d a artık iyice yumuşak davranıyor, hattâ oyunlara kapılıveriyordu (T. Buğra. *Yarın Diye Bir Şey Yoktur,* s. 161). *Biz bir şey anlamıyorduk ya, n e bir şey soran oldu n e d e bir kelime söyleyen* (T. Buğra. *göst. e.,* s. 171). *Ötekine gelince, o artık n e kartaldı n e jet, n e d e at... bir efendi idi o* (T. Buğra. *göst. e.,* s. 214). *Kör talihin göstereceği yol ise y a mihnet y a sefalet yoludur* (Y. K. Karaosmanoğlu. *Erenlerin Bağından). Bağışla yenge; hem çağırılmadan h e m d e çok erken geldim, dedi* (T. Buğra. *Yalnızlar.* s. 7) vb.

karşılaştırma derecesi (Alm. *komparativ, mehrstufe;* Fr. *comparatif;* İng. *comparative;* Osm. *mukayese, derece-i tafdil)*

Sıfatlarda ve zarflarda biribiri ile yapılan karşılaştırmaların nitelik ve nicelik bakımından eşitlik, üstünlük ve en üstünlük derecelerinde olması. Karşılaştırma derecesi, sıfat ve zarfların önüne getirilen *gibi, kadar, denli, daha, çok, ziyade, fazla, en, pek* gibi kelimelerle karşılanır: *Arı k a d a r çalışkan bir oğlunuz var. Ayşe, Nazlı'dan d a h a d ü z e n l i bir kızdır. Sen bu işi onlardan d a h a i y i başarabilirsin. Kardeşin burada b e n d e n ç o k yoruluyor. Verdiğin emek b u n d a n f a z l a gelir getirmez. Arkadaşların e n y a ş l ı s ı toplantıya başkanlık edebilir. Funda p e k u s l u bir çocuktur* vb. Karşılaştırma derecesi; *eşitlik, üstünlük* ve *en üstünlük* olmak üzere üçe ayrılır. Bk. **karşılaştırma sıfatı, karşılaştırma zarfı.**

karşılaştırma eki

Sıfatlarda kuvvetlendirme ve karşılaştırma derecesi kurmak için kullanılan ek: *+rAK.* Tarihî türk yazı dillerinde kuvvetlendirme ve karşılaştırma görevlerini karşılamak için işlek olarak kullanılan bu ek, Eski Anadolu Türkçesinde daha çok karşılaştırma görevinde kullanılmıştır. Bu gün bu ek, karşılaştırma anlamını kaybederek benzerlik ve azlık kavramını veren kelimeler yapmaktadır. Canlı değildir: *acırak, alçarak, (<alçak + rak), Azrak, bozrak, küçürek (<küçük + rek), ufarak (<ufak + rak)* vb.

Bu gün artık Türkiye Türkçesinde karşılaştırma sıfatları eşitlik derecesinde *gibi, kadar* edatları, üstünlük derecesinde *daha* ve en üstünlük derecesinde *en* zarflarıyla yapılmaktadır: *güzel, daha güzel, en güzel* gibi. Bk. ve krş. **karşılaştırma derecesi ve karşılaştırma sıfatı.**

karşılaştırmalı dil bilimi (Alm. *vergleichende sprachwissenschaft;* Fr. *linguistique comparée;* İng. *comparative philology)*

Dilleri biribirleriyle karşılaştırarak, aralarındaki benzerlik ve yakınlıklar ile benzemeyen yönlerin tespiti yoluyla, ortak ana şekillerin farazî olarak ortay çıkarılmasını ve dil tiplerinin belirlenmesini inceleyen bilim dalı.

karşılaştırmalı gramer (Alm. *vergleichende Grammatik;* Fr. *grammaire comparée;* İng. *comparative grammar.)*

Aynı dil ailesine giren dilleri veya bir dilin lehçelerini ses, şekil, cümle ve anlam bilgileri bakımından karşılaştırmalı olarak inceleyen gramer.

karşılaştırma sıfatı (Alm. *Komparativ, Vergleichsstufe;* Fr. *adjectif comparé;* İng. *comparative degree*)

Bağlı olduğu ismin, karşılaştırılan diğer isme göre nitelik ve miktar bakımından derecesini gösteren sıfat(lar). Bu derecelendirme sıfatların önüne getirilen *daha, en, pek çok* gibi kelimelerle sağlanır: *Onlardan d a h a k ü ç ü k bir kız çocuğu, kendisinden d a h a u f a k bir erkek çocukla s a ğ tarafta, duvarın dibinde çamurla oynuyorlardı* (A. H. Tanpınar, *Yaz Yağmuru, Teslim,* s. 95). *Ve duygusallığı, her zamanki gibi, e n s a ğ l a m dayanak saydı* (T. Buğra, *Yalnızlar,* s. 206). *Her taraf sustuktan, siyahlaştıktan sonra sularda d a h a k u v v e t l i bir ses, ta derinlerinden gelen hoş, belirsiz bir aydınlık hasıl olmuştu* (R.

H. Karay. *Memleket Hikâyeleri: Şaka,* s. 67). *Burası e n y a k ı n kasabaya iki gün uzakta, Anadolu'nun çıplak, yolsuz, viran bir köyü idi* (R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri: Boz Eşek,* s. 81) vb. Bk. **karşılaştırma derecesi.**

karşılaştırma zarfı (Alm. *Komparativ, Vergleichsstufe*; Fr. *adverbe comparatif*; İng. *comparative degree*)

Bir fiilin, sıfatın veya zarfın derecesini belirten zarf. Bu derecelendirme, sıfatlarda olduğu gibi «eşitlik», «üstünlük» ve «en üstünlük» şeklinde üç derece üzerinde gösterilir. Eşitlik derecesi *gibi, kadar, denli* edatlarıyla, üstünlük *daha,* en üstünlük *en* kelimeleriyle yapılır:

Bazan içlerinden birisi bu mahşerde yaşamak imkânsızlığını duyuyor, o zaman sele katılmış bir a ğ a ç k ü t ü ğ ü g i b i y e r i n d e n f ı r l ı y o r, İstanbul'a, Ankara'ya, başka bir yere gidiyor, hayatını başka şartlarla deniyordu (A. H. Tanpınar, *Yaz Yağmuru: Teslim,* s. 91). *Düz gergin vücuduyla adeta bir sedef g i b i kapalı* (A.H. Tanpınar, *Yaz Yağmuru: Rüyalar,* s. 126). *Kadınlar ise t a ş g i b i s e s s i z, k ü t ü k k a d a r h a r e k e t s i z ve donuktular,...* (R.H. Karay, *Memleket Hikâyeleri: Yatık Emine,* s. 8). *Ben d a h a g e n ç olduğum için, sahipsiz kalan ağıla koşuyorum,...* (Y.K. Karaosmanoğlu. *Erenlerin Bağından: Diğer Nesiller,* s. 75). *Mutasarrıfın evinde gece d a h a k i b a r c a, d a h a z a r i f ç e geçmişti* (R.H. Karay, *Memleket Hikâyeleri: Yatık Emine,* s. 36). *Ben ona inanırım ki, öyle bir insanı doğuracak kadın kutsallaştırılmaya Meryem Ana'dan d a h a ç o k hak kazanırdı* (T. Buğra, *göst. e.,* s. 14). *Kırk paralık hafızaya, iki yüzlü hafızaya yüze gülücülerin e n y ü z s ü z ü o l a n hafızaya sarılıp zamana meydan okumak?* (T. Buğra, *göst. e.,* s. 207). *Hem de Donkişotluğun, yeldeğirmenleri silahşorluğunun e n g ü l ü n c ü e n k ü ç ü l t ü c ü s ü d ü r, bu* (T. Buğra, *göst. y.*) vb.

karşıt anlamlı (Alm. *Antonym, gegensatzliches wort;* Fr. *antonyme;* İng. *antonym*)

Anlamları bakımından biribirine karşıt olan; birbirine zıt anlam taşıyan (kelimeler): *acı / tatlı, az / çok, ağır / hafif, aşağı / yukarı, büyük / küçük, iyi / kötü, eğri / doğru, irili / ufaklı, güzelli / çirkinli* vb. Karşıtı **eş anlamlı**'dır.

karşıt anlamlılık (Alın. *Antonymie, gegensatzlichkeit;* Fr. *antonymie;* İng. *antonymy;* Osm. *tezad.*)

İki kelimenin biribirine aykırı, biribirine karşıt anlam vermesi durumu: *açlık / tokluk, iyilik / kötülük, hastalık / sağlık, gençlik / ihtiyarlık, soğuk / sıcak, genişlik / darlık,* vb...

kavram (Alm. *Begriff;* Fr. *concept notion;* İng. *concept, notion*)

Dünyadaki nesnelerin, durumların, hareketlerin ve tasavvurların dildeki ifadesidir. Kavramın değeri, niteliği aynı dili konuşan kimselerce aşağı yukarı aynıdır: *ekmek, su, susuzluk, tembellik, delikanlı, dörtnala, tutumlu* vb.

kelime öbekleri bk. **kelime grupları**

kavram alanı bk. **anlam alanı, dil alanı**

kavram çekirdeği

Kelimenin ifade ettiği ilk ve asıl anlam. Meselâ *baş, ayak, kaş, kol, boğaz, göz* gibi organ adları değişik kavramlarla genişlediklerinden, bu kelimelerin

temel anlamları yani *kavram çekirdekleri* organ adı olmalıdır. Bk. temel anlam.

kaynaşma (Alm. *Kontraktion, Zusammenziehung;* Fr. *contraction;* İng. *contraction)*

Ayrı hecelerdeki iki ünlünün bir tek ünlüde veya birden çok hecedeki seslerin tek hecede toplanması olayı. Bu olay daha çok kelime birleşmelerinde görülür: *gidemedim (< gide umadum), cumartesi (<cuma ertesi), niçin (<ne için), neyse (<ne ise), nasıl (<ne asıl), neylersin (<ne eylersin), güllaç (<güllü aş), sütlaç (<sütlü aş), yirmi (< yigirmi), doğurmak > dörmak, yapurgak > yaprak, geleceğim > gelcem* vb.

kelime (Alm. *Wort;* Fr. *mot;* İng. *word)*

Bir veya birden çok heceli ses öbeklerinden oluşan, aynı dili konuşan kişiler arasında zihinde tek başına kullanıldığında belli bir kavrama karşılık olan somut veya belli bir duygu ve düşünceyi yansıtan soyut yahut da somut ve soyut kavramlar arasında ilişki kuran dil birimi. Somut kelime: *ağaç, taş, kedi* vb. Soyut kelime: *sevinç, üzüntü, kaygı, çalışkanlık, dolayı,* vb.

kelime bilimi (Alm. *Lexicologie,* Fr. *lexicologie,* İng. *lexicology, Osm. ilmü'l-lüga)*

Bir dilin kelime varlığını şekil bilgisi, cümle bilgisi, anlam bilgisi açısından ele alarak türetmede, görev alan birimlerini, birleşik kelimelerini, kalıplaşmış şekillerini, deyimlerini, atasözlerini, alıntı kelime vb. öğelerini inceleyen, bunların köken yapılarını araştıran, şekil ve anlam bilimi açısından geçirdikleri değişme ve gelişmeleri belirleyen dil bilimi dalı.

kelime grubu (Alm. *Wortgruppe;* Fr. *groupe de mot; İng. wordgroup)*

Cümle içinde kavramlar arasında ilişki kurmak üzere birden çok kelimenin belirli kurallar ile yanyana getirilmesinden oluşan, yapı ve anlamındaki bütünlük dolayısıyla cümle İçinde tek bir nesne veya hareketi karşılayan ve herhangi bir yargı bildirmeyen kelimeler topluluğu. Türkçede isim tamlaması, sıfat tamlaması, birleşik isim, birleşik fiil, edat grubu, zarf grubu, ünlem grubu, ünvan grubu gibi çeşitli kelime grupları vardır: *Odanın tavanı, çocuk elbisesi, beş kardeşli aile, türlü türlü işler, kurumuş pınar, kızılırmak, erken kalkmak, gece gündüz çalışmak, iş güç düşünmek, hiç sebepsiz, bildiği halde, çocuk gibi, pişman olmak, bakakalmak, bre kız* vb.

kelime grupları (Fr. *group de mots)* bk. kelime grubu.

kelime hazinesi (Alm. *Wortschatz;* Fr. *vocabulaire;* İng. *vocabulary)*

Bir dilin bütün kelimeleri; bir kişinin veya bir topluluğun söz dağarcığında yer alan kelimeler toplamı: *İngilizcenin kelime hazinesi, üniversite öğrencilerinin kelime hazinesi, aydınlar kesiminin kelime hazinesi* vb.

kelime sınıfı bk. sınıf.

kelime türü (Alın. *Redeteile;* Fr. *partie de discours;* İng. *parts of speech;* Osm. *aksâm-ı kelâm)*

Yapıları, görevleri ve nitelikleri bakımından, kelimelerin, cümle içindeki işleyişlerine göre ayrıldıkları her bir bölüğü. Türkçede sekiz kelime türü

vardır: 1. isim, 2. sıfat, 3. zamir, 4. zarf, 5. edat 6. bağlaç, 7. ünlem. 8. fiil. Bunlar genel bir sınıflandırmada ilk yedisi varlık ve nesnelerle ilgili *isim*, sekizincisi de oluş ve kılış gösteren *fiil* olmak üzere iki ana türde toplanabilir.

kelime vurgusu (Alm. *Wortakzent;* Fr. *accent de mot;* İng. *word-stress)*

Tek heceli kelimelerde çoğunun, çok heceli, kelimelerde hecelerden birinin diğerlerine göre daha yüksek ses tonuyla, söyleyiş süresi uzatılarak diğer hecelerden daha belirgin biçimde söylenmesi: *bir, kayık, hemen, okumadı, ordu, Ordu, çarşamba, Çarşamba, Paris* vb.

kelime yazısı *(İdyografi)*

Belli bir kavramı yansıtan kelimelerin işaretlerle gösterildiği yazı türü. Çin yazısında olduğu gibi: 目 «göz», 人 «kişi» — «bir», 二 «iki», 大 «ulu, büyük» 天 «gök; tanrı», 問 «sormak» vb.

kemiyet bk. **nicelik**

kesik cümle (Alm. *elliptischer Satz;* Fr. *proposition elliptique;* İng. *elliptic clause)*

Konuşma sırasında, bir parçasının dinleyenin anlayışına bırakıldığını göstermek üzere bir kısmı kesilerek söylenen, yüklemi kullanılmadığı halde bir yargı bildiren cümle:

— Bunların hepsini söyledin mi?

— H e p s i n i (söyledim), (P. Safa, *Matmazel Noraliyanın Koltuğu,* s. 52).

Ben sırasıyla altı defterden, rastgele sayfalar okudum, dedi. Geride on iki defter daha var. Vapurum olmasaydı okurdu. İstanbul'a inmeye mecburum. Ferit *dalgındı. Birdenbire doğrularak:*

B e n d e! (İstanbul'a inmeye mecburum) *dedi* (P. Safa, *göst. e.* s. 189).

— Çok acıdım zavallı kıza...

Öbürü cevap verdi:

E v e t b e n d e... (R.H. Karay, *Memleket Hikâyeleri: Hakk-ı Sükût,* s. 113).

Madem ki yaşamaktan vazgeçemiyorum... (A.H. Tanpınar. *Sahnenin Dışındakiler,* s. 310). *Yitiriyorsunuz, demek artık onu dünyanın pisliklerine, rezilliklerine, tuzaklarına karşı koruyamayacaksınız; demek...* (Kemal Tahir, *Esir Şehrin İnsanları,* s. 77) vb.

kesme işareti (Alm. *Apastroph, Auslassungzeichen;* Fr. *apostrophe;* İng. *apostrophe)*

Özel adlara, gerçek kısaltmalara, sayılara getirilen çekim eklerini ayırmak, iki kelimenin birleşmesiyle ortaya çıkan ses düşmesini belirtmek, bir harf veya ekten sonra gelen ekleri veya alıntı kelimelerde hecelerin kesilerek okunacağını göstermek üzere kullanılan işaret, (-')işareti:

Akçakoca'dan Antalya'ya, Ali'den kardeşine, İkinci Dünya Savaşı'ndan önce, AT'dan, ABD'den, 5 Temmuz 1922'de, TBMM'nin açılışı 23 Nisan 1920'dir, k'den g'ye b'den v'ye dönüşme olayı, n'ettin? n'oldu? n'apalım! te'lif, mel'un, meş'um, mes'ul vb. Bk. ve krş. **ayırıcı işaret.**

kesirli sayı sıfatları (Fr. *Adjectif numeral fractionnaire)*

Nesnelerin sayıca bir parçasını belirten sıfatlar; tam sayıların bir parçasını, kesirli sayıları gösteren sayı sıfatları. *beşte bir = 1/5, onda üç = 3/10; yüzde yetmiş = 70/100, 0.70, % 70* vb.

kılış fiili (Alm. *Handlungsverb;* Fr. *verbe d'aktion;* İng. *action verb, verb of action)*

Cümlede yüklemin gösterdiği işin yapma niteliği taşıdığını, yapanın dışında bir nesneye yöneldiğini gösteren fiil: *al-, bil-, getir-, derle-, düşün-, kaz-, yaz-, taşı-* vb.

kılış ismi (Alm. *Nomen-actionis, Geschehenbezeichnung;* Fr. *nom d'action;* İng. *action noun)*

Bir durumu, bir oluş ve kılışı isim olarak anlatan ve fiillerden *-mAk, -mA, -Iş/-Uş, -IcI/-UcU* vb. eklerle kurulan isim: *oku-mak, oku-ma, oku-y-uş, yaz-mak, yaz-ma, yaz-ış, bak-ıcı, gel-ici, gid-ici* vb. örnekler: *Sükût, onları düşünür; a c ı m a k onlara ağlar..* (A.N. Asya, *Kubbeler: Bulutlar,* s. 14). *Bu beklenmeyen b i t i ş i yle çocuk için tabii bir şey olan m a s a l u y d u r m a bu küçük yazıda bütün bir kompozisyon oluyor* (A.H. Tanpınar, *Yaşadığım Gibi,* s. 417). *K i t a p · t a n k o r k m a k, insan düşüncesinden k o r k m a k, insanı kabul etmemektir* (A.H. Tanpınar, *göst. e.,* s. 58). *Pervin kitabını iki avucu arasında asabi bir k a v r a · y ı ş l a sıkarak salondan çıktı* (P. Safa, *Şimşek,* s. 45). *Bu kuvvet kuruntusunun, kendini kuvvetli s a n ı ş ı n sadece o delikanlılık yaşlarına has bir a l d a n ı ş olduğunu k a b u l e t m e k istemiyordu* (T. Buğra, *Yalnızlar,* s. 46). *Bütün bu g i r i ş · l e r i n, d o l a n d ı r m a l a r ı n ne için olduğunu şimdi hepsi de anlamıştı* (T. Buğra, *göst. e.* s. 211).

kısa hece (Alm. *kurze Silbe;* Fr. *syllabe breve;* İng. *short syllable;* Osm. *hece-i meksure)*

Ünlü veya ünsüz + ünlü kuruluşunda olan hece; ünlüsü kısa olan hece: *o-lu-şum, ki-şi, bi-ze, i-yi* vb. Bir de bk. açık hece.

kısalmış kelime (Alm. *elliptisch;* Fr. *elliptique;* İng. *elliptical)*

Bir parçası söyleyişten düşmüş olan kelime: *dişli çark > dişli, yazma eser > yazma, kaz kuşu > kaz, otomobil > oto, limonata suyu > limonata, kilogram > kilo* vb.

kısaltma (Alm. *Abbreviation, Abkürzung;* Fr. *abreviation;* İng. *abbreviation)*

Sık kullanılan kelimelerin, şahıs, yer ve kuruluş adlarının, yer kazanmak, kolaylık sağlamak gibi pratik gayelerle yazıda kısaltılmış şekli: *Dr.* (doktor), *bk.* (bakınız), *krş.* (karşılaştırınız), *cm.* (santimetre), *m.* (metre), *TL.* (Türk Lirası), *km.* (kilometre), *TBMM* (Türkiye Büyük Millet Meclisi), *T.C.* (Türkiye Cumhuriyeti), *A.Ü.* (Ankara Üniversitesi), *TDAY-Belleten* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten) vb.

kısaltma kelime

Birkaç kelimeden oluşan kurum ve kuruluş adlarının her kelimesinin ilk harfi alınarak kurulmuş kelime: *ODTÜ* (Orta Doğu Teknik Üniversitesi), *BM* (Birleşmiş Milletler), *THY* (Türk Hava Yolları), *NATO* (North Atlantic Treaty Organization), *DSİ* (Devlet Su İşleri) vb. Ayrıca bk. kısaltma.

kısa ünlü (Alm. *Kurzvokal; Fr. voyolle courte;* İng. *short vowel)*

Normal ünlülerin boğumlanma sürelerinden daha kısa bir sürede boğumlanan ünlü: *Ben dĕ͡ona dedim k i, işte o iş böylĕ͡oldu* vb.

ki bağlacı (Alm. *Relativpronomen;* Fr. *pronom relatif;* İng. *relative pronoun)*

ki'li birleşik cümlelerde ana cümleyi yardımcı cümleye bağlayan ve dilimize Farsçadan geçmiş olan *ki* nispet zamiri: *Biliyorum k i, yapılan işler hakkında size bilgi verecektir. Öyle bir ev almış k i, görülmeye değer. Öyle yorulmuş k i, yemek bile yiyemedi. Bize öyle bir oyun oynadı k i, sorma* vb.

ki'li birleşik cümle

ki veya *kim* bağlacı ile kurulan birleşik cümle türü. Esas cümle ile bunu izleyen yardımcı cümle Farsçadan alınan *ki* bağlacı veya bağlama görevindeki *kim* zamiri ile biribirine bağlanmaktadır. *Kim* bağlama zamiri genellikle tarihî devir metinlerinde yer alır: *Biliyorum k i sen bu işlerden iyi anlıyorsun. Unutma k i başarının sırrı düzenli ve sürekli çalışmadadır. Ol kuvvetüñ yokdur k i ılanıla* (yılanla) *pençe urasın* (*Marz.*, s. 22a-1). *İşitdüm k i m bir arslan var ıdı kim... (göst. e.,* s. 26a-8). *Balıkçıl sıçrayup dutdı, diledi k i m yuda (göst. e.,* s. 30b-11).

kip (Alm. *Modus;* Fr. *mode;* İng. *mood, mode)*

Fiil kök veya gövdesinin gösterdiği oluş ve kılışın zaman ve şahıs kavramlarına bağlı olarak ne şekilde yapıldığını veya olduğunu gösteren gramer kategorisi. Türkçede kipler *bildirme kipleri* ve *istek kipleri* olarak ikiye ayrılır. Bunlara bk.

kişi ağzı (Alm. *Idiolekt;* Fr. *idiolecte;* İng. *idiolect)*

Bireyler üstü dil sisteminin belli bir kimse tarafından kendine özgü kullanılışı.

komşu ses

Bir dil sesinin çevresinde bulunan ses. Söz gelişi *kuş* ve *kuşak* kelimelerindeki *u* ünlülerinin çevrelerinde bulunan sesler *k* ve *s* sesleridir.

konuşma (Alm. *Sprechen;* Fr. *parole;* İng. *speech)*

Düşünceyi sözle ifade etme işi. Aynı dil konuşan bireyler arasında sözle anlaşma biçimi.

konuşma cihazı (Alm. *Sprechorgane;* Fr. *organes de la parole; İng. organs of speech)*

Çeşitli hareketlerle konuşma faaliyetini gerçekleştiren diyafram, gırtlak, kıkırdaklar, ses telleri, ses yarığı, yutak, damak, dil, ağız gibi organların bütünü.

konuşma dili (Alm. *Gesprochene Sprache;* Fr. *langue parlee;* İng. *spoken language)*

Çeşitli söyleyiş özellikleri olan ve yazı dilinden farklı olan dil. Karşıtı *yazı dili*'dir.

konuşma tonu bk. **tonlama**

koruyucu ünsüz (Alm. *eingeschalteter euphonischer Konsonant;* Fr. *consonne intercalaire euphonique;* İng. *intervocalic euphonic consonant)*

Ekleme ve kaynaşma sırasında kendini gösteren ünlü çatışmasını (hiatus) önlemek için ünlüler arasına getirilen ünsüz, *y* ünsüzü: *başla- / başla-y - an; de-/ de-y - im; ne / ne-y - im; ne ise / ne -y - ise > neyse; vasıtası ile > vasıtası -y -ıla > vasıtasıyla* gibi.

Üçüncü şahıs teklik iyelik ekleri olan *-i* ve *si* ile isim çekimi ekleri arasına da bir *-n-* sesi girer: *ev-i-n i , ev-i-n-den, baba-sı-n-dan* gibi.

kök (Alm. *Wurzel;* Fr. *racine;* İng. *root)*

Kelimelerin bütün yapım ve çekim eklerini çıkardıktan sonra ayrılamayan ve esas (temel) anlamı taşıyan bölümü: *ye-, sor-, kış, el(elig), al-, dur-, yol, ver-* vb.

köken bilgisi

Bir kelimenin hangi köke dayandığını, ilk hangi kavramı taşıdığını, zaman içinde gösterdiği gelişmeleri vb. konuları inceleyen dal. Bk. **köken bilimi.**

köken bilimi (etimoloji) Alm. *Etymologie, Wortgeschichte;* Fr. *etymologie;* İng. *etimology;* Osm. *ilm-i iştikak)*

Bir dildeki kelimelerin şekil yapıları ile anlamları arasında bağlantı kuran, o kelimelerin yapı ve anlamlarını kökenlerine doğru izleyerek ilk defa hangi köklere dayandıklarını hangi kavramları yansıttıklarını ve zaman içinde hangi evrelerden geçerek ne gibi gelişmeler gösterdiklerini inceleyen ve köken bilgisi ile ilgili diğer konuları araştıran dil bilimi dalı.

kökteş

Aynı kökten gelen, ancak yapı ve görevleri farklı olan kelimeler: *gülüş, gülünç, gülme, güleç; gözlük, göze, gözde* (sevgili), *gözenek; sargı, sarma, sarılış, sarık* vb.

kuvvetlendirme bk. **pekiştirme.**

kuvvetlendirme eki (Alm. *Verstärkungsendung;* Fr. *particule d'intensite)* bk. **pekiştirme eki.**

küçük dil (Alm. *Zäpfchen;* Fr. *luette, uvule;* İng. *uvula)*

Yumuşak damağın arka ucunu oluşturan ve boğaza doğru sarkan küçük organ.

küçük ünlü uyumu (Alm. *Labialharmonie, Labialassimilation;* Fr. *harmonie labiale, assimilation labiale;* İng. *labial harmony, labial assimilation)*

Türkçe kelimelerin ilk hecelerindeki ünlülerin düz veya yuvarlak oluşlarına göre onu takip eden hecelerdeki ünlülerin, kelimenin ilk hecesi düz ünlülü ise düz, yuvarlak ünlülü ise dar yuvarlak veya geniş düz olarak gelmesi kuralı: *yazı, yazmalar, tanıdık, susamak, uyanık, yükseliş, oda, öksüz, oğul, korku, dolu* gibi.

küçültme eki (Alm. *Verkleinerungssuffix;* Fr. *suffixe diminutif;* İng. *diminutif;* İng. *diminutive;* Osm. *lâhika-i tasgiriyye)*

Üzerlerine geldiği kelimelerin anlamına küçüklük, azlık, sevgi, şefkat kavramları katan ekler. Türkçenin bu kavramları sağlayan ekleri şunlardır: *+ CA (usul-ca, yavaş + ça, deli + ce, güzel + ce); cIk (kimse + cik, ada + cık, kuş + cuk, yavru + cuk, ince + cik, küçü + cük <küçük + cük, mini + cik <minik + cik); + cAk (yav + ru-cak, büyü + cek < büyük + cek), çabu + cak çabuk-çak); + cAğIz (adamcağız, kız + cağız); + rAk (az + rak, ufa-rak < ufak-rak, küçü-rek < küçük-rek, acırak* vb.).

küçültmeli isim

Daha çok sevgi ve acıma ifade eden isim: *adamcağız, küçücük, yavrucak, yavrucuk, biricik, Mehmetçik, yürecik* vb.

küçültmeli sıfat

Üzerine küçültme eklerinden birini alarak gösterdiği kavram ve nitelik küçülmüş ve azalmış olan sıfat: *Sadaretten azlolunmuş bulunduğu bir sırada konağın bahçesinde, avlusunda, alt kat odalarının açık pencereleri önünde, hattâ yerlerde arada bir, o zamandan pek çok yenilen k ü ç ü c ü k bir francala atılmış bulunurmuş* (A.Ş. Hisar. *Geçmiş Zaman Fıkraları: İnanılmaz Rivayetler,* s. 100). *K ü ç ü c ü k yüzü insana bir çekmece hissini verecek kadar kilitli idi* (A.H. Tanpınar. *Abdullah Efendinin Rüyaları,* s. 122). *Abdullah Efendi'de bu korku tam üç sene evvel hayatının b i r i c i k macerasını kapatan ve onu bambaşka bir adam yapan bir kış gecesinden beri vardır (A.H. Tanpınar, göst. e.,* s. 19). *İki tarafı sarı susamların altında simsiyah halde köpüksüz, kırışıksız ve yağ gibi parlak olan ortasında akşamın nerden aksettiği farkedilemeyen a l a c a aydınlığı bir çatlak kubbe gibi gökü gösteriyordu* (R.H. Karay, *Memleket Hikâyeleri: Yılda Bir,* s. 102). *Bu esnada şehrin saatleri birbirini tutmadığı için büyük bir zata ait cenazede m ü h i m c e bir zat bulunamamıştı* (A.H. Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü,* s. 227).

küçültme sıfatı bk. **küçültmeli sıfat**

— L —

lehçe (Alm. *Dialekt; Fr. dialecte;* İng. *dialect)*

Bir dilin tarihî, siyasî, sosyal ve kültürel sebeplerle değişik bölgelerde, zamanla ses yapısı, şekil yapısı ve kelime hazinesi bakımından önemli farklarla biribirinden ayrılan kolları: Türkçenin Anadolu, Azerî, Özbek, Kazak, Kırgız, Türkmen lehçeleri gibi. Lehçeleri yapıları bakımından biribirine yakın ve uzak lehçeler olarak ayırabildiğimiz gibi, taşıdıkları özelliklerdeki ortaklık bakımından da gruplara ayırabiliriz. Nitekim *Yakut* ve *Çuvaş* lehçeleri Türk dilinden çok eskiden ayrılmış kollar olarak Türkiye Türkçesine ve öteki Türk lehçelerine uzak lehçelerdir; ayrılıklar çok derindir. Azerî ve Türkmen lehçeleri ise TT'nin yakın lehçeleridir. Türkçenin Kuzey-Batı (Kıpçak), Güney-Batı (Oğuz-Türkmen) ve Doğu lehçeleri olmak üzere üç lehçe grubu vardır.

— M —

mantıkça özne bkz. **görünmez özne.**

mastar (Alm. *Infinitiv;* Fr. *İnfinitif;* İng. *İnfinitive)*

Fiil kök ve gövdelerinin karşıladıkları oluş, kılış ve durumları şahıs ve zamana bağlı olmadan göstermek üzere *-mAk, -mA* ve *-Iş* /-ekleri ile kurulan fiil ismi: *Otur-mak, incele-mek, bilme-mek, biri-kme, yorul-ma, dinle-me, anlamama, bekle-y-iş, gid-iş, dur-uş, görme-y-iş* vb. Örnekler: *Ona gidip her şeyi a n l a t m a k ve s o r m a k : «Bu paralar benim hakkım mı alayım mı?»* demek istiyordum (P. Safa, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu,* s. 131). *Onunla göz g ö z e g e l m e k istemedi* (P. Safa, *göst. e.,* s. 80). *Bülend'i asker y a p m a ğ a kalkar, sonra askerlerin şehit olduklarını hatırlayarak fikrinden cayardı* (R.N. Güntekin, *Kızılcık Dalları,* s. 151). *İkisi de, üç aydır, sevdikleri birkaç oyun vardı ki, her tekrarında k a ç ı r m a k istemezler, gündüz en önde biletlerini alarak akşam tam dokuzda yerlerine gelirlerdi* (R.H. Karay, *Memleket Hikâyeleri: Hakkı Sükût,* s. 118). *Baktım, sizin soydan g e l m e ve k a l m a günahlarınız da yok* (Tarık Buğra, *Gençliğim Eyvah,* s. 365). *Bu gün, seni görmeye gelmişti. K a ç m a k t a n k o v a l a m a y a vakit olmadı. Onun böyle ansızın g e l i ş i n e bir anlam verilemedi. Geniş dünyada, kendi hayatını y a ş a m a k , günlerin çıkrığını kendi ruhunun ikramlarıyla ç e v i r m e k* (A.H. Tanpınar, *Abdullah Efendinin Rüyaları: Geçmiş Zaman Elbiseleri,* s. 98) vb.

mastar eki

Fiil kök ve gödelerinin karşıladıkları oluş, kılış ve durumları gösteren fiil isimleri kurmak için kullanılan *-mAk, -mA, Iş* /*-Uş* ekleri: *oku-mak, yaz-mak, gül-mek, gel-mek, işle-mek, anla-ma, bak-ma, yerleş-me, bil-iş, tut-uş, işle-y-iş* vb. Ayrıca bk. **isim-fiiller**

meçhul fiil *bk.* **edilgen fiil.**

meçhul fiil tabanı bk. **edilgen fiil tabanı.**

meçhuk taban bk. **edilgen fiil tabanı.**

melodik vurgu bk. **ahenk vurgusu.**

meslek ismi (Alm. *Berufsnahme; Professionsnahme;* Fr. *nom de profession;* İng. *name of profession)*

+lIk / *+lUk,* eki ile kurulan, meslek ve uğraşı alanlarını bildiren isim: *aşçılık, boyacılık, işçilik, gözcülük, balıkçılık, ebelik, doktorluk, kitapçılık* vb.

miktar zarfı bk. **azlık-çokluk zarfları**

Millî alfabe

Her milletin belirli bir alfabe sistemine dayanarak, ses-harf bağlantısı ve harf şekilleri bakımından kendi dilinin özelliklerine uygun değişiklikler yaparak oluşturduğu alfabe: *Türk alfabesi Lâtin asıllı, Osmanlı alfabesi Arap asıllı, Rus alfabesi Kiril asıllı* birer *millî alfabedir* gibi.

millî dil (Alın. *Nationalsprache;* Fr. *langue nationale;* İng. *national language;* Osm. *lisan-ı millî*)

Bir millete mensup kişilerin kullandığı ortak dil: *Türk dili, Rus dili, Macar dili, İngiliz dili, Arap dili, Japon dili, Kore dili* vb.

m'li ikileme

Tekrarlama esasına dayanan ve asıl kelimenin anlamına yaygınlaştırma, çokluk hale getirme gibi anlam ifadeleri katan, ünlüyle başlayan kelimenin başına veya ünsüzle başlayan kelimede kelime başındaki ünsüzün kaldırılıp yerine *m-* sesinin getirilmesiyle kurulan ikileme: *Ayşe mayşe, çocuk mocuk, etek metek, gelin melin, kap map, şaka maka, ev mev, kalem malem, üst müst* vb. bk. **ikileme**

morfem (Alm. *Morphem;* Fr. *morphème,* Ing. *morpheme)*

Dilde daha küçük parçalara ayrılamayan anlamlı en küçük birim. *oyuncu-luğ-umuz-un baş-ar-ı-sı; gül-üş-me-ler-den; süt, balık, al, kan* vb.

morgagni cepheleri

Gırtlağın iç yüzeyinde ve ses tellerinin hemen üzerinde sağlı sollu yukarıya doğru uzanan ve ses tellerinin serbestçe hareketini sağlayan oyuklar.

mücerret isim bkz. **soyut isim.**

müspet fiil bk. **olumlu fiil.**

nefesli ünsüz bk. **soluklu ünsüz**

—N —

nesne (Alm. *Objekt, bestimtes nähere objekt;* Fr. *complement d'objet direct, objet;* İng. *direct object, object)*

Cümlede öznenin, dolayısıyla fiili geçişli olan yüklemin etkilediği şahsı veya şeyi gösteren, yalın veya yükleme hali eki almış kelime: *Abdullah Efendi gecenin sükûneti içinde b u m a n z a r a y ı doya doya seyretti* (A.H. Tanpınar, *Abdullah Efendinin Rüyaları,* s. 52). *Çiy, garip bir aydınlık o n l a r ı içinden aydınlatıyor, çok müşahhas ve zalim bir macera sahibi yapıyordu* (A.H. Tanpınar, *göst. e.* s. 53). *Kadının yüzündeki solgunluğu merak etmese idi b u n l a r ı ona soracaktı* (A.H. Tanpınar, *Yaz Yağmuru,* s. 65). *B e n i başkalarının merhameti, inayeti, yahut keyif ve hevesi idare ediyordu* (R.N. Güntekin, *Acımak,* s. 49). *Sermed k e n d i n i yeniden dünyaya gelmiş sandı* (S. Erol. *Ülker Fırtınası,* s. 70). *Eve geldikleri vakit, teyzesi Müfid'e bir mektup uzattı* (P. Safa, *Şimşek,* s. 178). *B i r c ü r ü m yaptığıma kani değilim. Hakarete uğradım* ve *c e v a b ı n ı verdim. Siz de benim yerimde olsaydınız a y n ı ş e y i yapardınız* (P. Safa, *Biz İnsanlar,* s. 153). *Minareyi çalan k ı l ı f ı n ı hazırlar. Dünyayı unutmadık ne demek işte ben o gün orada anladım* (K. Tahir, *Esir Şehrin İnsanları* s. 201). *Oğlum bana h e d i y e göndermiş; sen bu konuda n e düşünüyorsun? Dün akşamki toplantıda gençler ilgi çekici s o r u l a r sordular* vb.

Bir cümlenin nesnesini daha belirgin duruma getirmek, nitelendirmek veya pekiştirmek için nesneye, yine nesne durumunda olan açıklayıcı kelimeler eklenebilir: *o k ı z ı, o z e n g i n k ı z ı istiyorsun demek; Ben dedim, g ö l ü görmeye gidiyorum, K a r a k u r t g ö l ü n ü* (S. Faik, *Bütün Eserleri I: Semaver, Sarnıç: Hanımın Karısı,* s. 180). *İ k i ayaklıların dünyasını arıyor, k e n d i y a r a t a c a ğ ı d ü n y a y ı* (K. Tahir, *Yol Ayrımı,* s. 461) vb. Nesne türleri için bk. **Açıklayıcı nesne, belirli nesne, belirsiz nesne.**

nesne açıklayıcısı bk. **açıklayıcı nesne.**

nicelik (Alm. *Quantität; Fr. quantité;* İng. *quantity;* Osm. *kemiyet, kemmiyyet)*

1- Kelimedeki seslerin veya hecelerin boğumlanma süresindeki uzunluk veya kısalık; bir fonem veya fonem grubunun telâffuz süresi, *adem «yokluk» / âdem «insan»; alem «bayrak» / âlem «dünya, cihan evren»; TT. yok* / Tkm. *yōk* vb.

2- Kelimelerin belirttiği canlıları, nesneleri ve kavramları miktar yönünden değerlendirmeye dayanan gramer kategorisi.

nicelik zarfı bk. **azlık-çokluk zarfları.**

nispet eki (Alın. *Relationsuffix;* Fr. *suffixe de relation;* İng. *suffix of relation)*

Arapça ve Farsça isimlerden, bağlandığı isimle ilgili sıfatlar yapmaya yarayan ek *(î): ilmî, tarihî, siyasî, ruhî, içtimaî, idarî, millî, mülkî* vb.

nitelik sıfatı (Alın. *qualifikatives Beiwort, Eigenschaftswort;* Fr. *adjectif qualificatif;* İng. *qualificative adjective;* Osm. *sıfat-ı tavsifiyye)*

Varlıkları durum, biçim, renk vb. bakımlardan niteleyen sıfat: *Sonra Türk kumandanının daha toz konmamış olan y u m u ş a k* ve *g e n i ş koltuğuna yerleşti.* (Ö. Seyfettin, *Bomba: Beyaz Lâle,* s. 150-1). *U z u n* ve *uzak gurbetlerde zannedildiğinden çok fazla kaybeder; ilk kazançlarının değeri düşer* (A.H. Tanpınar, *Yaşadığım Gibi: Türk Şiirinde Büyük Ürperme* s. 293). *Çöl gecesinin s o ğ u k karanlığı içinde dizi dizi ampul ışıklarına doğru yaklaşıyoruz* (F.R. Atay, *Gezerek Gördüklerim: Dicle Üstünde Bağdat,* s. 69). *Bu seste insanı k ü ç ü k hesaplardan, hırslardan... ve dertlerden utandıran bir şeyler vardı* (T. Buğra, *Dönemeçte,* s. 5). *Hasta evvelâ, m u ğ l â k* ve *meçhul, gizli* ve *k a r ı ş ı k düşüncelerin baskısı altında kısılmış zekâsının hayreti bir şey anlatmak istiyor, fakat kendi de anlatamıyordu (P. Safa, Şimşek,* s. 229). *Burada b ü y ü k millet a s î l* ve *m a ğ d u r çehresiyle bakıyor, ıslak gözleriyle yardım istiyor zannediyorum ve bu beni evvelkinden daha d e r i n ürpermelerle sarsıyor; sarsıyor* (R.N. Güntekin, *Acımak,* s. 48) vb.

nitelenen: bk. **tamlanan.**

niteleyen bk. **tamlayan.**

nitelik zarfı (Alın. *Adverb der Akt und Weise, Modaladverb;* Fr. *adverbe de maniere;* İng. *adverb of manner,* Osm. *hal zarfı, zarf-ı hal)*

Fiilin meydana geliş biçimini, sıfat ve zarfların niteliklerini belirten zarf: *g ü z e l konuşmak, y a n l ı ş anlamak, b i l e r e k yapmak, i n c e uzun, t a t l ı sert, p e k güzel* gibi. Örnekler: *Yüzüme hepiniz o kadar y u m u ş a k, ı l ı k ve uysal bakıyorsunuz, Türk olduğumu bilseniz, ne kadar şaşıracaksınız* (F.R. Atay, *Gezerek Gördüklerim: Hazırladığım Nutuk,* s. 55). *Dursalar düşeceklermiş gibi, omuzlarındaki çamurlu tüfeklerin altında i k i b ü k l ü m olmuş; y o r g u n v e p e r i ş a n, a ğ ı r a ğ ı r yürüyorlardı* (Ö. Seyfettin, *Bomba: Beyaz Lâle,* s. 148). *Deliçay bütün kış boyunca bahçe duvarlarına kadar yükselir, b o z b u l a n ı k, u ğ u l t u l u d e v r i l e d e v r i l e, akar, dallar, kütükler sürükler getirir, vâdinin vahşiliği b ü t ü n b ü t ü n artardı* (T. Buğra, *Yarın Diye Bir Şey Yoktur,* s. 193). *Artık kelimeleri e z e e z e konuşuyor, konuşurken boynunu i l e r i uzatıyor, hafifçe kamburunu çıkarıyor* (T. Buğra, *göst. e.* s. 44) vb.

noktalama (Alın. *Interpunktion, Satzzeichensetzung;* Fr. *ponctuation,* İng. *punctuation;* Osm. *tenkıt)*

Yazıda okumayı kolaylaştırmak için birtakım işaretlerin kullanılması: Nokta (.), virgül (,), noktalı virgül (;), iki nokta (:), ünlem işareti (!), soru işareti (?), üç nokta (...), düzeltme işareti (ˆ), tırnak (« »), parantez (()) gibi.

— O —

olumluluk (Alm. *Bejahung, Affirmation;* Fr. *affirmation;* İng. *affirmation* Osm. *ispât)*

Doğrudan doğruya fiilin karşıladığı hareketi gösteren, fiil kök veya gövdesinin-*mA*-olumsuzluk tabanı eki almamış haldeki dilbilgisi kategorisi: *oku-, yaz-, gül-, gel-, çalış-* vb. karşıtı **olumsuzluk'tur.**

olumlu cümle (Alm. *Affirmativer Satz;* Fr. *phrase affirmative;* İng. *affirmativ sentence;* Osm. *müsbet cümle, cümle-i müsbete)*

Yüklemi olumlu yargı bildiren cümle: *İkisi de mânalı mânalı g ü l ü m s e d i. Kumral şişmancası, azarlanmış bir çocuk küskünlüğü ile köpüklü denize b a k t ı* (Ö. Seyfettin, *Harem: Bir Temiz Havlu Uğruna,* s. 221). *Zaman geçer ve insan harcadığı zamanda yalnız k a l ı r* (T. Buğra *İbişin Rüyası,* s. 3). *Tereddüdünün sıkıntısı ve merakı birdenbire o kadar arttı ki, içinden geçen bir cesaret hamlesiyle gayri ihtiyarî bir basamak daha ç ı k t ı ve elini u z a t t ı* (P. Sefa, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu,* s. 26). *Bu tahsin efendi, ne garip bir a d a m d ı. Gülüyor, kızıp k ö p ü r ü y o r, alay ediyor, rakıdan şişmiş kocaman yüzü şekilden şekile g i r i y o r· d u* (R.N. Güntekin, *Acımak,* s. 58). *Bir akşamüstü asmalardan birinin gölgesinde o t u r u y o r d u m* (Y.K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından,* s. 12). *Büyükanne bir sevinç sarhoşluğu içinde e ğ i l d i, paşasının elini ö p t ü* (H.N. Zorlutuna, *Büyükanne,* s. 119).

olumlu fiil (Alm. Ver*b u m p o s i t i v u m;* Fr. *verbe positif;* İng. *positive verb)*

Olumlu hareketi karşılayan, olma ve yapma ifade eden; *-mA* olumsuzluk eki almamış fiil kök veya gövdesi: *al-, otur-, yaz-, bitir-, çalış-,dile-* vb. Karşıtı **olumsuz fiil'dir.**

olumsuz cümle (Alm. *Negativer Satz;* Fr. *phrase négative;* İng. *negative sentence* Osm. *menfi cümle, cümle-i menfiyye)*

Yüklemi olumsuz yargı bildiren cümle. Fiil cümlesinin olumsuzu, *-mA-*olumsuzluk ekiyle, isim cümlesinin olumsuzu *değil* kelimesiyle kurulur: *Kamaranın alt salonunda yemekten sonra, bizden başka kimse k a l m a m ı ş t ı* (Ö. Seyfettin, *Bomba,* s. 212). *Şaka e t m i y o r u m, yavrum, bu adlar Türkçe d e ğ i l* (Ö. Seyfettin, *Bomba: Primo Türk çocuğu* I, s. 42). *Bir daha Vezirhanındaki bu zavallı bekâr odasının önünden bile g e ç m e y e c e ğ i m* (R.N. Güntekin, *Acımak,* s. 45). *Babası o koca izinden sonra hiç g e l m e d i* (T. Buğra, *Yağmur Beklerken,* s. 31). *Bizim gibi yaşamadıkça, rakipliğinizin haklılığını k a b u l e d e m e m* (F.R. Atay, *Gezerek Gördüklerim: İngiliz İmparatorluğu,* s. 48). *Pervin ondan gözlerini a y ı r m ı y o r d u* (P. Safa, *Şimşek,* s. 197). *Burada ferdiyetle şahsiyeti biribirine karıştıranların ezelî hatasına d ü ş m e y e l i m* (P. Safa, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu,* s. 193). *Hiç bir ses bu kadar sıcak, bu kadar derin o l a m a z d ı* (T. Buğ-

ra, *İbişin Rüyası,* s. 200). *Yedi senedir bu sokaktan gayri İstanbul şehrinde bir yere g i t m e d i m* (S.F. *Abasıyanık, Bütün Eserleri* s. 142). *Ağlarım, a ğ l a t a m a m, hissederim, s ö y l e y e m e m; Dili yok kalbimin, ondan ne kadar bîzârım.* (M. Âkif Ersoy, *Safahat.* I. *kitap, s.* 3).

olumsuz fiil (Alm. *Verbum Negativum;* Fr. *verbe negatif,* İng. *negative verb)*

Fiil kök veya gövdelerine olumsuzluk kavramı veren *-mA-* ekinin getirilmesiyle kurulan fiil: *alma-, oturma-, yazma-, bitirme-, çalışma-, dileme-* vb. krş. olumlu fiil.

olumsuzluk (Alm. *Negation, Verneinung;* Fr. *négation;* İng. *negation;* Osm. *nefy)*

Cümlede yüklemin bildirdiği oluş ve kılışın olumsuz olarak gerçekleştiğini gösteren dilbilgisi kategorisi. Türkçede fiile olumsuzluk kavramı *-mA-* ekiyle, isim cümlelerinde *değil* kelimesinin eklenmesiyle verilir: *Gözlerini pencereden ve kulaklarını kapıdan a y ı r m ı y o r d u* (P. Safa, *Mahşer,* s. 267). *Hiç bir zaman etrafındaki terkibin bir parçası olduğumu o günler kadar d u y m a m ı ş t ı m* (A.H. Tanpınar, *Sahnenin Dışındakiler,* s. 80). *Benim gördüğüm ev bu sokakta d e ğ i l. Sen iyi bir okuyucu d e ğ i l d i n* vb.

olumsuzluk edatı (Alm. *Verneinungspartikel;* Fr. *particule de négation;* İng. *negation particle)*

İsim cümlesinin olumsuz çekimini sağlayan veya cümlede art arda kullanılan iki veya daha çok özneyi, tümleci ve yüklemi aralarından bazılarına olumsuzluk kavramı vererek biribirine bağlayan kelime, *d e ğ i l* kelimesi: *Bu eve düşen şaşkınlar arasında kim duaya muhtaç, kim irade aczi içinde d e ğ i l d i ? İtikat zayıflığı da yalnız Ferid'in değil, dünyanın hali* (P. Safa, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* s. 71). *Hayatta uğradığımız bütün güçlükler az çok kafamıza gelen ilk fikirden bir türlü silkinip çıkamayışımız yüzünden d e ğ i l m i d i r ?* (A.H. Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* s. 350) vb.

olumsuzluk eki (Alm. *Verneinungspartikel;* Fr. *particule de négation;* İng. *negation particle;* Osm. *menfi edatı, edat-ı menfi)*

Fiil kök veya gövdelerine olumsuzluk kavramı veren ek, *-mA-*eki: *yazmamak (<yaz-ma-mak), yazmama (<yaz-ma-ma), yazmayış (<Yaz-ma-yış) yazmayan (<yaz-ma-yan), yazmayınca (<yaz-ma-y-ınca), yazmadı (<Yaz-ma-dı), yazmıyor (yazmı-yor), yazmamış (<yaz-ma-mış), yazmayacak (<yaz-ma-ya-cak), yazmamalı (<yazma-ma-lı), yazmasa (<yaz-ma-sa), yazma (<yaz-ma)* vb.

oluş fiili (Alm. *Vorgangsverb.* Fr. *verbe devenir;* İng. *verb of process)*

Cümlede yüklemin gösterdiği işin olma niteliği taşıdığını, yapana yöneldiğini belirten fiil: *bulun-, gel-, doy-, piş-, büyü-, toplan-* vb. karşıtı **kılış fiili**'dir.

ortada ünlü düşmesi bk. **orta hece düşmesi.**

ortada ünlü türemesi (Alm. *Epenthese;* Fr. *épenthése;* İng. *epenthesis)*

Kelime başında ve içinde birden fazla ünsüzü olan Avrupa dillerinden geçmiş kelimelerle sonu iki ünsüzle biten tek heceli Arapça kelimelerde ve *+ Clk / + CUk* ekiyle genişletilmiş bazı Türkçe kelimelerde çift ünsüzler ara-

sında veya ekten önce bir ünlünün türemesi olayı: *şlep > şilep, pli > pili, Hristiyan > Hıristiyan, vantrlog > vantrilog; akl > akıl, fikr > fikir, emr > emir, kayp > kayıp, daracık (<dar-a-cık), biricik (<bir-i-cik), gencecik (<genç-e-cik)* vb. bk. **ünlü türemesi.**

ortada ünsüz türemesi

Yabancı kelimelerin içseslerindeki ünlü çarpışmasını önlemek için iki ünlü arasında, Türkçe ve Türkçeye girmiş yabancı kelimelerde, sebebi ünsüzler arasındaki senkronizmin bozulmasına bağlanan ünsüz türemesi olayı: *mai > mavi, faide > fayda zaif > zayıf, fiat > fiyat, meclis > mencilis, fırsat > fırsant, peştemal > peştembal, bilezek > bilenzik, kılıç > kılınç, dolamaç > dolambaç, tüfek > tüfenk* vb.

orta hece

Hece sayısı ikiden fazla olan kelimede ortada bulunan hece: *u-ğ u l - tu, ça-l ı ş - mak, a-t ı - lım, ka-r a n - lık, a-l a - ca, ça-ğ ı - rı* vb.

orta hece düşmesi (Alm. *Haplologie, Synkope;* Fr. *haplologie, syncope;* İng. *haplology, syncopation)*

Son hecelerinde dar ünlü bulunan Türkçe kelimelerin bir grubu isim çekimi ve iyelik ekleri aldıklarında, iç heceye geçen son hecedeki dar ünlülerin, eklerle genişletilmiş bazı kelimelerde de, Türkçenin ses tarihi içinde geçirdiği çeşitli gelişmeler sonunda vurgunun kendinden sonraki heceye kayması yüzünden, içseste kalan veya bağlantı görevi yapan ünlülerin düşmesi olayı: *ağız > ağzı, ağza, ağzın; alın > alnı, alna, alnın; bağır > bağrı bağra, bağrın; boyun > boynu, boyna boynun; oğul > oğlu, oğla, oğlun; kayın > kaynı, kaynın; dirilik > dirlik, ilerilemek > ilerlemek, karışı > karşı, kokulamak > koklamak, kavuşmak > kavşak, süpürüntü > süprüntü, yalınız > yalnız, yanılış > yanlış* vb.

ortak dil (Alm. *Gemeinsprache;* Fr. *lanque commune;* İng. *common language)*

Bir ülkede konuşulan lehçe ve ağızlar içinde yaygınlaşarak hâkim duruma geçen, ortak yazı ve edebiyat dili olarak kullanılan dil. Türkiye Türkçesinin ortak dili İstanbul ağzı üzerine kurulmuştur.

ortaklaşma bk. **işteşlik.**

ortaklaşma eki bk. **isteşlik eki.**

ortaklaşma fiili bk. **isteş fiil.**

ortak nesne

Birleşik cümlelerde biribirinden farklı kılışları gösteren fiillerin anlamlarını tamamlayan ve onlara ortaklaşa nesnelik eden nesne: *postacı a d r e - s i buldu ama bize bildirmedi. A r a d ı ğ ı m k i m s e l e r i görürsen, bana gönderiver. B u h i k â y e y i biraz aşağıdaki levha ile kıyas etmeniz için böyle uzattım* (F.R. Atay, *Gezerek Gördüklerim: Şâh-ı Cihanâbad,* s. 141). *Çamlıca'daki eniştemiz köşkünün içinde e s k i r u h u n u arıyor, fakat artık bulamıyordu* (A.Ş. Hisar, *Çamlıca'daki Eniştemiz,* s. 232). *Gözleri yanıyor ve çakıyordu. D i ş l e r i n i sıkmıyor*

ama boyuna birbirlerinin üzerinden bir ileri bir geri kaydırıp duruyordu (T. Buğra, *İbişin Rüyası* s. 65) vb.

ortak özne

Birleşik cümleyi oluşturan esas ve yardımcı cümleler ile bağımlı sıralı cümlelerde aynı olan özne, özne ortaklığı: *İhtiyar feyleso fanlattıkça müteheyyiç oluyor, müteheyyiç oldukça en küçük tefferruatı canlı bir ifade ile tafsil ediyor, ellerini kaldırıyor, bazan ayağa kalkıyor, tekrar kanepeye bîtâb düşüyor, hikâyesine hararet ve hareketle devam ediyordu* (Ö. Seyfettin, *Harem: İki Mebus,* s. 63). *Dilelerine ermeyenler gelir, aynı yerde hiddetle haykırır, yumrukları ile kapıları, perdeleri döverlermiş* (F.R. Atay, *Gezerek Gördüklerim,* s. 75). *Öyle ki, biz yerimizden başımızı çevirsek, tam oturduğumuz minderin hizasında, bizi dinler gibi bakışlarını görür ve rüzgarla arada sırada sallandıkça başlarında daima taşıdıkları bir çamlıca uğultusu duyardık* (A.Ş. Hisar *Çamlıcadaki Eniştemiz,* s. 39). *Cesur adam, o korkak adamcağızdır ki, cesaret istiyen yerde, hele diğer insanların önünde korkuya yenilmez* (Kemal Tahir, *Esir şehrin İnsanları s.* 292). *Ağaç güneşte serpilir, fakat toprağın derinliklerindeki koku ile beslenir* (A. Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi,* s. 39) vb.

ortak yüklem

Birden çok öznesi olan yüklem, birden fazla öznenin bağlı olduğu yüklem: *Kız okula başladı, oğlan evde, gazetelerin A'larını B'lerini seçmeye* (T. Buğra, *İbişin Rüyası,* s. 60). *Şarkılar, gazeller, sazlar, haykırışlar, birbirine karışan* insan ve hayvan sesleri, iptidaî bir musikî aletinden çıkan boğuk, uğultulu, karışık nağmeler gibi yükselerek büyük mesafeleri *doldurur*uyor (P. Safa, *Şimşek,* s. 154). *Sesine metanet ve başının hareketlerine hakimiyet gelmişti* (P. Safa, *göst. e.,* s. 200) vb.

ortak zarf

Birleşik cümlelerin, bağımlı sıralı cümlelerin yüklemlerinin aynı olan zarf, ortaklaşa zarf: *Sonra denizi gördüler, fırtınalı havalarında büyük dalgaların göğe doğru kalkışını, küçük çırpıntıların her türlü hayal oyununa elverişli köpüklerini, dalgaların sedef rengi kumsallarda ilerleyip gerileyişini, denizi ve onun değişik yüzlerini gördüler* (A.H. Tanpınar, *Yaz Yağmuru: Adem'le Havva,* s. 145). *Üvey annesi her gün tahta sildirirmiş, o da şarkı söyliyerek silermiş* (A. H. Tanpınar, *Yaz Yağmuru: Bir Tren Yolculuğu,* s. 156). *Eğer kadın haftalarca hasta yatmamış olsaydı, hiç kimse şüphe etmezdi* (A.H. Tanpınar, *göst. e.,* s. 169) vb.

— Ö —

öbek bk. grup, kelime grubu.

öbek vurgusu bk. grup vurgusu.

ödünç kelime bk. alıntı kelime.

öğrenilen geçmiş zaman bk. duyulan geçmiş zaman.

öğrenilen geçmiş zaman kipi bk. duyulan geçmiş zaman kipi.

ölçüt (Fr. *critere, criterium;* İng. *criterion)*

Özde bir olan konuların karşılaştırılması sırasında alınan esas veya esaslar.

ölü dil (Alm. *tote Sprache;* Fr. *langue morte;* İng. *dead language)*

Günümüzde artık konuşma ve yazı dili olarak hiç bir toplum tarafından kullanılmayan, tarihî devirlerdeki varlığı, bıraktığı çeşitli yazılı belgelerden anlaşılan dil: *Paleo Sibir dilleri, Köktürkçe, Sumerce, Hititçe, Eski Yunanca, Latince, Gotça* vb.

Ölü ek

Tamamen kullanımdan çıkmış veya canlılığını kaybedip, kalıplaşmış yahut da yeni anlamlar kazanmış ek:
-n vasıta hali ekinin Türkiye Türkçesinde yalnızca mevsim ve zaman gösteren isimlerle birleşerek meydana getirdiği zaman zarflarında kalması: *yazın, kışın, güzün, ilkin, öyün;* ET. *-garu / -gerü, -ra / -re, -ru / -rü,* yön gösterme eklerinin *yukarı, ileri, içeri, dışarı, beri, geri, bura, şura, ora* gibi sayılı kelimelerde; *-rak / -rek* karşılaştırma ekinin *-uşa-rak, küçürek, aşağırak* gibi birkaç örnekte kalması vb.

ölü kelime

Bir dilin tamamen kullanımdan çıkmış olan kelimesi. EAT. *dükeli* «bütün», *assı "fayda" (< asıg), karañu* «karanlık», *igen* «pek», *yarag* «hazırlık», *geñez* «kolay», *kakı-* «kızmak», *eyit-* «söylemek» vb. Bu kelimeleri bugünkü TT.'de artık bulamıyoruz.

ölü kök

Tamamen kullanımdan çıkmış veya canlılığını kaybederek kalıplaşmış ya da dildeki türetmeleri yeni anlamlarla kullanılan kök: *al* «hile», canlılığını yitirmiştir. *alda-* (aldatmak) kullanımdan çıkmıştır. *tün* «gece» anlamıyla kullanımdan düşmüş, *t- > d* değişimi ile *dün* «bu günden önceki gün» şeklinde yeni bir anlam kazanmıştır. *tüne-* (tavukların gecelemesi) ve *tünek< tüne-k* «kuş, tavuk vb'lerinin tünedikleri yer» türetmelerinde canlılığını yitirip kalıplaşmış ve yeni birer anlam kazanmıştır.

ön avurt ünsüzü (Alm.*Alveolar laterale;* Fr. *lateraler seitenlaut;* İng. *alveolar lateral)*

Dil ucunun dişlere dokunması, dil sırtının önde biraz çukurlaşarak yanlarını açık bırakması ve ciğerlerden gelen havanın gevşek kalan bu yanlardan avurtlara çarpması ile oluşan ön boğumlanmalı *l* ünsüzü: *el, tel, bilmek, bilemek, silmek, gülmek* vb.

ön damak (Alm. *Palatum, Vorderpalat;* Fr. *prepalate;* İng. *prepalate, hard palate)*

Ağız boşluğunun üst kısmını çevreleyen kubbemsi yapıdaki damağın *k, g,n* gibi ince sıradan ünsüzlerin boğumlanmasında görev alan ön tarafı. Karşıtı art damak'tır.

ön damak n'si (genzel *n: ñ,* n͡g) (Alm. *Nasal;* Fr. *nasale,* İng. *nasal)*

e, i, ö, ü gibi ince ünsüzlerle hece kuran ve damağın ön damak kesiminde boğumlanan *ñ* (n͡g) ünsüzü: *deñk, eñgel, yeñge* vb.

ön damaksıllaşma bk. **incelme.**

ön damak ünsüzü (Alm. *Palatal, Vorderpalatal, Vordergaumenlaut,* Fr. *palatale, consonne prepalatale;* İng. *palatal)*

Dil sırtının ön tarafı ile ön damak arasında boğumlanan ünsüz türü. *e, i, ö, ü,* ince ünlüleri ile hece kuran damak ünsüzlerinden her biri: *k, g, ñ: kedi, keskin, etki, gelin, Ege, eñgel, deñk* vb. Bk. **damak ünsüzü**

ön ek (Alm. *Präfixe;* Fr. *prefixe;* İng. *prefix;* Osm. *lâhika-i mütekaddime)*

Bazı yabancı dillerde, genellikle kelime türetmede veya çekim esnasında rastlanan kök kelimenin başına ön sesten önce gelen ve kelimeye belirli bir anlam katan ek: İng. *ordinary* «olağan» */ extra-ordinary* «olağanüstü»*; countable* «sayılabilen»*/- un-countable* «sayılamayan»; Fr. *attendu* «beklenilen» */ in-attendu* «beklenilmeyen»*, heureux* «mutlu» */ mal-heureux* «mutsuz»; Alm. *Scheinen* «parlamak» */ be-scheinen* «ışıklandırmak»*; kennen* «bilmek, tanımak» */ erkennen* «farkına varmak, hüküm vermek»*; national* «millî» */ international* «milletlerarası»*; in-land* «memleket içi»*, aus-land* «memleket dışı»*; Ar. zî-kıymet* «kıymetlî»; F. *bî-perva* «pervasız, korkusuz»*; bî-kes* «kimsesiz»*; nâ-resîde* «yetişmemiş, olgunlaşmamış»*; nâ-tamam* «bitmemiş» vb.

ön ses (Alm. *Anlaut;* Fr. *phoneme initial,* İng. *İnitial phoneme)*

Kelime başında bulunan ses: *açılış, bitiş, durmak, güz, taş, uzak, yalın* kelimelerindeki */a/b/d/g/t/u/y/* sesleri gibi.

ön ses düşmesi (Alın. *Apharese, Aphareses;* Fr. *aphérèse;* İng. *apheresis)*

Boğumlanma şartları, tekrarlı kullanımlar (reduplikeler) gibi çeşitli sebeplerle kelimenin başındaki sesin düşmesi olayı: *ısıtma* > *sıtma; ısıcak* > *sıcak; karpuz* > *arbuz; keçki* >*eçki; oşol* > *şol* «o»*; bol-* > *ol-* vb.

ön ses türemesi (Alın. *Prothese;* Fr. *prothèse;* İng. *prothesis)*

Seslerin özelliklerine veya birbirleri ile birleşme şartlarına bağlı bazı sebeplerle kelime başında bir ünsüz veya ünlünün belirmesi olayı: Fr. *station* > *istasyon;* İng. *steam* > *istim; Rus* > *Urus; lâzım* > *ilâzım;* F. *âveng* > *hevenk;*

urmak > vurmak; Lât. *skala > iskele; ayva > hayva; ılımak > yılımak; iletmek > yiletmek* vb. Bu olay genellikle ağızlarda ağırlıklıdır.

ön seste ünlü türemesi (Alm. *Prothese;* Fr. *prothése;* İng. *prothesis)*

Türkçede *r, l, n* gibi ünsüzler ile kelime başlamadığı ve ön seste çift ünsüz de bulunmadığı için, yabancı dillerden geçmiş bu nitelikteki kelimelerin söz konusu ünsüzlerini ön ses durumundan kurtarmak üzere, kelime başına aslında olmayan bir ünlünün eklenmesi olayı. *r*-ve *l*-ünsüzleri ile başlayan kelimelerdeki türemeler genellikle ağızlarda görülür: *ratna* > Uyg. *erdini* «cevher»; *raf* > *ıraf; rişte* > *erişte; Recep* > *İrecep; Rus* > *Urus; Rum* > *Urum; rüzgar* > *örüzgar / ölüzgar; lâzım* > *ilâzım; limon* > *ilimon; leş* > *ileş; nar* > *inar; station* > *istasyon; scarpine* > *iskarpin* vb.

ön seste ünsüz türemesi

Ünlü ile başlayan bazı kelimelerin ön hecelerindeki vurgusuz veya zayıf kelime başı ünlülerinin ses değerlerini koruma vb. sebeplerle *y, h, v* gibi boğumlanma noktaları zayıf olan ünsüzlerin türemesi olayı; *ıpar* > *yıpar* «koku»; *ipek* > *yipek; ırak* > *yırak* «uzak»; *ıgaç* > *yıgaç* «ağaç»; *ur* > *vur; ayva* > *hayva; elbet* > *helbet* (ağızlarda), *âveng* > *heveng,* vb.

ön ses ünsüzleri

Bir dilin ses sisteminde kelime başında bulunan ünsüzler. Türkçenin ön ses ünsüzleri: */ b / ç / d / g / f / k / s / t / v / y / m /* ile başlayan birkaç kelime, *n* ile *ne* soru zamiri ve türevleri, *p* ile *pire, parmak, pastırma, pınar, pürçem,* vb. *ş* ile *şişman, şişmek, şimdi, şu* vb. */ m /, / n /, / p /, / ş /* sesleri ile başlayan kelimelerden bir kısmı, Türkçenin tarih içinde geçirdiği ses gelişmeleri sonucu ortaya çıkmışlardır: *biñ* > *miñ* «bin», *barmak* > *parmak, bıñar* > *pınar, oş* > *şu* vb.

özel ad (Alm. *Eigenname;* Fr. *nom propre;* İng. *propernoun)*

Tek bir kişiyi, belli bir varlığı veya topluluğu gösteren ad. Kişi, yer, kuruluş, din vb. adları özel adlardır: *Mustafa Kemal Atatürk, Fatih Sultan Mehmet, Ankara, Uludağ, Kızılırmak, Türkiye Cumhuriyeti, Türkiye Atom Enerjisi Kurumu, Balkaş Gölü, Erciyes Üniversitesi, Millî Kütüphane, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Müslümanlık, Budizm* vb.

özel dil (Alm. *Sondersprache;* Fr. *langue spéciale, langue specialisée, langue de spécialié;* İng. *vocational slang)*

Bir toplumda, bireyin içinde bulunduğu sınıfa, yaşa, özellikle mesleğe göre belirlenen dil (D. Aksan, *Her Yönüyle Dil,* s. 86): *Hekim dili, siyaset dili, külhanbey dili gibi.* Bk. ve krş. **Argo.**

özne (Alm. *Subjekt, Satzgegenstand;* Fr. *sujet;* İng. *subject;* Osm. *fail, müpteda, müsnedünileyh)*

Fiilin gösterdiği kılış ile doğrudan ilgili olan kişi ya da şeye verilen ad; bir oluş ve kılışın gerçekleşmesini sağlayan kimse veya şey: *Eskiler, baharı ya tabiatta yahud tecrid halinde, tek manzarasında severlerdi* (A. H. Tanpı-

nar, *Yaşadığım Gibi: İstanbul Mevsimleri ve San'atlarımız*, s. 114). *O d a karşıma düşen duvardaki hücreye konmuş büyükçe bir gaz lâmbasıyla aydınlanıyordu* (A. H. Tanpınar, *Abdullah Efendinin Rüyaları: Geçmiş Zaman Elbiseleri*, s. 90). *B u tahammül edilmez bir ömürdü...* (R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri: Şeftali Bahçeleri*, s. 34). *A g â h B e y, içti; biraz buruk, lâkin baygın kokulu, tuhaf lezzetli, hoş bir içkiydi* (R. H. Karay, *göst. e.: Şeftali Bahçeleri*, s. 35). *B e n Anadolu'ya gitmezden önce manevî kuvvet denilen şeyin millet mücadelelerinde büyük bir rol oynadığına ve bunun ruhtan gelen bir yüreklilikle oluştuğuna inandım* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Ergenekon: Nasıl*, s. 114). *Odada, galiba, t e y z e s i yatıyor.* (P. Safa, *Şimşek*, s. 210). *Hakikatte b ü t ü n İ s t a n b u l garip bir sinirlilik içinde idi* (A. H. Tanpınar, *Sahnenin Dışındakiler*, s. 276). *O, zamanın sahibi idi* (A. H. Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, s. 37). *S i z doğru dürüst konuşmasını bilmezmisiniz hiç?* (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 216). *M e l e k, hastanın başucuna götürüldüğü zaman, bu burnu uzamış, gözleri çukura kaçmış adamla alâkasını anlayamamıştı* (S. F. Abasıyanık, *Bütün Eserleri 3: Medarı Maişet Motoru*, s. 170). *Yol ayrımına, y o l u o l a n g e l i r!* (K. Tahir, *Yol Ayrımı*, s. 310). *İ n s a n âlemde hayal ettiği müddetçe yaşar* (Y. Kemal Bayatlı, *Kendi Gök Kubbemiz: Deniz Türküsü*, s. 91) vb.

özne açıklayıcı bk. **açıklayıcı özne.**

özne yüklem uygunluğu (Alın. *Kongruenz, Übereinstimmung;* Fr. *accord;* İng. *concord agreement*)

Cümlede özne ile yüklemin sayıca uyuşması: *S i z vak'aları bir saati söker gibi mütalaa e d i y o r s u n u z ... dedi* (A. H. Tanpınar, *Sahnenin Dışındakiler*, s. 143). *Ne ise, b e n burada oturacağ ı m, isters e n s e n bahçeye ç ı k* (Ö. Seyfettin, *Harem: Balkon*, s. 241). *B e n kendimi ve Nilüfer'i bu adamın merhametinden kurtarmalıy ı m* (P. Safa, *Matmazel Noraliyanın Koltuğu*, s. 83). *Dinle Rüstem; b i z seninle hac yoldaşıy ı z ... beraber gittik, geldik* (T. Buğra, *Yağmur Beklerken*, s. 219). *S a r a y s u l t a n l a r ı şehrin biraz dışındaki Ferah-Bağ'da gezinirl e r m i ş* (F. R. Atay, *Gezerek Gördüklerim*, s. 158) vb.

— P —

passif bk. edilgen.

passif fiil bk. edilgen fiil.

passiflik eki bk. edilgenlik eki.

patlayıcı gırtlak ünsüzü

Boğumlanma noktası gırtlak olan tonlu patlayıcı *g* ünsüzü. Ağızlarda görülür. *gaygı* < *kaygı*, *gamçı* < *kamçı*, *gaynata* < *kaynata* *goyun* < *koyun*, *gol* < *kol* vb.

patlayıcı ünsüz (Alm. *Verschlusslaut, Vollverschlusslaut;* Fr. *occlusive;* İng. *occlusive, stop)*

Ağız kanalının kapanması ve ciğerlerden gelen havanın patlama biçiminde dışarı itilmesiyle oluşan ünsüz; *p, b, m, t, d, k, g* ünsüzlerinden herbiri.

pekiştirilmiş kelime (Alm. *Intensivum;* Fr. *intensif;* İng. *intensive)*

Türkçede isim, sıfat ve zarf soylu kelimelerin açık veya kapalı ilk hecelerinin *p, m, r, s* ünsüzlerinden biriyle kapatılması ve meydana gelen hecenin kelimenin başına eklenmesiyle, benzer hecelerin tekrarı (paronomasie) esasına dayanılarak kurulan ve bu yolla ilgili olduğu isim veya fiilin taşıdığı anlamı yoğunluk bakımından kuvvetlendiren kelime:

Durum yüzünden zaten sarsılan şerif, Handan'ın artık kendisine b a m b a ş k a bir gözle baktığını fark eder etmez b ü s b ü t ü n çileden çıktı; bir şeyler yapabilmek hırsıyla yanmaya başladı (T. Buğra, *Dönemeçte,* s. 140). *En tatlısı kapıyı, pencereyi s ı m s ı k ı kapatıp eski yaşantıyı sürdürmekti* (T. Buğra, *göst. e.* s. 88). *Donuk yüzü pembeleşmiş, o her zamanki k ı p k ı r m ı z ı dudakları ise aksine uçuk bir renk almıştı....* (R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri: Yatık Emine,* s. 125). *Bir haftadır k u p k u r u kesildi kurabiyeler* (P. Safa, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu,* s. 22) vb.

Pekiştirilmiş kelimelerde anlamı daha da güçlü kılmak için ek yığılması olayında görüldüğü gibi, pekiştirme öğesi ile asıl kelime arasına bir *(A)* ünlüsü daha eklenir: *sap-a-sağlam, cep-e-çevre* gibi. *Geçirdiği korkunç kazaya rağmen arabadan s a p - a - s a ğ l a m çıkabildi. Gittikleri yerde etrafları ç e p - e - ç e v r e* sarılmıştı vb. bk. **pekiştirme** ve **pekiştirme ünlüsü.**

pekiştirilmiş özne

Dönüşlülük zamirleriyle kuvvetlendirilmiş özne: *B a b u r ' u n k e n d i hem yazar, hem tenkit eder* (F. R. Atay, *Gezerek Gördüklerim: Ağra* ve *Türklük,* s. 109). *Epeyce... B e n k e n d i m, talih yardım etmeseydi çoktan giderdim* (A. H. Tanpınar, *Sahnenin Dışındakiler,* s. 210). *Eşyalarını s e n k e n d i n götürmelisin. Gelip gelmeyeceğinizi kendiniz bildiriniz B e n k e n d i m mahdut, fani bir insanım* (S. Erol, *Ülker Fırtınası,* s. 110)vb.

pekiştirme

Kök kelimenin belirttiği özelliği çeşitli yollarla yoğunlaştırma, Bk. **pekiştirilmiş kelime.**

pekiştirme edatı

dahi, dA ki, bile gibi kelimelerin, kelime gruplarının, cümlelerin sonlarına gelerek onları önceki veya sonraki kelimelere, kelime gruplarına ve cümlelere bağlayan; bu bağlama görevleri yanında sonuna geldiği dil birliklerine dikkati çekme, kuvvetlendirme, belirtme işlevi de katan edatlar: *Üçüncü bir nokta d a İstanbul fethinin Malazgirt'ten başlayan bir hamleyi tamamladığı hakikatidir* (A. H. Tanpınar, *Yaşadığım Gibi: Yaklaşan Büyük Yıldönümü*, s. 49). *Rüyalarının esrarı, dünyasını o kadar aşmıştı k i , kendisini şimdi bütün hayata yabancı buluyordu* (A. H. Tanpınar, *Yaz Yağmuru: Rüyalar*, s. 131). *Bununla beraber muayyen hudutlar içine sıkışmış olsa b i l e , şu on sene içinde Türk hikâyeciliği çok ilerledi* (A. H. Tanpınar, *Yaşadığım Gibi: Edebiyatımızda Duraklama mı var?* s. 321). *Kâinat dışında ebedî bir düşünce, gerçek ve sonsuz zamanın kendisi olan bir düşünce tasavvur edin k i bizi seyretsin* (A. H. Tanpınar, *Yaşadığım Gibi: İnsan ve Cemiyet*, s. 14). *Ah, bin gözüm, bin kulağım olsaydı d a bin şaheserin lezzetini birden tatsaydım (Erenlerin Bağından* s. 17). *Kabil m i k i onsuz milletleri kalpten tutuşturan kıvılcımlar çıksın; kabil mi k i onsuz saadet ve zafer müyesser olsun* (Y.K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından*, s. 17) vb.

pekiştirme eki (Alm. *Verstärkungsendung;* Fr. *renforcement, intensif;* İng. *reinforcement, intensive;* Osm. *lâhika-i te'kîd)*

İsim veya isim soyundan bir kelimeye gelerek anlamını kuvvetlendiren ek veya ekleşmiş edat. Eski Türkçede birkaç türü bulunan bu ek, günümüzün yazı dillerinde ve lehçelerde daha çok kalıntılar halinde devam etmektedir. Bu eklerin başlıcaları *+Ok* ve *+k, +ÇA, +ÇAk, +kInyA > +kIyA, yme > +mA, +m*'dir: ET. *timinök (< timin + ök:* hemencecik), *neçük (< neçe + ök:* nasıl?), *barça (< bar-ır + ça:* bütün, hepsi), *amtıçak (< amtı + ça + ok:* hemen, şimdi), *birkie (<bir + kınya:* biriciK), *azkına (< az + kınya:* azıcık), TT. *biricik (< bir + i + cik), de-mincecik (< demin + ce + cik:* hemen biraz), *hemencecik (< hemen + ce + cik)* vb.

pekiştirme hecesi

Pekiştirilmiş kelime yapısında kurulmuş kelimelerde pekiştirmeyi sağlayan *ve kök kelimenin ilk hecesinin tamamı veya bir bölüğünün açık hece durumundan alınarak p, m, r, s* seslerinden biriyle kapalı duruma getirilmiş hece veya böyle hecelerle kök kelime arasında türeyen ünlülerle iki açık hece durumuna gelen heceler: *kap-kara, yap-yassı, yem-yeşil, çar-çabuk, yus-yuvarlak, sapa-sağlam, güpe-gündüz, çep-e-çevre, çır-çıplak, çır-ıl-çıplak* vb.

pekiştirme sıfatı

Niteleme sıfatlarının ilk hecelerini *m, p, s, r* ünsüzlerinden biriyle kapayarak benzer hecelerin tekrarı esasına göre kurulan ve vasfın niteliğini yoğunluk bakımından en yüksek derecesiyle gösteren sıfat:

Kapkara, sapsarı, kıpkızıl, yemyeşil, yusyuvarlak, kaskatı, tertemiz vb. *Ömer'in kazı, hasmının bu hareketine, bir müddet gagasını çamurdan çıkarmıyarak hayretle, sükûnetle baktı, sonra u p u z u n boynunu bir yılan gibi yerde sürüyerek koştu , ıslık gibi bir sesle tısladı* (F. Rıfkı Atay, *Gezerek Gördüklerim*, s. 69). *Ekberin kırmızı taştan s a p a s a ğ l a m kalesi içinde Baburlar sarayının bir kısmı durmaktadır* (F. R. Atay, *göst. e.*, s. 156-7). *Evet pekâlâ biliyorum ki, bir gün ben her şeyi bırakıp bu küçük yola dalarsam, onun bittiği yerde bütün saadet ve hasretlerimi, eski yaşanmış rüyalarımı bulacağım, temiz, y e p y e n i mesut bir adam olacağım* (A. H. Tanpınar, *Abdullah Efendinin Rüyaları: Bir Yol*, s. 123) vb.

pekiştirme ünlüsü

İsim, sıfat ve zarf türünden pekiştirilmiş kelimelerde anlamı daha da güçlendirmek için pekiştirme ögesi ile asıl kelime arasına eklenen *(A)* ünlüsü: *cep-çevre > çep-e-çevre, güp-gündüz > güp-e-gündüz, yap-yalnız > yap-a-yalnız* vb. bk. **pekiştirilmiş kelime.**

pekiştirme vurgusu (Alm. *Akzent Intensivum*; Fr. *accent intensif*; İng. *accent intensive*)

Söz içinde çoğu zaman vurguyu üzerinde taşıyan hecenin daha şiddetli vurgulanmasıyla, bir maksadın, bir duygunun daha iyi belirtilmesini sağlayan vurgu: *yazlığa bu hafta mı taşınıyor sunuz? Hayır, g e l e c ẽ k hafta; Bu sevimsiz olaylar karşısında adamcağız m ā h v o l d u ; Bu gayretler yapıldı ama sonuç olarak hī ç bir şey getirmedi; Ā m m a da yaptınız, dedi, siz hiç hasta görmediniz mi?* vb.

pekiştirme zarfı

Önüne geldiği sıfat veya fiilin nitelik veya kılışını yoğunluğu bakımından kuvvetlendiren zarf. Pekiştirme sıfatları gibi kurulan pekiştirme zarfları yanında, ikileme şeklinde kurulan zarflar da pekiştirme görevini yerine getirirler: *Dışarıda i s t e r kış bir sonbahar gibi ılık geçsin, kânunlar içinde kızılcıklar s a p s a r ı donanıp asmalar filiz versin...* (R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri: Tater*, s. 86). *Siz enistenizi asıl böyle güzel bir akşam, tekmil maneviyatının tecelli ettiği bu muhitte, Beyazıt camii ramazan sergisinde, y a v a ş y a v a ş , a d ı m a d ı m , g ı c ı r g ı c ı r dolaşır, y u d u m y u d u m , n e f e s n e f e s , b a k ı ş b a k ı ş haz alırken görmeliydiniz* (A. Ş. Hisar, *Çamlıcadaki Enistemiz*, s. 57). *Evet o şimdi kendisini, her kapalı şeyin, mütebessim b i r i n s a n yüzü için olduğu gibi, s ı m s ı k ı örtülmüş demir kapıların hiç bir gediği olmıyan yekpare duvarların arkasında olup biten hâdiseleri gözlerinin önünde geçiyorlarmış gibi görebilecek bir kudrette buldu* (A. H. Tanpınar, *Abdullah Efendinin Rüyaları*, s. 18). *Sürülerin arasında üç arşın kalmıştı, b i r d e n aktarın kazı irkildi, silkindi, tüyleri d i m d i k kalkarak kayar gibi bir sür'atle öbür sürünün önüne geldi, durdu* (R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri: Küs Ömer*, s. 76). *Ömer kenarda, yüzü k ı p k ı r m ı z ı , ağzı kilitli bakıyor, ortada biribirine girift olan şu iki kazdan kendisininkini ayırt edemeyerek ne dedim de karıştım diye üzülüyor, pişman oluyordu* (R. H. Karay, *göst.e.* s. 77) vb.

peltek diş ünsüzü (Alm. *Interdentalis;* Fr. *consonne interdentale;* İng. *interdental)*

Dil ucunun ön dişlerin arasına girmesi ve üst dişlere dokunmasıyla oluşan ünsüz. ET. *ḏ* (peltek d), Ar. *ṯ* (ث , *peltek s*), *ẕ* (> ذ : *zel*), *z*, *ḍ* (*z*, *d*:ض *dat*), İng. *th*, İsp. *c* ünsüzleri gibi. Örnekler: ET *aḏak* «ayak», *eḏgü* «iyi», *Ar. Oṯman, bahṯ* «konu», *meb'uṯ* «milletvekili», *teṯbit, zekâ, lezîẕ* «lezzetli», *nüfuz, tezkire; tazyik ba'zı, arz; İng. this* «bu», *thing* «şey», *thought* «düşünce», *three* «üç» İsp. *cinko* «çinko» vb.

peltekleşme

Diş-dişeti bölgesinde boğumlanan tonlu *z* ünsüzüyle tonsuz *s* ünsüzünün dişeti bölgesine kayarak *c* ve *ç* ünsüzlerinin boğumlanma niteliklerine yakın bir ses değeri kazanması: *penzehir* «*panzehir*», *benzêyi* «*benziyor*», *emẓuk*< *emzik; şano* (bir horon çeşidi); *şörişka* «bir horon çeşidi» (T. Günay, *Rize İli Ağızları,* s. 77) vb.

peltek ünsüz

Ağızlarda: katı, yarı-sızıcı, tonsuz, diş-dişeti ünsüzü (peltek s) katı, yarısızıcı, tonlu, diş-dişeti ünsüzü (peltek z): *ṣano* «bir horon çeşidi», *benẓer, benẓeyi* «benziyer» (T. Günay, *Rize İli Ağızları* s. 77) vb.

perde bk. **ton**

perdelenme bk. **tonlama**

— R —

renk adı

Renk gösteren kelime. *al, yeşil, sarı, kara, kızıl, mavi* vb.

renk dili

Renklere belli değer ve anlamlar yükleyerek anlaşmanın sağlandığı saymaca dil türü: *Beyaz*'ın «teslim, anlaşma», *pembe*'nin «iyimserlik ve hoşgörü», *mavi*'nin «hürriyet», *kırmızı*'nın «kıskançlık» ve «ihtiras» göstermesi; yollardaki geçit lambalarında *kırmızı*'nın «dur!» *sarı*'nın «bekle!», *yeşil*'in yayalar için «yürü!» anlamına gelmesi, üstü kırmızı şeritle çizilmiş yol levhasının o yola girmeyi yasaklaması gibi.

resmî dil (Alm. *Offizielle Sprache;* Fr. *langue officielle;* İng. *official language;* Osm. *lisan-ı resmî)*

Bir ülkede kanunla kabul edilen ve resmî yazışmalarda kullanılan dil: *Türkiye Cumhuriyetinin resmî dili Türkçedir* vb.

retorik (Alm. *Rhetorik;* Fr. *rhétorique;* İng. *rhetoric;* Osm. *belâgat)*

Söz sanatı; sözün veya yazının anlatım temizliğini, güzelliğini etkinliğini sağlamak için başvurulan yolları inceleyip kurallara bağlayan sanat.

rivayet bk. **rivayet birleşik zamanı, rivayet tarzı.**

rivayet birleşik zamanı (Alm. *Dubitativ, Zweifelhaft, Erzählungsform;* Fr. *dubitatif, narratif;* İng. *dubitative, narrative;* Osm. *rivayet-i hal, rivayet-i istikbal, rivayet-i mazi.)*

Bildirme kiplerine cevher fiilinin belirsiz geçmiş zamanının getirilmesiyle meydana gelen birleşik zaman. Belirli geçmiş zaman ile emir şeklinin rivayet birleşik zamanları yoktur. Örnekler: *al-ır-mış, al-ıyor-muş, al-mış-mış, al-acak-mış, al-say-mış, al-a-y-mış, al-malı-y-mış* vb.

rivayet tarzı

Cevher fiilinin duyulan geçmiş zamanını oluşturan ekin (*-mış),* bildirme kiplerine getirilerek ve zamanı, görülmeyen, belirsiz bir zamana aktararak yapılan tarz. Belirli geçmiş zamanla emir şeklinin rivayeti yoktur. Örnekler: *bil-ir-miş, bil-iyor-muş, bil-miş-miş, bil-ecek-miş, bil-se-y-miş, bil-e-y-miş bil-meli-y-miş* vb. bir de bk. **rivayet birleşik zamanı.**

— S —

saygı çokluğu (Alın. *Höflichkeitsplural, vergrössernder Plural;* Fr. *pluriel de majesté, pluriel augmentatif;* İng. *plural of majesty, augmantative plural)*

Aslında tek bir varlığı gösterdiği halde, anlatıma saygı, nezaket ve alçak gönüllülük inceliği katmak üzere kullanılan çokluk biçimi: *Bana bu konuda bir yardım lûtfeder misiniz? (lûtfeder misin* yerine). *Hanımefendi birlikte gelecekler mi? (gelecek mi?* yerine). *Siz buradan ayrılıyor musunuz? (ayrılıyor musun?* yerine). *Bize (bana* yerine) karşı gösterilen *yakın ilgiden dolayı teşekkürü borç biliriz (bilirim* yerine); *Biz* (ben yerine) *böyle ince hesaplar peşinde değiliz (değilim* yerine) vb.

sayı (Alm. *Numerus;* Fr. *nombre;* İng. *number;* Osm. *kemmiyyet)*

Bir kelimenin karşıladığı kavramın teklik-çokluk yani sayı bakımından görünümünü yansıtan dil bilgisi kategorisi. Bu kategorinin çeşitli dillerde teklik, ikilik ve çokluk olmak üzere üç türü vardır. İkili sayı özellikle Arapça için geçerlidir. Bk. sayılar.

sayı adı (Alm. *Zahlwort Numerale;* Fr. *nom de nombre,* İng. *numeral)*

Sayı kavramını gösteren ad. *üc, beş, yedi, dokuz, on, yüz, bin, bin dokuz yüz, seksen altı, bir milyon üç yüz elli altı bin, tümen* vb.

sayılar

Varlıkların miktarını, tane olarak hesabını bildiren kelimeler. Sayılar soyut sayıları bildirdiklerinde ve isimleştiklerinde müstakil kullanılırlar: *Kırk beş dokuza bölünür. İki kere iki dörttür. Üçe dördü eklersen yedi olur. Kalemlerin birini sana, ikisini kardeşine aldım. Birinci grup gitsin, ikinciler gelsin. Üçler, yediler, kırklar* vb. Sayı türleri nesnelerin sayılış sırasını, parçalarını bildirme, bölük bölük gösterme gibi anlam inceliklerine sahiptirler: *beşinci sınıf, ikişer kalem, iki-üç saat* vb.

sayı sıfatı (Alın. *Zahladjektiv;* Fr. *adjectif numéral;* İng. *numeral adjective;* osm. *sıfat-ı adediyye)*

Varlıkları, miktar, sıra, üleştirme, birliktelik vb. bakımlardan belirten sıfatlar: *Üç gün, ikinci çocuk, üçer elma, ikili gruplar, üçlü anlaşma* vb. Aslında ikilik (dualite) gösteren ve genellikle *göz (gö + z), diz, göğüs (<köküz), omuz* gibi organ adlarında rastlanan eski + °z eki, zamanla ve yakıştırma yoluyla *ikiz (ikiz çocuk)* vb. dışındaki sayılara da gelerek *üçüz, dördüz, beşiz, üçüzlü, yedizli* gibi çokluk ve topluluk sıfatlarını oluşturmuştur: *Beşiz kardeşler, yedizli şamdan, üçüzlü badem* vb.

sebep gösterme eki: *+çun / +çün*

Eski Türkçedeki *uçın / üçin edatının ön sesini kaybedip +çun / +çün* şeklinde ekleşmesi ile meydana gelmiş bir isim hali ekidir: *Sözün hak i ç ü n olsun, garaz ve r i ş v e t i ç ü n olmasın (Marz.,* 34 / b-5). *Bunun dostlugı garaz i ç ü n - d ü r (göst. e.* 11 / b-8). *a n ü ñ i ç ü n eyitdüm (göst.,* s. 33b-9). *Bu hikâyeti a n u ñ - ç u n didüm kim (göst.* s. 35a-9.

seçenekli cümle *(alternatifli cümle)*

Bağlaç vazifesi gören bazı gramer şekillerinin yardımı ile iki yargı arasında nöbetleşe bir gerçekleşme sırası kuran cümle: *Çeşmenin suyu b i r geliyor b i r gidiyor. K i m i susarım k i m i söylenirim. B a z a n hareketleriyle pek makûl b a z a n âdetleriyle garip ve gülünç gözükürmüş* (A. Ş. Hisar, *Geçmiş Zaman Fıkraları,* s. 115). *Öyle de söylenir böyle de söylenir.* vb.

sert damak bk. ön damak.

sertleşme bk. tonsuzlaşma.

sert ünsüz bk. tonsuz ünsüz.

ses (Alm. *Laut;* Fr. *Son, Voix;* İng. *Sound;* Osm. *Savt)*

Ciğerlerden gelen havanın ses yolunun herhangi bir noktasındaki boğumlanması ile oluşan ve yayılarak kulakla algılanan titreşim: *a, m, n, y, s.*

ses ayrışması (Alm. *Archiphonem;* Fr. *archiphonéme,* İng. *archiphoneme)**:*

Birleşik karakterli seslerin çeşitli yönlerdeki değişimler ile çözüntüye uğraması. Eski Türkçedeki *ñ (n͡g)* sesinin sonradan *ñ > n, g, ń (n͡y) > n, y* olarak ayrılması gibi: *süñü > süngü, yeñil > TT. yegni > yeğni,* Az. *yönkül* «hafif, kolay»; *añut* EAT. *angıt, ankıt, ankut* «bir çeşit su kuşu», Anad Ağz. «sersem, ahmak»; *beñi* > TT. *beyin,* Tkm. *beyni; köñük* TT. *göynük* «yanık, yanma» vb. ET. *koń͡y* EAT *koŋ* ve *koy,* TT. *koyun;* ET. *çıgań͡y > çıgan, çıgay* «yoksul» vb.

ses bilgisi (Alm. *Phonetik, Lautlehre;* Fr. *phonétique;* İng. *phonetics;* Osm. *savtiyyat)*

Bir dilin seslerini; oluşmaları, boğumlanma özellikleri, kelimelerdeki sıralanışları, yüklendikleri görevler ve uğradıkları çeşitli değişmeler açısından inceleyen gramer dalı.

ses bilimci

Ses bilimi alanında çalışan, araştırma yapan kimse.

ses bilimi (Alm. *Phonologie, Phonemik;* Fr. *phonologié,* İng; *phonology, phonemics;* Osm. *mebhas-i asvât-ı melfûze)*

* *Archiphonem* terimi genel dilbiliminde *morphophonem* (biçimsel sesbirim)'le eş anlamlı olarak kabul edilmiştir. Olay aynı ses birimin aynı biçim birim içinde belli şartlara ve çevrelere göre değişmesi şeklinde açıklanmıştır: İng. *magic* kelimesindeki *c = k*'nın *magician*'de *ş* olarak okunması; Tü *ağaç, topaç, geçit, yurt, çorap, dolap* vb. kelimeler ünlü ile başlayan biçim birimi aldıklarında, bunların son seslerinde *ç>c, t>d, p>b* değişmelerine uğraması ve bir ses ayrışmasının meydana gelmesi gibi (bkz. ve D. Aksan, *her yönüyle dil* 2, s. 81) Bizim *Archiphonem* karşılığında ele aldığımız *ses ayrışması*, yukarıda belirtildiği üzere bu nitelikte bir olay değildir.

Çeşitli dillerdeki sesleri bir bütün olarak inceleyen, bu seslerin nasıl meydana getirildiğini, ne gibi nitelikler taşıdığını, dinleyenin bu sesleri alışını, özet olarak dilin ve bildirişmenin ses yönünü ele alan ve insan dilinin seslerini dil sistemi içindeki görevleri açısından değerlendiren bilim dalı.

ses birimi (Alm. *Phonem, Laut;* Fr. *phonème;* İng. *phoneme)*

Konuşma organının belirli hareketleri ile meydana gelen ve belli bir biçimde sıralanarak aynı dili konuşanlar arasında bir kavramın ifadesi için kullanılan kelimeleri oluşturan anlam ayırt edici ses. *yol, kol, bal, sal, baş, kaş, yaş, taş* kelimelerindeki *y, k, s, b, t* sesleri bu kelimeler arasındaki anlam farklarını sağlayan öğeler olduklarından birer *ses birimi*dirler.

ses birleşmesi

Boğumlanma noktaları biribirine yakın seslerin birleşerek birleşik karakterli sese dönüşmesi olayı: ET. *yaña* < *yan* + *ga* < *yan* + *ka* «yan, yan taraf»; *süçig* < *süt* + *sig* «tatlı», *korkınçıg* < *korkınç* + *sıg* «korkunç», *bana* < *baña* < *ben* + *ge* «*ben* zamirinin yönelme hali»; *sana* < *saña* < *sen* + *ge* «*sen* zamirinin yönelme hali» vb.

ses cihazı

Bir dilin seslerinin çıkarılmasını sağlayan ses organlarının bütünü. Bk. ses organları

sesçil yazı bk. çevriyazı.

ses değişmesi

Bir dilde kendiliğinden veya o dilin ses eğilimlerine bağlı olarak, kelime veya eklerde, bir sesin yerini genellikle kendisine yakın başka bir sese veya gelişme yolu ile kendisinden türemiş başka bir sese bırakması olayı: *keḍ- > key- > gèy- > giy- (1. k- > g-;) 2. e-> -è- > -i 3. (-ḍ- > -y-); aḍak > ayak, kuḍuġ > kuyug > kuyu (-ḍ- > -y-); azak, ataḳ, ura (d > z, t, r); kañ͡yu > kayu, kañ͡yu > kanı > ḫanı > hani (ñ͡y > y, ḳ > ḫ > h); sub > suv > su* «su»; *tavışgan > tavışan > tavşan* «tavşan» *(b>v);*

IñIz - / UñUz çokluk II. şahıs iyelik eki > *TT. - InIz / -UnUz: ev-iniz, yol-unuz; ata-gız* «atanız», *eb-igiz* «eviniz» *(ñ > g); kökerçin > kögerçin > kügerçin > güğercin güvercin; (g > v); eḍgü > eygü > eyü > eyi > iyi (ḍ > y); jandarma > candarma; F. divār > duvar,* Ar. *attar > aktar* vb.

ses dudakları bk. ses telleri

ses düşmesi (Alm. *Schwund, Ausstossung;* Fr. *chute;* İng. *disappearance)*

Kelimelerin ön iç ve sonlarında bulunan seslerden birinin, çeşitli etkenlerle yitirilmesi olayı. Bunlar *ön ses düşmesi, iç ses düşmesi* ve *son ses düşmesi* diye gruplandırılabilir:

ısıcak > sıcak, ısıtma > sıtma uyukla- > yukla- «uyumak, uyuklamak», *dirilik > dirlik, ilerile-> ilerle-, aşıla- > aşla-, oyuna- > oyna-; küçükcük >küçücük, yanakcık > yanacık, ufakcık > ufacık, ufakrak > ufarak, çabukcak > çabucak; oğu-*

lan > oğlan, çiftçi > çifçi, üstçavuş > üsçavuş, astteğmen > asteğmen, rastgele > rasgele vb.

ses gelişmesi

Bir dilde kelime veya eklerde bir sesin gelişme yolu ile yerini kendisinden türemiş başka bir sese bırakması şeklindeki değişme olayı: *tur- > dur-, tüz- > düz-, tal- > dal-, köç- > göç-, köl > göl, edgü > eygü > eyü > eyi > iyi, kögerçin > güvercin; aḍak > adak* «ayak», *aḍak* > TT. *ayak* > Bşk. *azak* > Yak. *ataḫ* > çuv. *ura* «ayak» vb. Ayrıca bk. **ses değişmesi.**

ses kayması bk. **ünsüz değişmesi.**

ses karşılanması (Alm. *phonetische Substitution, Lautstellverstellung;* Fr. *substitution phonétique;* ing. *phonetic Substitution*

Bir sesin başka bir sesin yerine geçmesi veya bir dilde bulunmayan bir sesin ona yakın başka bir sesle karşılanması olayı:

Anad. Ağz. *dönüm > dölüm, birader > bilāder, rençber > leşber,* Fr. *jeep* > TT. *cip, jokey > cokey, gendarme > candarma,* Ar. *Ḫıḍr > Hızır, ḫuḍmet > hizmet, taḍyik > tazyik* vb.

ses kaynaşması bk. **kaynaşma.**

ses kirişleri bk. **ses telleri.**

seslenme ünlemi

Çağırmaya, haber vermeye ve cümledeki seslenmeyi kuvvetlendirmeye yarayan ünlemler: *A!, a b e y i m!; D o k t o r! Sesi hırçındı. Doktor ise, inadına sakin ve pesten: E f e n d i m, diye sordu* (T. Buğra, *Yalnızlar.* s. 232).

E y R a b, e y R a b, neden hafızayı mahvetmedin? (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından,* s. 28), *E y A y r ı l ı k l a r ş a i r i, sana yemin ederim ki, vatan da sevgililer gibidir. Uzakken daha çok sevilir, daha çok ruha yakındır* (Y. K. Karaosmanoğlu, *göst. e.: Diğer Nesirler,* s. 95). *H a y d i, yavrum git yat. Vakit çok geç, sonra fena olursun* (A. H. Tanpınar, *Abdullah Efendinin Rüyaları: Geçmiş Zaman Elbiseleri,* s. 100). *A y o l dedi. Daha şimdi yaptık yatağı. Yazık değil mi?* (A. H. Tanpınar, *Yaz Yağmuru: Yaz Gecesi,* s. 163). - *K ı z, insanlık hali... Sakın* o yüzük müdür, küpe midir nedir, bilmeden bir yere koymuş olmıyasın... (R. N. Güntekin, *Kızılcık Dalları,* s. 138). *H e y y o l c u, y o l c u.. Bir dakika durmaz mısın?* (Y. K. Karaosmanoğlu. *Erenlerin Bağından: Diğer Nesirler,* s. 108). *A h m e t! b u r a y a g e l! A r k a d a ş l a r! çok çalışalım ve başarı sağlayalım.* vb.

ses olayı

Dil seslerinin oluşturdukları anlamlı ve görevli ses birliklerinde (kelime ve hece) uğradıkları değişmeler. *Ses türemesi, ses düşmesi, benzeşme, ses birleşmesi* vb. Türkçenin ses olaylarından bazılarıdır.

ses oluşumu (Alm. *Phonation;* Fr. *phonation;* İng. *phonation)*

Ciğerlerden gelen basınçlı havanın ses tellerinde titreşmesi ve ses yolunun belirli noktalarındaki değişik işlemlerle ses haline gelmesi.

ses organları (Alm. *Sprechorgane;* Fr. *organes de la parole;* İng. *organs of Speech)*

Konuşma işleminin gerçekleşmesini sağlayan organlar: ciğerler, diyafram, gırtlak, ses telleri, boğaz, ağız kanalı, geniz, dil, dişler, dudaklar, damak, gırtlak kapağı.

ses taklidi: bk. **yansılama.**

ses telleri (Alm. *Stimmbänder, Stimmlippen;* Fr. *cordes vokales,* İng. *vocalcords;* Osm. *hubul-ı savtiyye)*

Önde halka ve kalkan kıkırdakların iç kenarlarına yerleşmiş olan, arkada üçgen piramit şeklindeki ibriksi kıkırdakların iç yüzüne bağlı bulunan, gırtlağın ortasında üçer kenarlı iki kiriş oluşturan ve sesin oluşmasında en önemli rolü oynayan kaslar

ses türemesi (Alm. *Einschubvokal, sprossilbe, Vokalentfaltung, Anaptyxis, Adventivlaut;* Fr. *anaptyxe, adventice;* İng. *anaptyxis, adventitious sound).*

Seslerin özelliklerine veya birbirleriyle birleşme şartlarına bağlı bazı sebeplerle, Türkçe ve dilimize girmiş yabancı kelimelerin ön, iç ve son seslerinde ünlü veya ünsüz türemesi biçiminde kendini gösteren ses olayı:

Yabancı kelimelerde: *rūze* > *oruç, limon* > *ilimon, rişte* > *erişte, scala* > *iskele, station* > *istasyon; grup* > *gurup, Christian* > *Hırıstiyan, akl* > *akıl, aks* > *akis, keyf* > *keyif; ayva* > *hayva, aveng* > *heven, kehrubā* > *kehribar; bionic* > *biyonik, dialogue* > *diyalog* v.b. Türkçe kelimelerde: *ur-* > *vur-, orada* > *horda, ağıl* > *hağıl, ırak* > *yırah, in-* > *yin-, irin* > *yirin, idiz* > *yitiz* «keskin», *ip* > *yip, söğüt* > *söğürt, başla-* > *başla-y-an, kaplu baga* > *kaplu-m-baga, genç-e-cik* > *gencecik, az-ı-cık* > *azıcık, gül-ü-cük* > *gülücük* vb.

ses uyumu bk. **uyum.**

ses uyumsuzluğu (Alm. *Kakophonie, Cacophonie;* Fr. *cacophonie;* İng. *cacophony;* Osm. *tenafür, tenafür-i hurûf)*

Bazı kelime ve söz öbeklerinde, boğumlanma noktaları aynı veya biribirine yakın seslerin tekrarından doğan uyumsuzluk. Dil bu uyumsuzluğun kulakta bıraktığı rahatsızlığı ve dilde yarattığı zevksizliği giderici bazı ses düzenlemeleri yapar: *ufak* + *cık* > *ufacık, küçük* + *cük* > *küçücük, yan-ıl-ış* > *yanlış, başla-l-mak* > *başlanmak, karşı* + *lık* + *lı* + + *lık* > *karşılıklık, hanım nine* > *haminne* vb.

ses yarığı (Alm. *Glottis;* Fr. *glotte;* İng. *glottis;* Osm. *mizmar).*

Gırtlaktaki kalkan kıkırdağın iki kanadı arasında bulunan ve normal nefes alma durumunda iken ikizkenar üçgen biçiminde açık olan kısım. Ses yarığının arka tarafı *nefes yarığı*'dır. Ses yarığı konuşma sırasında ses tellerinin bir araya gelip büzülmesi ile ve ibriksi kıkırdağı harekete getiren adeleler vasıtasıyla kısmen veya tamamen kapanabilir.

ses yazısı bk. çevriyazı.

ses yolu

Ciğerlerden gelen havanın, her sesin özelliğine göre değişik işlemlerle dil seslerine dönüştürülmesi sırasında nefes borusu vasıtasıyla geçtiği yollar: Gırtlak, boğaz, ağız kanalı, geniz, burun boşluğu.

sıfat (Alm. *Adjektiv, Eigenschaftswort;* Fr. *adjectif;* İng. *adjektive)*

İsimleri niteleme, belirtme, gösterme gibi çeşitli yönlerden bildiren, sınırlayan kelime türü: *doğru imlâ, ağır yük, uzun yol, ince iş, güzel fikir, hünerli kişi, doru at, kızıl elma, bin bir dert, tek yol, o zaman, bu durum; sıcacık, ışıltılı günü bekliyordu* (Y. Kemal, *Ortadirek,* s. 190). *Tekmil otların taze, yeşil, gıcır gıcır kokusuyla kokuyordu* (Y. Kemal, *göst, e.,* s. 191). *Taşbaşoğlunun keskin, umutlu gözleri teker teker üstündeydi* (Y. Kemal, *göste,* s. 301). *Tenha, sessiz yollarda yürür, yürürüm* (P. Safa, *Biz İnsanlar,* s. 181). *Mavi duman, bir bilek damarı gibi kabartılı ve sıcak dudaklarından çıktı* (S. Faik. *Bütün Eserleri 1,* s. 69). *Biz de mükemmel bir yalancı olduk arkadaş!* (K. Tahir, *Esir Şehrin İnsanları,* s. 298). *Bazan bir kaç hafta fazla, bir kaç gün fazla yaşamak işleri nasıl da alt üst ediyor* (K. Tahir, *göst. e.,* s. 322). *Hacer! - Ha bak, gelirken benim o uzun yeşil ipek başörtümü de getir* (M. N. Sepetçioğlu, *Çardaklı Bacı,* s. 96) vb.

sıfat ekleri

İsimlerden ve fiillerden sıfat yapan ekler: *lI-, +lU, +SIz / +sUz, ki, +°k, -GIn / +GUn* vb. *Dertli baş, kutlu gün, vakitsiz iş, tuzsuz ekmek, sudaki balık, batık gemi, kısık ses, kesik kol, uzak yol, uzun menzil, kısa süre, yorgun adam* vb.

sıfat - fiil (Alm. *Partizip, Participium;* Fr. *participe;* İng. *participle)*

Sayı ve şahsa bağlı fiil çekimine girmeyen, fakat aldığı eklerle fiilin zamana bağlı olarak taşıdığı kavramı sıfatlaştırdığından kendisinde sıfat ve fiil niteliklerini birleştiren fiil şekli: *tanınmış kişi, olmadık sözler, işleyen* demir, *yolgösterici yıldız, baş kaldırıcı düşünceler, güler yüz, uçan kuşlar, gelecek yıl, yaşanacak ömür, batası yer, söylenesi söz, yıkılası ev vb. Bakımsızlıktan ormana dönmüş bahçeye kederle bakıyordu* (K. Tahir, *Esir Şehrin İnsanları,* s. 70). *İyiyi kötüden ayıracak gücü mü yoktu* (Kemal Tahir, *Yol Ayrımı,* s. 275). *Biraz sonra kahvedeki sessizliği hiç ürpertmeyen* ve *esrarkeş dalgasından uyandırmayan bir hadise oldu* (S. Faik, *Bütün Eserleri,* s. 176). *Dolduracağın çukurun dışında işin ne?* (A. H. Tanpınar, *Abdullah Efendinin Rüyaları: Erzurumlu Tahsin,* s. 145). *Herkesin bakmaktan korktuğu ve gözlerini kaçırdığı gözlerimiz...* (P. Safa, *Bir Tereddüdün Romanı,* s. 91) vb.

Fiili zamana bağlı olarak sıfatlaştıran ek, Türkiye Türkçesinin sıfat-fiil ekleri şunlardır: *-dIk / -dUk, -mIş / -mUş,* geçmiş zaman, *-r* geniş zaman, *-An* geçmiş ve şimdiki zaman, *-IcI-UcU* süreklilik, *-AcAk* gelecek zaman, *mAz* olumsuz geniş zaman: *Eşyanın sükûneti, değişmez manzarası onun için ha-*

yatta bir teselli ve zevk kaynağı idi (A. H. Tanpınar, *Abdullah Efendinin Rüyaları*, s. 26). *Sofa bir masal çölü gibi sessiz ve uçsuz bucaksızdı. İçimi korkuya b e n z e r, küçülüşe, mini mini, âciz, zavallı bir hayvancık oluverişe b e n z e r bir duygu kapladı ve ben hemen tam karşımda d u r a n aynayı farkettim* (T. Buğra, *Yarın Diye Bir Şey Yoktur*, s. 103). *Yolunun üzerinde salkım ağaçlarile g ö l g e l e n m i ş, şadırvanı dolu bir cami avlusu vardı ki, böyle sıcak günlerde onu biraz nefes almak için adeta çeker, çevirirdi* (R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri: Vehbi Efendinin Şüphesi*, s. 51). *Gerçi v u r u l d u ğ u n gün bir çocuk gibi gülüyordun, bir kuş gibi ötüyordun ve okun d e ğ d i ğ i yere bakıp: "İşte göğsümde bir kızıl güç açtı" diyordun* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından: Okun Ucundan*, s. 59). *Memnunluğun en s a r ı c ı terkibi: gurur ve güven* (T. Buğra, *Yarın Diye Bir Şey Yoktur*, s. 151) vb.

sıfat-fiil grubu

Sıfat gibi kullanılan fiil şekilleri ile oluşturulan ve cümle içinde *sıfat, özne, nesne, zarf* gibi görevler yüklenebilen kelime grubu. Örnekler için bk. **sıfat-fiil eki, sıfat tamlaması.**

sıfatlarda karşılaştırma bkz. **karşılaştırma sıfatı.**

sıfatlarda küçültme bk. **küçültme sıfatları**

sıfat tamlaması (Alm. *Adjektivkonstruktion;* Fr. *construction adjective; İng. adjectival construction;* Osm. *terbîb-i vasfî*)

İsimleri nitelemek veya belirtmek maksadıyla isim ve ona bağlı sıfatın tamlama dizilişinde oluşturdukları kelime grubu. Bu dizilişte sıfat *tamlayan*, sıfat tarafından nitelenen veya belirtilen isim *tamlanan* görevindedir. Böyle tamlamalarda tamlayan da tamlanan da eksiz durumdadır: *Evet, pekâlâ biliyorum ki, b i r g ü n b e n h e r ş e y i bırakıp b u k ü ç ü k y o l a dalarsam onun bittiği yerde b ü t ü n s a a d e t v e h a s r e t l e r i m i, e s k i y a ş a n m ı ş r ü y a l a r ı m ı bulacağım, t e m i z, y e p y e n i, m e s u t b i r a d a m o l a c a ğ ı m* (A. H. Tanpınar, *Abdullah Efendinin Rüyaları: Bir Yol*, s. 123). *Bu kötü günlerinde Gülsüm'e b i r a n a gibi bakıyordu* (R. N. Güntekin, *Kızılcık Dalları*, s. 29). *Tahir Ağa, bugüne kadar ü ç n e s i l yetiştirmişti* (R. N. Güntekin, *göst.e.*, s. 29). *Sonra k ı z g ı n, d u m a n l ı b i r g r u p oldu; ezan sesleri arasında k ı s ı k, u y u ş u k l a m b a l a r birer birer yanıp kasabayı kasvetli bir gece sardı* (R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri: Şeftali Bahçeleri*, s. 33). *Ben b u r ü y a y ı o n y e d i y a ş ımda iken görmüş ve onu senelerce şehir şehir, sokak sokak aramış, daha i l k k a r ş ı l a ş m a mızda, göğsüm daralarak: "İşte bu odur!" demiştim* (T. Buğra, *Yarın Diye Bir Şey Yoktur*, s. 35) vb.

sıfır ek (Alm. *Nullmorphem;* Fr. *morpheme-zero;* İng. *zero-morpheme)*

Zaman, tarz, şahıs, sayı, ilgi vb. kavramların Türkçede özel eklerle ve çekim yoluyla sağlandığı bilinmektedir. Böyle çekimi gerektiren durumlarda Bazan belirtilmek istenen kavramın özel bir ekle gösterilmeyip varlığı takdirle anlaşılan ek. Örnek olarak sayı kavramının şahıs ekiyle sağlandığı çekimli fiillerde teklik için, fiillerin tarz çekiminde «haber tarzı» için ayrı bir ek yoktur. Emrin teklik 2. şahıstaki çekimi sıfır eklidir.

sıklık (Alm. *Frequenz:* Fr. *f r e q u e n c e ;* İng. *frequency;* Osm. *tekerrür)*

Titreşen bir nesnenin bir saniyedeki titreşim sayısı; bir konuşmada, bir yazıda veya bir yazarın eserinde bazı kelimelerin öteki kelimelere oranla daha çok ya da daha az kullanılması durumu.

sınıf (Alm. *Klasse;* Fr. *classe; İng. class)*

Cümledeki işleyişleri, aldıkları çekim ve yapım ekleri ve taşıdıkları kavramlar bakımından aralarındaki ortak noktalara göre ayrılmış olan kelime türü. Türkçenin 8 kelime sınıfı vardır: 1. isim, 2. sıfat, 3. zamir, 4. zarf, 5. edat, 6. bağlaç, 7. ünlem, 8. fiil.

sınırlama eki (Alm. *Limitativus;* Fr. *limitative;* İng. *limitative)*

İsimlere yönelme ekinden sonra gelerek mekânda ve zamanda sınırlama gösteren ek: *GAÇA < GA + ÇA eki.* Eski ve Orta Türkçede nispeten canlıdır. Türkiye dışı yazı dillerinde ve lehçelerde devam etmektedir. Türkiye Türkçesinde yerini *-A kadar, -A dek* edatlarına bırakmıştır. Ancak, bazı Anadolu ağızlarında yine de canlı bir kullanılışa sahiptir: ET. *Bilge Tonyukuk altun y ı ş g a ç a* «Altun yışa kadar» *keltimiz;* Oğuz Kağan Destanında: *ta kün b a t u s ı g a ç a tegen erdi; oklarını k ö k k e ç e atuñ;* Çağ, *e m d i g e ç e* « şimdiye kadar»; EAT. *beş y ı l g a ç a* «beş yıla kadar»; Kaz. *t ü n g e ç e* «geceye kadar», *y a z g a ç a* «yaza kadar» Bar. Tara. Tob. *on y e ş k e ç e* «on yaşına kadar»; An. ağz. *ş i n d i y e c e* (Siv., Tok.), *o z a m a n a c a* (Kay.), *bu v a h t a c a* (Kır.); *a h ş a m a c a* (Mal.); *ā ş a m a c a* (Yoz.); *y a s s ı y a c a ḫ , ş a f a ğ a c a ḫ* (Mal.); *g ı ş a c a n* (Afy.); *s a v a ḫ a c a n* « sabaha kadar, Kars» vb.

sınırlama hali (Alm. *Kasus Limitativus;* Fr. *cas limitative;* İng. *limitative case)*

+ GA > + A yönelme hali eki ile *+ ÇA* eşitlik hali ekinin birlikte kullanılması ile oluşan, mekânda ve zamanda sınırlama gösteren hal. Örnekler için bk. **sınırlama eki.**

sıralı birleşik cümle (Alm. *Koordinierter Satz, beigeordneter Satz;* Fr. *proposition coordonnee;* İng. *coordinate sentence)*

Yalnız başlarına kullanıldıklarında da birer anlam taşıyan hükümlü cümlelerin yan yana gelmesiyle, noktalı virgül veya bağlaçlarla birbirine bağlanarak kurulan birleşik cümle. Sıralı birleşik cümleler *bağımlı* ve *bağımsız* olmak üzere ikiye ayrılır: *Sabahleyin k a l k a r , kahvaltımı y a p a r ı m . A h m e t geldi ve yerine oturdu. Ay dün akşamki yerinde; kavak ağaçlarına sırmalarını g i y d i r m i ş , sakin ve aynı gülümseyen yüzle b a k ı y o r d u* (bağımlı sıralı cümle, A.H. Tanpınar, *Abdullah Efendinin Rüyaları: Erzurumlu Tahsin,* s. 139). *Kimdir bu yabancı delikanlı diye düşünürken birden bire geriye d ö n m ü ş , o zaman bakışlarını görerek onu t a n ı m ı ş* ve *u y a n m ı ş* (A. H. Tanpınar, *göst.e.: Evin Sahibi,* s. 169). *D a d ı m Musul'da kalmayı t e r c i h e t m i ş , A h m e t A ğ a İzmit civarındaki köyüne, kardeşinin yanına ç e k i l m i ş t i .* (bağımsız sıralı cümle, A. H. Tanpınar. *göst. e.* s. 186). *İ ç i n d e k i b i r i k i n c i k i ş i l i k o n a karşı daima avutucu, uysal sınırsız şekilde hoşgörülü d a v r a n ı y o r . Murad'ın gerçekleri görmezlikten gelmesine, hattâ inkâr etmesine y a r d ı m c ı o l u y o r d u .*

(bağımlı sıralı cümle, T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 138). Bk. **bağımlı sıralı birleşik cümle, bağımsız sıralı birleşik cümle.**

sıra sayı sıfatı

Sayı adlarından *+(I)ncI/+(U)ncU* ekiyle kurulan ve sıra kavramı bildiren sıfat: *Birinci gün, üçüncü yıl, sekizinci kat, ikinci dönem, beşinci başvuru* vb.

sıra sayıları (Alm. *Ordinalzahl;* Fr. *adjectif numeral ordinal;* İng. *ordinal numeral adjective)*

Sayı adlarından *+IncI/+UncU* ekiyle genişletilerek sıra kavramı bildiren sayılar: *ikinci, altıncı, yedinci, onuncu, üçüncü* vb.

sızıcı (Alm. *Spirant;* Fr. *spirante;* İng. *spirant)*

Ses yolunun daralmasıyla sızar gibi çıkan seslerin taşıdığı nitelik. Bk. **Sızıcı Ünsüz.**

sızıcılaşma (Alm. *Spiranstwerden, Spirantisierung;* Fr. *spirantisation;* İng. *spirantisation)*

Patlayıcı ünsüzlerin çeşitli sebeplerle sızıcı ünsüze dönüşmesi: *yoksul* > *yoḫsul, takı* > *daḫı* > *dahi, çıkar-* > *çıḫar-, bu kadar* > *bu ğadar* (Z. Korkmaz. *Nevşehir ve yöresi Ağızları*, s. 87), *arka* > *arḫa, sağdıç* > *sağdış* (A. Ercilasun, *Kars ili Ağızları*, s. 113), *gece* > *geje* (A. Ercilasun. *göst. y.)* vb.

sızıcı ünsüz (Alm. *Affrikate, Spirant, Konstriktiv, Frikative, Reibelaut;* Fr. *consonne, affriquée spirante; consonne constrictive, consonne fricative;* İng. *spirant, fricative)*

Ağız kanalının çeşitli yerlerinde oluşan bir daralma sonunda sürtünerek veya sızarak çıkarılan ünsüz: *f, v, y, h, s, z, ş, j, ğ* ünsüzleri Türkçenin sızıcı ünsüzleridir.

soluklu ünsüz (Alm. *Aspirata, aspirierter Laut;* Fr. *aspirée* Ing. *aspirate)*

Boğumlanması sırasında kendisi ile birlikte bir *h* soluk sesi duyuran ünsüz. Korece *ph* gibi. Alm. *pass [p(h) ass]* «geçit», İng. *pin (p(h)in)* «toplu iğne» kelimelerindeki *p* tonsuz ünsüzleri de nefesli ünsüz durumundadır. Genellikle bazı tonsuz patlayıcı ünsüzlerin boğumlanmasında göze çarpan bu solukluluk Türkçede *paşa, piliç, toz, tuz* vb kelimelerdeki *p, t* ünsüzlerinde de görülür.

somut anlatım

Dilde, kavramların tabiate bağlı olarak ifade edilmesi. Türkçede çeşitli renk tonlarını gösteren *camgöbeği, limonküfü, tenrengi, ördekbaşı, kankırmızı, sütbeyazı, vişneçürüğü* gibi renk adları somut anlatım örnekleridir.

somut isim (Alm. *Stoffname, Materiale Konkretum, konkretes Subsantivum;* Fr. *subsantif de matiè re, nom concret;* İng. *concrete noun)*

Gösterdikleri, belirttikleri nesneler duyular yoluyla algılanan ve maddî varlıklara ad olan isim türü: *taş, insan, ağaç, duman, ses, bulut, elma* vb. karşıtı **soyut isim**'dir.

somut kavram

Aynı dil birliğinden kimselerde somut kelimelerin zihinde uyandırdıkları genel tasavvurlar. *Kuzu*'nun «ufak» ve «koyun yavrusu», *ırmak*'ın «uzun bir akarsu», *boğa*'nın «iki boynuzlu, dört ayaklı bir hayvan» oluşu gibi.

somutlaştırma

Dildeki soyut kavramları somut kavramlardan yararlanarak anlatıma yönelme: ET. *til* «dil organı» kelimesinin kitabelerde "konuşturulmak üzere alınan tutsak" anlamında kullanılması; *avuç açmak* «dilenmek», *gözlerini yummak* «ölmek», *dile getirmek* «söylemek», *dil uzatmak* «bir kimse veya şey için kötü söylemek»; renk tonlarını gösteren *kavuniçi, vişneçürüğü, yavruağzı, camgöbeği, limonküfü* vb.

son çekim edatı bk. **edat**

sonda türeme (Alm. *Epithesis;* Fr. *epithese;* İng. *epithesis)*

Kelime sonunda ünlü veya ünsüz türemesi olayı: *kehruba / kehribar, radyo / radyon, belki / bekit, hem / hemi / hemin, gayrı / gayrın, gibi / gibin, peyda / peydah*, tali' > *talih* vb.

sonda ünlü türemesi

Kelime sonunda bir ünlünün türemesi. Türkçede yazı dilinde örnekleri yoktur. Ağızlarda da çok az rastlanan bir olaydır: *hem / hemi* (A. Ercilasun, *Kars İli Ağızları*, s. 98); *giderken / giderkene, bu sefer / bu seferi, ertesi gün / ertesi güne, gergefiyle / gegefinneni* / (Z. Korkmaz, *Güney-Batı Anadolu Ağızları*, s. 51, 54 / 2,3, vb.

sonda ünsüz türemesi

Kelime sonunda bir ünsüzün türemesi. F. *kehruba* Tü. *kehribar.* Daha ziyade ağızlarda rastlanan bir ses olayıdır: *radyo / radyon, gibi / gibin, belki / bekit, keşge / keşgem, cuma / cümer, halbuki / halbukim* (Z. Korkmaz. *Güney-Batı Anadolu Ağızları*, s. 101) vb.

son ek (Alm. *Suffix;* Fr. *suffixe;* İng. *suffix)*

Kelime kök veya gövdesinin sonuna eklenen ek. Türkçenin ekleri son eklerdir: *baş + lı, baş + lık, başlık + sız, yaş + a-, yaşlı + lık, demir + ci, demirci + lik, gec + ik-, gecik-tir-, bak-ış, anla-y-ış* vb.

sondan eklemeli dil (Alm. *agglutinierende, anleimende, anfigende Sprachen;* Fr. *langues agglutinantes;* İng. *agglutinating languages, agglutinative languages)*

Kelime çekimi ve türetiminin son eklerle yapıldığı dil. Türkçe son eklemeli bir dildir. *gül-dür-e-me-dik + ler + i-miz + den, al-da-n-dı-nız, bak-acak-mı-sınız* vb. Karşıtı **önden eklemeli dil**'dir.

sonorisation bk. **tonlulaşma**

son ses (Alm. *Auslaut;* Fr. *phonème final;* İng. *final phoneme)*

Kelime sonunda bulunan ses. Tü. *ağaç*'ta / ç /, *barış*'ta / ş /, *sarı*'da / r / ünsüzleri son ses durumundadırlar.

son ses düşmesi (Alm. *Apokope;* Fr. *apocope;* İng. *apocope)*

Kelimede son ses durumunda olan sesin düşmesi olayı: *serbest > serbes, çift > çif, katarakt > katarak, güveyi > güvey, kapıg > kapı, tarıglag > tarla, yaylag > yayla, üveyi > üvey gibi.*

son ses türemesi bkz. **sonda türeme.**

soru cümlesi (Alm. *Fragesatz;* Fr. *phrase interrogative;* İng. *interrogative sentence;* Osm. *cümle-i istifhamiyye)*

Soru kavramı kazandıran *hangi? ne? kim? kaç? nasıl?* gibi soru kelimelerinden biriyle ya da "evet" veya "hayır" karşılığını isteyen soru eki *mi?* ile kurulan cümle türü: *K i m l e r eğlendi, k i m l e r avundu? Vecd ve cuşiş k i m · d e idi? H a n i mutrip n e r e d e? Canan n e o l d u? Heyhat, bir hırsız gibi yavaş yavaş yaklaşan bu ölü benizli sabah n e d i r?* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından,* s. 47). *N i ç i n geldiniz? n i ç i n bu akşam buraya geldiniz? Ve benim rahatımı n e d i y e kaçırdınız? dedi* (A. H. Tanpınar, *Abdullah Efendinin Rüyaları: Geçmiş Zaman Elbiseleri,* s. 99). *N e o l d u? Sen de m e k t e p t e n m i geliyorsun? B a ş ı m ı yarıldı çocuğun? D ü ş t ü m ü? G ö z ü m ü çıktı?* (P. Safa, *Biz İnsanlar,* s. 25).

- R a h m e t l i m i dediniz?
Dik dik baktım:
- Bu, şaşılacak b i r ş e y m i?
Adam kekeledi:
- H a y ı r, estağfurullah! Gençsiniz de... (T. Buğra. *Yarın Diye Bir Şey Yoktur,* s. 20). *Bu mucizenin sebebi n e i d i? Hemen yarı ölmüş bir halde kendisine bırakılan çocuğun, kucağında yeniden dirildiğini g ö r d ü ğ ü i ç i n m i? Onu yalnız bularak acıdığı i ç i n m i?* (R. N. Güntekin, *Kızılcık Dalları,* s. 126). *Acaba, sevdiği erkeğe bu kız n a s ı l g ü l e r?* (S. F. Abasıyanık, *Bütün Eserleri III: Yolculukta,* s. 123) vb.

soru eki (Alm. *Fragepartikel;* Fr. *particule interrogative;* İng. *interrogative particle;* Osm. *edat-ı istifham)*

Soru kavramı veren *mI/mU* eki. İlgili olduğu kelimeden ayrı yazılır fakat o kelimenin son ünlüsüne göre ünlü uyumlarına girer, soru biçimindeki yüklemlerde şahıs ekleri alabilir: *Bizde m i geleceğiz?, Güler m i s i n, ağlar m ı s ı n?, İyi m i s i n i z? Yarın buradan ayrılıyorlar mı?, Ben de gelebilir m i · y i m? Okudu m u?* vb.

- Oo.. beni nasıl bir yolculuğa sürüklediğinizi biliyor m u s u n u z? (T. Buğra. *Yalnızlar,* s. 78). *Beni sadece sempatik bulduğun i ç i n m i seviyorsun?* (T. Buğra. *göst.e., s. 17). Yahu! hâlâ tanıyamadın m ı? Bu ne unutkanlık... Ben Süleyman değil m i y i m?* (A. H. Tanpınar, *Yaz Yağmuru: Teslim,* s. 94).
- Rahmetli m i dediniz?
Dik dik baktım:
- Bu, şaşılacak bir şey m i? (T. Buğra. *Yarın Diye Bir Şey Yoktur,* s. 20).
- Bu m u?

- *E v e t* (R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri: Komşu Namusu*, s. 99). *Nice adamların gözleri önünde geçen vak'alar, şahitleri kalmayınca, bir zaman mevzu olur, "Deli m i y d i , değil m i y d i ? '' derler ve "Öldürüldü m ü , İntihar m ı etti" diye sorarlar* (A. Ş. Hisar, *Fahim Bey ve Biz*, s. 182). *Sahi m i A l i 'm? sahiden köylüye karışacak m ı s ı n ? d i y e d u r m a d a n s o r u y o r d u . A l i başıyla e v e t deyince de kuduruyordu* (Y. Kemal, *Ortadirek*, s. 394) vb.

soru sıfatı (Alm. *Fragewort;* Fr. *adjectif interrogatif;* İng. *interrogative adjective)*

İsimleri soru yoluyla belirten sıfat: *Kaç defa, hangi çocuk, kaçıncı kat* gibi. - *Hey be Murad; ben n e dağılmalar gördüm!* (T. Buğra. *Yalnızlar*, s. 70). *Aile yadigârları n e g ü n e duruyor? Rehine veririz, bir şey yaparız* (A. H. Tanpınar, *Yaz Yağmuru*, s. 50). *K a ç defa, ta içimden bana: "Kardeş, kardeş!" diye seslendi* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından*, s. 17). *H a n g i şarkıcılar, h a n g i , şarkılar?...* (Y. K. Karaosmanoğlu, *göst.e.: Diğer nesirler*, s. 109). *Ada'da kayınbabasının köşkünde kaldıkları zamanlar k a ç sabah şafağın taze saatlerinde barbunya avlamıştı* (A. Ş. Hisar, *Çamlıcadaki Enişte*miz, s. 85) vb.

soru şekli

İsimlerde ve fiillerde soru kavramı veren şekil. İsimleri ve fiil kiplerini soru şekline sokmak için Türkçede *mI / mU* soru eki kullanılır: *Zaman, aldığını geri v e r e c e k m i s i n ? Yahut o geldiği zaman ben onu t a n ı y a c a k m ı y ı m ?... Ölüm, demin kokladığım ç i ç e k m i s i n ? Yoksa bu hengamede bir an sarıldığım şeffaf aydınlık s a l k ı m m ı ? Beni şu anda beşyüz anne b i r d e n m i doğuruyor? Yoksa bütün kâinat bir billûr zerresi gibi sert bir çekirdek halinde b e n d e m i toplandı* (A. H. Tanpınar, *Yaşadığım Gibi: Musikî Hulyaları*, s. 336) vb. bk. **soru eki.**

soru zamiri (Alm. *Fragefürwort, Fragepronomen;* Fr. *pronom interrogatif;* İng. *interrogative pronoun;* Osm. *istifham zamiri, zamir-i istifham)*

Yerini tuttuğu varlığı soru yoluyla temsil eden zamir, *Kim? Ne?* zamirleri: *Karaoğlan, yarım ağızla, başını çevirmeden karşılık verdi. Yani de ona uyarak, yarım ağızla: - N e içeceksin? diye sordu* (T. Buğra, *Yarın Diye Bir Şey Yoktur*, s. 45). *O zamandan beri n e l e r oldu, sen benden iyi biliyorsun! Yalnız sana sormak isterim ki, bundan sonra n e olacak?* (Y.K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından: Okun Ucundan*, s. 64). *Aziz dost, bülbül şeyda ise gül perişandır. K i m k i m e rahmedecek?* (Y. K. Karaosmanoğlu, *göst.e.*, s. 49). İyelik ekleri ile genişletilmiş soru sıfatları da soru zamiri olarak kullanılır: *H a n g i s i n i beğendiniz? k a ç ı n c ı s ı n ı deniyorsunuz? N e k a d a r ı n d a n* vazgeçiyorsunuz? vb. Bk. ve krş. **soru sıfatı.**

soru zarfı (Alm. *interrogativadverb;* Fr. *adverbe interrogatif;* İng. *interrogative adverb;* Osm. *istifham zarfı, zarf-ı istifham)*

Fiillerin yer, yön, zaman, sebep, nitelik ve derecelerini soru yoluyla açıklayan ve soru zamirlerinden yararlanılarak kurulan zarf: *nereye? nerede? hani? nereden? nasıl? (< ne asıl?) niçin? (< ne için) ne kadar? ne zaman? ne türlü? ne derece?* vb. *Şimdi size acımaya yeltenen küstahları, hayatınızın onlarınkinden*

bin misli renkli olduğuna n a s ı l inandırmalı! (T. Buğra, *Yalnızlar,* s. 37).

Sokağa çıktığım zaman ona:
- Annem için böyle şeyleri n a s ı l söyledin?
Hem n e d e n annenden utanıyorsun? diye ona çıkıştım (A. H. Tanpınar, *Sahnenin Dışındakiler,* s. 39). *Orası, n i ç i n buradan daha kasvetli, daha elim ve daha korkunç olsun* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlkerin Bağından: Erenlerin Bağından* s. 212).
- N e r e d e n geliyorlarmış?
- Koçana'dan, İştip'ten, Köprülü'den... Her taraftan... (Ö. Seyfettin, *Bomba: Primo Türk Çocuğu II,* s. 53).

Dilimize Arapçadan geçmiş olan *acep* ve *acaba* kelimeleri de soru zarfı ve soru ekini pekiştirme edatı olarak kullanılır: *A c e p Karacoğlan bu yerlerden geçti mi ola? A c a b a söylemek istediklerimi tam olarak anlatabildim mi?* vb.

soyut isim (Alm. *abstraktes Nomen, abstraktes Substantiv;* Fr. *nom abstrait;* İng. *abstract noun;* Osm. *mücerret isim, ism-i mücerret)*

Varlığı düşünce yoluyla kabul edilen ve söylendiğinde, zihinde belli bir görüntü veya tasavvur uyandırmayan kavramın adı: *Soy, ün, düz, korku, söz, bilgi, gönül, kötülük, güzellik, doğruluk* vb. Karşıtı somut isim'dir.

soyut kavram

Zihinde belli bir görüntü veya tasavvura sahip olmayan, varlığı kelimeyle sıkı sıkıya bağlı olan kavram: *Gönül, bilgi, kutsal, doğruluk, ülkü* vb.

soyutlama

İnsan zihninin dış dünyadaki canlı ve cansız varlıkları, duygu, düşünce ve hareketleri kendine has bir biçimde anlayıp yorumlayarak kelimelere dönüştürme olayı. Bk. ve krş. somutlaştırma

söz (Alm. *Rede, Sprechen;* Fr. *parole;* İng. *speech;* Osm. *kelâm)*

Bir maksadı anlatmak üzere söylenen kelime veya kelimelerden oluşan dizi; toplumsal bir kurum olan dilin kişi tarafından özel olarak kullanılması.

sözde özne (Alm. *grammatisches Subjekt;* Fr. *sujet grammatical;* İng. *grammatical Subject;* Osm. *naib-i fail)*

Edilgen fiillerle kurulmuş olan cümlelerde, cümlenin öznesi gibi görünen fakat gerçekte nesnesi olan kelime ve kelime grupları: *G e t i r i l e n k i t a p l a r* (postacı tarafından) *bulunamadı. Ç o c u k l a r* (bakıcılar tarafından) *doyuruldu. B a h ç e dün akşam* (bahçıvan tarafından) *sulanmadı. İsmailin ölüm haberi zaman ile konağa yayılmıştı* (R. N. Güntekin, *Kızılcık Dalları,* s. 101). *Bütün çocukların peşinde koşmaktan turşusu çıkmış olan i h t i y a r l a l a n ı n k a r a n l ı k b i r k ö ş e d e h o r l a d ı ğ ı işitiliyordu* (R. N. Güntekin, *Kızılcık Dalları,* s. 20). *Artık şüphe yoktu, karısı kötülemiş. Şakir Efendinin asıl fikrince k o m ş u n a m u s u heder edilmişti* (R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri: Komşu Namusu, s. 99). Parke Yollar yapılmış, i ç m e s u y u getirilmiş... Kadın berberi açılmış. Adını Şehir Palas koydukları güzel bir o t e l açılmış.* Karşıtı gerçek özne'dir buna bk.

söz dizimi Bk. cümle bilgisi.

sözlük (Alm. *Wörterbuch;* Fr. *dictionnaire;* İng. *dictionary;* Osm. *lugât)*

Bir dildeki kelimeleri esas alarak, onların temel anlamlarını, kazandıkları yan anlamlar ile başka kelimelerle kurdukları ifadelerdeki anlam inceliklerini, değişik kullanımlarını, deyimlerini gösteren ve o dilin bütün kelime varlığını içine alan kitap. Sözlükler genellikle alfabe sırasına göre düzenlenir. Ancak, kavram alanlarına ve çeşitli konulara göre düzenlenen sözlük türleri de vardır: *Türkçe Sözlük, Osmanlıcadan Türkçeye Sözlük, Deyimler Sözlüğü, Mecazlar Sözlüğü, Köken Bilgisi Sözlüğü* vb.

sözlük anlamı

Bir kelimenin yansıttığı ilk ve asıl anlam.

sözlük bilimi

Bir dilin veya karşılaştırmalı olarak çeşitli dillerin söz varlığını sözlük biçiminde ortaya koyma yöntemlerini ve uygulama yollarını gösteren dil bilimi dalı.

söz varlığı bk. kelime hazinesi.

standart dil

Bir dili toplum olarak konuşan ve yazanların hep birlikte uydukları belirli ölçü ve kurallara bağlı ortak dil. Standart Türkçe genellikle İstanbul ağzına göre şekillenmiş olan konuşma ve yazı dilidir. Ağız özellikleri taşıyan konuşmalar ve yazılı metinler standart Türkçe'nin dışında kalır (Konya ağzı, Kastamonu ağzı gibi).

standart Türkçe

Konuşma ve yazıda gramer yapısı ve kelime hazinesi bakımından genellikle İstanbul ağzına göre şekillenmiş olan ortak Türkçe. Bk. **standart dil**

süreklilik fiili (Alm. *durative Aktionsart;* Fr. *aspect duratif;* İng. *durative aspect)*

dur-, gör-, kal- gibi tasvirci yardımcı fiillerle kurulan, oluş ve kılışa süreklilik özelliği katan birleşik fiil: *gidedurmak, okuyadurmak, bakakalmak, bekleyegörmek* vb.

süreklileşme bkz. tonlulaşma

süreksizleşme Bk. tonsuzlaşma

sürekli ünsüz bk. tonlu ünsüz

süreksiz ünsüz Bk. tonsuz ünsüz

söz sanatları

Anlatıma güç kazandırmak, etkili olmak amacıyla kelimelerin sanatlı kullanımları; deyim aktarması (istiare), benzetme: *Yıllar yaşamış, yorgun edalı, bezgin sesli çamlar bu ıssız kabrin başına dolmuşlar, en sakin havada bile işitilen ahret fısıltılarıyla d e r v i ş l e r g i b i , biteviye zikrederlerdi* (R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri: Yatır,* s. 88). *t i l k i g i b i kurnazlık acaba ona bir yarar sağlar mı dersiniz? Bu kadın daha hayatının i l k b a h a r ı n d a çeşitli dertlerle cebelleşiyordu* vb.

— Ş —

şahıs (Alm. *Person;* Fr. *personne;* İng. *person)*

Fiilin gösterdiği işin hangi şahıs tarafından yapıldığını belirten dil bilgisi kategorisi. Kılışın konuşanın ağzından ifade bulan şekli *1. şahıs (geldim, yazıyorum...);* dinleyen *2. şahıs (getirdin, okuyacaksın..),* konuşan ve dinleyen dışındaki kişi veya nesne *3. şahıs (ağlamış, gülüyor...)*'tır.

şahıs ağzı (Alın. *Idiolekt;* Fr. *idiolecte;* İng. *İdiolect)*

Sosyal bir kurum olan dilin belli bir birey tarafından kendine özgü kullanılışı.

şahıs eki (Alm. *Personalendung;* Fr. *desinence personnelle;* İng. *personel ending;* Osm. *zamir-i fi'li)*

Fiil çekiminde şahıs belirten ek. Türkçede dört grup şahıs eki vardır:

I. Grup şahıs ekleri:

1. şahıs teklik *-m (bildi-m, bilse-m);* 1 şahıs çokluk *-°k (bildi-k, bilse-k)*

2. şahıs teklik *-n (bildi-n, bilse-n);* 2 şahıs çokluk *-InIz / UnUz (bildi-niz, bilse-niz)*

3. şahıs teklik *-(bildi, bilse);* 3. şahıs çokluk *-lAr (bildiler, bilseler)*

II. Grup şahıs ekleri:

1. şahıs teklik *-Im / -Um (bilmiş-im, biliyor-um, bilir-im, bileceğ-im, bilmeliy-im)*

2. şahıs teklik *-sIn / -sUn (bilmiş-sin, biliyor-sun, bilir-sin, bilecek-sin, bilmeli-sin)*

3. şahıs teklik *-(bilmiş, biliyor, bilir, bilecek, bilmeli)*

1. şahıs çokluk *-Iz / Uz (bilmiş-iz, biliyor-uz, bilir-iz, bileceğ-iz, bilmeliy-iz)*

2. şahıs çokluk *-sInIz / -sUnUz (bilmiş-siniz, biliyor-sunuz, bilir-siniz, bilecek-siniz, bilmeli-siniz)*

3. şahıs çokluk -lAr *(bilmiş-ler, biliyor-lar, bilir-ler, bilecek-ler, bilmeli-ler)*

III. Grup şahıs ekleri:

1. şahıs teklik, *(yok),* 1. şahıs çokluk- *(yok)*

2. şahıs teklik, *eksiz (bil)* 2. şahıs çokluk-*In/ -Un (bil-in)*

3. şahıs teklik *-sIn / -sUn (bil-sin)* 3. şahıs çokluk - *sInlAr / -sUnlAr (bil-sinler)*

IV. Grup şahıs ekleri:

1. şahıs teklik *-AyIm (bil-eyim),* 1. şahıs çokluk - *AlIm (bil-elim)*

2. şahıs teklik *-sIn / -sUn (bile-sin),* 2. şahıs çokluk - *sInIz (bile-siniz)*

3. şahıs teklik -A *(bil-e),* 3. şahıs çokluk - AlAr *(bil-eler)*

şahıs ekleri bk. **şahıs eki**

şahıs zamiri (Alm. *Personalpronomen;* Fr. *pronom personnel;* İng. *personal pronoun;* Osm. *zamir-i şahsî)*

Dilbilgisinde şahıs isimlerinin yerini tutan kelime. Türkçede şahıs zamir-

leri teklik şahıslar için *ben, sen, o;* çokluk şahıslar için *biz, siz, onlar* kelimeleridir.

şart cümlesi (Alm. *Bedingungssatz;* Fr. *proposition conditionnelle;* İng. *conditional clause)*

Yüklemi şart eki (-sA) ile kurulan ve esas cümledeki yargının gerçekleşmesini şarta bağlayan birleşik cümle. *Asıl şart* ve varsayıma dayanan *farazî şart* olmak üzere iki türlü şart cümlesi vardır: *Eğer hariçteki seslerin bize kadar gelmesi m ü m k ü n o l s a da bize s o r s a l a r ki "güzellik nedir?" hiç düşünmeden; "bu yeşilliktir" diyeceğiz* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından: Diğer Nesirler,* s. 99). *Şüphesiz başka şartlar altında bir gecede böyle bir şeyle k a r ş ı l a ş s a y d ı m, hayretten çıldırabilirdim* (A. H. Tanpınar, *Geçmiş Zaman Elbiseleri,* s. 91). *İnsan yaptığı işe sade menfaati için g i r e r s e, yalnız onu d ü ş ü n ü r s e kendisini sonunda sizin gibi itham eder!* (A. H. Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü,* s. 305). *Sen bu belâdan beni k u r t a r ı r s a n ben de bir daha köylüyü hiç mi hiç geç k o y m a m p a m u ğ a* (Y. Kemal, *Ortadirek,* s. 296). *Monşer, asalet o l m a z s a, bu memleket batar* (Ö. Seyfettin. *Efruz Bey: Asiller Kulübü,* s. 66) vb.

şart eki

Tasarlama kiplerinden şart şeklini ifade eden *-sA* eki. Örnekler için bk. **şart cümlesi** ve **şart kipi.**

şart kipi (Alm. *Konditional, Bedingungsform;* Fr. *conditionnel,* İng. *conditional;* Osm. *şart sîgası, siga-i şartiyye)*

Bir oluş ve kılışın şart şeklinde düşünüldüğünü anlatan dolayısıyla, hiç bir hüküm ifade etmeyen, aynı zamanda dilek görevi de yapan tasarlama kipi: *Sırtını evin köşesindeki çınar ağacına yasladı: Şuraya o t u r u v e r s e m ... bu sabah rüzgarı hep böyle e s s e ... güneş yerini hiç d e ğ i ş t i r m e s e ... şu tavuk boyuna g ı d a k l a s a ...* (T. Buğra, *(Yalnızlar,* s. 174). *Beride, gökyüzü her ne kadar m a v i l e ş s e, kayalar sarı sarı ş ı l d a s a da, yayla zamanı geçmişti artık* (T. Buğra, *Yarın Diye Birşey Yoktur.* s. 166) vb. Dilimizde şarta bağlı oluş ve kılışlar genellikle geniş zaman eki üzerine getirilen *-SA* eki ile karşılanmaktadır: *Yağmur y a ğ a r s a* hava biraz serinler. *Tavsiyelerinize u y a r s a m plânladığım hedefe ulaşabilir miyim?* vb.

şekil bilgisi (Alm. *Morphologie, Formenlehre;* Fr. *morphologie;* İng. *morphology;* Osm. *ilm-i sarf)*

Bir dildeki kök ve ekleri, bunların birleşme yollarını, eklerin anlam ve görevlerini, dilin türetme ve çekim özelliklerini ve şekille ilgili diğer konuları inceleyen gramer dalı.

şimdiki zaman (Alm. *Präsens, Gegenwart;* Fr. *présent;* İng. *present;* Osm. *hal)*

Fiilin gösterdiği iş, oluş ve kılışın içinde bulunulan zamanda yapıldığını ve süregelmekte olduğunu gösteren zaman. Bk. **şimdiki zaman kipi.**

şimdiki zaman kipi (Alm. *Präsens, Gegenwart;* Fr. *présent;* İng. *present tense;* Osm. *hâl sigası, siga-i hâl).*

Fiilin gösterdiği oluş ve kılışın içinde bulunulan zamanda başladığını ve sürmekte olduğunu bildiren kip. Bu kip *-(I)yor* ekiyle kurulur:

1. şahıs teklik *tak-ı-yor-um, oku-yor-um,*
2. şahıs teklik *tak-ı-yor-sun, oku-yor-sun,*
3. şahıs teklik *tak-ı-yor, oku-yor,*
1. şahıs çokluk *tak-ı-yor-uz, oku-yor-uz,*
2. şahıs çokluk *tak-ı-yor-sunuz, oku-yor-sunuz,*
3. şahıs çokluk *tak-ı-yor-lar, oku-yor-lar.*

Hiç lâyık olmadığım bir teveccühte b u l u n u y o r s u n u z, beyefendi (T. Buğra, *Yağmuru Beklerken,* s. 205). *Şimdi iki kurban oturmuş ortak dertlerine yanmaktan başka bir şey y a p a m ı y o r l a r* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Ergenekon: Hakka Doğru,* s. 95). *Hava o kadar sıcak, o kadar sıcak ki, ceketle o t u r a m ı y o r u m* (Ö. Seyfettin, *Bomba: İrtica Haberi,* s. 122). *Yavrum, b i l i y o r s u n ya- dedi-, şimdi muharebe var. Annenle biz artık bütün bütüne a y r ı l ı y o r u z* (Ö. Seyfettin, *Bomba: Primo Türk Çocuğu,* s. 39). *Bütün hareketlerinde abesle makul, nizamla kargaşalık aynı kıymetleri a l ı y o r* (P. Safa, *Bir Tereddüdün Romanı,* s. 92). *Sabahleyin, gün doğmadan gözlerini a ç ı y o r; odanın hazin, belirsiz aydınlığı içinde gözlerini etrafa ç e v i r i y o r* (P. Safa, *Şimşek.* s. 212) vb.

şive bkz. **ağız,** krş. **lehçe.**

— T —

taban (Alın. *Basis, Grundlage;* Fr. *base:* İng. *basis, base)*

Kelime kök ve gövdelerinin çekim eki almamış yalın hali: *taş, işçi, bilgili, terbiye, ciltle-,ayakkabı, aktualite, plânlama* vb.

tali uzunluk bkz. **ikincil uzunluk.**

tam benzeşme (Alm. *Angleichung, Assimilation;* Fr. *assimilation;* İng. *assimilation).*

Bir kelimede yanyana veya aralıklı olarak bulunan seslerden birinin diğerini boğumlanma noktası veya niteliği bakımından kendisine tam olarak benzeştirmesi olayı: *obir* > *öbür, pantalon* > *pantolon, gelmezse* > *gelmesse, gitsin* > *gissin* gibi bk. **benzeşme.**

tamlama (Alm. *Zusammensetzung, Kompositium;* Fr. *groupe déterminatif, syntagme déterminatif;* İng. *determinative group;* Osm. *Terkîb)*

Bir ismin anlamının tam olarak belirlenebilmesi için, o ismin, tamlayan görevindeki bir isim veya isim soyundan sıfat, zamir gibi başka bir kelime ile tamamlanması; bir tamlayanla bir tamlananın oluşturduğu kelime grubu: *İçeriye berrak kış günü ışığı, yol bulmuş bir su gibi aktı* (S. F. Abasıyanık, *Bütün Eserleri: Şeytan Minaresi,* s. 106). *Anaların anası, anaların anası senin gibi var mı ki?* (Yaşar Kemal, *Ortadirek* s. 273). *Aptallığın üniforma giymesi deha tuhaf?* (Kemal Tahir, *Esir Şehrin İnsanları,* s. 221). *Birkaç bin kişilik, büyücek bir çete çarpışmasını siz zafer mi sayıyorsunuz?* (Kemal Tahir, *göst. e.,* s. 334).

Yolcu için gecenin karanlığı şimşeğin bir lâhzalık aydınlığından sonra daha tahammül edilmez olur (S. Ayverdi, *Yusufcuk,* s. 104). *Giden in yerine benzerini getirmek gayreti, işte insanların teselli si dir.* (S. Ayverdi, *göst. e., s.* 51)

tamlanan (Alm. *Grundwort, Determinat;* Fr. *détermini;* İng. *determinated;* Osm. *muzâf, mevsûf)*

İsim ve sıfat tamlamalarında tamlamanın ikinci ögesini oluşturan ve anlamı belirtilen isim: *yaz yağmuru, Türkiye gerçeği, can borcu, tahta kaşık, günlük yaşayış, Türkçe öğretmeni, koşum takımları, tepenin eteği, günün nüktesi, kemerli kapı, acı söz, uzak yol, bizim çocuk, kaçıncı sıra* vb.

tamlayan (Alm. *Determinante, Bestimmungswort;* Fr. *déterminant;* İng. *determinant;* Osm. *muzafun ileyh, sıfat)*

İsim ve sıfat tamlamalarında tamlamanın birinci ögesini oluşturan isim veya sıfat: *Yaz yağmuru, Türkiye gerçeği, can borcu, tahta kaşık, günlük*

yaşayış, Türkçe Öğretmeni, koşum takımları, tepenin eteği, günün nüktesi, kemerlikapı, acısöz, uzak yol, bizim çocuk, kaçıncı sıra, sarışın dilber, görünmez kaza, gizli kaplı işler vb.

tamlayıcı bk. tamlayan.

tarihî dil bilimi bk. art zamanlı dil bilimi

tarihî gramer (Alm. *historische Grammar,* Fr. *grammaire historique;* İng. *historical grammar)*

Bir lehçenin, bir dilin veya bir dil ailesinin gramer yapısını tarihî devirlerdeki değişme ve gelişmeleri temelinde inceleyen gramer dalı.

tarz (Alm. *Modus;* Fr. *Mode,* İng. *mood, mode)*

Yüklemin bildirdiği zamanı görülen geçmişe, duyulan geçmişe ve dilek şart kipine aktararak elde edilen birleşik fiil zamanı. *Bil-iyor-du, bil-iyor-muş, bil-ir-se* gibi. Bu örneklerde, fiildeki oluş ve kılışı şimdiki zamandan geçmiş zamana ve şarta aktararak fiilin tarzını oluşturan unsur eski *er-* fiilidir: *bil-iyor er-di > bil-iyor-du, gel-miş er-di > gel-miş-ti, tut-ar er-se > tut-ar-sa* vb.

tarz zarfı bk. nitelik zarfı.

tasarlama kipleri (Alm. *Modus, Aussageweise;* Fr. *mode subjonctif:* İng. *mood)*

Fiilin olumlu veya olumsuz nitelikteki gerçekleşmesini, tasarlanan dilek, istek, gereklilik veya emir kavramları içinde veren kipler: *gitse (<git-se), gide<git-e); gitmeli (<git-meli), gitsin (<git-sin)* vb. Karşıtı bildirme kipleri'dir.

tasvir fiili (Alm. *Deskriptiv Verb;* Fr. *verbe descriptif;* İng. *descriptive verb;* Osm. *tasvirî fiil, fi'l-i tasviriyye)*

Zarf-fiil biçimindeki bir esas fiille, bu esas fiildeki oluş ve kılışı tasvir niteliği taşıyan bir yardımcı fiilin özel bir anlam meydana getirecek şekilde birleşip kaynaşmasından oluşmuş birleşik fiil. Bunlar *-abil-,-ama-*(yeterlik)*-a dur-* (süreklilik) *-I ver-* (tezlik), *-A yaz-* (yaklaşma) gösteren tasvir fiilleridir: *Hayal kurmak, hülyalara dalmak için bunlardan daha uygun beşikler bulunamazdı* (A. Ş. Hisar *Boğaziçi Mehtapları,* s. 69). *İkide bir tattığımız bu âbı hayat olmasa nasıl yaşayabilirdik?* (A. Ş. Hisar. *göst. e.,* s. 216). *Daha o gün denizden, vapurdan, otomobilden başlıyarak Nebile sonu gelmeyen bir heyecan âlemine girivermişti* (R. H. Karay, *Memleket Hikâyelri: Ayşenin Talii,* s. 149). *Asıl garibi bu mucizenin bir çırpıda olup bitivermesiydi* (A. H. Tanpınar, *Huzur,* s. 136). *Yaşamaktan usanıverdim bu gün apansız...* (Kemal Tahir, *Esir Şehrin İnsanları.* s. 73). *İşte böyle, elsiz ayaksız, kimsiz kimsesiz, yüce dağlar başında, kurdun kuşun arasında, cinin perinin içinde kalakaldım* (Y. Kemal, *Ortadirek* s. 139). *Selim bu kelle götürmek sözüyle ölümü hatırlayıp, ölüm korkusuna düştü. Suratını buz gibi ecel teri bürümüş, yüreği ürküntüden yarılayazmıştı* (K. Tahir, *Yol Ayrımı.* s. 340) vb.

tasvirci gramer (Alm. *beschreibende Grammatik, deskriptive Grammatik* Fr. *grammaire descriptive;* İng. *descriptive grammar)*

Bir dilin veya bir lehçenin belli bir zaman kesimindeki yapı ve işleyişini, sebeplerini ve geçirdiği tarihî gelişmeleri göz önüne almadan tespit etmeye çalışan gramer türü.

tasvirci yardımcı fiil (Alm. *Deskriptiv-Hilfsverb;* Fr. *verbe auxiliaire descriptif;* İng. *descriptive auxillary verb.)*

Zarf-fiil biçimindeki esas fiilin bildirdiği oluş ve kılışı tasvir eden yardımcı fiil. *bil-, dur-, ver-, yaz-* gibi fiiller tasvirî yardımcı fillerdir. Bk. tasvir fiili.

tasvirî fiil bk. tasvir fiili.

taşra ağzı (Alm. *Provinzialismus;* Fr. *provincialisme;* İng. *provincialism)*

Standart Türkçenin ve yazı dilinin dayandığı konuşma ölçüleri dışında kalan, ağızlara bağlı konuşma türü; *geleceğiz* kelimesinin *gelcez, gelecāḫ, geleceğik* şekillerinde söylenmesi gibi. Bk. ağız.

tek anlamlı (Alm. *monosemisch;* Fr. *monosémique*, İng. *monosemic)*

Tek bir kavramı, tek bir anlamı yansıtan kelime. Araç-gereç isimleri âlet adları, terimler, bazı somut ve soyut kelimeler tek anlamlıdırlar: *ağızlık; duvar, elek, dizlik, silecek, keser, masa, sandalye* vb.
Terim olarak: *dörtgen, atardamar, çekim* (gramerde), *yer çekimi;* soyut isim: *barış, acıma, sevinç, güzellik* gibi. Karşıtı çok anlamlı'dır.

tek anlamlılık (Alm. *Monosemie,* Fr. *monosémie;* İng. *monosemy)*

Bir kelimenin tek bir kavram, tek bir anlamı yansıtması: *ağaç, taş, dere, orman, çiçek, omuz, göğüs, tatlı, ekşi, sağlık, tuzluk, başarı, barış, düzen* vb. Karşıtı çok anlamlılık'tır.

tek doruklu hece (Alm. *eingipfelige Silbe, regelmässige, silbe* Fr. *syllabe sommet unique, syllabe régulière;* İng. *one peaked syllable, regular syllabe)*

Duyulma gücü en yüksek olan sesin bir veya iki yanında açıklık derecelerine göre sıralanan seslerden oluşan hece. Türkçenin bütün heceleri tek dorukludur ve hecenin doruğu da her zaman bir ünlüdür. *al, alt, yol, denk, yurt, bu, su* vb.

tek heceli diller (Alm. *Wurzel Sprachen, einsilbige Sprachen;* Fr. *langues monosyllabiques, langue isolante;* İng. *monosyllabic languages)*

Kelimeleri, ek almadan ve çekime girmeden cümle içindeki yerlerine ve başka kelimelerle birlikte kullanılışlarına göre çeşitli anlam ve görevler yüklenen diller: Çince, Tibetçe, Siyamca, Bask dili ve bazı Afrika dilleri gibi. Bu dillerdeki kelimelerin bir kısmı tek hecelidir. Karşıtı eklemeli diller'dir.

tekleşme (Alm. *Entdoppelung;* Fr. *dégémination*)

Dilimize Arapça, Farsça gibi yabancı dillerden geçmiş bazı kelimelerin iç seslerindeki çift ünsüzlerin tekleşmesi olayı: Ar. *ammā* > *ama, hammām* > *hamam, insāniyyet* > *insaniyet* «insanlık»; *kassāb* > *kasap, serrāc* > *saraç;* F. *bedter* «daha kötü» > *beter* vb. Ayrıca bk. ve krş. ünsüz tekleşmesi.

teklik (Alm. *Singular;* Fr. *singulier,* İng. *singular* Osm. *müfret)*

İsimlerde ve çekimli fiillerde nesne veya şahsın sayıca tek olması durumu.

teklik birinci şahıs eki

Çekimli fiilde fiili karşılayan oluş veya kılışın teklik birinci şahıs (konuşan) tarafından gerçekleştirildiğini gösteren ek; çekimli fiilde, fiildeki kılışı gerçekleştiren şahsın konuşan olduğunu gösteren ek. Zamir kökenli teklik birinci şahıs eki - *Im / -Um,* iyelik kökenli teklik birinci şahıs eki - *°m;* zaman ve şahıs kavramını aynı ekte bulunduran dilek-istek kipinde - *ayım*-'dır:

Ben de annelerine teyze d e r d i m ve çok s e v e r d i m (A. H. Tanpınar, *Sahnenin Dışındakiler,* s. 180). *Şimdilik şu kadarını s ö y l e s e m yeter: Var iken yok olanlara karşılık, yok iken veya yok olmuş iken var olmak da mümkündür* (T. Buğra *Dönemeçte,* s. 24). *Söyleyeceğim ama pis romantiğin b i r i y i m ben* (T. Buğra, *göst.e.,* s. 25). *Onu başkaları için istemekle ben de nefsime karşı hür o l u y o r u m* (A. H. Tanpınar, *Huzur,* s. 262) vb.

teklik ikinci şahıs eki

Çekimli fiilde, fiili karşılayan hareketin teklik ikinci şahıs (dinleyen) tarafından gerçekleştirildiğini gösteren ek. Zamir kökenli teklik 2. ş. eki: *-sIn/-sUn,* İyelik kökenli teklik 2. ş. eki: *-In/-Un*dur. Emir kipinin teklik 2. şahısta çekimi sıfır eklidir: *S u s u y o r s u n , küskün küskün b a k ı y o r s u n , ayağa k a l k t ı n , meş'alemi a l d ı n . Nereye? Nereye? Nereye?* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından,* s. 46). *İ s t e r s e n yürüyelim daha iyi olur* (T. Buğra, *Dönemeçte,* s. 209). *Hiç çiftliktekileri ne halde bulacağını d ü ş ü n m ü y o r s u n ?* dedi (A. H. Tanpınar, *Sahnenin Dışındakiler,* s. 152). *Her şeyi o kadar kendi hadlerine indirmiş o kadar kendine b e n z e t m i ş s i n ki...* (A. H. Tanpınar, *Huzur,* s. 355). *Sen bana sönmeyen ateşlerden ve güllerden b a h s e t !* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından,* s. 55) vb.

teklik üçüncü şahıs eki

Çekimli fiilde, fiili karşılayan hareketin teklik üçüncü şahıs (konuşan ve dinleyen dışındaki kişi veya nesne) tarafından gerçekleştirildiğini gösteren ek.

Zamir kökenli teklik 3. şah.eki: sıfır ek

İyelik kökenli teklik 3. şah. eki: Görülen geçmiş zaman kipinde: *-I-/-U;* şart kipinde: sıfır ek; emir kipinde zamanla birlikte şahıs kavramını da bildiren müstakil ek: *-sın/-sUn*'dur: *O günden beri Sabiha'nın belli başlı mevzuu t i y a t r o o l m u ş t u* (A. H. Tanpınar, *Sahnenin Dışındakiler,* s. 143). *Gelip de ne y a p s ı n , zavallı kadın. O t u r s u n oturduğu yerde... Paris gibi yerden kalkıp buraya gelinir mi?* (P. Safa, *Biz İnsanlar,* s. 163). *Bu mışıldayan sular, bu sessizlik içinde duyulan ışıklar ve duyulan kokular bir gizli musiki teşkil e d e r* (A. Ş. Hisar, *Boğaziçi Mehtapları: XIII Boğaziçi Cenneti,* s. 115) vb.

tekrarlama bkz. ikileme

tekrarlı bağlaç

Sıra sözleri ve cümleleri birleştiren bağlaç.

ne...ne, de...de, olsun...olsun, gerek...gerek, ister...ister hem...hem, hem de: O h e m ışık ile ve su ile dağılıp akmasını, h e m de suda toplanmasını, külçelenmesini bildi (A. H. Tanpınar, *Yaşadığım Gibi: İstanbul, İstanbul'un Mevsimleri ve San'atlarımız*, s. 1). *N e gücünü aşan meseleler için çene yormaya, kafa eskitmeye niyeti vardı, n e d e kendi başarısızlıkları, acıları için suçlu aramaya* (T. Buğra, *İbişin Rüyası*, s. 57). *N e Server içeri girmek arzusu gösteriyor, n e d e öbürü gelmesini teklif ediyordu* (R.N. Gümtekin, *Kızılcık Dalları*, s. 22). *Şerif ona sevgiyle baktı: H e m bu kadar içlenmelisin, h e m d e bu en içli halinde bile o minicik yalanlarını ve yaltaklanmalarını bırakmalısın* (T. Buğra, *Dönemeçte*, s. 107). *Gelenlerin ve geleceklerin çoğu çiftçi, öküzle o l s u n , makina ile o l s u n , toprakla, sert, sarı, esmer, buğday habbeleriyle ne zaman tekrar başbaşa gelecekler* (A. H. Tanpınar, *Yaşadığım Gibi: Göçmen Davası*, s. 51) vb.

telâffuz (Alm. *Aussprache;* Fr. *Prononciation;* İng. *pronunciation)*

Dil seslerinin çıkarılışları sırasında ses organlarının yaptığı hareketlerin bütünü; kelimelerin, seslerin boğumlanma hareketlerine bağlı söylenişi.

temel anlam

Kelimenin ilk kullanılışındaki anlamı. Bk. **sözlük anlamı.**

temel cümle (Alm. *Hauptsatz;* Fr. *propositione principale;* İng. *main clause; Osm. cümle-i asliye)*

Birleşik bir cümlede ana fikri taşıyan ve esas yargıyı üzerinde bulunduran cümle: *Birkaç dakika daha kalsa, adam orada dövmeğe mecbur olacağını biliyordu* (A. H. Tanpınar, *Huzur*, s. 281). *Hastalar iyileşsin, iyileşmesin doktor çağırmalıydı* (A. H. Tanpınar, *Huzur*, s. 326). *Hepimizin talih ve talihsizlik dediği şeyler biribiriyle o kadar karışıktır ki, bunları kendiniz bile birbirinden ayırd edemeyiz* (A. Ş. Hisar. *Fahim Bey ve Biz.* s. 200). *Bu sıralarda doktor, henüz servete değilse de, para sıkıntılarından uzak ve şöhrete açık bir hayata ayak basmış bulunuyordu* (T. Buğra, *Yalnızlar* s. 190). *Hele yüzünün hayali o kadar silikleşmişti ki, bugün bir yerde rastlasa birdenbire tanıyacağı şüpheliydi* (R. N. Güntekin, *Kızılcık Dalları*, s. 115) vb.

temel kelime (Alm. *Erbwort, Grundwort;* Fr. *vocabulaire essentiel;* İng. *basic vocabulary;* Osm. *aslî kelime, kelime-i aslî*

Bir dilde çok eski devirlerden beri kullanılagelen, o dilin çeşitli alanlardaki söz varlığını oluşturan temel kavramlardan birine karşılık ve yeni türemelere temel teşkil eden tek heceli veya daha basit kökünü bilemediğimiz birden fazla heceli kök hükmündeki taban kelime: *baş, taş, saç, kol, göz, diz, al-, gel-, bul-, ye-, sil-, koru-, boya, ağaç, ayak, dere, tepe* vb.

terim (Alm. *Fachausdruck;* Fr. *terme;* İng. *Term;* Osm. *ıstılah*)

Bilim, teknik, sanat, spor, zanaat gibi çeşitli uzmanlık alanlarının kavramlarına verilen sınırlı ve özel anlamdaki ad: *radyo, televizyon, bilgisayar, dil bilimi, yüklem, benzeşme, özgül ağırlık, dörtgen, atardamar, yer çekimi* vb.

tezlik fiili (Alm. *Hast Verbum, Zeitwort von Eile;* Fr. *verbe hatif,* İng. *verb of haste;* Osm. *tâcil fiili, fi'l-i ta'cîlî*)

-(y)I / -(y)U'lu zarf-fiilin üzerine «tezlik», «çabukluk» gösteren *ver-* tasvirci yardımcı fiilin getirilmesiyle kurulan birleşik fiil: *Bu bina esaslı bir tamir ister, bay Murad, dedi.; pancurlar nerdeyse i n i v e r e c e k* (T. Buğra, *Yalnızlar* s. 227). *Nedir insanı a l d a t ı v e r e n ... kötüyü ve kötülüğü u n u t t u r u v e r e n? Kötülüğü bir sabahlık, bir sokak kıyafeti haline d ü ş ü r ü v e r e n nedir* (T. Buğra, *göst.e.,* s. 226). *İşte o zaman Hüseyin beyin o yürek paralayan gülümseyişi e r i - y i v e r d i* (T. Buğra, *göst.e,* s. 236). *Dürdane, hiddet ve hayretle: Bilmiyorum vallahi anne, dedi, boş bulundum işte... ağzımdan ç ı k ı v e r d i* (R. N. Güntekin, *Kızılcık Dalları* s. 75). *Elif, dedi, dayının çuvallarını eşeğe sırtla da değirmene g ö t ü r ü v e r* (R.H. Karay, *Memleket Hikâyeleri: Yılda Bir,* s. 105). *Yere ç ö k ü - v e r d i* (Y. Kemal, *Ortadirek,* s. 297). *Biraz daha yatağımı, uykuyu düşünsem belki de u y u y u v e r e c e ğ i m (S. Faik, Bütün Eserleri: Semaver, Sarnıç: Birtakım İnsanlar,* s. 83) vb.

titrek ünsüz (Alm. *Vibrant, Zitterlaut;* Fr. *vibrante;* İng. *flapped, trilled)*

Dil ucunun diş etine hafifçe çarpması ve aradan geçen havanın titremesi ile oluşan akıcı *r* ünsüzü.

ton (Alın. *Ton, Betonung;* Fr. *ton;* İng. *tone;* Osm. *perde)*

Konuşma sırasında seslerin titreşimlerindeki yükselip alçalma farklarından kaynaklanan perdelenme olayı, ses perdelenmesi; hecenin tiz veya pes söylenişi:

— *Bu?* «bu mu?» (yükselen ton)

— *Bu.* «evet bu» (alçalan ton)

— *Sorularımıza cevap verecek misin?* (yükselen ton)

— *Sorularımızı dinledi ve gitti* (alçalan ton) gibi.

tonlama (Alm. *Intonation;* Fr. *intonation;* İng. *intonation)*

Konuşma sırasında, konuşmaya hâkim olan esas tonda çeşitli anlam incelikleri sağlayan değişiklikler; konuşanın önem verdiği veya ayırıcı anlamlar vermek istediği kelimelerde başvurduğu değişik ton, kelime ve heceler arasında yükseklik ve yoğunluk bakımından meydana getirdiği farklar:

— *Eh, ne diyorsun bakalım?*

Orhan şaşaladı:

— *Nasıl yani?*

— *Ne düşünüyorsun dedim?*

— *H i i i ç .*

— *İyi ya.*

Gene gazeteye eğildi. Ama Orhan'ın güldüğünü de gördü:

— *Neye güldün? Gene mi h i ç ?*

Orhan bu sefer daha bir içten güldü:

— *Evet. Ama bu sefer sahiden hiç.*

— *Demek demin yalancıktan hiç idi?*

— *Öyle* (T. Buğra, *Dönemeçte*, s. 22) vb.

Yukarıdaki örnekte yer alan *hiç* kelimelerinde birbirinden farklı tonlamalar vardır.

tonlama uzunluğu

Konuşma sırasında tonlamaya bağlı olarak meydana gelen geçici uzunluk: *G ı z A y ş e e, anana deyiver de ince eleği veriversin. Hatce a b a a a, g ı ı ı z; anam der ki iki saplının işi yoksa veriversin ha der. K a r d e ş l i i i k. Gız k a r d e ş l i i i k. Mezere mi girdin hay g ı ı z? Deminden beri ünlerim de sesin çıkmaz. Eysıranı isterin* (T. Buğra, *Dönemeçte*, s. 61) vb.

tonlulaşma (Alm. *Sonarisierung;* Fr. *sonorisation;* İng. *Sonarisation, voicing)*

Ünsüzlerin boğumlanması sırasında, ciğerlerden gelen havaya ses tellerinin titreşerek ton vermesi, ünsüzlerin tonluluk niteliği kazanması, *b, c, d, g,* vb. ünsüzlerin boğumlanmasında olduğu gibi. Bk. **tonlu ünsüz.** Karşıtı **tonsuzlaşma**'dır.

tonlu ünsüz (Alm. *Stimmhaft, Sonorlaut;* Fr. *consonne sonore, consonne douce, voise;* İng. *voiced, soft consonnant;* Osm. *Sedalı konson)*

Ciğerlerden gelen havaya ses tellerinin titreşip ton vermesi ile boğumlanan ünsüz türü. Türkçede *b, c, d, g, ğ, j, l, m, n, v, y, z* ünsüzleri tonlu ünsüzlerdir. Karşıtı **tonsuz ünsüz**'dür.

tonsuzlaşma (Alm. *Stimmlosigkeit, Verlust der Stimmhaftigkeit;* Fr. *assourdissement, dévoisement;* İng. *loss of voicedness, devoicing)*

Ses tellerinin ciğerlerden gelen havayı titreştirmemesi ve ton vermemesi; ünsüzlerin boğumlanma sırasında titreşimlerini kaybederek tonsuzluk niteliği kazanması. *p / ç / t* vb. Ünsüzlerin boğumlanmalarında olduğu gibi. Bk. **tonsuz ünsüz.** Karşıtı **tonlulaşma**'dır.

tonsuz ünsüz (Alm. *stimmloser Konsonant, tonloser Konsonant;* Fr. *consonne sourde;* İng. *unvoiced consonant, voiceless consonant;* Osm. *sedasız konson)*

Ciğerlerden gelen havanın ses tellerinde titreşime uğramadan ve ton almadan boğumlanması ile oluşan ünsüz. Türkçede *ç / f / h / k / p / s / ş / t* ünsüzleri tonsuz ünsüzlerdir. Karşıtı **tonlu ünsüz**'dür.

topluluk adı (Alm. *Sammelname, Kollektivum;* Fr. *nom collectif;* İng. *collectiv noun;* Osm. *ism-i cem'*)

Şekil bakımından teklik durumunda olduğu halde, topluluk kavramı taşıyan ad: *alay, bölük, grup, ordu, cemaat, sürü, tabur, katar* vb.

topluluk eki

İsimlerde sayı bakımından topluluk ve bir aradalık gösteren ek. Tarihî devir metinlerinde rastlanan *-AgU: ikegü* «ikisi bir arada», *üçegü* «üçü bir arada» üçü birlikte: *altagu* «altısı bir arada, altısı birlikte» vb. TT'de aslın-

da bir ikilik eki olan + °z de yaygınlaşma yoluyla kısmen bir topluluk gösterme ekine dönüşmüştür: *üçüz, dördüz, beşiz, altız* gibi.

topluluk sayı sıfatları

Asıl sayı sıfatlarına gelerek belirttikleri nesneler arasında yakınlık, birlik olduğunu gösteren ve bir nesne topluluğu bildiren sayı sıfatları: *ikiz (kardeşler), ikiz (çocuk), üçüz (oğlan), beşiz (doğum)* vb. Bu sıfatları oluşturan + °z eki bazan bir + *lI*/+ *lU* ekiyle uzatılmıştır: *İkizli badem, üçüzlü fındık beşizli doğum* gibi. Ancak, bu + °z eki sayılı sayı sıfatlarında kalmış durumdadır.

Sayı adlarına doğrudan doğruya + *lI* / + *lU* eki getirmekle de topluluk sayı sıfatları yapılabilir: *beşli tabanca, yedili şamdan, üçlü anlaşma;* iskambil'de *ikili, dörtlü, yedili, dokuzlu* gibi.

Çift ve çifte kelimeleri de ikili anlamında birer topluluk sayı sıfatı olarak kullanılabilir: *çift atış, çift ayaklılar, çift kürekli, çifte ben, çifte düğün, çifte minare* vb.

tümleç (Alm. *Ergänzung Objekt;* Fr. *complément,* İng. *complement, object;* Osm. *mef'ul, mütemmim*)

Cümle içindeki yüklemin anlamını çeşitli yönlerden tamamlayan öğelere verilen ad: *Bastıkları yeri* (nesne) *görmüyorlar, bataklıklara, su birikintilerne dala çıka,* (zarf tümleci) *konuşmadan* (zarf tümleci) *acele acele* (zarf tümleci) *yürüyorlardı* (R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri: Yatık Emine.* s. 29). *Şükriye başını* (nesne) *onun omuzuna* (dolaylı tümleç) *yaslamıştı* (T. Buğra, *Yalnızlar,* s. 115). *Görünürde* (zarf tümleci), *yani üretimde erkekten çok kadın var* (K. Tahir, *Esir Şehrin İnsanları,* s. 43). *Kendi kendimden nefretimin çerçevelediği ve çirkinleştirdiği bir dünyada yalnızım* (Peyami Safa, *Yalnızız,* s. 446). *Basık tavanlı, tütmüş sobası, pis cigara dumanlarıyla dolu bir kahvede* (zarf tümleci) *İnsanlar toplanmışlardı* (S. F. Abasıyanık, *Bütün Eserleri,* s. 16) vb. Ayrıca bk. **nesne, dolaylı tümleç, edat tümleci, zarf tümleci.**

tür adı (Alm. *Gattungsname;* Fr. *nom commun;* İng. *commun noun,* Osm. *cins ismi, ism-i cins)*

Aynı türden olan varlıklara, soyut kavramlara verilen genel ad: *çiçek, kum, savaş, yağmur, bilim, arkadaşlık, gönül, bilgi* vb.

türeme bk. **ünlü türemesi.**

türeme ünlü (Alm. *Einsatzvokal;* Fr. *voyelle d'attaque;* İng. *anaptyctic vowel)*

Asıl kelimede olmadığı halde çeşitli sebeplerle kelime başında veya içinde türeyen ünlü: *Rus* > *urus,* İng. *steam* > *istim, lâzım* > *ilâzım, grup* > *gurup, gencecik* (< *genç-e-cik), sabr* > *sabır, keşf* > *keşif* vb. Bk. **ünlü türemesi.**

türeme ünsüz

Asıl kelimede olmadığı halde, çeşitli sebeplerle kelime başında veya içinde türeyen ünsüz: *ur-* > *vur-, avenq* > *hevenk, ip* > *yip, kılıç* > *kılınç* vb. bk. **ünsüz türemesi.**

türemiş fiil (Alm. *abgeleitetes Verbum;* Fr. *verbe dérive;* İng. *derived;* Osm. *müştak fiil*)

İsim veya fiil köklerinden yapım ekleriyle kurulmuş fiil: *göz / göz + le-, göz + le-n-, yaş / yeş-er-, gök / göğ-er, iyi / iyi + iyi + le-ş-, yürü- / yürü-t-, al- / al-ın-, gül- / gül-üş-, sar- / sar-ıl-* vb.

türemiş isim (Alm. *abgeleitetes Nomen;* Fr. *nom dérive;* İng. *derived noun;* Osm. *müştak isim*)

İsim veya fiil köklerinden yapım ekleriyle kurulmuş isim: *göz + lük, iş + çi, pazar + cı, ben + cil, yok + sul, tüt-ün, göç-ük, tarı-m, yık-ık, acı (< aç-ıg), yay-gın, süpür-ge, çal-gı* vb.

türemiş kelime (Alm. *abgeleitetes Wort;* Fr. *mot derive;* İng. *derived word,* Osm. *müştak kelime*)

İsim ve fiil soylu kelime köklerinden yapım ekleriyle genişletilerek bağlandığı kelimeyle ilgili yeni anlamlar kazanmış kelime: *yazlık < yaz + lık, kutlu < kut + lu, konuk < kon-uk, yaygı < yay-gı, iyice < iyi + ce, güzün < güz + ün* vb.

türemiş sıfat (Alm. *Abgeleitetes Eigenschaftswort;* Fr. *adjectif dérive;* İng. *derived adjective;* Osm. *müştak sıfat*)

İsim ve fiil köklerinden sıfat yapım ekleriyle kurulmuş sıfat: *ün + lü sanatçı, tuz+lu yemek, kut+lu gün, dip + siz kuyu, ök+süz çocuk, yeşil baş ördek, kes+kin bıçak, kıs+ık ses, bir+inci sınıf, iki+şer kişi* vb.

türemiş zarf (Alm. *abgeleitetes Adverb; abgeleitetes Umstandswort;* Fr. *adverbe dérivé;* İng. *derived adverb;* Osm. *müştak zarf.*

Zarf türetmeye yarayan eklerle kurulmuş zarf: *bizcileyin < biz + ce + leyin* «bizim gibi», *sabah + leyin, akşam + leyin, tez + cek, çabuçak < çabuk + çak, yaz + ın, kış + ın, ardı + n + ca (seğirtmek), ileri < il + geri, yukarı, beri* vb.

türetme (Alm. *Ableitung, Derivation;* Fr. *dérivation;* İng. *derivation;* Osm. *iştikak*)

İsim veya fiil kök ve gövdelerine yapım ekleri getirmek suretiyle eklendiği kökle ilgili yeni anlamlar kazanmış kelime yapma işi: *oyun + a-mak, verim + li + lik, yara-r + lı, kum + luk, bin-ici + lik, ben + im + se-mek, bir-le-ş-tir + mek, oku-t-tur- yan-kı* vb.

türev (Alm. *abgeleitetes Wort;* Fr. *dérive;* İng. *derivative;* Osm. *müştak*)

Türetme yoluyla yapılmış kelime: *az + lık, yol + luk, bula-n-ık, sev-gi + li, tara-n-mış, yeşil + lik, tut-uş, ayır-ıntı* vb.

— U —

ulama bk. **bağlama** ve **bağlama işareti**

uygunluk (Alm. *Kongruenz, Übereinstimmung, Konkordanz;* Fr. *accord, concordance;* İng. *concord, concordance, agreement;* Osm. *mutabakat)*

Türkçede cümle içinde özneyle yüklemin şahıs ve sayı bakımından birbirine uyması: *Ş ü k r i y e , gerçekleşeceğini kimsenin söyleyemeyeceği bir ümide mahkûm edilmiş b u l u n u y o r d u* (T. Buğra, *Yalnızlar,* s. 119). *S i z doğru dürüst konuşmasını b i l m e z m i s i n i z hiç?* (T. Buğra, *göst. e.* s. 216). *K o l c u l a r bildikleri halde, yolunu beklemek şöyle dursun, rasgeldikleri yerde hatırını a l ı r l a r, gönlünü h o ş e d e r l e r d i* (R. H. Karay,-*Memleket Hikayeleri: Küs Ömer.* s. 73) vb.

uyum (Alm. *Harmonie, Wohelclang;* Fr. *harmonie;* İng. *harmony;* Osm. *ahenk*)

Yalın veya eklerle genişletilmiş Türkçe kelimelerde kelimeyi oluşturan ünlü veya ünsüz türünden seslerin biribirlerini çeşitli bakımlardan kurallı biçimde etkileyerek benzeşmeleri. Uyumun *ünlü uyumu, ünsüz uyumu* ve *ünlü-ünsüz uyumu* olmak üzere üç türü vardır. Bunlara bk.

uzak başkalaşma bk. **uzak benzeşmezlik.**

uzak benzeşme (Alm. *Assimilation auf Abstand, mittelbare Assimilation, Fernassimilation;* Fr. *ferne assimilation, assimilation à* distance; İng. *incontiguous assimilation)*

Kelime içinde bir sesin uzakta bulunan başka bir sesi boğumlanma niteliği bakımından kendisine benzetmesi: *binmek > minmek, benderek > menderek, etmek > ekmek, tepme > tekme, şemsiye > şemşiye* gibi. Bk. **benzeşme.**

uzak benzeşmezlik (Alm. *mittelbare Dissimilation, Ferne dissimilation;* Fr. *dissimilation à distance;* İng. *incontiguous dissimilation)*

Bir kelimede yanyana bulunmayan ancak boğumlanma nitelikleri biribirinin aynı ya da biribirine yakın iki ünsüzden birinin başka bir ünsüze dönüşmesi olayı: *berber > belber, kehribar > kehlibar, birader > bilader, fincan > filcan, zelzele > zerzele* vb. Bk. **benzeşmezlik.**

uzak göçüşme (Alm. *entfernte Metathese;* Fr. *métathèse à distance;* İng. *incontiguous metathesis)*

Yanyana bulunmayan ünsüzlerin yer değiştirmesi ile oluşan göçüşme olayı: *ödünç > öndüç, ileri > ireli, lânet > nalet, güvercin > güvencir, zerdali > zelderi* vb. Ayrıca bk. **göçüşme.**

uzak lehçe

Bir dilin ana gövdesinden metinlerle izlenemeyen çok eski devirlerde ayrılan ve öteki lehçelerle aralarında büyük oranda ses ve şekil bilgisi ayrı-

lıkları bulunan lehçe. *Yakut* ve *Çuvaş* lehçeleri, Türkçenin uzak lehçeleri durumundadır. Karşıtı yakın lehçe'dir. Bk. lehçe.

uzatma

Bir veya iki hecesinde uzun ünlü bulunan kelimelerde bu hecelerin uzun okunması: *sade (sāde), salim (sālim), lâzım (lāzım), yarın (yārın), mevcudumuz (mevcūdumuz), hakikî (hakīkī), âlimane (ālimāne)* «bilgince» vb.

uzun hece (Alm. *lange Silbe;* Fr. *syllabe longue;* İng. *long syllable;* Osm. *hecâ-i memdûde*)

Ünlüsü uzun olan hece: *âlim (ā-lim), inayet (inā-yet), mevcudiyet (mevcūdiyet), rica (ricā), ilmî(ilmī), ailevî (āilevī)* vb. Karşıtı kısa hece'dir.

uzun ünlü (Alm. *Longvokal;* Fr. *voyelle longue;* İng. *long vowel;* Osm. *sâit-i memdûd*)

Boğumlanma süresi normal bir ünlünün süresinden daha uzun olan yahut normal uzunluktaki iki ünlünün boğumlanma süresini içine alan ünlü: / *ā* / / *ī* / / *ī* / / *ō* / / *ū* / / *ō̆* / / *ū̆* / vb. Türkiye Türkçesinde yabancı kelimelerde yer alan ünlüler dışında uzun ünlü yoktur. Ancak, Türkçenin çok eski devirlerinde ister aslî ister ses değişmeleri sonucu olsun, uzun ünlülerin varlığı bilinmektedir: *āb* «av», *āç*-«acıkmak», *bār* «var», *ōt* «ateş», *bēš* «beş», *ū̆ç* «üç», *sū̆t* »süt», *yōk* «yok» vb. Bugün bu uzunlukları Türkmen, Özbek, Çuvaş, Yakut lehçelerinde de buluyoruz. Anadolu ağızlarında da yer yer süregelmektedir. Uzunlukların bir kısmı da özellikle ağızlarda ve konuşmalarda ünlü, ünsüz düşmelerinden ve ses kaynaşmalarından oluşmuştur: *ağabey* > *ābī, var mı?* > *vā-mı? daha* > *dā, ağlama* > *ālama, bu gün* > *bō̆n* vb.

— Ü —

üçleme

Aynı kök veya tabandan yapılan bir ikilemenin aynı kök veya tabandan kurulmuş bir fiille birlikte kullanılması: *sızım sızım sızlamak, kurum kurum kurulmak, didik didik didiklemek, inim inim inlemek, tir tir titremek, süzüm süzüm süzülmek* vb.

üçüncü şahıs (Alm. *dritte Person;* Fr. *troisi me person;* İng. *third person;* Osm. *gaip*)

Çekimli fiillerde ve zamirlerde konuşan ve dinleyen dışındaki kişi veya nesne (kişiler veya nesneler): *bildi, bilmiş, biliyor, bilir, bilecek, bile, bilse, bilmeli, bilsin,* ve «*o*» zamiri (teklik 3. şahıs); *bildiler, bilmişler, biliyorlar, bilirler, bilecekler, bileler, bilseler, bilmeliler, Bilsinler,* ve «*onlar*» zamiri (çokluk 3. şahıs) vb.

üçüz ünlü (Alm. *Triphthong;* Fr. *triphongue;* İng. *triphtong*)

Tek bir hecede yanyana bulunan üç ünlü: Fr. *beaucoup* (çok), *fauteuil* (koltuk); *quitude* (huzur, sessizlik) gibi.

üleştirme sayı sıfatları (Alm. *distributive Zahl;* Fr. *adjectif numeral distributif;* İng. *distributive numeral adjective);* Osm. *tevziî sayı sıfatı, sıfat-ı adediyye-i tevzîiyye*)

Asıl sayılar üzerine *-Ar, -şAr* eklerinin getirilmesiyle kurulan ve ilgili olduğu nesneyi sayı bakımından paylaştırma, dağıtma, bölük bölük gösterme yönlerinden açıklayan sıfatlar: *beşer soru, üçer kez, ikişer el, birer defter, yedişer kişi* vb.

üleştirme sayıları

Nesneleri sayıca paylaştırma ve dağıtma bakımlarından ifade etmek için, asıl sayıları bu kavramı veren veya *-Ar, -şAr* eklerinin ilavesiyle kurulan sayılar: *birer, ikişer, üçer, dörder, beşer, altışar, yedişer, sekizer, dokuzar, onar, ellişer, seksener, doksanar* vb.

üleştirmeme sıfatı bk. **üleştirme sayı sıfatları.**

ünlem (Alm. *Interjektion, Aussruf, Empfindungswort;* Fr. *interjection;* İng. *interjection;* Osm. *nidâ)*

Konuşanın korku, sevinç, acıma, şaşkınlık gibi her türlü duygu ve heyecanını etkili ve kısa bir biçimde anlatmaya, seslenmeye, çağırmaya yarayan kelime veya kelimeler: *a!, e!, ah!, ay!, ey!, ya!, hah!, o!, vah!, eh!, hay hay!, vay!, of!, uf!, pöh!, tu!, aman!, haydi!, bravo!, hişt!, yazık!, hop!, hoppala!, yo!, ayol!, yuh!, yuha!, hu!, be!, sakın!, Allah!, Tanrım!, Yarabbi!* vb. *-Bana blöf yok dedik, a d o k t o r!* (T. Buğra, *Yarın Diye Bir Şey Yoktur,* s. 148). *- A h bu sarhoşluk... bu ro-*

mantizmin büyülteci (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 69). *A h bin kulağım olsaydı da bin şaheserin lezzetini birden tatsaydım* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından*, s. 17). *E y şair, çünkü senden sonra çok şeyler oldu* (Y. K. Karaosmanoğlu, *göst. e.*, s. 33). *Biraz düşündükten sonra bağırdı: - H a h ! dedi. Bak meselâ, o tabanca vak'ası...* (P. Safa, *Biz İnsanlar*, s. 53).

— *Filân köşkü sekiz bin liraya satmışlar...*

— *V a h v a h ... Haber alaydım, parasını verir, alırdım...* (R. N. Güntekin, *Kızılcık Dalları*, s. 179). *H a y h a y ! yarın sana uğrarım. O h canıma değsin! Kardeşim hemen kucağından kapıyorlarmış gibi ona sımsıkı sarılarak:*

— *A a a ! . . Ben İsmail'den ayrılmam... İstemem... Seninle gideceğim, diye isyan etti* (R. N. Güntekin, *göst.e.*, s. 20). *B e h e y Mübarek adam, gece yarıları denizin dibinde ne arıyordun?* (R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri: Şaka*, s. 70). *Saniye şarkı söylerken yakalandığı vakit gözleri dolarak:*

— *O f ! İçimin acısından ne haltedeceğimi kendim de bilmiyorum, diyordu* (R. N. Güntekin, *Kızılcık Dalları*, s. 125). *Ben sekiz senedir buradayım! dedi. H a y d i eve gidelim, bir kahve içelim* (A. H. Tanpınar, *Yaz Yağmuru: Teslim*, s. 95) vb.

ünlem cümlesi (Alm. *interjektiver Satz, exklamativer Satz, Ausrufsatz, affektiver Satz;* Fr. *phrase interjective, phrase exlamative;* İng. *interjective sentence, exclamative sentence;* Osm. *cümle-i nidâiyye*)

İçinde ünlem bulunan veya ünlem kavramı veren cümle:

— *N e g ö r ü y o r u m ! N e g ö r ü y o r u m ! Ne süfli, ne iğrenç, ne dar, ne basık ve ne kasvetli bir âlem!* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından*, s. 53). *E y d o s t , m e ğ e r n e k a d a r g a f i l v e s a f d e r u n i m i ş i z !* (Y. K. Karaosmanoğlu, *göst. e.*, s. 52). *Onunki doğrudur, b e O r h a n , i n a n b u n a ! . . .* (P. Safa, *Biz İnsanlar*, s. 53). *H a y ı r , n e m ü m k ü n ! Senin için burası bir kasvetli mahpes ise, orası elim bir menfadır. Burada sıkılıyorum, fakat orada utanacaksın!* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından: Diğer Nesiller*, s. 102). *Gözlerim yaşardı. Garson pilâkiyi getirmişti. Fasulyelere kinle, nefretle bakarak:*

— *Ben artık yemek y i y e m e m k i ! dedim* (T. Buğra, *Yarın Diye Bir Şey Yoktur*, s. 20). *Y a ! işte o, iş başına geldiği, meram ettiği zaman etrafındakilere böyle tahakküm ederdi!* (R. N. Güntekin, *Kızılcık Dalları*, s. 59). *A h , bu büyük h a n ı m ! Nevnihal Kalfa onu tevekkeli mi affetmiyordu* (R. N. Güntekin, *göst. e.*, s. 95) vb.

ünlem vurgusu (Alm. *Zirkumflex;* Fr. *accent circonflexe;* İng. *circumflex accent*)

Cümlelerde aynı hece üzerinde, kuvveti önce yükselen sonra azalan vurgu: *Ayşee! Heey bana baksanaa! eyvaah! ooh canıma deysin!* vb.

ünlü (Alm. *Vokal;* Fr. *voyelle;* İng. *vowel*)

Ciğerlerden gelen havanın ağız kanalında herhangi bir engele uğramadan dil ve dudakların oluşturduğu ses: *a, e, ı, i, o, ö, u, ü.*

ünlü atlaması (Alm. *Ablaut, Vokalwechsel;* Fr. *alternance vocalique;* İng. *ablaut, vowelgraduation*)

Eklerle genişletilen bir kelimedeki ünlülerin, ünlü uyumu kurallarına bağlı

olarak kendilerini ilk hecedeki ünlüye göre ayarlayıp ince sıradan kalın, kalın sıradan ince sıraya yahut da düz ünlüden yuvarlak, yuvarlak ünlüden düz ünlüye geçmeleri olayı: *karşılaştırılmalıydı, okutturacağımızdan, gelebilecek miydiniz?, önümüzdekilerden, korkusuzluğundan* vb. Ayrıca bk. **ünlü uyumu**

ünlü çarpışması (Alın. *Hiat;* Fr. *hiatus;* İng. *hiatus)*

Ünlü ile biten bir kelimenin son sesi ile ünlü ile başlayan bir kelimenin ön sesinin yanyana gelmesi veya türetme ve ekleme durumlarında ve dilimize girmiş yabancı kelimelerde iki ünlünün karşılaşması olayı. Türkçe yanyana çift ünlülere elverişli bir dil olmadığından ünlü çarpışmasını önlemek için ya araya bağlama görevi yüklenen bir koruyucu *y* ünsüzü getirilir, yahut da ünlülerden biri düşer: *ne asıl > nasıl? ne edeyim? > nideyim? ne ise > ne-y-i-se > neyse, faide > fayda, fizioloji > fizyoloji, gece idi > gece-y-idi > geceydi, yürü-y-üş > yürüyüş, oyna-y-an > oynayan, oku-y-acak > okuyacak* vb.

ünlü çatışması bkz. **ünlü çarpışması.**

ünlü daralması (Alm. *Brechung;* Fr. *retrecissement, fracture, brisure;* İng. *breaking*

Yanlarındaki geniş ünlüleri daraltma etkisi yapan bazı ünsüzlerin etkisi altında geniş ünlülerin *a > ı, o > u, e > i, ö > ü* biçimindeki daralması olayı: *çağır- > çığır-, az > ız, yeni > yini, varınca > varıncı, oraya > orıya, beyit > biyit, böyük > büyük, ova > uva, sovan > suvan, telefon > telefun, başla-yor > başlıyor, oyna-yor > oynuyor, sürükle-yor > sürüklüyor* vb.

ünlü değişimi (Alm. *Vokalwechsel, Umlaut;* Fr. *inflexion vocalique, alternance vocalique;* İng. *vocalic alternation, vowel gradation, mutation;* Osm. *vokal tenavüpleri)*

Ünlülerin ünlülere veya ünsüzlerin ünlülere yaptığı etki sonucunda bir ünlünün nitelik değiştirmesi olayı. Ünlülerin biribirine etkisine veya daha başka nedenlere bağlanan ünlü değişimi **ünlü uyumu**'dur. Buna bk. Ünsüzlerin ünlülere etkisinden doğan ünlü değişimi, **ünlü incelmesi, ünlü kalınlaşması, ünlü daralması, ünlü genişlemesi, ünlü yuvarlaklaşması** veya **ünlü düzleşmesi** şeklinde (bunlara bk.) kendini gösterir. Genellikle ağızlarda görülür: *kayış > geyiş, çocuk > çöcük, buz > büz, bıldır > bildir* «geçen yıl», *beğen- > bān-, köle > kole; az > ız, agaç>ıgaç, çağır- > çığır-, alınca > alıncı, koy- > guy-, ova > uva, cep > cöp, bebek > böbek çekirge > çökürge, fırsat > fursat, müddet > middet* vb. Türkçedeki ünlü değişimlerinin Alm. *Bruder* «erkek kardeş», *Brüder* «erkek kardeşler», İng. *man* «adam», *men* «adamlar» örneklerinde görüldüğü gibi anlama etkisi yoktur.

ünlü düşmesi (Alm. *Vokal-Ausstossung, Elision;* Fr. *elision;* İng. *elision)*

Türlü fonetik etkiler altında kelimelerin iç ve son seslerinde bulunan bazı ünlülerin düşmesi: *diri>diri + lik > dirlik, ileri>ileri + le- > ilerle-, ini + le- > inle-, oyun>oyun + a- > oyna-, oğul>oğlan* vb. Ayrıca ünlü çarpışması durumunda da ünlülerden biri düşebilir: *ne asıl? > nasıl?, ne için? > niçin?, cuma ertesi>cumartesi* vb. Bk. **ünlü çarpışması.**

ünlü düzleşmesi

Çeşitli fonetik sebeplerle ve genellikle dilimize geçmiş yabancı kelimelerde ilk hecedeki yuvarlak sıradan bir ünlünün düz sıraya geçmesi olayı: *pondiko* > *funduk* > *fındık*, *fustuk* > *fıstık*, *furnus* > *furun* > *fırın*, *fursat* > *fırsat*, *vutsi* > *fuçu* > *fıçı*, *fortuna* > *furtuna* > *fırtına*, *süvari* > *sivari*, *münasip* > *minasip*, *yumurtga* > *yumurta* > *yımırta muhtar* > *mıhdar*, *müddet* > *middet*, *zülf* > *zülüf* > *zilif*, *bülbül* > *bilbil*, *şüphe* > *şiphe*, *süpürge* > *sibirge* vb. Bu olayda ikinci hecede görülen düzleşmeler, birinci hecedeki düzleşmelerin devamı niteliğindeki değişmelerdir.

ünlü genişlemesi

Kelime içindeki dar sıradan, *ı, i, u, ü* ünlülerinin çeşitli sebeplerle boğumlanma özellikleri bakımından geniş sıradan *a, e, o, ö* ünlülerine dönüşmesi olayı: *ağır* > *ağar*, *boğuz* > *boğaz*, *yağız* > *yağaz*, *bağışlanmak* > *bağaşlamak*, *buñalmak* > *boñalmak*, *kumar* > *komar*, *kümes* > *kömes*, *kundura* > *kondura*, *uğramak* > *oğramak*, *ihtiyar* > *ehtiyar*, *kelime* > *keleme*, *gelince* > *gelence*, *hediye* > *hedāye*. vb.

ünlü ikizleşmesi

Yalın ya da ekler ile genişletilmiş kelimelerin iç seslerinde ve ünlüler arasında bulunan *y, v, ğ, h* ünsüzleri eriyip kaybolduklarında, bunların iki tarafında bulunan ve ayrı hecelere ait iken aradaki ünsüzün kaybolması ile yanyana gelmiş ünlülerin, tek bir nefes baskısı altında birleşmesi: *i̯e, i̯a, u̯o, ŭo, ŭo, a̯a, i̯i̯, u̯u, ai̯, au̯, ei̯: ci̯erimiz* (Nev.), *ŭahıt* (o vakit, Nev.), *buri̯a* (Nev.), *ya̯ar* < *yağar* (Nev.), *de̯el* < *değil* (Kars), *so̯unda* < *sonunda* (Kars), *sö̯üne sö̯üne* < *sevine sevine* (Kars) *nerei̯* < *nereye* (Man.-Alş.), *açei̯m* < *açayım* (Ayd.) vb. Ayrıca bk. ikiz ünlü.

ünlü incelmesi

Bazı ünsüzlerin etkisiyle kelimede türlü hecelerde kalın sırada bulunan ünlülerin ince sıraya geçmesi olayı: *yaşıl* > *yeşil*, *alma* > *elma*, *uca* > *yüce*, *tışı* > *dişi*, *şış* > *şiş*, *ağaç* > *aveç*, *dolaş-* > *doleş-* (Man.), *tayyare* > *teyyare*, *kolay* > *goley* (Nev.), *muhkem* > *mühkem*, *azamet* > *ezimet* (Kars), *mezar* > *mezer*, *dane* > *dene* vb.

ünlü kalınlaşması

İnce ünlülerin, belirli ünsüzlerin kalınlaştırma veya kalın ünlülerin benzeştirme etkilerine bağlı olarak veya daha başka bir sebeple kelimede ön, iç ve son seslerde kalın sıraya geçmeleri: *emanet* > *amanet*, *ateş* > *ataş*, *bahçe* > *bahça*, *zâlim* > *zalım*, *hizmet* > *hızmat*, *yirmilik* > *yığırmilik*, *görmek* > *gormek*, *göz* > *goz*, *heves* > *haves* vb.

ünlü kaynaşması

Birleşik kelime kuruluşlarında yanyana gelen iki ünlünün kaynaşarak tek ünlü haline gelmesi: *ne için?* > *niçin?*, *ne asıl?* > *nasıl*, *ne eylemek* > *neylemek*, *kendi özüne* > *kendüzine*, *kendizine* > *kendisine*, *ne olmak* > *nolmak*, *sütlü aş* > *sütlaç*, *güllü aş* > *güllaç* vb.

ünlü kısalması

Normal uzunluktaki ünlülerin boğumlanma sürelerinden daha kısa bir sürede boğumlanmaları olayı. Kısalma olayı büyük bir çoklukla *ı, i (u, ü)* gibi az sesli dayanıksız dar ünlülerde kendini gösterir: *esgiden‿işde* (Nev.), *ayran‿işdik* (Nev.), *iki‿ossun* (Nev.), *Sarı‿lire* (Nev.), *nĕ‿oldu* (Nev.), *yirmi‿lire* «yirmi lira», (Uşak), *varırım* (Nev.), *yanına* (Nev.), *yerine* (uşak), *eline* (Acıp.) vb.

ünlüler bk. ünlü

ünlüleşme (Alm. *Vokalisation, Vokalischwerden;* Fr. *vocalisation;* İng. *vocalisation)*

Yalın veya ekler ile genişletilmiş kelimelerde iki ünlü arasında bulunan damak ünsüzleri ile, yarı ünlü niteliğindeki ünsüzlerin yavaş yavaş eriyip kaybolarak ünlü niteliği alması: *yazıhane > yazāne, evimiz > ēmiz, ne kadar? > nādar?, ne vakit? > nāḫıt?, ne bileyim > nebim, bakalım > bālım, varıncaya kadar > varıncādar, di-y-in > dīn* («diye», *Nev.) vb.*

ünlü olayları

Ünlülerin ses değişmelerine bağlı çeşitli sebeplerle kelime içinde, türetme ve ekleme sırasında uğradıkları sabit veya geçici değişmeler.

ünlü türemesi

Ses özelliklerine veya birbirleri ile birleşme şartlarına bağlı bazı sebeplerle kelimenin ön, iç ve sonuna ünlü getirilmesi olayı: *scarpina > iskarpin, ruze > oruç, limon > ilimon, grup > gurup, azıcık < az-ı-cık), emr > emir, akl > akıl, demiş ki > demiş-i ki* vb. Buna göre olayı, *ön ses ünlü türemesi, iç ses ünlü türemesi* ve *son ses ünlü türemesi* olarak üç gruba ayrılabilir.

ünlü uyumu (Alın. *Vokalharmonie;* Fr. *harmonie vocalique:* İng. *vowel harmony;* Osm. *âheng-i asvât*)

Türkçe kelimelerde kök hece ünlülerinin taşıdıkları kalınlık-incelik, düzlük-yuvarlaklık niteliklerine göre öteki heceler ünlülerine yaptığı etki sonucunda ortaya çıkan benzeşme sistemi: *delicesine (<deli-ce-si-n-e), kesmece (<kes-me-ce), birikinti (<bi-ri-kin-ti), bıraktılar (<bırak-tı-lar), yolcu (<yol-cu),* yolcusuzluk *(<yol-cu-suz-luk), görmüyordu. (<gör-m-üyor-du)* vb. Bk. büyük ünlü uyumu, küçük ünlü uyumu.

ünlü uzaması

Çeşitli ses değişmeleri sonunda bir ünlünün boğumlanma süresinin normal ünlülerin boğumlanma süresinden daha uzun sürmesi, o ünlünün daha uzun söylenmesi: *değirmene > dērmene* (hece kaynaşması olayı ile); *ne yapacağım > nāpacām* (hece kaynaşması ile); *bir dahâ > bi dā* (hece kaynaşması ile); *ağlaş- > ālaş-* (ünsüz düşmesi ile); *yağmur > yāmur* (ünsüz düşmesi ile); «*vay torunūm» dimiş* (vurgulama ile); *bana bak komşu hū!* (seslenme ile) vb.

ünlü-ünsüz uyumu

k, g (> ḳ, ġ), ñ, ğ gibi ünsüzlerin yanlarındaki ince ünlüleri kalınlaştırma etkileri yüzünden yalnız bir hecesi kalınlaşmaya uğramış ünlüsü ince sı-

radan kelimelerde, kaybolmuş bulunan ünlü uyumundaki bozukluğu gidermek için ünlülerin değişen incelik niteliğinin ünsüzlere aktarılması yoluyla kelimenin genel söylenişini başka bir şekilde yeniden devam ettirmeye dayanan uyum; *evdā < evdeki, ḍuñulĺuğe <dünürlüğe, dirānen < direkle, ġorḍüm < gördüm), ilārşı <ele güne karşı, dāssiñ <değilsin, bükul-<bükülmek)* vb.

ünlü yuvarlaklaşması

Kelimede ön ve iç ses durumundaki düz ünlülerin çeşitli fonetik sebeplerle yuvarlak sıraya geçmeleri: *bebek > böbek, cep > cöp, çez- > çöz-, çeşme > çöşme, ek- > ök-, çekirge > çökürge, delük > dölük* «delik», devlet > *dövlet, sakal > sokal* vb.

ünsüz (Alm. *Konsonant, Mitlaut;* Fr. *consonne;* İng. *consonant*; Osm. *sâmit*)

Ağız kanalında ve diğer ses organlarında bir engelleme, daralma veya kapanmayla çıkarılan ses: *p, b, m; t, d; k, g; ç, c; f, v; y; h; s, z; ş, j; ğ, l, r.* Ünsüzler ses yolundaki boğumlanma noktalarına göre *dudak, diş-dişeti, damak* ve *gırtlak ünsüzleri;* boğumlanma sırasında ses yolunun kapanma veya daralma durumuna göre *patlayıcı, sızıcı ünsüzler;* ses tellerinin ton verip vermemesine göre de *tonlu* ve *tonsuz ünsüzler* olarak sınıflandırılır. Boğumlanma sırasında geniz yolunun da devreye girdiği ünsüzler *geniz ünsüzleri*dir. Diğerlerine oranla daha bol ses veren ünsüzler, *akıcı ünsüzler* adını alır. Bunlara bk.

ünsüz benzeşmesi

İç seste yanyana iki ünsüz bulunan yerlerde veya söyleniş bakımından aynı durumda bulunan komşu kelimelerin son ve ön sesleri arasında, bazan iki ünsüzden birinin kendisine yakın boğumlanma niteliği taşıyan öteki tarafından büsbütün veya kısmen benzeştirilmesi olayı: *kanbur > kambur, çenber > çember, cünbüş > cümbüş, onbir > ombir, bunlar > bunnar, karanlık > garannıḫ, türlü > tüllü, Hatice > Hacca* vb.

ünsüz değişmesi (Alm. *Lautverschiebung;* Fr. *mutation consonantique;* İng. *consonant mutation)*

Bir ünsüzün yerini kendisine yakın başka bir ünsüze bırakması: *k- > g-: kel- > gel-; b- > p-: busu > pusu, bıñar > pınar, barnak > parmak; b- > v-: bar- > var-, bar > var, ber- > ver-, sub > suv > su; -d- > -y-, -d > -y: bod > boy, kudug > kuyu* vb. Bkz. **ses kayması.**

ünsüz düşmesi

Kelime içinde (bir ünsüzden önce), kelime sonunda veya kaynaşma olayı ile iç seste *r, n, l, f* gibi akıcı ve sızıcı ünsüzler ile *y, g, ğ, k, h* gibi ünlüleşme ve sızıcılaşarak erime özelliği taşıyan ünsüzlerin kaybolması olayı: *büyük + çek > büyücek, alçak + cık > alçacık, ufak + rak > ufarak, söyle- > sõle-, cephe > cepe, eksik > ēsik, çift sür > çif sür-, üst kat > üsgat, çiftçi > çifçi, gençler > geşler, eğer > eyē, giderler > giderlē, gāyri > gāri, öğretmen > ōretmen, yoksam*

> *yōsam* «yoksa», *öksüz* > *ösüz, yazıhane* > *yazāne, evimiz* > *ēmiz, doğru* > *dōru* (Z. Korkmaz, *Güney-Batı Anadolu Ağızları*, s. 77-82; *Nevşehir ve Yöresi Ağızları*, s. 106-110) vb.

ünsüz ikizleşmesi (Alm. *Gemination;* Fr. *geminatıon;* İng. *geminate;* Osm. *teşeddüd)*

İç seste iki ünlü arasında bulunan ve vurguyu üzerinde bulunduran ikinci hece başındaki ünsüzlerin açık ve zayıf boğumlanmalı ilk hece ünlülerinin etkisi altında kendi hece sınırlarını aşacak bir yeğinlikle boğumlanmaları sonucunda, söz konusu ünsüzdeki tekrarlanmayı gösteren ses olayı: *ışık* > *ışşıḫ, ısır* > *ıssır-, kaşık* > *gaşşıḫ, aşağı* > *aşşağı, aman* > *amman, azık* > *azzıḫ, küçük* > *güççük, döşek* > *döşşek* vb. Bu olay sonunda açık ilk heceler zayıflıktan kurtulmakta ve birer kapalı heceye dönüşmektedir.

ünsüz tekleşmesi

Yalnız şeddeli Arapça alıntı kelimelerde, kelimelerin iç ses ünsüzlerindeki aslî ikizliğin tekleşme yoluyla kaybolması olayı: *amma* > *ama, müddet*> > *müdet, temmuz* > *temus, kuvvet* > *guvat* vb.

ünsüz türemesi

Kelime ön, iç ve son seslerinde kelimenin aslında olmayan bir ünsüzün türemesi olayı: *elbette* > *helbette, ır* > *yır, ırak* > *yırak, igit* > *yiğit, bazen* > *bağzen, tamir* > *tağmir, te'min* > *teymin, dua* > *duva, şa'ir* > *şayir* vb. *belkim, çünkim, barim* gibi kelimelerde sondaki *-m* Eski Türkçedeki *-mA* pekiştirme ekinin izi olarak gelmiş görünüyor.

ünsüz uyumu (Alm. *Konsonantenharmonie, Konsonantengesetz* Fr. *harmonie consonantique;* İng. *consonant harmony)*

Kelimelerin eklerle genişletilmesi sırasında, tonlu ünsüzlerden ve ünlülerden sonra tonlu, tonsuz ünsüzlerden sonra genellikle tonsuz ünsüzlerin gelmesi temeline dayanan uyum: *atkı* (< *at-kı*), *avcı* (< *av-cı*), *avdan* (*av-dan*), *sargı* (<*sar-gı*), *sucu* (<*su-cu*), *sudan* (<*su-dan*), *geçti* (<*geç-ti*), *toprak* (<*top-rak*), *yaprak* (<*yap-rak*), *süzgeç* (<*süz-geç*) vb.

ünsüz göçüşmesi bk. **göçüşme.**

ünvan (Alm. *Apposition;* Fr. *apposition;* İng. *apposition)*

Şahıs adlarıyla bir arada kullanılarak nezakete yönelik bir hitap tarzını veya şahsın ailedeki, topluluk ve toplumdaki mevkini ve akrabalık derecesini gösteren ad: *Kağan, tegin, erkin, beg, hatun, paşa, ağa, hanım, abla, dede, amca, teyze, yenge, bacı* vb.

ünvan grubu

Bir şahıs adı ile bir ünvan veya akrabalık gösteren ismin eksiz olarak yanyana gelerek oluşturduğu belirtme grubu. Ünvan gösteren isim şahıs adından önce de sonra da gelebilir: *Bilge Kağan, İlbilge Hatun, Köl Tigin, Dede Korkut, Kadı Burhaneddin, Mimar Sinan, Mütercim Asım, Süleyman Şah, Mustafa Kemal Paşa, Turgut Reis, Ali Çavuş, Mehmet Ağa, Gülsüm Bacı, Sıdıka Öğret-*

men, Ahmet Bey, Zekiye Hatun, Rukiye Teyze, Hasan Kaptan, Muallim Naci, Vali Reşit Galip, Binbaşı Cahit, General Kâzım Karabekir vb.

üslûp bilimi (Alm. *Stilistik;* Fr. *stylistique;* İng. *stylistics)*

Şahısların özellikle sanatçıların dili kullanış biçimlerini incelemeye yönelik edebiyatla yakın ilgisi olan inceleme alanı.

üstünlük derecesi (Alm. *Superlativ, Meiststufe;* Fr. *superlatif;* İng. *superlative;* Osm. *tafdil derecesi, derece-i tafdil)*

Sıfatlardaki niteliğin bir şahıs veya nesnede en üst derecede bulunduğunu göstermek üzere başvurulan ve sıfat tamlaması önüne *en, pek* gibi zarfların getirilmesi ile kurulan karşılaştırma derecesi: *Bilmezsiniz, uykuları ne kadar hafiftir; e n k ü ç ü k bir çıtırtı bile onları uyandırır* (A.H. Tanpınar, *Abdullah Efendinin Rüyaları: Geçmiş Zaman Elbiseleri,* s. 93). *Ormanın bu en boş, e n k u y t u parçasında dünyayı hatırlatan, insanı ölüme yaklaştıran, gönlüne üzüntüler veren bir hal, bir tesir vardı* (R.H. Karay, *Memleket Hikâyeleri; Yatır,* s. 88). *Fakat beni mazur gör. Ben kendimi ilâhların e n m e r h a m e t l i s i n e vakfettim* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından,* s. 39). *P e k y a k ı n d a size müjdeli bir haber getireceğimi unutmayın* vb.

vasıf ismi bk. **nitelik sıfatı.**

vasıta hali (Alın. *Kasus Instrumentalis;* Fr. *cas instrumental;* İng. *instrumental case)*

İsmin belirttiği nesnenin vasıta olarak kullanıldığını, fiile vasıta olduğunu belirtmek için kullanılan hal. Eski ve orta Türkçede *+In / + Un* ekiyle karşılanan bu hal, bugün Türkiye Türkçesinde artık kalıplaşmış zarflar halindedir. Bunun yerine *ile* edatı geçmiştir. Bu hal *ile* edatı veya bunun ekleşmiş şekli olan *+lE* ekiyle karşılanır: *Eğlence meclislerinde bir kenara çekilip k a h v e f i n c a n i l e yarı gizli rakı atıştıran Ceza Reisi, Agâh'ı zorluyor. «Seni evlendirelim oğul, bu memlekette bekar durulmaz!» diyordu* (R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri: Şeftali Bahçeleri,* s. 37): *Hilmi Ağa, t e k n e s i l e yorgana vurdu, bir tarafa fırlattı* (R. H. Karay, göst. e. *Sarı Bal,* s. 62). *Yok Münkir, Nekir ateşten k e r p e t e n l e odanın dilini koparırmış...* (R. N. Güntekin, *Kızılcık Dalları,* s. 96) vb.

vasıta hali eki (Alm. *Instrumental, Instrumentalis;* Fr. *suffixe instrumental;* İng. *Instrumental)*

İsimleri vasıta haline sokan ek. Türkçenin asıl vasıta hali eki *+In/ + Un* ekidir. Bugün bu ek, Türkiye Türkçesinde artık zarf olarak kullanılan bazı kelimelerde kalıplaşmış biçimiyle devam etmektedir: *yazın, kışın, güzün, baharın, için için, ardın ardın* vb. Türkiye Türkçesi, vasıta halinin karşılanması için *ile* edatından ve bunun ekleşmiş biçimi olan *+lE*'den yararlanmaktadır. Bk. **Vasıta hali.**

verme hali bk. **yönelme hali.**

vurgu (Alm. *Intensitätsbetonung, Druckakzent, Akzent;* Fr. *accent d'intensité, accent dynamique;* İng. *Stress)*

Konuşma sırasında kelimedeki bir heceyi diğerlerine göre daha yüksek bir ses tonuyla, daha baskılı bir şekilde söyleme. Vurgunun *kelime vurgusu, cümle vurgusu, anlam vurgusu* ve *ünlem vurgusu* gibi türleri vardır. Bunlara bk.

vurgulu hece (Alın. *Drucksilbe;* Fr. *syllable accentuée;* İng. *stressed syllable)*

Kelimelerde vurguyu üzerinde bulunduran hece: *okumuşúk, gítme!, yázma, kapıyá, gélmeyiniz, pékala! eyváh!* vb.

vurgusuz hece (Alm. *unbetonte Silbe, atonale Silbe;* Fr. *Syllabe inaccentué, syllabe atone;* İng. *unstressed* syllable)

Kelimelerde üzerinde vurgu bulunmayan, ötekilere oranla daha güçlü nefes baskısı taşımayan yan hece: *o k u m u ş luk, gitm e !, y a z ma, k a p ı ya, g e -*

l i r ken, b i l e mem vb. Yukarıdaki örneklerin siyah dizilmiş heceleri vurgusuz hecelerdir.

vurgu uzunluğu

Söze kuvvet vermek veya kavramların anlamlarını daha etkili duruma getirmek için bazı kelimelerin hecelerinin baskılı bir şekilde daha uzun söylenmesi ile ortaya çıkan vurguya bağlı uzunluk: «Vay *t o r u n ū m* » *dimiş. Gaymaḳam begiñ elinde ne var y a z z ı ḳ! ö y l e çalış çalış; her yillerimiz t o z ◡ o l u r, sırtımız k i l l e n ī r* (Zeynep Korkmaz, *Nevşehir ve Yöresi Ağızları*, s. 39) vb.

— Y —

yabancı ek

Dilimize yabancı dillerden geçmiş bulunan ve yer yer Türkçe kelimelere de eklenen ek: *şam-dân* > *şamdan*, *şâh-âne* > *şahane*, *gül-sitân* > *gülistan* «gül bahçesi», *bahçevân* > *bahçıvan*, *çeng-âl* > *çengel*, *bî-pervâ* > *bîperva* «pervasız, korkusuz», *bî-tâb* > *bîtap* «güçsüz-takatsiz», *ber-bât* > *berbat*, *sünbül-î* > *sünbülî* «sünbül renginde», *zeytun-î* > *zeytunî* «zeytin renkli», *Konya-vî* > *Konyavî* (Konyalı), *emek-dâr* > *emektar*, *gidiş-ât* > *gidişat* vb.

yabancı kelime (Alm. *Fremdwort, Lehnwort;* Fr. *emprunt;* İng. *borrowed word;* Osm. *müstear kelime)*

Bir dilin kendi kökünden gelmeyen ve yabancı dillerden alınmış olan kelime: *adalet, inkılap, asalet, estetik, karne, psikoloji, spor, jartiyer, ekose, enflasyon, envanter, kredi, sektör, jüri, rapor, kontrol, kontenjan, iskele, iskarpin, fındık* vb. Bunlardan bir kısmı Türkçeleşerek artık *alıntı kelime* (Lehnwort) durumuna geçmişse de bir kısmı daha yabancılık özelliğinden kurtulamamıştır. Bu nedenle yabancı kelimeleri **alıntı kelimeler** (buna bk.) ve gerçek yabancı kelimeler olarak ikiye ayırmak gerekir.

yakın anlamlı (kelime)

Gösterdikleri kavram ve taşıdıkları anlam bakımından biribirine yakın olan kelimeler: *anlaşmak / uyuşmak; bıkmak / usanmak / bezmek; devirmek / dökmek; çevirmek / aktarmak / döndürmek; güç / kuvvet; deprem / sarsıntı; göndermek / yollanmak; akıllı / kafalı; darılmak / küsmek / gücenmek / incinmek* vb. bk. ve krş. **eş anlamlı (kelime)**

yakın anlamlılık

İki veya daha çok kelimenin biribirine yakın anlam taşıması, aralarında çok küçük bir anlam farkının bulunması: *bıkmak / usanmak / bezmek; yollamak / göndermek; bezemek / süslemek; hoplamak / zıplamak; alçalmak / inmek; ağmak / yükselmek / çıkmak; çalışmak / çabalamak / koşuşturmak; çile çekmek / zahmet çekmek / eziyet çekmek; üzüntü / elem / keder; yola çıkmak / yola düşmek / yola koyulmak; kaçmak / savuşmak / sıvışmak; kemer / kuşak / belbağı* vb. Bk. ve krş. **eş anlamlılık.**

yakın başkalaşma bk. **yakın benzeşmezlik.**

yakın benzeşme (Alm. *unmittelbare Assimilation, Nahassimilation;* Fr. *assimilation en contact, assimilation contique;* İng. *juxtapositional assimilation)*

Kelimede iç seste yanyana duran iki ünsüzden birinin kendisine yakın boğumlanma niteliği taşıyan öteki tarafından büsbütün ya da kısmen ben-

zeştirilmesi olayı: *penbe* > *pembe, anbar* > *ambar, künbet* > *kümbet, kanbur* > *kambur, inbik* > *imbik, yalnız* > *yannız, eczacı* > *ezzacı, bunlar* > *bunnar, karanlık* > *garannıḳ, yatsı* > *yassı, olmaz-sa* > *olmassa, Mehmet* > *Memmet, iğne* > *inne* vb.

yakın benzeşmezlik

Bir kelimede yanyana bulunan ve biribirinin ayrı veya yakın boğumlanma niteliği taşıyan iki ünsüzden birinin kendi boğumlanma noktasını ötekinden ayırarak başka bir ünsüze dönüşmesi olayı: Ar. *kınnap* > *kırnap* > *gındap* (An. ağz.), *muşamma* > *muşamba, hammal* > *hambal, attar*> *aktar,* F. *tannur* > *tandır,* TT. *aşçı* > *ahçı* vb. bk. **benzeşmezlik.**

yakın göçüşme

Kelimede yanyana bulunan seslerin yer değiştirmesi olayı: *bayram* > *baryam, derya* > *deyra, köprü* > *körpü, yanlış* > *yalnış, kirpik* > *kiprik, toprak* > *torpak, çömlek* > *çölmek* vb. Bk. **göçüşme.**

yakın sesli (kelimeler)

Sesleri hemen hemen biribirinin aynı veya biribirine çok yakın fakat anlamları farklı olan kelimeler; *alem / âlem, şura / şûrâ, hala / hâlâ, hâkim / hakîm, katil / kaatil, adet / âdet, kesir / kesîr* vb. Bk. ve krş. **eş sesli (kelime).**

yakıştırma (Alm. *Analogie, Angleichung;* Fr. *analogie;* İng. *analogie;* Osm. *kıyas*)

Şekil veya anlam bakımından dildeki bazı kelimelerin örnek alınması ve yakıştırma yolu ile onlara benzetilerek yeni kelimeler türetilmesi; bir kelimedeki şeklin başka bir kelimeye aktarılması olayı: Mac. *nap,* F. *âfîtâb* ve *rûz* kelimelerinin hem «güneş» hem «gün» anlamlarına gelmesi, anlam aktarımı ile ilgili bir benzetmedir. Bunun gibi Türkçede *yaşıt* kelimesine benzetilerek *eşit, koşut; korkunç* kelimesine yakıştırılarak *ilginç; kurultay*'a bakılarak da *danıştay, sayıştay* ve *yargıtay* kelimeleri yapılmıştır. *Ben, sen* şahıs zamirlerinin sonundaki «*-n*» sesinin, çekimli şekillerinde 3. şah «o» zamirine de aktarılarak *ben* + *de, ben* + *den, ben* + *ce; sen* + *de, sen* + *den, sen* + *ce* şekilleri yanında *o* + *n* + *da, o* + *n* + *dan, o* + *n* + *ca* gibi şekillerin doğması da yalıştırmaya dayanan bir örnektir. Bu olayda genellikle şeklen kurala uygun görünen fakat gerçekte kural dışı olan bir benzetme, bir yakıştırma söz konusudur. İngilizcenin çocuk dilinde kurallı şekillere benzetilerek kuralsız şekilleri de kurala sokulması dolayısıyla *man* «adam» kelimesinin çokluk şeklinin *men* yerine *mans, to go* «gitmek», *to see* «görmek», *to know* «bilmek» fiillerinin geçmiş zaman şekillerinin *went, saw, knew* yerine *goed, seed, knowed* şekillerinde söylenişi yine tipik birer yakıştırma olayıdır.

yakıştırmalı *(analojik)*

Yakıştırma yolu ile yapılan. Bk. **yakıştırma.**

Yaklaşma fiili (Alm. *Verbum approximativum;* Fr. *verbe approximatif;* İng. *approximative verb;* Osm. *mukarebe fiili, fi'l-i mukarebe)*

-A'lı zarf-fiil biçimindeki bir esas fiille bu esas fiildeki oluş ve kılışın, is-

tenmediği halde gerçekleşmesine çok yaklaşıldığı kavramını veren *yazyardımcı* fiilinin birleşmesinden oluşmuş tasvir fiili, *düşeyazmak, öleyazmak, yıkılayazmak* vb.

yalın hal (Alm. *Nominativ;* Fr. *nominatif;* İng. *nominative;* Osm. *mücerret hal, hâl-i mücerred)*

İsmin her hangi bir ek almamış, yalın hali: *bal, ev, gönül, işçilik* vb.

yalın isim (Alm. *einfaches Nomen;* Fr. *nom simple;* İng. *simple noun)*

Birleşik yapıda olmayan ve hiç bir yapım eki almamış isim: *el, yel, dil, kir, in, yol, iş, baş, bir, kar* vb.

yalın kelime (Alm. *Simplex, einfaches Wort;* Fr. *mot simple;* İng. *simple form;* Osm. *Basit kelime, kelime-i basîte)*

Türetilmiş veya bileşik olmayan ve yapısı daha küçük parçalara ayrılamayan kök halindeki kelime: *at, el, üç, beş, yok, bu, şu, o, atmak, yakmak* vb.

yan anlam (Alm. *Nebenbedeutung, Konnotation;* Fr. *connotation, sens accessoire;* İng. *connotation, secondary meaning;* Osm. *tâlî mânâ, ma'nâ-i tâlî)*

Kelimenin temel anlamı yanında kullanıma bağlı olarak kazandığı yeni anlam(lar): *Baş* kelimesinin asıl anlamı dışında «bir topluluğu yöneten kimse, lider», «bir şeyin başlangıcı *(ay başı, yıl başı, satır başı)*», «temel esas» *(her işin başı sağlıktır),* «bir şeyin uçlarından biri» *(yolun iki başı),* «tane, sayı» *(iki baş sarımsak, üç baş inek, altı baş aile),* «bir şeyin yakını veya çevresi» *(ocak başı, havuz başı, mangal başı)* vb. pek çok yan anlamı vardır. *Ayak, göz, parmak, boğaz, burun* gibi organ adları da epey yan anlamlara sahiptir. Türkçemiz bu bakımdan her yönü ile zengin bir özellik taşır. Karşıtı asıl anlam'dır.

yan cümle (Alm. *Nebensatz;* Fr. *proposition subordonnée;* İng. *subordinate clause;* Osm. *tâlî cümle, cümle-i tâlî)*

Birleşik cümlede asıl cümleyle anlam bakımından ilgili olan, ana cümlenin verdiği kavramı bir şarta, bir sebebe bir dileğe, bir açıklamaya bağlamak suretiyle onu çeşitli yönlerden tamamlayan ve kuruluşu bir cümle değerinde olup yargı taşıyan cümle. Yan cümlenin bağlaçlı yan cümle *(ki'li), dilekli yan cümle (-sA'lı), şartlı yan cümle (-sA'lı, -mIşsA'lı), sorulu yan cümle (-ml'lı)* gibi çeşitli türleri vardır: Karşıtı **esas cümle'dir.** Örnekler: *Zelzeleden değil, bu sakin ve gülümseyen yüzden bu sükûnet ve kayıtsızlıktan, insanoğlunun yeryüzündeki bu korkunç yalnızlığından korkarak odadan fırladım* (A.H. Tanpınar, *Abdullah Efendinin Rüyaları: Erzurumlu Hamdi,* s. 139). *Zaten gece oldu mu, onun yorulduğu zaman istediği yerde yatabilmesi için selâmlıktaki sofadan bizim odamıza kadar, koca evin her tarafına battaniyeler, yastıklar konulurdu* (A. H. Tanpınar, *Abdullah Efendinin Rüyaları: Evin Sahibi,* s. 158). *Ve denizi, hatta bütün ufku içiverecekmiş gibi derin derin nefes aldı* (T. Buğra. *Yalnızlar,* s. 144). *Eğer sırf zevkim için bestelediğim üç, beş küçük parçanın eşdost meclislerinde çalınıp-*

söylenmesi bana böyle bir iddia yüklenmesine yeterse, hatıra defteri tutanlara romancı, sigara paketinin arkasını karalayanlara karikatürist, pazar günü üç, beş kilometre yürüyenlere de sporcu demek gerekirdi (T. Buğra, *göst. e.*, s. 39). *Bir an mümtaz'a öyle geldi ki, Tevfik Bey'in sesi, Emin Dede'nin ney'i ile girdiği yarışta bu ilk rüzgardan birini tutuyordu* (A. H. Tanpınar, *Huzur*, s. 244). *Kavgaları yazılsa koca bir kitap tutar, oğlan sanki ikinci bir karakol, ikinci bir adliye olmak iddiasındadır* (T. Buğra, *Yarın Diye Bir* Şey Yoktur: Karaoğlan, s. 44). *Tam şu yalının üstüne düşse daha güzel görünecekken görürdük ki, onu ortasından keser de bir bölümünü ışıkta, bir bölümünü gölgede bırakırdı* (A. Ş. Hisar, *Boğaziçi Mehtapları*, s. 125). *Kendimi dinlesem vaktiyle önlerinden geçmiş olduğum yabancı evlerden içimde kalmış böyle bir sesler duyarım ki, bende o uzak zamanları yeşerten tohumlar gibidir* (A.Ş. Hisar, *göst. e.*, s. 44). *Eylül ortası dedi mi, buğday yüklü kağnılar oranın gölgesiz genişliğinde onun zahirî tasvirleri için türkü söyler* (T. Buğra, *Dönemeçte* s. 58). *Akşamdan beri yağan kar dinmişse yatağını tekrar karyolasına taşımayı düşünerek doğrulmak istiyordu* (P. Safa, *Biz İnsanlar*, s. 61). *Her ümitsiz insan gibi kendinden değil, dışarıdan, hayatın sırasız, tertipsiz, tesadüfî vakalarından, bir tesadüften veya bir talihten imdat bekledi* (P. Safa, *Şimşek*, s. 119). *Ayak sesi o kadar yaklaşmıştı ki, büyük bir telaş içinde Pervin yatağa oturdu* (P. Safa, *göst.e.*, s. 113). *Sabahleyin gözünü açar açmaz içinde sıkıntı ve yalnızlık duydu* (P. Safa, *göst. e., s. 163. Evvelce duyduklarıma fazla bir şey ilâve etse, ona hakikatin hududunu hatırlatamayacak mıydım?* (A. Ş. Hisar, *Fahim Bey ve Biz*, s. 138) vb.

yansılama (Alm. *Onomatopoie, Lautbild, Schallnachahmung;* Fr. *onomatopée;* İng. *onomatopoeia;* Osm. *lafz-ı taklîdî, savt-ı taklîdî*)

Tabiattaki sesleri yansıtmaya yönelen, bu bakımdan dilin kabul ettiği ses birleşimiyle, gösterilen arasında yakın bir bağ bulunan, dolayısıyla oluşması bir sebebe dayanan dil birlikleri: *gür gür, pat pat, küt küt, hır hır, gürüldemeli, patırdamalı, hırıldamalı, kıkırdamak, parıl parıl parıldamak, zırıl zırıl zırıldamak, civciv, püskürmek, mışıl mışıl uyumak* vb.

yansız (kelime) (Alm. *Neutrum;* Fr. *neutre:* İng. *neuter;* Osm. *cins-i sâlis*)

Kelimeleri cinslere göre ayıran dillerde ne erkek ne de dişi cinsten sayılmayan ve çoklukla nesneleri belirten kelime: Alm. *das Buch* «kitap», *das Fenster* «pencere», *das Zimmer* «oda», *das Wörterbuch* «sözlük» gibi.

yapı (Alm. *Struktur;* Fr. *structure;* İng. *structure*)

Belli bir dilin bölümlerini birbirine bağlayan ilişkiler bütünü. Söz gelişi, Türkçenin ses yapısı, seslerin biribiri ile ilişkilerine, şekil yapısı da ek ve köklerin karşılıklı ilişkilerine bağlı bir sistem, bir bütündür.

yapı bilgisi bk. **şekil bilgisi**

yapılıkçı, yapılıkçılık bk. **yapılıkçı dil bilimi**

yapılıkçı dil bilimi (Alm. *strukturale Sprachwissenschaft;* Fr. *linguistique structurale;* İng. *structural linguistics)*

Dünyadaki dillerin yapılarını belirlemeyi araştırma konusu edinen dil bilimi.

yapım eki (Alın. *Formans, Bildungselement;* Fr. *affixe de formation;* İng. *derivational affix)*

Kelime kök ve gövdelerine getirilerek yeni kavramların yansıtılmasını, kavramlara karşılık yeni kelimeler yapılmasını sağlayan ek. + lIk / + lUk odunluk, dizlik, yakınlık + çI / çU: yarışçı izci; + lI / + lU: tuzlu; *-AcAk: yiyecek, yakacak:* + *IcI / UcU: sızıcı, yıkıcı, itici, görücü; -l-: yarıl-, kırıl-; -lA: başla-, izle-, tuzla-* vb. Türkçede yapım ekleri *isimden isim, isimden fiil, fiilden isim ve fiilden fiil* türeten ekler olmak üzere dört tür oluşturur. Karşıtı çekim eki'dir.

yapma dil (Alnı. *künstliche Sprache;* Fr. *langue artificielle;* İng. *artifical language)*

Günlük konuşmalarda kullanılan dilin özelliğinden yararlanılarak ve belli kavramlara, değişik dillere uyabilecek karşılıklar bulma yolu esas alınarak değişik milletlere mensup kişiler arasındaki ilişkilerde dil ayrılıklarının doğurduğu problemleri herkesin kullanacağı ortak bir dille giderme amacına dayanılarak yapılan dil. İlk yapma dil Mehmet Muhiddin adlı Türk'ün yaptığı *Bâlîbilen*'dir. *Esperanto* (L. L. Zamenhof), *Volapük* (J. M. Schleier), *Ido* (L. de Beaufront) yapma dillere örnektir.

yardımcı cümle bk. **yan cümle.**

yardımcı fiil (Alm. *Hilfsverb;* Fr. *verbe auxiliaire;* İng. *auxiliary verb;* Osm. *fiil-i iâne)*

İsim soylu veya isimleşmiş fiil soylu Türkçe kelimelerle, yabancı kaynaklı isim soylu kelimelerin fiilleştirilmesinde kullanılan *imek, etmek, olmak, eylemek, kılmak* fiilleri: *yorgundum* (< *yorgun i-dim), hissetmek, yardım etmek, kanaat etmek, şükr eylemek, namaz kılmak kabul kılmak, hasıl olmak, hazır olmak, iyi olmak, pişman olmak, disipline etmek, sosyal olmak, gidecek olmak, okumuş olmak, yazmaz olmak* vb.

yarı benzeşme (Alm. *unvollständige Angleichung;* Fr. *assimilation partielle, partielle assimilation)*

Bir kelimede yanyana ve aralıklı olarak bulunan seslerden birinin ötekini boğumlanma özelliklerinden bir veya ikisi bakımından, yani kısmen kendisine benzeştirmesi olayıdır: *penbe* > *pembe, sünbül* > *sümbül* vb. Bk. **benzeşme.**

yarı ünlü (Alm. *Halbvokal, Semi-vocalis;* Fr. *semi-voyelle;* İng. *semivowel)*

Boğumlanma noktaları ünlüyle ünsüz arasında bulunan ses. *y, w, j, v* gibi seslerdir. *av, kavrul-, say-, yay, ay, kay* vb.

yaşayan dil bk. **canlı dil**

yaşayan ek bk. **canlı ek**

yaşayan kelime bk. **canlı kelime**

yaşayan kök bk. **canlı kök.**

yazı (Alm. *Schrift;* Fr. *ecriture;* Ing. *writing, script;* Osm. *hat)*

Duygu ve düşüncelerin yazılı olarak anlatılabilmesi için bir dildeki sesleri harf, hece veya şekillerle göstermeye yarayan işaretler dizisi, alfabe düzeni.

yazı dili (Alm. *geschriebene Sprache, Schriftsprache;* Fr. *language ecrite;* Ing. *written language)*

Bir lehçe veya ağız üzerine kurulan ortak dilin yazıda kullanılması sonucunda ortaya çıkan yazılı dil. Türk yazı dili (VII. yüzyıldan bugüne gelinceye kadar), İngiliz yazı dili, Rus yazı dili vb. Karşıtı **konuşma dili**'dir.

yeni kelime (Alm. *Neologismus, Neubildung;* (Fr. *neologisme;* Ing. *neologism)*

Bir dilin kendi kök ve eklerinden yararlanarak, o dilin yaşayan veya ölü kelimelerindeki yapıya bakarak yapılan veya ağız ve lehçelerden alınarak kullanıma sokulan kelime: *basın, yayın, basınç, birikim, dergi, durum, göçmen, işlem, kazı, gezi, konut, sözlük, tapınak, yaratık, yargı, yanıt* vb.

yer adı

Şehir, kasaba, köy gibi yerleşim birimleriyle buralardaki cadde, sokak, meydan vb. yerlere verilen ad: *Ankara, Niğde, Kütahya, Düzce, Safranbolu, Kuşadası, İkizören, Pınarbaşı, Paris Caddesi, Tunalı Hilmi Caddesi, Meneviş Sokağı, Ulus Meydanı* vb.

yer zarfı (Alm. *Lokaladverb, Adverb des Ortes, Ortsadverb;* Fr. *adverbe de lieu;* Ing. *adverb of place)*

Fiilin gösterdiği oluş veya kılışın mekân içinde, yerini ve yönünü belirten zarf: *aşağı, yukarı, içeri, dışarı, ileri, geri, orada, burada* vb. *Korkudan sararmış solgun benizli, beyaz dudaklı, samur ince kaşları çatılmış, zayıf, narin bir talebe, mahçup, müteredditadımlarla i ç e r i girer* (Ö. Seyfettin, *Harem: Gürültü,* s. 231). *Yavrucak uykusuzluktan bitkin; fakat gene de: «Ömer'in yanında kalacağım» diye direniyor, y u k a r ı, yatağına çıkmıyor* (T. Buğra, *Yarın Diye Bir şey Yoktur,* s. 57). *Artık kelimeleri eze eze konuşuyor, konuşurken boynunu i l e r i uzatıyor, hafifçe kamburunu çıkarıyor* (T. Buğra, *göst.e.,* s. 44). *Onu hiç görmüyormuş gibi bir elini kaldırdığı için yüzünü esirgemek isteyen Necati g e r i çekilmeğe mecbur olmuştu* (P. Safa, *Biz İnsanlar,* s. 105) vb.

yeterlik fiili (Alm. *Verbum potentialis;* Fr. *verbe possibilitif;* Ing. *potential verb)*

Fiilin karşıladığı işin, hareketin mümkün veya muhtemel olup olmadığını göstermek için, olumlu durumda *bil-*, olumsuz durumda da bugün eriyerek kaybolmuş Eski Türkçe *u-* iktidar fiilinin anlamını üzerine alan *(-A)* zarf-fiil ekleriyle kurulan tasvir fiili; *...Sen neden suçlu olacakmışsın! Nasıl suçlu o l a b i l i r s i n sen?* (T. Buğra, *yalnızlar,* s. 237). *Bir şey ç ı k a r a m a d ı* ve *ancak satırları okuduktan sonradır ki, çekenin Müfettiş Hilmi Bey olduğunu a n l a y a b i l d i ve şaşırdı* (T. Buğra, *Yağmur Beklerken,* s. 189); *...Ben, bay Murat, korumanın ve geliştirmenin önemini k a v r a y a m a y a n veya inkâr eden bütün*

iyi niyetleri ve bilhassa bütün büyük iddiaları kuşkuyla karşılarım (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 227) vb. Bk. tasvir fiili.

yokluk eki

İsim soylu kelimelere gelerek herhangi bir nesne veya özelliğe sahip olmama anlamında ve *+lI/ +lU:* ekinin zıt anlamlısı yokluk sıfatları yapan *+sIz/ +sUz* eki: *bilinç+siz, can+sız, tat+sız, tuz+suz, yarar+sız, yol+suz, mut+suz* vb.

yön adları

Yön gösteren adlar: *kuzey, güney, doğu, batı, gün doğusu, gün batısı, gün ortası* vb.

yönelme hali (Alm. *Dativ, Wemfall;* Fr. *datif;* İng. *dative;* Osm. *mef'ûlün ileyh*)

Yaklaşma, yönelme bakımlarından ismin karşıladığı nesneyi fiile bağlayan hal. Bu hal *(-A), -(y)A* yönelme hali ekiyle karşılanır: *Ne kadar çaresiz bir şey istediğini bu y u m u r c a ğ a a n l a t m a ğ a imkân yoktu* (R. N. Güntekin, *Kızılcık Dalları*, s. 72). *Hâkimlikten istifası, k a s a b a y a gelip avukatlığa başlayışı ve nihayet onu da bırakarak ç i f t l i ğ e çekilişi, artık hep bu yorumun çerçevesi içindedir* (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 121). *Y o l a koyuldular. Doktor hizmetkârların kaldığı e v l e r e doğru yöneldi. Şükrüye de o zaman taraçadan inip bardakları toplayıp m u t f a ğ a taşıdı* (T. Buğra, *göst. e.*, s. 174), *Sabri, geçen seferler bu ağaca hiç dikkat etmediğini düşündü* (A. H. Tanpınar, *Yaz yağmuru: Yaz yağmuru*, s. 65); *Evvel zaman içinde, muhtelif v i l â y e t l e r e gönderilmiş bir vali, a h a l i y e zulmeder, hâkimler bilhassa idam k a r a r l a r ı n a imza vermezler, onunla hiç biri geçinemezlermiş* (A. Ş. Hisar, *geçmiş Zaman Fıkraları*, s. 13) vb.

yön gösterme eki (Alm. *Direktivus, Direktiv Endung;* Fr. *suffixe directif;* İng. *directive suffix*)

Fiildeki oluş ve kılışın yönünü göstermek için yönle ilgili yer ve zaman adlarını yön gösterme haline sokan ek: *+GArU, +ArI, +rA* ekleri: ET. *Tabgaç+garu* «Çin'e doğru», *kün+gerü* «güneye doğru», *san+garu* «sana doğru»; *iliniz+gerü* »sizin ilinize doğru»; EAT.*añara berü* «oraya, buraya»; *göksi+re* «göksüne, göksüne doğru»; *depesi+re* «tepesine, tepesine doğru»; *derhal yügürü t a ş r a çıktı* «derhal koşarak dışarıya çıktı» vb. *+ArI* ve *+rA* ekleri Türkiye Türkçesinde artık canlı bir çekim eki olmaktan çıkmış, sayılı kelimelerde kalıplaşmış olarak kalmıştır: *sonra, taşra, üzere, üzre, dışarı, içeri, ileri, yukarı, beri, geri* vb.

yön gösterme hali

İsmin, Fiilin gösterdiği oluş veya kılışın kendi yönünde yapıldığını göstermek için girdiği hal: ET. *san+garu* «sana doğru», *yok+garu* «yukarıya doğru», *taş+ra* «dışarıya», *taş+ra* «dışarıya», *ileri, beri, dışarı, geri* vb. Bk. yön gösterme eki.

yumuşak damak bk. art damak

yumuşak ünsüz bkz. tonlu ünsüz.

yumuşama (Alm. *Erweichung, stimmhaftwerden;* Fr. *adoucissement, sonorisation;* İng. *softening)*

Son sesinde tonsuz ünsüz bulunduran kelimelerin, ünlüyle başlayan bir ek aldıklarında tonlu duruma gelmeleri. Bu olay Türkçenin bu durumdaki her kelimesi için geçerli değildir. Ünsüzün niteliğini koruması veya tonlulaşarak yumuşaması kelimenin bünyesindeki ünlülerin özellikleriyle ilgili olmalıdır: *dip / dibi, / dibin; uç / ucu / ucun / uca; ağaç / ağaca / ağacın; gömlek / gömleği / gömleğe; yurt / yurdu* vb. Krş. *ip / ipi, iç / içi, göç / göçü, üst / üstü* vb.

yutak (Alm. *Pharynx;* Fr. *nharynx;* İng. *pharynx)*

Gırtlağı ağız ile birleştiren, en üst ucu burun boşluğuna, ortası ağız boşluğuna ve altı da gırtlağa açılan, üstü geniş altı dar olan boşluğun adı. Bu boşluğa *boğaz boşluğu* da denir. Ayrıca bk. **boğaz.**

yuvarlaklaşma (Alm. *Rundung;* Fr. *arrondissement;* İng. *rounding)*

Düz bir ünlünün, yanındaki ünsüzün etkisiyle yuvarlak sıradan ünlüye dönüşmesi: *kabuk, kavur-, kavuş-, savun-, avuç, yağmur, savur-, süpür-, çöz-* vb. Bu olay daha çok, *b, m, v* gibi dudak ünsüzlerinin yuvarlaklaştırma etkilerine bağlanmaktadır. Dudak ünsüzlerinin yanlarında bulunmadıkları halde düz ünlüsü yuvarlaklaşmış kelimeler serpintiler halinde Anadolu ağızlarında vardır. *çez- > çöz-, alış>olış-, çeşme>-çöşme, ek->ök-, çekirge>çökürge, ertesi->örtesi, cep>cöp* vb. Bk. **ünlü yuvarlaklaşması.**

yuvarlak ünlü (Alm. *gerundeter Vokal;* Fr. *voyelle arrondie;* İng. *rounded vowel)*

Dudaklarda belli bir yuvarlaklaşmayla boğumlanan ünlü. Türkiye Türkçesinin yuvarlak ünlüleri: *o, ö, u, ü* ünlüleridir.

yüklem (Alm. *Prädikat, Satzaussage;* Fr. *predicat;* İng. *predicate)*

Cümlede hareketi, olayı, işi, yargıyı bildiren, fiil çekimine girmiş kelimenin cümle bilgisindeki adı. Cümlenin bütün öğelerini kendine bağlayan temel öğe durumundaki yüklem, fiil veya isim soylu bir kelime olabilir: *Mubarek su, saçlarımın arasından, kulaklarımın arkasından enseme ve oradan sırtıma doğru serin serin a k ı y o r d u* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından: Diğer Nesirler:* s. 106). *Hoca, son senelerde mektep bütçesinden tasarruf yaparak bevvaba yol vermiş olduğu için burası b o ş t u* (R. N. Güntekin, *Kızılcık Dalları,* s. 140). *Manevî şeyler kendilerine bir destek olarak maddî bir varlığa ne kadar m u h t a ç i s e l e r, maddî şeylerin de içinde nefes aldıkları ve yaşadıkları bir manevî tarafa, bir havaya, bir ruha o kadar ihtiyaçları bulunduğunu g ö r ü y o r u z* (A. Ş. Hisar, *Çamlıcadaki Enişte miz,* s. 219). *İnsan başlı büyükçe bir asma ikide bir ayaklarına t a k ı l ı y o r, onları d ü ş ü r ü y o r* ve *litarnacı kıyafetli adamın gırtlağı ile keskin bir ağız kavgasına g i r i ş i y o r d u* (A. H. Tanpınar, *Abdullah Efendinin Rüyaları: Abdullah Efendinin Rüyaları,* s. 58). *Ben bu yaşayışımdan bedbinleşecek kadar g u r u r l u d e ğ i l i m* (T. Buğra, *Yalnızlar,* s. 123). *Kapının tunç tokmağı bu karlı gecenin sesleri sağır eden durgunluğu, dolgunluğu içinde kof bir uğultu ç ı k a r d ı* (R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri: Sarı Bal,* s. 55);

Ali i n l i y o r d u. Ayağa kalkmaya d a v r a n d ı; fakat d ü ş t ü (S. Faik, *Bütün Eserleri 2. Şahmerdan, Lüzumsuz Adam: Bir Define Arayışı*, s. 50) vb.

yükleme hali (Alın. *Akkusativ;* Fr. *accusatif;* İng. *accusative;* Osm. *mef'ulün bih)*

Geçişli fiil taşıyan bir cümlede fiilin doğrudan doğruya etkilediği yani fiildeki işlevin etki bakımından üzerine yüklendiği ismin içinde bulunduğu hal. Türkçede bu hal ya eksiz yahut da yalın veya iyelik ekleriyle genişletilmiş isimlerden sonra gelen *+(y)I /+(y)U* eki ile karşılanır: *iş bulmak, görüş bildirmek, yol sormak, ağaçlar + ı budamak, yaka + yı kurtarmak, okul + u bitirmek, istedik + im + i getirdi; yazdıklarınız + ı okudum, görünüş + ü koruyunuz* gibi. Ancak, bu ek üçüncü şahıs teklik ve çokluk iyelik eklerinden sonra araya bir zamir *n*'si alarak *+nI / +nU* şekline girer; *Arkadaşımın yeni ev + i + ni gezdim. Artık yuva + sı + nı kurmaya çalışıyor; bildik + leri + ni anlattı, yorulduğ + u + nu görmedim* vb.

yükleme hali eki

Geçişli fiil taşıyan bir cümlede fiilin doğrudan doğruya etkilediği ismin içinde bulunduğu hali gösteren ek: *+I<ET.+IG, +nI* eki. Örnekler için bk. **yükleme hali.**

yüklem ismi (Alm. *Pradikatsnomen;* Fr. *predicat;* İng. *predicate noun)*

İsim cümlesinde yargıyı bildiren, yani yüklem görevindeki isim soylu kelimelerin cümle bilgisindeki adı: *Bu, ne uzun, ne zan sıkıcı y o l d u* (R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri: Boz Eşek*, s. 82). *İnsan kalbi, başkalarının duygularına ancak kendi tecrübeleri nisbetinde a ç ı k t ı r* (A. H. Tanpınar, *Yaşadığım Gibi: Yılbaşında Düşünceler*, s. 66). *Mümeyyizler, asılacak masumlarının o son anlatılmaz heyecanlarını asla duymayan mesut, kayıtsız cellatlar g i b i d i r* (Ö. Seyfettin, *Harem: Gürültü*, s. 231). *Her zaman gönüllerin güzel sanatlara medenî bir ihtiyaçları vardır* (A. Ş. Hisar, *Boğaziçi Mehtapları*, s. 40). *Evet, Savcı Yardımcısı b e n i m* (T. Buğra, *Dönemeçte*, s. 20). *Dede'yi bugün bizim için, o kadar derin değişiklikler arasından bir nevi çağdaş yapan şey de, onda hayatın bu trajik duygusunun mevlevî tevekkülü ile beraber y ü r ü m e s i d i r* (A. H. Tanpınar, *Yaşadığım Gibi: İsmail Dede*, s. 352) vb.

yükselen ikiz ünlü

Birinci öğelerinde ikincilere bakarak daha dar ve süreksiz ünlü bulunan ikiz ünlü türü: *i̯e, i̯a, i̯o, ü̯o, u̯o* gibi. Karşıtı alçalan **ikiz ünlü**'dür. Bk. **ikiz ünlü.**

yükselen ton (Alın. *Hochton;* Fr. *ton eleve* İng. *high tone)*

Konuşma sırasında seslerin titreşimindeki yükselme dolayısıyla hecenin tiz söylenişi:

— Sen? (Sen mi?)
— Ha? (Efendim, ne dedin?) vb.

Karşıtı **alçalan ton**'dur. Bk. **ton ve tonlama**

— Z —

zaman (Alm. *Zeitstufe;* Fr. *temps;* İng. *time)*

Çekimli fiilin karşıladığı kılış veya oluşun içinde geçtiği zaman dilimi: Şimdiki zaman, geçmiş zaman, gelecek zaman, geniş zaman vb. Fiildeki zaman *basit zaman* ve *bileşik zaman* olarak ikiye ayrılır: *yazıyor, yazdı, yazacak, yazmış, yazdıydı, yazıyormuş, yazsa, yazmalı, evdeydi* vb.

— *Sen s ö y l e Allahını seversen, dedi, bir çocuk ötekine maymun Türk mü d e m i ş ne.. O da ona taş atmış. Sen tafsilâtını daha iyi b i l i r s i n. İnzibat meclisleri t o p l a n a c a k m ı ş. Gençlerimiz burada hitabeler irade e d i y o r l a r. Taş atan çocuğun kovulmasına rey verenler... Nasıl d e d i b a k a y ı m? Eşekmişler amma Türk d e ğ i l m i ş l e r onu k o n u ş u y o r d u k* (P. Safa, *Biz insanlar,* s. 48) vb. Ayrıntı için bk. **basit zaman, birleşik zaman.**

zaman eki

Çekimli fiillerde zaman kavramını veren ve fiil tabanına gelen birinci ek: *-DI, AcAK, -mIş, -Iyor, -r, Ir.*
yaz-dı (görülen geçmiş zaman)
gül-ecek (gelecek zaman)
anla-mış (duyulan geçmiş zaman)
bil-iyor (Şimdiki zaman)
bil-ir (geniş zaman) vb.

zaman zarfı (Alın. *Zeitadverb;* Fr. *adverbe de temps;* İng. *adverbe of time)*

Cümlede fiilin karşıladığı oluş ve kılışı zaman bakımından belirgin duruma getiren ve sınırlandıran zarf: *Benim e s k i d e n hem mektep arkadaşım hem komşum bir Süleyman vardır. Ş i m d i ne iş yapar, pek bilmiyorum* (P. Safa, *Biz insanlar,* s. 74). *Muhakkak ki Vedia bunu Orhan'ın beceriksizce sualinden de h e m e n anlamıştı* (P. Safa, *göst.e.,* s. 229). *S o n r a s o n r a düşündüm de ancak anladım duygularımın bu sözlere uygun olduğunu* (T. Buğra, *Dönemeçte,* s. 84). *Gitti garsonun b i r a z ö n c e gelen gazeteleri bıraktığı masaya oturdu* (T. Buğra, *göst.e.,s. 21). Handan onu ve a z s o n r a beliren babasını da ancak Şerif valizini alırken farketti* (T. Buğra, *göst.e.,* s. 20); *B u g ü n olamazlar ama, y a r ı n olurlar... Y a r ı n, ne olacağını biliyor musun? H e r g ü n bir şey değişiyor. D ü n Pakize Hanım, Bu çarşafların o n s e n e e v v e l kadınlar sokağa çıksaydı kıyamet koparılı diyordu* (A. H. Tanpınar, *Sahnenin Dışındakiler,* s. 150). *K ı ş ı n kardan testiler yapıyorsun iyi ama hiç onlar ısıya dayanır mı?* (Mevlâna, *Mesnevi III,* s. 57); *Y a z ı n buzlu suyun nimeti ona dinî bir inşirah sunardı* (A. Ş. Hisar, *Çamlıcadaki Eniştemiz, s. 88). S a b a h l e y i n bıçaklı bir adam uyuşturmaksızın etimi derinlerine kadar oydu, s o n r a bir ay, oyuğun içine fitil koyup çıkardılar* (F. R. Atay, *Gezerek Gördüklerim: 50 Yaşım,* s. 25)

zamir (Alm. *Pronomen, Fürwort;* Fr. *pronom;* İng. *pronoun;* Osm. *zamir)*

İsimlerin yerini tutan isim soylu kelime türü. Şahıs gösteren *ben, sen, o, biz, siz, onlar, kendi* şahıs zamirleri; *bu, şu, o, bunlar, şunlar, onlar* işaret zamirleri; *biri, birisi, başkası, herkes, kimse* vb. belirsizlik zamirleri; *hangisi, kim, ne, neyi, neden* vb. soru zamirleri gibi türleri vardır.

zamir n'si (Alm. *Pronominal n;* Fr. *pronominal n;* İng. *pronominal n)*

Teklik ve çokluk 3. şahıs zamirlerinin çekimi ile teklik 3. şahıs iyelik ekli kelimelerin hal ekleriyle kullanılışı sırasında araya giren « *n* » ünsüzü. Bu « *n* » ünsüzü, aitlik eki *-ki*'nin üzerine hal eklerini aldığı durumlarda da araya girer: *baş-ı-n-ı, baş-ı-n-a, baş-ı-n-da, baş-ı-n-dan, baş-ı-n-ın, baş-lar-ı-n-ı, bilgi-si-n-i, bu-n-dan, şu-n-u, şu-n-da, o-n-u, o-n-a, o-n-da, o-n-lar, o-n-lar-da, benimki-n-den, arkadaşımınki-ni* vb.

zarf (Alm. *Adverbium, Umstandswort;* Fr. *adverbe;* İng. *adverb)*

Fiillerin, sıfatların, sıfat-fiillerin ve görev bakımından zarf niteliğindeki kelimelerin anlamlarını zaman, ölçü, niteleme, yer, yön gibi çeşitli bakımlardan etkileyerek daha belirgin duruma getiren veya sınırlayan kelime türü: *d ü n, b u g ü n, y a r ı n, s o n r a, ş i m d i* vb. (zaman bakımından); *i l e r i, g e r i, b e r i, a l t* (yer, yön bakımından); *az, çok, biraz, k ı s m e n, d a h a, p e k* vb. (ölçü bakımından); *t a t l ı sert, a ç ı k mavi, k o y u yeşil, u z u n u z u n konuştuğu konu, s ı m s ı k ı kapatmak, i y i anlamak* vb. (niteleme, tarz bakımından). Örnekler: *Silkindi. Yataktan h ı z l a kalktı. Başı b i r d e n b i r e dönmüştü. Karyolanın topuzunu z o r yakaladı* (S. Faik, *Bütün Eserleri 3. Medarı Maişet Motoru: Berber Dükkânının Açılma Merasimi,* s. 147). *Ateş ilk tereddüdten sonra b i r d e n b i r e parladı* (A. H. Tanpınar, *Sahnenin Dışındakiler,* s. 323). *Olduğu yere k a y a r c a s ı n a çöktü* (Yaşar Kemal, *Ortadirek,* s. 314). *Gittiniz mi, g e r ç e k t e n mezarlığa elinizde çiçeklerle?* (Kemal Tahir, *Yol Ayrımı,* s. 463). *Kapkara bir yalnızlık içinde, kendi vücudundan bile habersiz düşünmeyi p e k severdi* (A. F. Abasıyanık, *Bütün Eserleri 3,* s. 19) vb.

zarf-fiil (Alm. *Konverbum, Konverb, Gerundif, Gerundium;* Fr. *gerondif, converbe;* İng. *gerund)*

Cümlede yüklemin anlamını çeşitli yönlerden etkileyen, fiilden bazı eklerle yapılmış, şahıs ve zaman belirtmeyen zarf görevindeki kelime: *Ama Güldane d ö n ü p bakmadı bile* (T. Buğra, *Yağmur Beklerken,* s. 122). *Nabi bey, Gazi'nin olayları ve durumları g e l i ş i r k e n önemsemediğini; gücüne ve kavrayış hızına sınırsız güveni ile son anları beklemekten hoşlandığını söylüyordu* (T. Buğra, *göst.e.,* s. 201). *Bir sene evvel yazdığınızı öbür sene o k u r k e n, ne kadar değiştiğinizi a n l a y a r a k hayretler içinde kalacaksınız...* (Ö. Seyfettin, *Harem: Ashab-ı Kehfimiz,* s. 11). *Çünkü gerçek Türkçeciler, yukarıda nasıl olduğunu ve ne güzel yürüdüğünü kısaca izah ettiğimiz, milletin zevkine ve sevgisine y e d i r e y e d i r e* işlenen millî kelimeler ve millî söyleyişler anlayışıdır (N.S. Banarlı, *Türkçenin Sırları: Altın Tavuk Hikâyesi,* s. 59). *Şimdi ancak kendisinin tasavvur ettiği şekilde geçmiş bu zamanlar millî bir mevcudiyetin şiiriyle c a n l a n d ı r ı l d ı k-*

ç a millî tarihimiz duyuluyor (A. Ş. Hisar, *Ahmet Haşim-Yahya Kemal'e veda: Şiir ve Tarih*, s. 195). *Daha tan yeri ı ş ı m a d a n, ortalıkta ses seda y o k k e n oluktan* dökülen *suyun sesi büyür, ormanın uğultusuna k a r ı ş ı r k e n Ali yataktan çıktı, atın yanına v a r ı r v a r m a z ağzını a ç ı p baktı* (Yaşar Kemal, *Ortadirek*, s. 41) vb. **Bk. zarf-fiil ekleri.**

zarf-fiil ekleri

Cümlede fiilin zarf görevinde kullanılmasını sağlayan ekler: *-(y)A, -(y)I, -(y)ARAK, -DIkta, -ken, -mAdAn, -mAksIzIn* vb. Örnekler: *Karım yavaşça doğruldu, onu kucağına aldı: Yatağına götürecek. Fakat daha odanın kapısına v a r m a d a n Ayla uyandı ve a ğ l ı y a r a k: «İstemiyorum, istemiyorum»* dedi (T. Buğra, *Yarın Diye Bir Şey Yoktur*, s. 57). *Lakin, sonra, mandalın gürültüsünü, kanadın gıcırtıcını d u y u n c a hemen yerine dönmüş, yatmış, kalıp kesilmişti* (F. R. Atay, *Memleket Hikâyeleri: Koca Öküz*, s. 44). *Hatırlayıverdi doktor: Kendisi yemek odasında, karanlıkta o t u r u r k e n, Hürrem'in... bir hayal gibi... bir gölge gibi... Sofadan geçip bahçeye y ü r ü d ü ğ ü n ü görmüştü* (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 221) *Bu ihtiyar adam hiçbir şey s ö y l e m e d e n, dudaklarından tek bir şikâyet ç ı k a r m a d a n, sadece bu bitmez, tükenmez gezintisile, damlalı ayaklarını s ü r ü y e s ü r ü y e, bütün evi, bütün geceyi ıstırabile dolduruyordu* (A.H. Tanpınar, *Abdullah Efendinin Rüyaları: Evin Sahibi*, s. 160). *Parpar Ahmet evin yokuşunu, arada bir durup kendi kendine k o n u ş a r a k, kollarını yel değirmeni gibi ç e v i r e r e k s e n d e l e y e s e n d e l e y e çıktı* (K. Tahir, *Köyün Kamburu*, s. 30) vb.

zarf tümleci

Cümlede yüklemin anlamını zaman, tarz, ölçü, yer, yön vb. bakımlardan daha belirgin duruma getiren, sınırlayan kelime veya kelime gruplarından oluşan tümleç: *Bunları kendisi i y i c e tahlil etmişti* (A. H. Tanpınar, *Huzur*, s. 166). *B i r d e n b i r e Sabih'lere gitmek, orada hepsini b e r a b e r bulmak arzusuna kapıldı* (A. H. Tanpınar, *göst.e.*, s. 283). *N i h a y e t İclal dayanamadı; oyun ç o k uzamıştı; belli ki genç kız akrabasına, kendilerine ait bir işin üzerinde b ö y l e durulmasını istemiyordu* (A. H. Tanpınar, *göst.e.*, s. 64). *Mümtaz g ü ç l ü k l e bir «Allah hayırlı etsin...»* dedi (A. H. Tanpınar, *göst.e.*, s. 65). *Genç kız da pervini g ö r ü n c e ağırlaştı, y a v a ş y a v a ş yürüdü, geldi, Ali'nin ve Pervin'in yüzlerine d i k k a t l e b a k a r a k ciddî vaziyeti h i s s e t t i k t e n s o n r a genç kadına sordu* (P. Safa, *Şimşek*, s. 238). *-Köy yerinin işlerinden açtık. Laf sana geldi, s e n i n v a z i y e t i n e, y i ğ i t l i ğ i n e...* (K. Tahir, *Köyün Kamburu*, s. 250). *Ferit Paşa hükûmeti de y a v a ş ç a c ı k; s e l e f l e r i g i b i bir idare-i maslahat halini alıyordu* (R. H. Karay, *Minelbab İlelmihrab*, s. 10) vb.

zayıf ünlü (Alm. *schwacher Vokal;* Fr. *voyelle faible;* İng. *weak vowel*)

Çıkışı dilin çok az tümsekleşmesiyle oluşan ve söyleniş süresi kısa olan açık heceli dar ünlü: *ısıcak, ılık, ısıtma* «sıtma», *ilik, inanç* vb.

zıt anlamlı (Alm. *Antonym;* Fr. *antonyme;* İng. *antonym*)

Anlamca birbirinin zıddı olan kelimelerden her biri: *güzel / çirkin, az / çok,*

alçak / yüksek, düz / eğri, ileri / geri, iyi / kötü, zor / kolay, ucuz / pahalı, şişman / zayıf vb.

zıt anlamlı ikileme

Zıt anlamlı kelimelerden kurulmuş ikileme: *ileri geri, zamanlı zamansız, önünde sonunda, az çok, eksik fazla, dost düşman, genç ihtiyar, acı tatlı, yerli yersiz, zararlı zararsız* vb.

zincirleme isim tamlaması (Osm. *zincirleme izafet, tetabu-ı izafet)*

Tamlayanı, tamlananı veya her ikisi de isim tamlaması biçiminde olan iç içe girmiş tamlama türü; bir isim tamlamasının ikinci bir isim tamlaması kurması: *Ragıp efendinin çiçek bahçesi, Kenan beyin de kitapları!* (T. Buğra, *Yağmur Beklerken*, s. 45). *Tarih, sanat eserleri, gelenekler, hepsi cemiyetin sürekliliik şuurudur* (A. H. Tanpınar, *Yaşadığım Gibi: İnsan ve Cemiyet*, s. 15). *Yarın sabah, ev eşyalarının taşınma ücretlerinin yarı bedelini ödeyebilirsin. Kamil beyin işe başladığının üçüncü günü akşam üzeri gidecekleri sırada, kapı açılmış, Nedime hanım, «Niyazi ağabey!» diye hafif bir çığlık koyuvererek geleni karşılamak üzere ayağa kalkmıştı* (K. Tahir, *Esir Şehrin İnsanları*, s. 214) *Hediye ettiğiniz kitapların listesinin yazılması tamamlandı mı?* vb.

zincirleme sıfat tamlaması

Bir sıfat tamlamasının tamlanan durumundaki kelimesinin *+lI / +lU, +sIz / +sUz* vb. sıfat yapım ekleriyle sıfat haline sokulması veya tamlananın sıfatının 3. şahıs iyelik ekli kelimelere bağlanmasıyla kurulan tamlama türü: *Keskin kokulu ve tadı sert baharat burada hemen her yemeğe katılıyor* (F. R. Atay, *Gezerek Gördüklerim: İç Sokak*, s. 143). *Sonra yol ortasında sarı duvarlı bir eski mezarlık...* (A. Ş. Hisar, *Çamlıcadaki Eniştemiz*, s. 30 (1967). *Siyah camlı gözlüklerini, tebdil gezdiği zannını vermemek için kullanmıyor...* (A. Ş. Hisar, *göst.e.*, s. 210. *Soğuk havalı bir gün...* (A. Ş. Hisar, *göst.e.*, s. 211 (1967). *Kan ter içinde böyle uğraşırken birden karşısından beyaz arakiyeli, yeşil cübbeli, nur yüzlü bir ihtiyar peyda oluyor* (R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri: Yatır*, s. 91). *...Saçları kordelalı, omuzları atkılı genç, olgun Rum kızları...* (R. H. Karay, *Şaka*, s. 64). *Kepenkleri yarı kaldırılmış loş meyhaneleri...* (R. H. Karay, *göst.e.*, s. 63); *...alnı çatkılı kart bir kadın...* (R. H. Karay, *göst.e.: Sarı Balı*, s. 57) vb.

zümre dili bk. **gizli dil.**

DİZİNLER

ALMANCA DİZİN

— A —

Abbreviation: kısaltma
abgeleitetes Adverb: türemiş zarf
Abgeleitetes Eigenschaftswort: türemiş sıfat
abgeleitetes Nomen: türemiş isim
abgeleitetes Umstandswort: türemiş zarf
abgeleitetes Verbum: türemiş fiil
abgeleitetes Wort: türemiş kelime
abgeleitetes Wort: türev
Abkürzung: kısaltma
Ablativ: çıkma hali
Ablaut: ünlü atlaması
Ableitung: türetme
abstraktes Nomen: soyut isim
abstraktes Substantiv: soyut isim
Abstufung: ikili şekil
Abton: alçalan ton
Abwandlung: fiil çekimi
Adjektiv: sıfat
Adjektivkonstruktion: sıfat tamlaması
Adverb der Akt und Weise: nitelik zarfı
Adverb des Ortes: yer zarfı
Adverbium: zarf
Affektbetonung: duygu vurgusu
affektiver Satz: ünlem cümlesi
Affirmativer Satz: olumlu cümle
Affix: ek
Affrikate: sızıcı ünsüz
agglutinierende: sondan eklemeli (dil)
agglutinierende Sprachen: sondan eklemeli diller
anfügende Sprachen: Sondan eklemeli diller
anleimende Sprachen: sondan eklemeli diller
Akkusativ: yükleme hali
Akkusativ objekt: belirtili nesne
Aktiv: etken fiil
Aktivum: etken çatı
Aktivum: etken fiil
Akustik: akustik
Akzent: vurgu
Akzent der Wortgruppe: grup vurgusu
Akzent Intensivum: pekiştirme vurgusu
allgemmeine Sprachwissenschaft: genel dil bilimi
allomorh: değişken şekil
allomorph: değişken şekillik
Allophon: değişken ses
Alphabet: alfabe
Alveolar laterale: ön avurt ünsüzü
alveolarer Laut: diş eti ünsüzü
alveo-palatal: diş-damak ünsüzü
Anakoluth: devrik cümle
Analogie: yakıştırma
analphabetisch: alfabe dışı
anfügende Sprache: sondan eklemeli dil
Angleichung: benzeşme
Angleichung: tam benzeşme
Angleichung: yakıştırma
Anlaut: ön ses
anleimende: sondan eklemeli dil
anomal: aykırı
Anomaly: aykırılık
Anschlus: bağlama
Anschluss: bağlama işareti
Antonym: karşıt anlamlı, zıt anlamlı
Antonymie: karşıt anlamlılık
Aorist: geniş zaman kipi
Apostroph: kesme işareti
Aphareses: ön ses düşmesi
Apokope: son ses düşmesi
Apposition: açıklama cümlesi
Apposition: ünvan
Appositiv: açıklayıcı
Appositiv: açıklayıcı nesne
Appositiv: açıklayıcı özne
Appositiv: açıklayıcı tümleç
äquativus: eşitlik eki
Archaismus: eskicilik
Archiphonem: ses ayrışması
Argot: argo
Arkaistisch: eski
Artikulation: boğumlanma
Artikulationsart: boğumlanma tarzı
Artikulationsstelle: boğumlanma bölgesi
Artikulations Weise: boğumlanma tarzı
Aspekt: görünüş
Asimilation: tam benzeşme
Aspirata: soluklu ünsüz
aspirierter Laut: soluklu ünsüz

Assoziationfeld: çağrışım alanı
Assoziation: çağrışım
assoziativ: çağrışım
Assimilation: benzeşme
Assimilation auf Abstand: uzak benzeşme
atonale Silbe: vurgusuz hece
Ausdruck: deyim
Auslassung: eksiltim
Auslassungzeichen: kesme işareti
Auslaut: son ses
Aussageweise: tasarlama kipleri
Ausrufsatz: ünlem cümlesi
Aussagesatz: bildirme cümlesi
Aussageweise: tasarlama kipleri
Aussprache: telâffuz
Aussruf: ünlem
Ausstossung: ses düşmesi

— B —

Basis: taban
Bedeutung: anlam
bedeutungsgleich: eş anlamlı (kelime)
Bedeutungsbeschränkung: anlam daralması
Bedeutungslehre: anlam bilimi
Bedeutungverschlechterung: anlam kötüleşmesi
Bedeutungsverschiebung: anlam kayması
Bedeutungsverbesserung: anlam iyileşmesi
Bedeutungsverbreitung: anlam genişlemesi
Bedeutungsverengerung: anlam daralması
Bedeutungsverweiterung: anlam genişlemesi
Bedeutungswandel: anlam değişmesi
Bedeutungswechsel: anlam değişimi
Bedingungsform: şart kipi
Bedingungssatz: şart cümlesi
Befehlsatz: emir cümlesi
Begriff: kavram
Behauptungs: bildirme cümlesi
Bejahung: olumluluk
Benennung: adlandırma
Berufsname: meslek ismi
beschreibende Grammatik: tasvirci gramer
bestimmtes näheres objekt: belirtili nesne
bestimmtes Objekt: belirli nesne
bestimmte Vergangenheit: görülen geçmiş zaman
Bestimmungsbeiwort: belirtme sıfatı
Bestimmungswort: belirtme sıfatı
Bestimmungswort: tamlayan
Betonung: ahenk vurgusu, ton
Beugung: büküm
Bezeichnungskunde: ad bilimi
bezügliches Fürwort: bağlama zamiri
Bilabial: çift dudak ünsüzü
Bindevokal: bağlayıcı ünlü
Bindung: bağlama
Bindung: bağlama işareti
Brechung: ünlü daralması
breiten vokal: geniş ünlü
Buchstabe: harf

— C —

Cacophonie: ses uyumsuzluğu
Crundwort: tamlanan

— D —

Dativ: yönelme hali
Deklination: isim çekimi
Dekomposition: dönüşme
Demonstrativum: işaret sıfatları
Denominales Substantiv: isimden türeme isim
Denominales Verbum: isimden türeme fiil
Dental: diş ünsüzü
Dentilabial konsonant: diş-dudak ünsüzü
Derivation: türetme
desiteratívum: dilek-şart kipi
deskriptive Grammatik: tasvirci gramer
Deskriptiv – Hilfsverb: tasvirci yardımcı fiil
Deskriptiv Verb: tasvir fiili
Determinant: tamlanan
Determinante: tamlayan
Deverbales Nomen: isim – fiil
deverbales Substantiv: fiilden türeme isim
deverbales Substantiv: fiilden isim yapma eki
deverbales verb: fiilden türeme fiil
deverbales verb: fiilden fiil yapma eki
diachronische Semantik: art zamanlı anlam bilimi
diachronische Sprachwissenschaft: art zamanlı dil bilimi
Dialekt: lehçe
Diathesis: çatı
Diphtong: ikiz ünlü
direkte Rede: dolaysız anlatım
Directiv Endung: yön gösterme eki
Direktivus: yön gösterme eki
Dissimilation: benzeşmezlik
distriktives Merkmal: ayırt edici özellik
distributive Zahl: üleştirme sayı sıfatları
dritte Person: üçüncü şahıs
Doppellaut: ikiz ünlü
Druckakzent: vurgu
Drucksilbe: vurgulu hece
Dual: ikili
Dualismus: ikilik

Dubitativ: rivayet birleşik zamanı
durative Aktionsart: süreklilik fiili

— E —

Eigenname: özel ad
Eigenschaftswort: sıfat
Eigenschaftswort: nitelik sıfatı
eingeschalteter euphonischer Konsonant: koruyucu ünsüz
einfacher Satz: basit cümle
einfaches Tempus: basit zaman
einfaches Nomen: yalın isim.
einfaches Wort: yalın kelime
eingipfelige Silbe: tek donuklu hece
Einsatzvokal: türeme ünlü
Einschubvokal: ses türemesi
einsilbige Sprachen: tek heceli diller
Elision: ünlü düşmesi
Ellipse: eksiltim
elliptisch: eksiltimli
elliptisch: kısalmış kelime
ellintischer Satz: kesik cümle, eksiltimli cümle
Empfindungswort: ünlem
Endung: ek, işletme eki
Endungsheufung: ek yığılması
enger vokal: dar ünlü
Entähnlichung: benzeşmezlik
Entdoppelung: tekleşme
entfernte Metathese: uzak göçüşme
entfernteres Objekt: dolaylı tümleç
Entlehnung: alıntı
Entrundung: düzleşme
Epentese: iç ses türemesi
Epenthese: ortada ünlü türemesi
Epishesis: sonda türeme
Erbwort: eski kelime
Erbwort: temel kelime
Ergänzung Objekt: tümleç
erste person: birinci şahıs
Erweichung: yumuşama
erzählendes präsens: geniş zamanın hikâyesi
Erzählungsform: rivayet birleşik zamanı
Etymologie: köken bilimi
exklamativer Satz: ünlem cümlesi

— F —

Fachausdruck: terim
Faktitiv: ettirgen çatı
Faktitiv: ettirgen fiil
fallender Diphtong: alçalan ikiz ünlü
fallender Ton: alçalan ton
Femininum: dişilik
Fernassimilation: uzak benzeşme
Ferne dissimilation: uzak benzeşmezlik
Flexion: büküm
Flexionsendung: fiil çekimi eki
Flexionsendung: işletme ekleri
Flexionssuffix: fiil çekimi eki
flektierende Sprachen: bükümlü dil, bükümlü diller.
Fragefürwort: soru zamiri
Fragepartikel: soru eki
Fragepronomen: soru zamiri
Fragesatz: soru cümlesi
Fragewort: soru sıfatı
Freie Silbe: açık hece
Fremdwort: yabancı kelime
Frequenz: sıklık
Frikative: sızıcı ünsüz
Formenlehre: şekil bilgisi
fortschreitende Assimilation: ilerleyici benzeşme
Futur: gelecek zaman, gelecek zaman kipi
Futurum: gelecek zaman, gelecek zaman kipi
Fürwort: zamir

— G —

Gattungsname: cins isim
Gattungsname: tür adı
Gaunersprache: argo
Gebärdensprache: işaret dili
gebundene Anteilgrösse: belirli isim tamlaması
gedeckte Silbe: kapalı hece
Gefühlston: ahenk vurgusu
gegensatzliches Wort: karşıt anlamlı (kelime)
Gegensatclickeit: karşıt anlamlılık
Gegenstandswort: isim
Gegenwart: şimdiki zaman
Gemenisprache: ortak dil
Gemination: ikizleşme
Gemination: ünsüz ikizleşmesi
Genitiv: ilgi hali
Genitiv attributiver: belirli isim tamlaması
Genitivekonstruktion: belirtili isim tamlaması
Genitiv Endung: ilgi eki (ilgi hali eki)
Genitiv Konstruktion: isim tamlaması
Genus: cinsiyet
Geräusch: gürültü
geringste Anstreugung: en az çaba kuralı
gerundeder Vokal: yuvarlak ünlü
Gerundif: zarf-fiil
Gerundium: zarf-fiil
Geschehenbezeichnung: hareket ismi

geschlossene Silbe: kapalı hece
geschlossener vokal: dar ünlü
Geschehenbezeichnung: kılış ismi
geschlossenes e: kapalı e
geschriebene Sprache: yazı dili
Gesprochene Sprache: konuşma dili
Glottisschlag: hemze
Grammatik: gramer
grammatisches Subjekt: sözde özne
Grundlage: taban
Grundwort: temel kelime
Grundwort: tamlanan
Gruppe: grup
Glottis: ses yarığı
guttural: damak ünsüzü

— H —

Halbvokal: yarı ünlü
Halltung: duraklama safhası
Handiadyoin: eş anlamlı ikileme
Handlungsverb: kılış fiili
Haplologie: hece yutulması
Haplologie: orta hece düşmesi
Harmonie: uyum
Hast Verbum: tezlik fiili
Hauptbedeutung: asıl anlam
Hauptlaut: birincil ses
Hauptsatz: temel cümle
Hendiadyoin: ikileme
Hiat: ünlü çarpışması
Hiatus-Tilger: bağlayıcı ünsüz
Hiatus: bağlayıcı ünsüz
Hilfsverb: yardımcı dil
Hintergaum: art damak
hintere Reihe: kalın sıra
hinterer Vokal: kalın ünlü
Hintergaumental: art damak ünsüzü
historische Grammar: tarihî gramer
Hochton: yükselen ton
Homonym: eş sesli (ek, kelime)
Homonym: eş seslilik
Höflichkeitsplural: saygı çokluğu
Hyperbol: abartma

— I —

Idiolekt: ağız 3
Idiolekt: kişi ağzı
Idiolecte: ağız 3
Imperfekt: hikâye
Imperfektum: hikâye
Imperativer Satz: emir cümlesi
Index: dizin
Indikativ: bildirme kipleri
Indirekte Rede: dolaylı anlatım
Indirektes Objekt: dolaylı tümleç
Infinitiv: mastar
Infix: iç ek
Inhalt: anlam yükü
Inhalt des Wortes: kapsam
Inlaut: iç ses
Innere Flexion: iç büküm
Instrumental: vasıta hali eki
Instrumentalis: vasıta hali eki
Interpunktion: noktalama
Intensitätsbetonung: vurgu
Intensivum: pekiştirilmiş kelime
Interdentalls: peltek diş ünsüzü
Interjektion: ünlem
Interrogativadverb: soru zarfı
Intonation: tonlama
Intransitiv: geçişsiz
Intransitives Verb: geçişsiz fiil

— İ —

interjektiver Satz: ünlem cümlesi

— J —

juxtaposierter Satz: bağımsız sıralı birleşik cümle

— K —

Kakophonie: ses uyumsuzluğu
Kasus: hal
Kasus Äquativus: eşitlik hali
Kasus Endungen: hal ekleri, isim çekimi ekleri
Kasus Instrumentaiis: vasıta hali
Kasus Limitativus: sınırlama hali
Kausativum: ettirgen çatı
Kehldeckel: gırtlak kapağı
Kehlkopf: gırtlak
kehlkopflaut: damak ünsüzü
Kindersprache: çocuk dili
Klasse: sınıf
Knacklaut: hemze
Kollektivum: topluluk adı
Kommunikation: haberleşme, iletişim
Komparativ: karşılaştırma derecesi
Komperation: karşılaştırma
komplexes Verbum: birleşik fiil
komplexes Verbum: karmaşık fiil(ler)
Komponente: birleşen
Kompositium: tamlama
kompositum: birleşik isim

Kompositum: birleşik kelime
Konditinal: şart kipi
Konditional realnes: geniş zamanın şartı
Kongruenz: uygunluk
Kongruenz: özne yüklem uygunluğu
Konjugation: fiil çekimi
Konjunktion: bağlaç
Konkordanz: uygunluk
Konnotation: yarı anlam
konkretes Substantivum: somut isim
Konsonant: ünsüz
Konsonantengesetz: ünsüz uyumu
Konsonantenharmonie: ünsüz uyumu
Kontext: bağlam
Kontraktion: kaynaşma
Kontriktiv: sızıcı ünsüz
Konverb: zarf-fiil
Konverbum: zarf-fiil
Koordinierter Satz: bağımlı sıralı birleşik cümle
Koordinierter Satz: sıralı birleşik cümle
Kopula: bildirme eki
Kopula Verbum Prädikativum: ek-fiil
korrelation: değişimli ünsüzler
kurze Silbe: kısa hece
Kurzvokal: kısa ünlü
künstliche Sprache: yapma dil

— L —

Labial: dudak ünsüzü
Labialassimilation: küçük ünlü uyumu
Labialattraktion: dudak benzeşmesi
Labialharmonie: küçük ünlü uyumu
Labialisienung: dudaksıllaşma
labiodental konsonant: diş-dudak ünsüzü
lange Silbe: uzun hece
Laterale: avurt ünsüzü
Laut: fonem
Laut: ses
Laut: ses birimi
Lautbild: yansılama
Lautlehre: ses bilgisi
Lautschrift: çevri yazı
Lautstellverstellung: ses karşılanması
Lautverchiebung: ünsüz değişmesi
Lehnwort: alıntı kelime
Lehnwort: yabancı kelime
Leide form: edilgen fiil
Lexicologie: kelime bilimi
Limitativus: sınırlama eki
Linquistik diachronik: art zamanlı dil bilimi
Linquistik synchronik: eş zamanlı dil bilimi
Lippenlaut: dudak ünsüzü
lippenzahnlaut: diş-dudak ünsüzü
liquidae: akıcı ünsüz
Literatursprache: edebî dil
logische Betonung: anlam tonlaması
Lokaladverb: yer zarfı
lokalis: bulunma hali
Lokalsprache: ağız 2
lokatif: bulunma hali
Longvokal: uzun ünlü

— M —

männlich: erkeklik
Maskulin: erkeklik
Maskulinum: erkeklik
Materiale Konkretum: somut isim
Mehrdeutig: çok anlamlı
Mehrdeutigkeit: çok anlamlılık
Mehrstufe: karşılaştırma derecesi
Meiststufe: üstünlük derecesi
metapher: deyim aktarımı
Metathese: göçüşme
Metathesis: göçüşme
Misschsprache: karma dil
Mitlaut: ünsüz
mittelbare Assimilatition: uzak benzeşme
mittelbare Dissimilation: uzak benzeşmezlik
Mittelwort Vergangenheit: geçmiş zaman sıfat-fiili
Modaladverb: nitelik zarfı
Modus: kip
Modus. tarz
Modus: tasarlama kipleri
Monosemie: tek anlamlılık
monosemich: tek anlamlı
Morfologie: şekil bilgisi
Morphem: morfem
Mund: ağız 1
Mundart: ağız 2
Mundlaut: ağız ünsüzü
Mundvokal: ağız ünlüsü
Mutterspache: ana dili

— N —

Nachstellung: edat
Nahassimilation: yakın benzeşme
Namenkunde: ad bilimi
Nasal: geniz sesi
Nasal: geniz ünsüzü
Nasal: ön damak n'si
Nasalenlaut: geniz ünlüsü
Nasalierung: genizsilleşme
nasalierter Vokal: geniz ünlüsü

Nasenlaut: geniz sesi
Nationalsprache: millî dil
Nãbendeutung: yan anlam
Nebensatz: yan cümle
Negation: olumsuzluk
Negativer Satz: olumsuz cümle
Neologismus: yeni kelime
Neubildung: yeni kelime
Neutrum: cinsiyetsiz
Neutrum: yansız
niedriger vokal: geniş ünlü
Nomen-actionis: hareket ismi
Nomen-Actionis: kılış ismi
Nomen agentis: faaliyet ismi
Nomen deverbativum: fiilden isim yapma eki
Nomen deverbativum: fiilden türeme isim
Nominalsatz: isim cümlesi
Nominalstamm: isim gövdesi
Nominalwurzel: isim kökü
Nominativ: yalın hal
Normative Grammatik: ayarlayıcı gramer
Notwendickeitsform: gereklilik kipi
Nullmorphem: sıfır ek
Numerus: sayı

— O —

Objekt: nesne, belirli nesne
Obtativ: istek kipi
offene Silbe: açık hece
Offizielle Sprache: resmî dil
Onomastik: ad bilimi
Onomatopie: yansılama
optativer Satz: istek cümlesi
Oral: ağız sesi
oraler Laut: ağız sesi
oraler Laut: ağız ünsüzü
Oralisierung: ağızsılaşma
oratio recta: dolaysız anlatım
Ordinalzahl: sıra sayıları
Ortsadverb: yer zarfı

— Ö —

Öffnungsgrad: açıklık
Öffnungsgrad: açıklık derecesi
Öffnungrgrad: *genişlik derecesi*

— P —

Palatal: ön damak
Palatal: ön damak ünsüzü
palatale assimilation: dil benzeşmesi
Palatalharmonie: büyük ünlü uyumu
Palatalisierung: incelme
Partikel: edat
Partisip: sıfat-fiili
Passiv: edilgen çatı
Passiv: edilgen fiil
Passivum: edilgen çatı
Passivum: edilgen fiil
Pause: durak
Perfekt: görülen geçmiş zaman
Perfektum: görülen geçmiş zaman
Perfektpartizipium: geçmiş zaman sıfat-fiili
Person: şahıs
Personalendung: şahıs eki
Personalpronomen: şahıs zamiri
Pfeifend: hışırtılı ünsüz
pharynx: boğaz
Pharynx: yutak
Phonation: ses oluşumu
Phonem: fonem
Phonem: ses birimi
Phonemik: ses bilgisi
phonetische Substitution: ses karşılanması
Phonologie: ses bilimi
Pleonasmus: ek yığılması
pluralendung: çokluk eki
pluralsuffix: çokluk eki
pluralzeichen: çokluk eki
Plusguamperfektum: hikâye
polysemie: çok anlamlı
polysemie: çok anlamlılık
Possessivsuffix: iyelik ekleri
postpalatal: art damak ünsüzü
Prädikat: yüklem
Präfixe: ön ek
Prasens: şimdiki zaman
Präsens historisches: geniş zamanın hikâyesi
Primärlaut: birincil ses
Professionsname: meslek ismi
Progressive Assimilation: ilerleyici benzeşme
Pronomen: zamir
pronominales Suffix: aitlik eki
Pronominal n: zamir n'si
Prothese: ön seste ünlü türemesi
Prothese: ön ses türemesi
Provinzialismus: taşra ağzı
Peyorativer Bedeutungswandel: anlam kötüleşmesi

— Q —

qualifikatives Beiwort: nitelik sıfatı
Quantitär: nicelik

Quantitätsadverb: azlık çokluk zarfları
quative Grade: eşitlik derecesi

— R —

Rede: söz
Redensart: deyim
Reflexiv: dönüşlü çatı
reflexiv: dönüşlü fiil
reflexives Verb: dönüşlü fiil
Reflexipronomen: dönüşlü zamir
regelmässige Silbe: tek doruklu hece
Regressive Assimilation rückschreitende Assimilation: gerileyici benzeşme
Reibelaut: sızıcı ünsüz
Relation suffix: nispek eki
Relativpronomen: bağlama zamiri
Relativpronomen: ki bağlacı
Relativpronomen: ilgi zamiri
Relativsatz: ilgileme cümlesi
Reschtshanded: hüküm
Resiprokes Medium: işteş çatı
Resiprokes Verbum: işteş fiil
Rhetorik: retorik
Rhytmusgruppe: ahenk öbeği
Rhytmuspause: ahenk durağı
Ruhenpunkt: durak
Rundung: yuvarlaklaşma
rückbezügliches Fürwort: dönüşlü zamiri

— S —

Sammelname: tonluluk adı
Satz: cümle
Satzakzent: cümle vurgusu
Satzaussage: yüklem
satzbruch: devrik cümle
Satzgegenstad: özne
Satzglied: cümlenin öğeleri
Satzlehre: cümle bilgisi
Satzparenthese: ara cümle
Satzteil: cümlenin öğeleri
Satzton: cümle tonu
Satzzeschensetzung: noktalama
Schallnachahmung: yansılama
Schliessabsatz: hemze
Schliessung: kapanma
Schrift: yazı
Schriftsprache: yazı dili
schwacher Vokal: zayıf ünlü
Scwund: ses düşmesi
Seitenlaut: avurt ünsüzü
Semanalyse: anlam çözümlemesi
Semantik: anlam bilimi
semantische Achse: anlam ekseni
Semantischer Feld: anlam alanı
Semiologie: işaret bilimi
Semiotik: işaret bilimi
Semi-vokalis: yarı benzeşme
signal: işaret
Silbe: hece
Silbengipfel: hece doruğu
Silbengleichgewicht: hece denkleşmesi
Silbengrinze: hece sınırı
Silbenschichtung: hece yutulması
Simplex: yalın kelime
Singular: teklik
Sonarisierung: tonlulaşma
Sondersprache: ağız 2
Sondersprache: özel dil
Sonorlaut: tonlu ünsüz
Spandung: gerilme
Spirans: sızıcı
Spirans: sızıcı ünsüz
Spiranswerden: sızıcılaşma
Spirantisierung: sızıcılaşma
Spirichwort: atasözü
sprachfamilie: dil ailesi
sprachatlas: dil atlası
Sprache: dil
spache der Wissenschaft: bilim dili
Spechen: konuşma
Sprachlehre: gramer
sprach verwandschaft: dil akrabalığı
sprachwissenschaft: dil bilimi
Sprechen: söz
Sprechorgane: konuşma cihazı
Sprachorgane: ses organları
sprosssilbe: ses türemesi
Stamm: gövde
Stellung: duraklama safhası
stilistik: anlatım bilimi
Stilistik: üslûp bilimi
Stimmbänder: ses telleri
Stimmhaft: tonlu ünsüz
stimmhaftwerden: yumuşama
stimmloser Konsonant: tonsuz ünsüz
Stoffname: somut isim
Struktur: yapı
Struktural Sprachwissenschaft: yapılıkçı dil bilimi
Stufenwechsel: ikili şekil
Subjekt: özne
Substantiv: isim
Suffix: son ek
Superlativ: üstünlük derecesi

Syllabierung: heceleme
Syllabisches Gleichgewicht: hece denkleşmesi
Synchronie: eş zamanlılık
Synchronisch: eş zamanlı
synchronisch: eş zamanlı yöntem
Synchronische Semantik: eş zamanlı anlam bilimi
synchronische Sprachwissenschaft: eş zamanlı dil bilimi
Synkope: iç ses düşmesi
Synkope: orta hece düşmesi
Synkretismus: ikili çatı
synonym: eş anlamlı (kelime)
Synonymie: eş anlamlılık
Syntax: cümle bilgisi

— T —

Tatform: etken fiil
Tätigkeitsform: etken çatı
tiefer vokal: geniş ünlü
Ton: ton
tonlaser Konsonant: tonsuz ünsüz
tote Sprache: ölü dil
Transitiv: geçişli fiil
Transitives Verb: geçişli fiil
Transkription: çevri yazı
Transliteration: harf çevrimi
Triphthong: üçüz ünlü

— U —

Umlaut: ünlü değişmesi
Umschrift: çevirme yazı
Umstandswort: zarf
Umstellung: göçüşme
unbestimmtes Adjektiv: belirsizlik sıfatı
unbestimmtes Beiwort: belirsizlik sıfatı
unbestimmtes Fürwort: belirsizlik zamiri
unbestimmtes Objekt: belirsiz nesne
Unbestimmte Vergangenheit: duyulan geçmiş zaman
unbestimmntes näheres Objekt: belirtisiz nesne
unbetonte Silbe: vurgusuz hece
Ungerundete Reihe: düz sıra
Ungerundeter vokal: düz ünlü
unmittelbare Assimilation: yakın benzeşme
unvollständige Angleichung: yarı benzeşme
Ursprache: anadil
ursprüngliche Vokallänge: aslî uzunluk

— Ü —

Übereinstimmung: uygunluk

— V —

Vealarlaterale: art avurt ünsüzü
Verbindungslaut: birleşik ses
Velar: art damak ünsüzü
velarer seitenlaut: art avurt ünsüzü
Verb: fiil
verbaler Satz: fiil cümlesi
Verbalgruppe: fiil grubu
Verbalkomposition: fiil grubu
Verbalstamm: fil tabanı
Verbalwurzel: fiil kökü
Verbum: fiil
Verbum approximativum: yaklaşma hali
Verbum deverbativum: fiilden fiil yapma eki
Verbum deverbativum: fiilden türeme fiil
Verbum Finitum: çekimli fiil
Verbum negative: olumsuz fiil
Verbum negativum: olumsuz fiil
Verbum Prädikativum: cevher fiili
Verbum positivum: olumlu fiil
Verbum potentialis: yeterlik fiili
Verbum Substantivum: cevher fiili
Verbum Substantivum: ek-fiil
Vergangenheit: geçmiş zaman
vergleichende Grammatik: karşılaştırmalı gramer
vergleichende Sprachwissenschaft: karşılaştırmalı dil bilimi
vergrössernder plural: saygı çokluğu
Verkleinerungssuffix: küçültme eki
verkürzter Genitiv: belirtisiz isim tamlaması
vermischtes Suffix: aitlik eki
Verneinun: olumsuzluk
Verschluss: kapanma
Verschlussdauer: duraklama safhası
Verstärkungsendung: kuvvetlendirme eki
vibrant: akıcı ünsüz
Vibrant: titrek ünsüz
vibrierend: akıcı ünsüz
vieldeutigkeit: çok anlamlılık
Verlust der Stimmhaftigekeit: tonsuzlaşma
Verneinungspartikel: olumsuzluk edatı
Verneinungspartikel: olumsuzluk eki
verstärkungsendung: pekiştirme eki
verwandte Sprachen: akraba diller
Vokal: ünlü
Vokal Ausstossung: ünlü düşmesi
Vokalharmonie: ünlü uyumu
Vokalisation: ünlüleşme
Vokalwechsel: ünlü atlaması
Vokalwechsel: ünlü değişimi
Volksetymologie: halk köken bilimi
Volksprache: halk dili

vollgenitiv: belirtili isim tamlaması
Vollverschlusslaut: patlayıcı ünsüz
Vorderer Vokal: ince ünlü
Vordergaumenlaut: ön damak ünsüzü
Vorderpalat: ön damak
Vorderpalatal: ön damak ünsüzü
Vorgangsverb: oluş fiili

— W —

Wanderwort: gezici kelime
Wange: avurt
wechselbeziechung: değişimli ünsüzler
Weiblich: dişilik
Wenfall: yönelme hali
Woheklang: uyum
Wort: kelime
Wortakzent: kelime vurgusu
Wortgeschichte: köken bilimi
Wortgruppe: kelime grubu
Wortinhalt: kapsam
Wortschatz: kelime hazinesi
Wörterbuch: sözlük
Wurzel: kök
Wurzel Sprachen: tek heceli diller
wünschform: dilek-şart kipi
Wünschsatz: istek cümlesi

— Z —

Zahladjektiv: sayı sıfatı
Zahlwort Numerale: sayı adı
Zahnlaut: diş ünsüzü
Zahnlaut: diş ünsüzü
Zäpfchen: küçük dil
Zeigebeiwort: işaret sıfatları
Zeigefürwort: işaret zamiri
Zeitadverb: zaman zarfı
Zeitlos: geniş zaman
Zeitlos: geniş zaman kipi
Zeitstufe: zaman
Zeitwort: fiil
Zeitwort von Eile: tezlik fiili
Zirkumflex: ünlem vurgusu
Zischlaut: hışırtılı ünsüz
Zitterlaut: akıcı ünsüz
Zitterlaut: titrek ünsüz
zusammengesetztes Eigenschaftswort: birleşik sıfat
Zusammengesetzter Satz: birleşik cümle
zusammengesetztes Substantiv: birleşik isim
zusammengesetztes Tempora: birleşik zaman
zusammengesetztes Verbum: birleşik fiil
zusammengesetztes Wort: birleşik kelime
Zusammensetzung: tamlama
Zusammenziehung: hece kaynaşması
Zusammenziehung: kaynaşma
Zweifelhaft: rivayet birleşik zamanı
Zweite Person: ikinci şahıs

FRANSIZCA DİZİN 1

— A —

ablatif: ayrılma hali
abreviation: kısaltma
accent affectiv: duygu vurgusu
accent circonflexe: ünlem vurgusu
accent de grouppe: grup vurgusu
accent de mot: kelime vurgusu
accent de phrase: cümle vurgusu
accent d'intensitè: vurgu
accent dynamique: vurgu
accent intensif: pekiştirme vurgusu
accent rytmiqué: ahenk vurgusu
accent secondaire: ikincil vurgu
accord: uygunluk
accord: özne-yüklem uygunluğu
accusatif: yükleme hali
acoustique: akustik
adjectif composè: birleşik sıfat
adjectif démonstratif: işaret sıfatları
adjectif dérivè: türemiş sıfat
adjectif dèterminatif: belirtme sıfatı
adjectif habituel: alışkanlık sıfatı
adjectif indèfini: belirsizlik sıfatı
adjectif interrogatif: soru sıfatı
adjectif kompar: karşılaştırma sıfatı
adjectif numéral: sayı sıfatı
adjectif numéral distributif: üleştirme sayı sıfatları
adjectif numéral fractionnaire: kesirli sayı sıfatları
adjectif numéral ordinal: sıra sayıları
adjectif qualificatif: nitelik sıfatı
adoucissement: yumuşama
adventice: ses türemesi
adverbe comparatif: karşılaştırma zarfı
adverbe de lieu: yer zarfı
adverbe de manière: nitelik zarfı
adverbè de quantité: azlık çokluk zarfları
adverbe dérivé: türemiş zarf
adverbe de temps: zaman zarfı
affiriqué spirante: sızıcı ünsüz
affirmation: olumluluk
affixe: ek
allomorphe: değişken şekil
allomorphe: değişken şekillik
allophone: değişimli ünsüzler
allophone: değişken ses
alphabet: alfabe
alternance: ikili şekil
alternance vocalique: ünlü atlaması
alternance vocalique: ünlü değişimi
alvéo-palatale: diş-damak ünsüzü
anacoluthe: devrik cümle
analogie: yakıştırma
analphabètique: alfabe dışı
analyse componentielle: anlam çözümlemesi
analyse sèmique: anlam çözümlemesi
anaptyxe: ses türemesi
anomal: aykırı
anomalie: aykırılık
antonyme: karşıt anlamlı
antonymie: karşıt anlamlılık
aoriste atemporal: geniş zaman
aoriste atemporal: geniş zaman kipi
aperture: açıklık
aperture: açıklık derecesi
aperture: genişlik derecesi
apherese: ön ses düşmesi
apocope: son ses düşmesi
appositif: açıklayıcı
appositif: açıklayıcı özne
appositif: açıklayıcı tümleç
apposition: ünvan
apposition: açıklama cümlesi
appositive: açıklayıcı nesne
apostrophe: kesme işareti
archaique: eski
archaisme: eskilik
archiphonéme: ses ayrışması
argot: argo
arrondissement: yuvarlaklaşma
articulation: boğumlanma
aspect: görünüş
aspect duratif: süreklilik fiili
aspirée: soluklu ünsüz
assimilation: benzeşme
assimilation: tam benzeşme
assimilation à distance: uzak benzeşme
assimilation contique: yakın benzeşme

assimilation en contact: yakın benzeşme
assimilation labiale: küçük ünlü uyumu
assimilation palatale: dil benzeşmesi
assimilation partielle: yarı benzeşme
assimilation progressive: ilerleyici benzeşme
assimilation regressive: gerileyici benzeşme
associatif: çağrışım
association: çağrışım
assourdissement: tonsuzlaşma
atlas linguistique: dil atlası
attraction labiale: dudak benzeşmesi
axe semantique: anlam ekseni

— B —

base: taban
bouche: ağız
brisure: ünlü daralması

— C —

cartilage aryténoide: ibriksi kıkırdaklar
cartilage cricoide: halka kıkırdak
cartilage thyroide: kalkan kıkırdak
cas: hal
cas instrumental: vasıta hali
cas limitative: sınırlama hali
causatif: ettirgen çatı
champ associatif: çağrışım alanı
champ sèmantique: anlam alanı
changement sèmantique: anlam değişmesi
chute: ses düşmesi
classe: sınıf
class non-arrondie: düz sıra
classe post-rieure: kalın sıra
comminication: haberleşme
comminication: iletişim
comminication animale: hayvan dili
comparaison: karşılaştırma
comparatif: karşılaştırma derecesi
complément: tümleç
complément direct déterminé: belirtili nesne
complément direct indéterminé: belirtisiz nesne
complément d'object direct: nesne
complément du non determine: belirli isim tamlaması
complément indirect: dolaylı tümleç
composant: birleşen
composante: birleşen
concept: kavram
concordance: uygunluk
conditionnel: şart kipi
conditionnel de l'aorist: geniş zamanın şartı
conjonction: bağlaç
conjugaison: fiil çekimi
connotation: yan anlam
consonne: ünsüz
consonne affriquée spirante: sızıcı ünsüz
consonne alvéolaire: dişeti ünsüzü
consonne bilabiale: çift dudak ünsüzü
consonne constrictive: sızıcı ünsüz
consonne dentale: diş ünsüzü
consonne dentilabiale: diş-dudak ünsüzü
consonne douce: tonlu ünsüz
consonne fricative: sızıcı ünsüz
consonne gutturale: damak ünsüzü
consonne intercalaire: koruyucu ünsüz
consonne interdentale: peltek diş ünsüzü
consonne labiale: dudak ünsüzü
consonne labio-dentale: diş-dudak ünsüzü
consonne latérale: avurt ünsüzü
consonne latérale vélaire: art avurt ünsüzü
consonne liquide: akıcı ünsüz
consonne nasale: geniz ünsüzü
consonne postpalatale vélaire: art damak ünsüzü
consonne prèpalatale: ön damak ünsüzü
consonne sifflante: hışırtılı ünsüz
consonne sonore: tonlu ünsüz
consonne sourde: tonsuz ünsüz
consonne vibrante: akıcı ünsüz
construction adjective: sıfat tamlaması
constructive génitive: belirli isim tamlaması
contenu: anlam yükü
contexte: bağlam
contraction: kaynaşma
contraction: hece kaynaşması
converbe: zarf-fiil
copule: bildirme eki
cordes vokales: ses telleri
coup de glotte: hemze
critere: ölçüt
criterium: ölçüt

— D —

datif: yönelme hali
déclinaison: çekim
déclinaison: isim çekimi
décomposition: dönüşme
dégémination: tekleşme
degradation du sens: anlam kötüleşmesi
degré d'équatif: eşitlik derecesi
dérivation: türetme
dérive: türev
désarrondissement: düzleşme
désideratif: dilek-şart kipi
désinence: çekim eki

désinence: işletme ekleri
désinence: fiil çekim eki
désinence du pluriel: çokluk eki
désinence personnelle: şahıs eki
déterminant: tamlayan
détermini: tamlanan
deuxiéme personne: ikinci şahıs
dévoidement: tonsuzlaşma
diachronique semantique: art zamanlı anlam bilimi
dialecte: lehçe
dictionnaire: sözlük
différenciation: benzeşmezlik
dilabialisation: düzleşme
diminutif excessif: aşırı küçültme
diphtongue: ikiz ünlü
diphtongue: alçalan ikiz ünlü
diplace sent semantique: anlam kayması
discours direct: dolaysız anlatım
discours indirect: dolaylı anlatım
dissimilation: benzeşmezlik
dissimilation a distance: uzak benzeşmezlik
dubitatif: rivayet birleşik zaman
duel: ikilik

— E —

écriture: yazı
elision: ünlü düşmesi
ellipse: eksiltim
elliptique: kısalmış kelime
elliptique: eksiltimli (kelime)
emprunt: yabancı kelime
emprunt: alıntı ek
ennoblissement de signification: anlam iyileşmesi
epenthése: iç ses türemesi
epenthése: ortada ünlü türemesi
epiglotte: gırtlak kapağı
epithese: sonda türeme
équatif: eşitlik hali
équatif: eşitlik eki
équilibre syllabique: hece denkleşmesi
ètymologie: köken bilimi
ètymologie populaire: halk köken bilimi
euphonique: koruyucu ünsüz
extension semantique: anlam genişlemesi

— F —

famille de langues: dil ailesi
feminin: dişilik
fermeture: kapanma
ferne assimilation: uzak benzeşme
flexion internel: iç büküm
frecture: ünlü daralması
fréquence: sıklık
frontiere de syllabe: hece sınırı
futur: gelecek zaman
futur: gelecek zaman kipi

— G —

gémination: ikizleşme
gèmination: ünsüz ikizleşmesi
génitiv: ilgi hali
genre: cinsiyet
gérondif: zarf-fiil
grammaire: gramer
grammaire comparée: karşılaştırmalı gramer
grammaire descriptive: tasvirci gramer
grammaire historique: tarihî gramer
grammaire normative: ayarlayıcı gramer
groupe: grup
groupe de mot: kelime grubu
groupe de mots: kelime grupları
groupe déterminatif: tamlama
groupe rythmique: ahenk öbeği
groupe verbal: fiil grubu
gsotte: ses yarığı
gutturale post palatale: artdamak ünsüzü

— H —

hablologie: hece yutulması
hablologie: orta hece düşmesi
harmonie: uyum
harmonie consonantique: ünsüz uyumu
harmonie palatale: büyük ünlü uyumu
harmonie vocalique: ünlü uyumu
harmonie vocalique: büyük ünlü uyumu
hendiadyoin: eş anlamlı kelime
hiatus: ünlü çarpışması
hiatus: bağlayıcı ünsüz
homonyme: eş adlı
homonymie: eş adlılık
hyperbole: abartma

— İ —

idiolecte: kişi ağzı
idiolecte: ağız
imparfait: şart kipi
imparfait du conditionnel: hikâye birleşik zamanı
impèratif: emir kipi
indeks: dizin

indicatif: bildirme kipleri
infinitif: mastar
infixe: iç ek
inflexion vocalique: ünlü değişimi
intensif: pekiştirilmiş kelime
interjection: ünlem
intonation: tonlama
intonation logique: anlam tonlaması
instransitif: geçişsiz

— J —

Jone: avurt
Jugement: hüküm

— L —

labialisation: dudaksıllaşma
langage des gestes: işaret dili
langage enfantin: çocuk dili
langage populaire: halk dili
langage scientifique: bilim dili
langue: dil
langue artificielle: yapma dil
langue commune: ortak dil
langue de spécialié: özel dil
langue ècrite: yazı dili
langue flexionelle: bükümlü dil, bükümlü diller
langue isolante: tek heceli diller
langue littèraire: edebî dil
langue maternelle: ana dili
langue mere: anadil
langue mixte: karma dil
langue morte: ölü dil
langue nationale: millî dil
langue officiele: resmî dil
langue parlé: konuşma dili
langue de signes: işaret dili
langue spéciale: özel dil
langue specialisée: özel dil
langue vulgaire: halk dili
langues agglutinante: sondan eklemeli dil
langues agglutinantes: eklemeli diller
langues monosyllabiques: tek heceli diller
langues parentes: akraba diller
larynx: ön avurt ünsüzü
les voyelle langue: aslî uzunluk
lettre: harf
lexicologie: kelime bilimi
liaison: bağlama
liaison: bağlama işareti
limitative: sınırlama eki
linguistique: dil bilimi
linguistique comparée: karşılaştırmalı dil bilimi
linguistique générale: genel dil bilimi
linguistique synchronique: eş zamanlı dil bilimi
locatif: bulunma hali
locution: deyim
loi du moindre effort: en az çaba kuralı
loide l'harmonie labial: dil benzeşmesi
luett: küçük dil

— M —

masculin: erkeklik
membre de phrase: cümlenin öğeleri
métaphore: deyim aktarması
métathése: göçüşme
métathése à distance: uzak göçüşme
mode: kip
mode: tarz
mode d'articulation: boğumlanma tarzı
mode subjonctif: tasarlama kipleri
monosémique: tek anlamlı
morphéme: morfem
morphème zero: sıfır ek
morphologie: şekil bilgisi
mot: kelime
mot compose: birleşik kelime
mot d'emprunt: alıntı kelime
mot dérive: türemiş kelime
mot grammatical: gramer kelimesi
mot simple: yalın kelime
mutation consonatique: ünsüz değişmesi

— N —

narratif: rivayet birleşik zamanı
nasale: geniz sesi
nasale: ön damak n'si
nasalisation: genizsileşme
nécessitatif: gereklilik kipi
négation: olumsuzluk
neologisme: yeni kelime
neutre: yansız
neutre: cinsiyetsizlik
nom: isim
nom abstrait: soyut isim
nombre: sayı
nom collectif: topluluk adı
nom commun: tür adı
nom commun: cins ismi
nom compose: birleşik isim
nom concret: somut isim
nom d'action: hareket ismi
nom d'action: kılış ismi

nom d'agent: faaliyet ismi
nom de nombre: sayı adı
nom dénominal: isimden türeme isim
nom dérive: türemiş isim
nom déverbal: isim-fiil
nom déverbal: fiilden türeme isim
nom déverbal: fiilden isim yapma eki
nom de profession: meslek ismi
nominatif: yalın hal
nomination: adlandırma
nom simple: yalın kelime
non propre: özel ad
notion: kavram

— O —

object: nesne
object: belirli nesne
occlusive: patlayıcı ünsüz
onomastique: ad bilimi
onomatopée: yansılama
optativ: istek kipi
orale: ağız sesi
orale: ağız ünsüzü
oralisation: ağızsılaşma
organes de la parle: ses organları
organez de la parole: konuşma cihazı

— P —

palatale: ön damak ünsüzü
palatalisation: incelme
parenté de langues:dil akrabalığı
parfait: görülen geçmiş zaman
parler: ağız
parler local: ağız
parole: konuşma
parole: dil
parole: söz
participe: sıfat-fiil
participe passé: geçmiş zaman sıfat-fiili
participe présent: faaliyet ismi
particule: edat
particule de négation: olumsuzluk edatı
particule de négation: olumsuzluk eki.
particule d'intensite: kuvvetlendirme eki
particule interrogative: soru eki
partie de discours: kelime türü
partielle assimilation: yarı benzeşme
passé: geçmiş zaman
passé défini: görülen geçmiş zaman
passé déterminé: görülen geçmiş zaman
passé irraditional: duyulan geçmiş zaman
passé simple: görülen geçmiş zaman
pause: durak
pause rythmique: ahenk durağı
perfectif de l'aorist: geniş zamanın hikâyesi
perfectum: görülen geçmiş zaman
personne: şahıs
pharynx: yutak
pharynx: boğaz
phonéme: fonem
phonéme: ses birimi
phonéme final: son ses
phonéme initial: ön ses
phonéme médiale: iç ses
phonation:ses oluşumu
phonétique: ses bilgisi
phonétique: ses bilimi
phonologie: ses bilimi
phrase: cümle
phrase affirmativè: olumlu cümle
phrase composée: birleşik cümle
phrase du parenthése: ara cümle
phrase exlamative: ünlem cümlesi
phrase impérative: emir cümlesi
phrase interjective: ünlem cümlesi
pbrase interrogative: soru cümlesi
phrase inverse: devrik cümle
phrase négative: olumsuz cümle
phrase nominale: isim cümlesi
phrase simple: basit cümle
phrase verbale: fiil cümlesi
pléonasme: ek yığılması
pluriel augmentatif: saygı çokluğu
pluriel de majesté: saygı çokluğu
plus-que- parfait: hikâye
polysémie: çok anlamlı
polysémie: çok anlamlılık
ponctuation: noktalama
postposition: edat
prédicat: yüklem
prédicat: yüklem ismi
préfixe: ön ek.
premiére personne: birinci şahıs
premiére phoneme: birincil ses
prepalate: Ön damak
présens narratif: geniş zamanın hikâyesi
présent: şimdiki zaman
pronom: zamir
pronom démonstratif: işaret zamiri
pronom indefini: belirsizlik zamiri
pronominal "n": zamir n'si
pronom interrogatif: soru zamiri
pronom personnel: şahıs zamiri
pronom réflechi: dönüşlü zamir
promom relatif: başlama zamiri

pronom relatif: ilgi zamiri
pronom relatif: ki bağlacı
prononciation: telâffuz
proposition conditionnelle: şart cümlesi
proposition coordannée: bağımlı sıralı birleşik cümle
proposition coordonnée: sıralı birleşik cümle
proposition désidérative: istek cümlesi
proposition elliptique: eksiltimli cümle
proposition elliptique: kesik cümle
proposition juxtaposée: bağımsız sıralı birleşik cümle
proposition optative: istek cümlesi
proposition prencipale: temel cümle
proposition relative: ilgileme cümlesi
proposition subordonnée: yan cümle
prothése: ön seste ünlü türemesi
prothése: ön ses türemesi
proverbe: atasözü
provincialisme: taşra ağzı

— Q —

quantite: nicelik

— R —

racine: kök
racine nominale: isim kökü
racine verbale: fiil kökü
rapport d'annexion: isim tamlaması
rapport d'annexion: belirtisiz isim tamlaması
rapport d'annexion: belirtili isim tamlaması
rapport possessif: isim tamlaması
région d'articulation: boğumlanma bölgesi
rhétorique: retorik
renforcement: pekiştirme eki
restriction semantique: anlam daralması
retrecissement: ünlü daralması

— S —

saffixe mixte: aitlik eki
saffixe pronominal: aitlik eki
semantique syncronique: eş zamanlı anlam bilimi
sémiologie: işaret bilimi
sémiotique: işaret bilimi
semi-voyelle: yarı ünlü
sens accessoire: yan anlam
sense: anlam
sens propre: asıl anlam
signe de correction: düzeltme işareti
signe diacritique: ayırıcı işaret
singulier: teklik
sommet de syllabe: hece doruğu
son: ses
son de combinaison: birleşik ses
sonorisation: tonlulaşma
sonorisation: yumuşama
spirante: sızıcı
spirantisation: sızıcılaşma
structure: yapı
stylistique: üslûp bilimi
stylistique: anlatım bilimi
substantif: isim
substantif de matiére: somut isim
substitution phonétique: ses karşılanması
suffix de cas: hal ekleri
suffix désinentiel: fiil çekim eki
suffixe: son ek
suffixe de relation: nispet eki
suffixe diminutif: küçültme eki
suffixe directif: yön gösterme eki
suffixe du pluriel: çokluk eki
suffixe flexionnel: fiil çekim eki
suffixe génitif: ilgi eki (ilgi hali eki)
suffixe instrumental: vasıta hali eki
suffixe possessif: iyelik ekleri
sujet: özne
sujet grammatical: sözde özne
superlatif: üstünlük derecesi
syllabation: heceleme
syllabe: hece
syllabe accentué: vurgulu hece
syllabe à somme unique: tek doruklu hece
syllabe bréve: kısa hece
syllabe fermée: kapalı hece
syllabe inaccentué:vurgusuz hece
syllabe longue: uzun hece
syllabe ouverte: açık hece
synchronie: eş zamanlılık
synchronique: eş zamanlı
synchronique: eş zamanlı yöntem
syncope: iç ses düşmesi
syncope: orta hece düşmesi
syncrétism: ikili çatı
synonyme: eş zamanlı (kelime)
synonyme: eş zamanlılık
syntagme déterminatif: tamlama
syntaxe: cümle bilgisi.

— T —

temps: zaman
temps compose: birleşik zaman

temps principal: ana zamanlar
temps simple: basit zaman
tension: gerileme
tenue: durak safhası
terme: terim
théme: gövde
théme: nominale: isim gövdesi
théme verbal: fiil tabanı
ton:ton
ton de phrase: cümle tonu
ton descendant: alçalan ton
ton élevé: yükselen ton
trait distinctif: ayırt edici özellik
transcription: çeviri yazı
translittération: harf çevrimi
translitération: çevirme yazı
transitif: geçişli
triphonque: üçüz ünlü
troisiéme person: üçüncü şahıs

— U —

uvule:küçük dil

— V —

vélarisation: kalınlaşma
verbe: fiil
verbe actif: etken fiil
verbe approximatif: yaklaşma fiili
verbe auxiliaire: tasviri yardımcı fiil
verbe auxiliaire: yardımcı fiil
verbe complexe: karmaşık fiil
verbe composé: birleşik fiil
verbe conjuque: çekimli fiil
verbe copule: ek fiil
verbe causatif: ettirgen fiil
verbe d'aktion: kılış fiili
verbe dénominal: isimden türeme fiil
verbe dérive: türemiş fiil
verbe descriptif: tasvir fiili
verbe devenir: oluş fiili
verbe déverbal: fiilden türeme fiil
verbe déverbal: fiilden fiil yapma eki
verbe factitif: ettirgen fiil
verbe fini: çekimli fiil
verbe hatif: tezlik fiili
verbe intransitifs: geçişsiz fiil
verbe negatif: olumsuz fiil
verbe passif: edilgen fiil
verbe positif: olumlu fiil
verbe possibilitif: yeterlik fiili
verbe prédicatif: ek-fiil
verbe prédicatif: cevher fiili
verbe pronominal: dönüşlü fiil
verbe réciproque: işteş fiil
verbe réflechi: dönüşlü fiil
verbe substantif: ek-fiil
verbe substantif: cevher fiili
verbe transitif: geçişli fiil
vibrante: titrek ünsüz
vocabulaire: kelime hazinesi
vocabulaire essentiel: temel kelime
vocalisation: ünlüleşme
voile du palais: art damak
voise: tonlu ünsüz
voix: ses
voix: çatı
voix active: etken çatı
voix factitif: ettirgen çatı
voix passif: edilgen çatı
voix réciproque: işteş çatı
voix réfléchie: dönüşlü çatı
voyelle: ünlü
voyelle antérience: ince ünlü
voyelle arrondie: yuvarlak ünlü
voyelle basse: geniş ünlü
voyelle buccale: ağız ünlüsü
voyelle courte:kısa ünlü
voyelle d'attaque: türeme ünlü
voyelle large: geniş ünlü
voyelle le liaison: başlayıcı ünlü
voyelle longue: uzun ünlü
voyelle nasale: geniz ünlüsü
voyelle non arrondie: düz ünlü
voyelle postérieure: kalın ünlü

İNGİLİZCE DİZİN

— A —

abbreviation: kısaltma
ablative: çıkma hali
ablaut vowelgraduation: ünlü atlaması
abstract noun: soyut isim
accent intensive: pekiştirme vurgusu
accent of group: grup vurgusu
accidence: büküm
accoustics: akustik
accusative: yükleme hali
accentuation: ahenk vurgusu
action noun: hareket ismi
action noun: kılış ismi
active verb: etken fiil
active voice: etken çatı
adjectival construction: sıfat tamlaması
adjective: sıfat
adventitious sound: ses türemesi
adverb: zarf
adverb of manner: nitelik zarfı
adverb of place: yer zarfı
adverb of quantitive: azlık çokluk zarfları
adverb of time: zaman zarfı
affirmation: olumluluk
affirmativ sentence olumlu cümle
affix:ek
affricates: hışırtılı ünsüz
agent noun: faaliyet ismi
agglutinating lanquages: eklemeli diller
agglutinating languages: sondan eklemeli diller
agglutinative languages: eklemeli diller
agglutinative languages: sondan eklemeli diller
çokluğu
agreement: uygunluk
allomorph: değişken şekil
allomorph: değişken şekillik
allophon: değişken ses
alphabet: alfabe
alveolar: diş eti ünsüzü
alveolar lateral: ön avurt ünsüzü
alveo-palatal: diş damak ünsüzü
anacoluthon: devrik cümle
analogie: yakıştırma
analphabetic: alfabe dışı
anaptyctic vowel: türeme ünlü
anaptyxis: ses türemesi
animal comminication: hayvan dili
anomalous: aykırı
anomaly: aykırılık
antonym: zıt anlamlı
antonym: karşıt anlamlı
antonym: karşıt anlamlılık
aorist: geniş zaman kipi
aorist: geniş zaman
apheresis: ön ses düşmesi
apocope:son ses düşmesi
apostrophe: kesme işareti
apposition: açıklama cümlesi
apposition: ünvan
appositive: açıklayıcı
appositive: açıklayıcı nesne
appositive: açıklayıcı tümleç
appositive: açılayıcı özne
approximative verb: yaklaşma fiili
archaic: eski
archaic word: eski kelime
archaism: eskicilik
archiphoneme: ses ayrışması
articulation: boğumlanma
artificial language: yapma dil
aspect: görünüş
aspirate: soluklu ünsüz
assimilation: benzeşme
assimilation: tam benzeşme
association: çağrışım
associative: çağrışım
associative: çağrışım alanı
augmantative plural: saygı
auxiliary verb: yardımcı fiil

— B —

back series: kalın sıra
back vowel: kalın ünlü
base: taban
basic vocabulary: temel kelime
basis:taban
bilabial: çift dudak ünsüzü
borrowed word: yabancı kelime
breaking: ünlü daralması

— C —

cacophony: ses uyumsuzluğu
case: hal
case ending: hal ekleri
causative:ettirgen çatı
causative verb: ettirgen fiil
cheek pouch: avurt
circumflex accent: ünlem vurgusu
class: sınıf
closed e:kapalı e
closed syllable: kapalı hece
closure: kapanma
cognate languages: akraba diller
collective noun: topluluk adı
combination sound: birleşik ses
common language: ortak dil
common noun: tür adı
commun noun: cins isim
communication: iletişim
communication: haberleşme
companent: birleşen
companential analysis: anlam çözümlemesi
comparative: karşılaştırma derecesi
comparative grammar: karşılaştırmalı gramer
comparative philology: karşılaştırmalı dil bilimi
comparaison: karşılaştırma
complement: tümleç
complex verb: birleşik fiil
complex verb: karmaşık fiiller
compound adjective: birleşik sıfat
compound noun: birleşik isim
compound sentence: birleşik cümle
compound tense: birleşik zaman
compound verb: birleşik fiil
compound word: birleşik kelime
concept: kavram
concord: uygunluk
concord agreement: özne yükłem uygunluğu
concordance: uygunluk
concrete noun: somut isim
conditional: şart kipi
conditional clause: şart cümlesi
conditional tense: geniş zamanın şartı
conjugation: fiil çekimi
conjunction: bağlaç
connecting vowel: bağlayıcı ünlü
connection: bağlama
connotation: yan anlam
correlation: değişimli ünsüzler
consonant: ünsüz
consonant harmony: ünsüz uyumu
consonant mutation: ünsüz değişmesi
content: anlam yükü
context: bağlam
contextual meaning: kapsam
contraction: kaynaşma
contraction: hece kaynaşması
coordinate sentence: sıralı cümle
coordinate sentence: bağımlı sıralı birleşik cümle
copula: bildirme eki

— D —

dative: yönelme hali
dead language: ölü dil
declansion: isim çekimi
declination: çekim
decomposition: dönüşme
demonstrative adjective: işaret sıfatı
demonstrative pronoun: işaret zamiri
denominative non: İsimden türeme isim
dental: diş ünsüzü
dentilabial consonant: diş dudak ünsüzü
derivation: türetme
derivative: türev
derived adjective: türemiş sıfat
derived adverb: türemiş zarf
derived noun: türemiş isim
derived verb: türemiş fiil
derived word: türemiş kelime
descriptive auxiliary verb: tasvirci yardımcı fiil
descriptive grammar: tasvirci gramer
descriptive verb: tasvir fiili
desiterative: dilek-şart kipi
determinated: tamlanan
determinative: tamlayan
determinative adjective: belirtme sıfatı
determinative group: tamlama
deverbal noun: isim fiil
deverbal noun: fiilden türeme isim
deverbal noun: fiilden isim yapma eki
deverbal verb: fiilden türeme fiil
deverbal verb: fiilden fiil yapma eki
devoicing: tonsuzlaşma
diachronic semantics: artzamanlı anlam bilimi
diacritic: ayırıcı işaret
dialect: lehçe
dictionary: sözlük
differentiation: benzeşmezlik
diminutive: küçültme eki
diphtong: ikiz ünlü
direct object: nesne
direct object:belirtili nesne
direct speech: dolaysız anlatım
directive suffix: yön gösterme eki
disappearance: ses düşmesi

dissimilation:benzeşmezlik
distinctive feature: ayırt edici özellik
distributive numeral adjective: üleştirme sayı sıfatları
dual: ikilik
dubitative: rivayet birleşik zamanı
durative aspect: süreklilik fiili

— E —

elision: ünlü düşmesi
ellipsis: eksiltim
elliptical: kısalmış kelime
elliptical: eksiltimli
elliptic clause: kesik cümle
elliptic clause: eksiltimli cümle
ending: işletme ekleri
ending: çekim eki
ending: fiil çekim eki
epenthesis: iç ses türemesi
epenthesis: ortada ünlü türemesi
epiglottis: gırtlak kapağı
epithesis: sonda türeme
equative case: eşitlik hali
equative degree: eşitlik derecesi
equative: eşitlik eki
etimology: köken bilimi
exclamative sentence: ünlem cümlesi

— F —

factitive verb: ettirgen fiil
factitive voice: ettirgen çatı
falling dipthong: alçalan ikiz ünlü
falling tone: alçalan ton
family of language: dil ailesi
feminine: dişilik
final phoneme:son ses
finite verb: çekimli fiil
first person: birinci şahıs
flapped: titrek ünsüz
flection: büküm
folk etymology: halk köken bilimi
frequency: sıklık
front vowel:ince ünlü
future: gelecek zaman
future: gelecek zaman kipi

— G —

geminate: ünsüz ikizleşmesi
gemination: ikizleşme
gender: cinsiyet
general linguistics: genel dil bilimi
genitival construction: belirli isim tamlaması
genitive: ilgi hali
genitive suffix: ilgi eki (ilgi hali eki)
gerund: zarf fiil
gesture language: işaret dili
glottal catch: hemze
glottis: ses yarığı
gradation: ikili şekil
grammar: gramer
grammatical subject:sözde özne
group grup
guttural: damak ünsüzü

— H —

haplology: hece yutulması
haplology: orta hece düşmesi
hard palate: ön damak
harmony: uyum
hendiadyoin: ikileme
hendiadyoin: eş anlamlı ikileme
hiatus: bağlayıcı ünsüz
hiatus: ünlü çarpışması
high tone: yükselen ton
historical grammar: tarihî gramer
historic present: geniş zamanın hikâyesi
homonym: eş sesli
homonym: eş seslilik
hyperhole: abartma

— İ —

idiolect: ağız
idiolect: kişi ağzı
idiolect: şahıs ağzı
idiom: deyim
imperative: emir kipi
imperative sentence: emir cümlesi
imperfect: hikâye
incontiguous assimilation: uzak benzeşme
incontiguous metathesis: uzak göçüşme
indefinite adjective: belirsizlik sıfatı
indefinite pronoun: belirsizlik zamiri
indetermined direct object: belirtisiz nesne
index: dizin
indicative: bildirme kipleri
indirect object: dolaylı tümleç
indirect speech: dolaylı anlatım
infix: iç ek
infinitive:mastar
inflexion: büküm
inflexion languages: bükümlü dil, bükümlü diller

initial phoneme: ön ses
instrumental: vasıta hali eki
instrumental case: vasıta hali
intensive: pekiştirme eki
interdental: peltek diş ünsüzü
interjection:ünlem
interjective sentence: ünlem cümlesi
internal: iç ses
internal flexion: iç büküm
interrogative adjective: soru sıfatı
interrogative adverb: soru sıfatı
interrogative particle: soru eki
interrogative pronoun: soru zamiri
interrogative sentence: soru cümlesi
intervocalic euphonic consonant: koruyucu ünsüz
intonation: tonlama
intransitive: geçişsiz
intransitive verb: geçişssiz fiil

— J —

Judgement: hüküm
Juxtaposed sentence: bağımsız sıralı birleşik cümle

— L —

labial: dudak ünsüzü
labial assimilation: dil benzeşmesi
labial assimilation: küçük ünlü uyumu
labial attraction: dudak benzeşmesi
labial harmony: küçük ünlü uyumu
labialisation: dudaksıllaşma
labio-dental consonant; diş-dudak ünsüzü
langage populaire: halk dili
language:dil
larynx: gırtlak
laterale:avurt ünsüzü
least effort: en az çaba kuralı
letter: harf
lexicology: kelime bilimi
limitative: sınırlama eki
limitative case: sınırlama hali
linguistic affinity:dil akrabalığı
linguistic atlas: dil atlası
linguistic family: dil ailesi
linguistics diacronic: art zamanlı dil bilimi
linguistics: dil bilimi
linguistic segmentation: dil akrabalığı
liquid: akıcı ünsüz
literary language: edebî dil
little language: çocuk dili
loan: alıntı
loan word: alıntı kelime
local dialect: ağız
local language: ağız
locative: bulunma hali
locative: deyim
logical intonation: anlma tonlaması
long syllable: uzun hece
long vowel: üzün ünlü
loss of voicedness: tonsuzlaşma
low vowel: geniş ünlü
long vowel: asli uzunluk

— M —

main clause: temel cümle
main meaning: asıl anlam
manner of articulation: boğumlanma tarzı
masculine: erkeklik
maxim: atasözü
meaning: anlam
meliorative: anlam iyileşmesi
metaphor: deyim aktarımı
metathesis: göçüşme
mixed language: karma dil
mixed suffix: aitlik eki
mode: kip
mode: tarz
monosemic: tek anlamlı
monosemy: tek anlamlılık
monosyllabic languages: tek heceli diller
mood: kip
mood: tasarlama kipleri
mood: tarz
morpheme: morfem
morphology: şekil bilgisi.
mother language: ana dili
mouth: ağız
mutation: ünlü değişimi

— N —

name of profession: meslek ismi
naming: adlandırma
narrative: rivayet birleşik zamanı
narrov vowel: dar ünlü
nasal: geniz sesi
nasal: geniz ünsüzü
nasal: ön damak n'si
nasalisation: genizsilleşme
nasalised vowel: geniz ünlüsü
national language: milli dil
necessitative: gereklilik kipi

negation: olumsuzluk
negation particle: olumsuzluk edatı
negation particle:olumsuzluk eki
negative sentence: olumsuz cümle
negative verb: olumsuz fiil
noise: gürültü
neologism: yeni kelime
neuter: cinsiyetsiz
neuter: yansız
nominal root: isim kökü
nominal sentence: isim cümlesi
nominal stem: isim gövdesi
nominative: yalın hal
normativ grammar: ayarlayıcı gramer
notion: kavram
noun: isim
number sayı:
numeral: sayı adı
numeral adjective: sayı sıfatı
nursery language: çocuk dili

— O —

object: nesne
object: belirtili nesne
object: tümleç
occlusive: patlayıcı ünsüz
official language: resmî dil
one peaked syllable: tek doruklu hece
onomastics: ad bilimi
onomatopoeia: yansılama
opening: açıklık
opening: açıklık derecesi
opening: genişlik derecesi
open syllable: açık hece
optative: istek kipi
oral: ağız ünsüzü
oral: ağız sesi
oralisation: ağızsılaşma
oral vowel: ağız ünlüsü
ordinal numeral adjective: sıra sayıları
organs of speech: konuşma cihazı
organs of speech: ses organları

— P —

palatal: ön damak ünsüzü
palatal fricative: hışırtılı ünsüz
palatal harmony: büyük ünlü uyumu
palatalisation: incelme
parenthesistical sentence: ara cümle
participle: sıfat-fiil
particle: edat
partielle assimilation: yarı benzeşme
parts of sentence: cümlenin öğeleri
parts of speech: kelime türü
passive verb: edilgen fiil
passive voice: edilgen çatı
past definite: görülen geçmiş zaman
past indefinite: duyulan geçmiş zaman
past participle: geçmiş zaman sıfat-fiili
past tense: geçmiş zaman
pause: durak
peak of the syllable: hece doruğu
pejorative: anlam kötüleşmesi
perfect: görülen geçmiş zaman
person: şahıs
personal ending: şahıs eki
personal pronoun: şahıs zamiri
pharynx: boğaz
phrynx: yutak
phonation: ses oluşumu
phoneme: ses birimi, fonem
phonemics: ses bilimi
phonetics: ses bilgisi
phonetic substitution: ses karşılanması
phonology: ses bilimi
pleonasm: ek yığılması
pluperfect: hikâye
plural ending: çokluk eki
plural of majesty: saygı çokluğu
polysemantic: çok anlamlı
polysemy: çok anlamlı
polysemy: çok anlamlılık
positive verb: olumlu fiil
possesive contruction: isim tamlaması
possesive suffix: iyelik eki
postpalatal: art damak ünsüzü
postpalatal guttural: art damak ünsüzü
postpalate: art damak
postposition: edat
potential verb: yeterlik fiili
predicate: yüklem
predicate noun: yüklem ismi
predicative verb: cevher fiili
predicative verb: ek-fiil
prefix: ön ek
prepalate: ön damak
present: şimdiki zaman
present: şimdiki zaman kipi
present participle: faaliyet ismi
primary sound: birincil ses
primitive language: anadil
princepal times: ana zamanlar
progressive assimilation: ilerleyici benzeşme
pronominal "n" zamir n'si

pronominal suffix: aitlik eki
pronoun: zamir
pronunciation: telâffuz
proper noun: özel ad
prothesis: ön ses türemesi
provincialism: taşra ağzı
punctuation: noktalama tamlaması

— Q —

qualificative adjective: nitelik sıfatı
quantity: nicelik

— R —

reciprocal middle: işteş çatı
reciprocal verb: işteş fiil
reflexive: dönüşlü çatı
reflexive pronoun: dönüşlü zamir
reflexive verb: dönüşlü fiil
region of articulation: boğumlanma bölgesi
regressive assimilation: gerileyici benzeşme
regular syllable: tek doruklu hece
reinforcement: pekiştirme eki
relationship of languages: dil akrabalığı
relative clauses: ilgileme cümlesi
relative pronoun: ilgi zamiri
relative pronoun: bağlama zamiri
relative pronoun: ki bağlacı
retention: duraklama safhası
rhetoric: retorik
rhytmic group: ahenk öbeği
rhytmic pause: ahenk durağı
root: kök
rounded vowel: yuvarlak ünlü
rounding: yuvarlaklaşma

— S —

scientific language: bilim dili
script: yazı
secondary meaning: yan anlam
secondary stress: ikincil vurgu
second person ikinci şahıs
semantic axis: anlam ekseni
semantic change: anlam değişmesi
semantic extension: anlam değişmesi
semantic extension: anlam genişlemesi
semantic field: anlam alanı
semantic restriction: anlam daralması
semantics: anlam bilimi
semantic transfer: anlam kayması
semic analysis: anlam çözümlenmesi
semiology: işaret bilimi
semiotics: işaret bilimi
semi-vowel: yarı ünlü
sentence: cümle
sentence of statement: bildirme cümlesi
sentence stress: cümle vurgusu
sentence tone: cümle tonu
shortened genitival construction: belirtisiz isim tamlaması
short syllable: kısa hece
short vowel: kısa ünlü
sibilant: hışırtılı ünsüz
sign language: işaret dili
simple form: yalın kelime
simple noun: yalın isim
simple sentence: basit cümle
simple tense: basit zaman
singular: teklik
slang: argo
soft consonnant: tonlu ünsüz
softening: yumuşama
sonorisation: tonlulaşma
sound: ses
speech: konuşma
speech: söz
spirant: sızıcı
spirant: sızıcı ünsüz
spirantisation: sızıcılaşma
spoken language: konuşma dili
stem: gövde
stop: hemze
stop: patlayıcı ünsüz
stress: vurgu
stressed syllable: vurgulu hece
structural linguistics: yapılıkçı dil bilimi
structure: yapı
stylistics: anlatım bilimi
subject: özne
subordinate clause: yan cümle
substantive: isim
substantive verb: cevher fiili
substantive verb: ek-fiil
suffix: son ek
suffix of relation: nispet eki
superlative: üstünlük derecesi
stylistics: üslup bilimi
syllable:hece
syllabic equilibrium: hece denkleşmesi
syllabic limit: hece sınırı
synchrong: eşzamanlılık
synchronic: eşzamanlı
synchronic: eşzamanlı yöntem
synchronic semantics: eşzamanlı dil bilimi
syncopation: orta hece düşmesi

syncope: iç ses düşmesi
syncretism: ikili çatı
synonym: eş anlamlı (kelime)
synonymy: eş zamanlılık
synonymous: eş anlamlı (kelime)
syntax: cümle bilgisi

— T —

tapositional assimilation: yakın benzeşme
tension: gerileme
term: terim
termination: işletme ekleri
termination: çekim eki
termination: fiil çekim eki
third person: üçüncü şahıs
time: zaman
timeless: geniş zaman
timeless: geniş zaman kipi
tone: ton
transcription: çevri yazı
transitive: geçişli
transitive verb. geçişli fiil
transliteration: çevirme yazı
transliteration: harf çevrimi
trilled: titrek ünsüz
triphtong: üçüz ünlü

— U —

unrounded: düz ünlü
unrounding: düzleşme
unstressed syllable: vurgusuz hece
unvoiced consonant: tonsuz ünsüz
uvula: küçük dil

— V —

velar: art damak ünsüzü
velarisation: kalınlaşma
velar lateral: art avurt ünsüzü
verb: fiil
verb of haste: tezlik fiili
verb of predication: ek-fiil
verb of process: oluş fiili
verbal root: fiil kökü
verbal sentence: fiil cümlesi
verbal stem: fiil tabanı
vide vowel: geniş ünlü
vocabulary: kelime hazinesi
vocalcards: ses telleri
vocalic alternation: ünlü değişimi
vocalisation: ünlüleşme
vocational slang: özel dil
voice: çatı
voiced: tonlu ünsüz
voiceless consonant: tonsuz ünsüz
voicing: tonlulaşma
vowel: ünlü
vowel gradation: ünlü değişimi
vowel harmony: ünlü uyumu

— W —

weak vowel: zayıf ünlü
word: kelime
word group: kelime grubu
word-stress: kelime vurgusu
writing: yazı
written language: yazı dili

— Z —

zero-morpheme: sıfır ek

— A —

adediyye-i tevzîiyye: üleştirme sayı sıfatları
ahvâl-i isim: isim çekimi
ahvâl-i ism: hal
akraba lisanlar: akraba diller
aksam-ı kelâm: kelime türü
alâmet-i fârika: ayırıcı işaret
aslî kelimeler: temel kelime
aslî sadâ: birincil ses
atf-ı beyan: açıklama cümlesi
atf-ı beyan: açıklayıcı

— B —

basit kelime: yalın kelime
bedel: açıklama cümlesi
bedel: açıklayıcı
belâgat: retorik
binâ: çatı
binâ-yı ma'lûm: etken çatı
binâ-yı meçhul: edilgen çatı
binâ-yı müşareket: işteş çatı
binâ-i mutâvaat: dönüşlü çatı
büyük âhenk kaidesi: büyük ünlü uyumu

— C —

cemi lâhikası: çokluk eki
cevher fiili: ek fiil
cezr-i ismî: isim kökü
cezr-i fi'lî: fiil kökü
cins ismi: tür adı
cins-i sâlis: yansız
cümle-i basîte: basit cümle
cümle-i emriyye: emir cümlesi
cümle-i fi'liyye: fiil cümlesi
cümle-i iltizamiyye: istek cümlesi
cümle-i ismiyye: isim cümlesi
cümle-i istifhamiyye: soru cümlesi
cümle-i mask: devrik cümle
cümle-i menfiyye: olumsuz cümle
cümle-i müsbete: olumlu cümle
cümle-i nidâiyye: ünlem cümlesi
cümle-i tâlî: yan cümle
cümlenin unsurları: cümlenin ögeleri

— D —

den'li mef'ul: çıkma hali
derece-i müsâvât: eşitlik derecesi
derece-i tafdil: karşılaştırma derecesi
derece-i tafdil: üstünlük derecesi
durûb-ı emsal: atasözü

— E —

edat-ı isnâd: bildirme eki
edat-ı istifham: soru eki
edat-ı menfi: olumsuzluk eki
elfâz-ı mütecânise: eş sesli
elfâz-ı müteradife: eş anlamlı (kelime)
elifba: alfabe
elsine-i iltisakiyye: eklemeli diller
ezmine-i basîte: basit zaman

— F —

fail: özne
fail ismi: faaliyet ismi
fiil: fiil
fiil binası: çatı
fiil binası: çatı
fiil binası lâhikaları: çatı ekleri
fiil cezri: fiil kökü
fiilden müştak fiil: fiilden türeme fiil
fiilden müştak fiil lâhikası: fiilden fiil yapma eki
fiilden müştak isim: fiilden türeme isim
fiilden müştak isim: isim fiil
fiilden müştak isim lâhikası: fiilden isim yapma eki
fiil-i lâne: yardımcı fiil
fiil-i müşareket: işteş fiil
fi'l-i cevherî: cevher fiili
fi'l-i lâzım: geçişsiz fiil
fi'l-i ma'lûm: etken fiil
fi'l-i munsarif: çekimli fiil
fi'l-i mutavaat: dönüşlü fiil
fi'l-i mukarebe: yaklaşma fiili
fi'l-i müteaddî: geçişli fiil
fi'l-i ta'cilî: tezlik fiili
fi'l-i tasviriyye: tasvir fiili

— G —

gaip: üçüncü şahıs
gayr-i sarih mef'ûl: dolaylı tümleç
gudrûf-ı halkavî: halka kıkırdak
gudrûf-ı tercihalî: ibriksi kıkırdaklar

— H —

haber cümlesi: bildirme cümlesi
haber edatı: bildirme eki
hal: şimdiki zaman
hal-i mücerred: yalın hal
hal zarfı: nitelik zarfı
hançere: gırtlak
hat: yazı
Haysumî sâmit: geniz ünsüzü
hazf ü takdîr: eksiltim
hece-i meksûre: kısa hece
hikâye-i muzârî: geniş zamanın hikâyesi
hubûl-ı savtiye: ses telleri

— İ —

ilm - i esâlip: anlatım bilimi
ilm-i esvât: akustik
ilm-i iştikak: köken bilimi
ilm-i kavâid: gramer
ilm-i maanî: anlam bilimi
ilm-i sarf ü nahv: gramer
ilmü'l lisan: dil bilimi
ilmü'l-lüga: kelime bilimi
insiraf: büküm
isimden müştak isim: isimden türeme fiil
isim tasrifi: isim çekimi
ism-i cem': topluluk adı
ism-i cins: cins isim
ism-i cins: tür adı
ism-i fail: faaliyet ismi
ism-i mef'ul: geçmiş zaman sıfat
ism-i mücerret: soyut isim
ism-i mürekkep: birleşik isim
ispât: olumluluk
istiare: deyim aktarımı
istifham zamiri: soru zamiri
istifham zarfı: soru zarfı
istikbal: gelecek zaman
istikbal: gelecek zaman kipi
işaret-i vasl: bağlama işareti
iştikak: türetme
izafet: ilgi hali
izafi-i muayyen: belirli isim tamlaması

— K —

kanun-ı sa'y-i ekal: en az çaba kuralı
kelâm: söz
kelime-i asliyye: temel kelime
kelime-i basite: yalın kelime
kemmiyyet: nicelik
kemmiyyet: sayı
keyfiyyet: cins, cinsiyet
kıyas: yakıştırma

— L —

lâhika: ek
lâhika-i mülkiyyet: iyelik ekleri
lâhika-i mütekaddime: ön ek.
lâbika-i tasgiriyye: küçültme eki
lâzım fiil: geçişsiz fiil
lisân-i erâzil: argo
lisân-ı hezele: argo
lisân-ı millî: millî dil
lisân-ı muhtelif: karma dil
lisân-ı resmî: resmi dil
lisâniyat: dil bilimi
lûgat: sözlük

— M —

mânâ: anlam
mânâ-i aslî: asıl anlam
mânâ-i hakîkî: asıl anlam
ma'lûm fiil: etken fiil
ma'rife: belirli nesne
mazî: geçmiş zaman
mâzi-i naklî: duyulan geçmiş zaman
mâzi-i gayr-i muayyen: duyulan geçmiş zaman
mebâbis-i sadâ: akustik
mebhas-ı savât-ı melfûza: ses bilimi
meçhul çatı: edilgen çatı
mef'ul: tümleç
mef'ûl-i gayr-i sarih: dolaylı tümleç
mef'ûlü gayri sarih: belirsiz nesne
mef'ûlü gayri sarih: belirsiz nesne
mef'ûlün anh: çıkma hali
mef'ûlün bih: yükleme hali
mef'ûlün bih gayri sarih: belirsiz nesne
mef'ûlün fih: bulunma hali
mef'ûlün îleyh: yönelme hali
mef'ûlü sarih: belirli nesne
menfî cümle: olumsuz cümle (kelime)
menfî edatı: olumsuzluk eki
mevsûf: tamlanan
miktar zarfı: azlık çokluk zarfları
miras kelime: eski kelime
mizmar: ses yarığı
muâdil fiil: karmaşık fiil(ler)
muhatap: ikinci şahıs

muhtelif kök: ikili kök
muhteva: anlam yükü
mukarebe fiili: yaklaşma fiili
mukayese: karşılaştırma
mukayese: karşılaştırma derecesi
mutabakat: uygunluk
mutavaat: dönüşlü çatı
mutavaat fiili: dönüşlü fiil
mutavaat zamiri: dönüşlü zamir
muzâf: tamlanan
muzâfun ileyh: tamlayan
muzarî: geniş zaman
müzâri sîgası: geniş zaman kipi
mübalâğa: abartma
mücerret hal: yalın hal
mücerret isim: soyut isim
müennes: dişilik
müfret: teklik
mühmelât: ikileme
müphem zamir: Belirsizlik zamiri
müpteda: özne
mürekkep cümle: birleşik cümle
mürekkep fiil: birleşik fiil
mürekkep isim: birleşik isim
mürekkep kelime: birleşik kelime
mürekkep sıfat: birleşik sıfat
mürekkip: birleşen
müsâvât hali: eşitlik hali
müsnedünileyh: özne
müspet cümle: olumlu cümle
müstesna: aykırı
müşareket: işteş çatı
müşareket fiili: işteş fiil
müştak: türev
müştak isim: türemiş isim
müştak kelime: türemiş kelime
müştak sıfat: türemiş sıfat
müştak zarf: türemiş zarf
müteaddî: geçişli fiil
mütecanis kelimeler: eş sesli (kelimeler)
mütemmim: tümleç
müteradif: eş anlamlı
müzekker: erkeklik

— N —

nahiv: cümle bilgisi
nâib-i fail: sözde özne
naklî mâzî: duyulun geçmiş zaman
nefy: olumsuzluk
nekre: belirtisiz nesne
nidâ: ünlem
nispet zamiri

— P —

Perde: ton

— R —

rabıt: bağlaç
rivayet-i hal, rivayet-i istikbal, rivayet-i mazi: rivayet birleşik zamanı

— S —

sâdâ-i aslî: birincil ses
sâit-i gayr-ı mebsût: dar ünlü
sâit-i gayr-i şefevî: düz ünlü
sâit-i memdûh: uzun ünlü
sâmit: ünsüz
sâmit-i hanekî: damak ünsüzü
sâmit-i hayşûmî: geniz ünsüzü
sâmit-i şefevî: dudak ünsüzü
savt: ses
savt-ı taklidî: yansılama
savtiyyat: ses bilgisi
sedalı konson: tonlu ünsüz
sedasız konson: tonsuz ünsüz
sıfat: tamlayan
sıfat-ı adediyye: sayı sıfatı
sıfat-ı tavsifiyye: nitelik sıfatı
sıfat-ı ta'yiniyye: belirtme sıfatı
sîga-i muzârî: geniş zaman kipi
siga-i şartiyye: geniş zamanın şartı
sîga-i şartiyye: şart kipi
sîga-i temenni: dilek şart kipi
sîga-i vücubî: gereklilik kipi
siyâk u sibâk: bağlam
sîga-i ihbariyye: bildirme kipleri

— Ş —

şart srîgası: şart kipi
şefevi sâmit: dudak ünsüzü
şive: ağız

— T —

taʿbir: deyim
taʿbir-i mehcûr: eski kelime
taʿbir-i metrük: eski kelime
tâcil fiili: tezlik fiili
tafdil derecesi: üstünlük derecesi
talî cümle: yan cümle
talî mânâ: yan anlam
tasrif: çekim

tasrif-i ef'âl: fiil çekimi
tasrifî lisan: bükümlü dil, bükümlü diller
tasrif lâhikası: çekim eki
tasrifli fiil: çekimli fiil
tasvirî fiil: tasvir fiili
tayinî sıfat: belirtme sıfatı
tayinli izafet: belirtili isim tamlaması
belirsizlik zamiri
tayin sıfatı: belirtme sıfatı
tayinsiz izafet: belirsiz isim tamlaması
tayinsiz sıfat: belirsizlik sıfatı
tecanüs: eş seslilik
tekerrür: sıklık
telâffuz: boğumlanma
tenafür: ses uyumsuzluğu
tenkıt: noktalama
terâdüf: eş anlamlılık
terâküm: ek yığılması
tercihal kıkırdak: ibriksi kıkırdaklar
terkîb: tamlama
terkîb-i atfî: bağlaç grubu
terkîb-i ihmalî: eş anlamlı ikileme
terkîb-i ihmalî: ikileme
terkîb-i izafî: isim tamlaması
terkîb-i izafî-i gayr-i muayyen: belirsiz isim tamlaması
terkîb-i vasfî: sıfat tamlaması
tertipli cümle: bağımlı sıralı birleşik cümle
tesmiye: ikilik
teşeddüd: ünsüz ikizleşmesi
tetabu-ı izafet: zincirleme isim tamlaması
tevakkuf: durak
tevakkuf: duraklama safhası
tevzii sayı sıfatı: üleştirme sayı sıfatı
tezad: karşıt anlamlılık

— U —

umumî lenguistik: genel dil bilimi
umumî lisaniyyat: genel dil bilimi

— V —

vasıl: bağlama
vokal tenavüpleri: ünlü değişimi
vücubî sigası: gereklilik kipi

— Z —

zamir: zamir
zamir-i fi'lî: şahıs eki
zamir-i istifham: soru zamiri
zamir-i mutavaat: dönüşlü zamir
zamir-i müphem.
zamir-i nispet: bağlama zamiri
zamir-i şahsî: şahıs zamiri
zarf-ı hal: nitelik zarfı
zarf-ı istifham: soru zarfı
zincirleme izafet: zincirleme isim tamlaması

92. 06. Y. 0151-575

001474